

**System partyjny Mołdawii
w latach 1989–2009**

Małgorzata Sikora-Gaca

**System partyjny Mołdawii
w latach 1989–2009**

Toruń 2013

Recenzenci
Ewa Szatlach
Bogdan Koszel

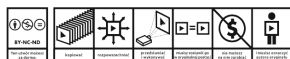
Redakcja
Małgorzata Juda-Mieloch

Projekt okładki
Tomasz Cieślik

© Copyright by Małgorzata Sikora-Gaca 2013
(kontakt: gosia.sikora@poczta.fm)

Publikacja jest dostępna na licencji Creative Commons.

Uznanie autorstwa – Użycie niekomercyjne – Bez utworów zależnych 3.0 Polska.
Pewne prawa zastrzeżone na rzecz Autora. Zezwala się na wykorzystanie publikacji zgodnie z licencją pod warunkiem podania niniejszej informacji licencyjnej oraz wskazania autora jako właściciela praw do tekstu.

Pełna treść licencji dostępna na stronie:
creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/pl/legalcode.

ISBN 978-83-62737-35-2

WYDAWNICTWO TAKO
UL. SŁOWACKIEGO 71/5, 87-100 TORUŃ
TEL. 56 65 75 321
E-MAIL: TAKO@TAKO.BIZ.PL
WWW.TAKO.BIZ.PL

Druk i oprawa: POZKAŁ

SPIS TREŚCI

Od autorki	7
Wstęp	9

CZĘŚĆ I

MIEJSCE OTOCZENIA SYSTEMOWEGO W PROCESIE FORMOWANIA SYSTEMU PARTYJNEGO REPUBLIKI MOŁDAWII

1.1. Zmiany systemowe a rozwój sceny politycznej	19
1.2. Uwarunkowania geopolityczne	28
1.3. Rozwój ruchu niepodległościowego	37
1.4. Otoczenie systemu politycznego	49
1.5. Transformacja systemowa	58

CZĘŚĆ II

WPLYW ORDYNACJI WYBORCZYCH NA KSZTAŁTOWANIE MOŁDAWSKIEGO SYSTEMU PARTYJNEGO

2.1. System wyborczy a system partyjny	69
2.2. Ordynacje wyborcze	76
2.3. Instytucjonalizacja partii politycznych i organizacji społeczno-politycznych	84
2.4. Frekwencja i zachowania wyborcze społeczeństwa	91
2.5. Przebieg wyborów parlamentarnych w latach 1994–2005	99

CZĘŚĆ III
WKŁAD PARTII POLITYCZNYCH
W ROZWÓJ SCENY POLITYCZNEJ REPUBLIKI MOŁDAWII

3.1. Partie polityczne w ujęciu teoretycznym.....	117
3.2. Proces kształtowania partii politycznych.....	125
3.3. Zaangażowanie w wyborach samorządowych	139
3.4. Efektywność partii politycznych w wyborach	145
3.5. Klasyfikacja partii politycznych.....	153

CZĘŚĆ IV
FUNKCJONOWANIE SYSTEMU PARTYJNEGO REPUBLIKI MOŁDAWII

4.1. Metodologiczne ujęcie systemu partyjnego	163
4.2. Ewolucja systemu partyjnego Republiki Mołdawii.....	170
4.3. Partie rządzące i gabinety koalicyjne	179
4.4. Status i rola partii opozycyjnych	184
4.5. System partyjny w przededniu wyborów parlamentarnych w 2009 roku	193

CZĘŚĆ V
ROLA PARTII POLITYCZNYCH
W PROCESIE BUDOWY SPOŁECZEŃSTWA OBYWATELSKIEGO

5.1. Podstawy społeczeństwa obywatelskiego.....	203
5.2. Idee liberalne w programach partii politycznych	218
5.3. Partie polityczne a społeczeństwo obywatelskie	228
5.4. Istota społeczeństwa obywatelskiego w programach partii politycznych.....	234
5.5. Rola grup interesu i organizacji pozarządowych.....	249
Zakończenie	261
Bibliografia	269

OD AUTORKI

Analiza systemu partyjnego i partii politycznych Republiki Mołdawii w latach 1989–2009 pozwala zrozumieć istotę funkcjonowania systemu politycznego tego państwa. Z uwagi na specyfikę badanego obszaru zagadnienie zostało potraktowane wielowymiarowo. Aktualna kondycja mołdawskiej demokracji jest pochodną wydarzeń z lat 1989–2009. Należy zwrócić również uwagę na zakres omawianej transformacji politycznej, tak charakterystycznej dla państw byłego bloku wschodniego. Republika Mołdawii w tym zakresie nie stanowi wyjątku, co przekłada się na jakość i stabilność systemu władzy.

*Najgorsze oblicza przymusu objawiają się w eliminacji jednostki
jako osoby myślącej i wartościującej,
czyniąc z niej tylko narzędzie
służące celom innego człowieka.*

F.A. Hayek

WSTĘP

Teoria naukowa ma ogromny wpływ na kształtowanie metodologii badań politologicznych¹. Różni się bowiem od interpretacji *ex post facto* i generalizacji empirycznych². Specyfika oddziaływania teorii naukowej na kształt przyjmowanych rozwiązań metodologicznych jest istotna³ zarówno z punktu widzenia badacza, jak i czytelnika. Świadomość istnienia indukcjonizmu⁴ w sporze o uzasadnialność twierdzeń naukowych prowadzi do dedukcjonizmu będącego historyczną rewolucją w badaniach nad jej rozwojem. Sens empiryczny pojęć, desygnat, denotacja, zakres, konotacja czy konstytutywna charakterystyka wpływają na jakość politologicznej wizji rzeczywistości opartej zarówno na faktach, jak i założeniach teoretycznych. Politologiczna perspektywa obserwacyjna i rozumiejąca tworzą często dwuznaczność terminów i pojęć. Etapy postępowania badawczego stanowią zatem podstawę badań pierwotnych i wtórnych, które z kolei są punktem wyjścia jakościowej i ilościowej analizy politologicznej. Różne rozumienie tautologii i tez wartościujących czyni z niniejszego opracowania podstawę wnioskowania empirycznego, podkreślając tym samym proces poznawczy badanego zjawiska.

Tacie...

*W życiu bowiem istnieją rzeczy,
o które warto walczyć do samego końca...*

---

¹ A.J. Chodubski, *Wstęp do badań politologicznych*, Gdańsk 2004, s. 14–23.

² R.K. Merton, *O znaczeniu teorii socjologicznej dla badań empirycznych* [w:] *Metody analizy socjologicznej. Wybór tekstów*, A. Sułka (red.), Warszawa 1986, s. 11–28.

³ R.K. Merton, *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, Warszawa 1982, s. 153–168.

⁴ J.S. Mill, *System logiki dedukcyjnej i indukcyjnej*, t. I, Warszawa 1962, s. 600–621.

Polityka jako zespół działań zmierzający do osiągnięcia celów za pomocą odpowiednio dobranych środków staje się punktem wyjścia niniejszej monografii. Wszelkie działanie i dążenie polityczne tworzą sprzężenie zwrotne, wartościujące, w konsekwencji tworzące pewną wizję konkretnych podmiotów. Aktywność partii politycznych jest zatem działaniem globalnym, uzasadniającym całokształt poczynań zwanych polityką. Partie polityczne są synonimem władzy, która kreuje normy dóbr publicznych, ich ochrony i dystrybucji. Są to podmioty będące kwintesencją demokracji. Partie polityczne stymulują zespół zmian następujących po sobie, tworząc przyczynowo-skutkowy ciąg zjawisk politycznych związanych z walką o zdobycie i utrzymanie władzy.

Przedmiotem niniejszej monografii jest system partyjny i partie polityczne Republiki Mołdawii w perspektywie otoczenia systemu politycznego, ordynacji wyborczej i społeczeństwa obywatelskiego. Klasyfikacja partii politycznych i zdefiniowanie tematu nie są jednoznaczne. Analizy powyższych kwestii dokonano w oparciu o szereg czynników wynikających z istoty systemu politycznego, którego integralnymi elementami są partie polityczne i system partyjny. Niejednorodny konglomerat ideowy i problematyka analizowanych zagadnień ewoluowała w trakcie zachodzących zmian transformującego się systemu. Dużą uwagę poświęcono oddzieleniu teorii funkcjonowania omawianych zagadnień od praktyki, podejmując próbę powiązania domysłów teoretycznych z faktami na podstawie procesu weryfikacji. W perspektywie analizowanej rzeczywistości wynikającej z dogłębnej analizy tematu autorka pragnie udowodnić rzeczywistą funkcjonalność systemu partyjnego i partii politycznych Republiki Mołdawii. Elementy te to „problematyka domagająca się rewizji, której siła inspirująca daleka jest od wyczerpania”⁵.

Każde badanie służy realizacji określonego celu. Dąży do wzbogacenia wiedzy o osobach, rzeczach lub zjawiskach będących jego przedmiotem. Przez cel badań należy rozumieć rodzaj efektu, który zamierza się uzyskać w wyniku badań, a także rodzaj czynników, z którymi efekty te będą się wiązać⁶. Najważniejszym celem niniejszej monografii jest zatem analiza rozwoju

⁵ J. Habermas, *Zur Rekonstruktion des Historischen Materialismus*, Frankfurt 1976, s. 9.

⁶ T. Pilch, *Zasady badań pedagogicznych*, Warszawa 1998, s. 173–174.

systemu partyjnego i partii politycznych w Republice Mołdawii od momentu odzyskania niepodległości po rok 2009. W dotychczasowej literaturze politologicznej brakowało pełnego opracowania tego problemu w odniesieniu do Republiki Mołdawii. Ambicją autorki jest zatem przedstawienie całokształtu dokonujących się przemian, dlatego też z celu głównego monografii wyodrębniono zagadnienia szczegółowe. Każde dotyczy odrębnej sfery badawczej: analizy miejsca otoczenia systemowego w procesie formowania systemu partyjnego, wpływu ordynacji wyborczych, wkładu partii politycznych w rozwój sceny politycznej, funkcjonowania systemu partyjnego i roli partii politycznych w procesie budowy społeczeństwa obywatelskiego.

Ze względu na koncepcje analizy systemu partyjnego i partii politycznych, w monografii postawiono główne i szczegółowe hipotezy badawcze. Hipoteza główna dotyczy analizy rozwoju systemu partyjnego Republiki Mołdawii w latach 1989–2009 w oparciu o funkcjonowanie jego podstawowych podmiotów – partii politycznych. Hipotezę badawczą postawioną w niniejszej monografii określają zależności między zmiennymi⁷. Jej zadaniem jest wykrycie rzeczywistych uwarunkowań, struktur i dynamiki badanego systemu partyjnego. W celu potwierdzenia hipotez zastosowano pytania rozstrzygające⁸, które zawierają alternatywną możliwość poszukiwania odpowiedzi.

Z uwagi na złożoność problemu i różnorodne próby analizowania zagadnienia w celu obiektywnego poznania rzeczywistości posłużono się różnymi metodami badawczymi⁹. Pierwszą z nich była metoda systemowa, kolejną – porównawcza. Obie posłużyły do wykrycia podobieństw między procesami i zjawiskami prowadzącymi do ustalenia zakresu różnic. Wykorzystanie metody ilościowej umożliwiło zbadanie specyfiki omawianych zbiorowości partyjnych i skonstruowanie tez przydatnych do ich dalszego rozwoju. Dla określenia sfery badań i przepisów prawnych zastosowano metodę instytucjonalno-prawną. W zbadaniu genezy zjawisk i funkcji poszczególnych instytucji przydatna była metoda historyczna. Natomiast obserwacji i analizie zachowań jednostek ludzkich posłużyła metoda behawioralna¹⁰. Każda z wy-

⁷ S. Nowak, *Metodologia badań socjologicznych*, Warszawa 1970, s. 214; J. Pieter, *Ogólna metodologia pracy naukowej*, Wrocław–Warszawa 1997, s. 67.

⁸ W. Zaczyński, *Praca badawcza nauczyciela*, Warszawa 1968, s. 26.

⁹ S. Nowak, *op. cit.*, s. 22; T. Pilch, *op. cit.*, s. 43.

¹⁰ A.J. Chodubski, *op. cit.*, s. 14 i n.

korzystanych metod potwierdziła, iż badane zagadnienie „stanowi rozwiązanie istotnego, trudnego i płodnego problemu”¹¹.

Techniki badawcze wykorzystane w pracy są związane z analizą podstawowych aktów prawno-ustrojowych Republiki Mołdawii, materiałów źródłowych Ambasady Rzeczypospolitej Polskiej w Kiszyniowie i literatury naukowej związanej z tematem. Najistotniejszą techniką badawczą była obserwacja własna podczas pobytu w Republice Mołdawii.

Aby w pełni zrealizować główny cel monografii, szczegółowo określono czas badań. Analizie politologicznej poddano system partyjny i partie polityczne Republiki Mołdawii od 1989 do 2009 roku. Pierwsza cezura wynika z faktu, iż od 1989 roku na mołdawskiej scenie partyjnej zachodziły istotne zmiany, dzięki którym w 1991 Republika uzyskała suwerenność. Odzyskanie niepodległości sprzyjało tworzeniu demokratycznych struktur państwa i społeczeństwa obywatelskiego. Oficjalnie rozpoczęły działalność inne niż prorosyjskie ugrupowania polityczne. Kończącą granicą badań stała się analiza systemu partyjnego Republiki Mołdawii w przededniu wyborów parlamentarnych w 2009 roku.

Dla poprawnej analizy zagadnień należało określić również zasięg geograficzny. Republika Mołdawii stanowi w Europie Południowo-Wschodniej granicę pomiędzy światem romańskim i słowiańskim. Różnorodność granic, jaką spotyka się w tym kraju, to konsekwencja położenia geograficznego¹². Mołdawia sąsiaduje na zachodzie z Rumunią, a na północnym-wschodzie i południu z Ukrainą. Obejmuje Wyżynę Besarabską oraz Wyżynę Wołyńsko-Podolską. Republikę Mołdawii tworzą ziemie dwóch autonomicznych republik – gagauskiej i naddniestrzańskiej. Historia Mołdawii jest ściśle powiązana z dziejami imperiów, które kontrolowały ten region w przeszłości¹³. W wyniku zaszłości cywilizacyjnych i skomplikowanej geografii etnicznej Mołdawianie postrzegają się do więzi historycznych z więcej niż jednym narodem. Mołdawia pozostaje jedynym krajem w Europie Wschodniej, w którym istnieją poważne spory wśród polityków i kulturoznawców co do podstaw

¹¹ K.R. Popper, *Droga do wiedzy – domysły i refutacje*, Warszawa 1999, s. 364.

¹² O. Serebian, *Geopolityczne uwarunkowania Republiki Mołdawii*, „Zeszyty Naukowe Koła Wschodnioeuropejskiego Stosunków Międzynarodowych” 2003, nr 2, s. 10.

¹³ Ch. King, *The Moldovans: Romania, Russian, and the Politics of Culture*, Stanford 2000, s. 12.

tożsamości narodowej¹⁴. Korzeniami historycznymi państwo to nawiązywało do języka i obyczajów Besarabii, byłej prowincji rumuńskiej, która stała się podstawą państwowości mołdawskiej. W 1940 roku prowincja besarabska została połączona z Mołdawską Socjalistyczną Republiką Radziecką, a utworzone terytorium określano mianem Mołdawii. Sowieci podjęli działania mające na celu wyodrębnienie z tożsamości mołdawskiej elementów rumuńskich. Interesujące nas tu terytorium to zatem obszar suwerennego niepodległego państwa, jakim jest Republika Mołdawii, historycznie natomiast są to tereny państwa rumuńskiego – jego prowincji Besarabii.

W wyniku zaszłości historycznych pojawia się często problem związany z nazewnictwem: Republika Mołdawii czy Mołdowy? Współczesna Republika jest prawnym następcą Autonomicznej Republiki Mołdawskiej ustanowionej w październiku 1924 roku i następnie przekształconej w 1940 roku w Mołdawską Socjalistyczną Republikę Radziecką, a nie Księstwa Mołdawii, które połączyło się z Rumunią w styczniu 1862 roku¹⁵. W związku z tym nazwę „Republika Mołdawii” należy uznać za poprawną, choć oficjalna nazwa, która obowiązuje we wszystkich dokumentach krajowych, to „Republika Mołdowy”.

Nazewnictwo i używalność języka mołdawskiego to zagadnienia kontrowersyjne, szczególnie że jest on w dużej mierze tożsamy z rumuńskim. Władze w Kiszyniowie dokładają wielu starań, by język mołdawski został zaakceptowany na arenie międzynarodowej. Dużym osiągnięciem w tej dziedzinie było sporządzenie w tymże języku tekstów porozumień o uproszczeniu reżimu wizowego między Republiką Mołdawii a Unią Europejską. Dla Republiki jest to zwyczajstwo „komunistycznej Mołdawii nad ekspansjonistyczną Rumunią”. Ówczesny Ambasador Rumunii przy UE – Lazar Komanesku określił użycie sformułowania „język mołdawski” w tekstach porozumień jako „wyjątek”, który nie musi stać się precedensem. Stwierdzenie to

¹⁴ *Ibidem*, s. 229. Zob. I. Rurac, *Separatismul Si impactul lui Supra procesului de edificare a statalitatii in Republica Moldova*, Chisinau 2002; Ch. King, *Marking time in the middle ground: Contested identities and Moldovan foreign policy*, „The Journal of Communist Studies and Transition politics” 2003, nr 19 (3); W. van Meurs, *Moldova-nationale Identifitat als politisches Programm*, „Studosteuropa Mitteilungen” 2003, nr 4–5; S. Proporscic, *Cel mai mare roman – simbolul statalitatii Republicii Moldova*, „Cotidian National” 2006, nr 150.

¹⁵ O. Serebian, *op. cit.*, s. 11.

zostało skrytykowane przez forum międzynarodowe, Rumunia natomiast groziła blokadą ratyfikacji kolejnych dokumentów w języku mołdawskim¹⁶. Kwestia języka i tożsamości bardzo często staje się przyczyną napięć w stosunkach rumuńsko-mołdawskich. Minister Spraw Zagranicznych i Integracji Europejskiej Republiki Mołdawii – Andrei Stratan – powoływał się na wydany w Brukseli w 2007 roku „Przewodnik po językach europejskich”, w który wpisany został również język mołdawski. Minister podkreślał, że „wyrażenie język mołdawski po raz pierwszy ukazało się w 1994 roku, kiedy Rada Europy podpisała Porozumienie o Partnerstwie i Współpracy”¹⁷.

Literaturę przedmiotu można podzielić na dwie kategorie. Pierwszą z nich stanowią opracowania mołdawskich i rumuńskich politologów – Valeriu Moşneagi i Radu Tanasy. Opierając się na historycznej prezentacji tematu za pomocą schematycznych danych jako jedyni perspektywicznie oddają zagadnienia poruszane w monografii. Drugą grupę stanowią prace naukowców polskich, francuskich, angielskich i amerykańskich ujmujące problematykę wszystkich państw Europy Wschodniej i Środkowo-Wschodniej. Kwestie mołdawskie pojawiają się w nich w postaci ogólnej analizy tych regionów.

Materiały, które posłużyły do napisania niniejszej monografii, zebrano w głównej mierze w Państwowym Uniwersytecie w Kiszyniowie na podstawie informacji zawartych w Zeszytach Naukowych *Moldoscopie* w Centrum Analiz Politologicznych. Inspiracją stały się również spotkania z miejscowymi elitami politycznymi i polonijnymi w Ambasadzie RP w Kiszyniowie, umożliwiające dzięki przychylności i zaangażowaniu Rady Ekonomicznego Ambasady RP w Kiszyniowie – Andrzeja Krasnodębskiego i jego żony Jolanty. Źródłem podstawowym i najważniejszym, które rozpoczęło „mołdawską przygodę” autorki, były opracowania Zbigniewa Złakowskiego – nieżyjącego już Rady Ekonomicznego Ambasady RP w Kiszyniowie. Wiele cennych informacji zdobyto podczas stażu w Pionie Polityczno-Kulturalnym w Ambasadzie RP w Kiszyniowie i współpracy z panem Marcinem Nosalem, w trakcie praktyk w biurze Ambasadora RP w Mołdawii – Krzysztofa Suprowicza, a także w Konsulacie RP w Kiszyniowie dzięki przychylności Konsul Anny

¹⁶ S. Sztetfryca, *Język w stopce*, „Timpul” 2007, nr 731, s. 4.

¹⁷ Wywiad z Ministrem Spraw Zagranicznych i Integracji Europejskiej Republiki Mołdawii – A. Stratanem, mołdawska sekcja rozgłośni „Wolna Europa”, 09.11.2007.

Wojciechowskiej. Nieocenioną wartością dla niniejszej monografii stały się: uczestnictwo w pierwszej szkole polsko-mołdawskiej¹⁸, wykłady prof. Ilony Czamańskiej z Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu i dr. Kazimierza Jurczaka – wykładowcy Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego, Diany Etco – pracownika *Academia de Ştiinţe a Moldovei* – Mołdawskiej Akademii Nauk w Kiszyniowie. Szczególne podziękowania za inspirację kieruję do Krzysztofa Kolanowskiego – Dyrektora Centrul de Informare pentru autorităţile locale din RM, oraz Ireneusza Lubańskiego – pracownika Biura Ochrony Rządu.

Struktura monografii została stworzona w oparciu o systemową, prawną, teoretyczną, funkcjonalną i społeczną analizę zagadnienia. Ma na celu przegląd i eksplorację poznawczą, dlatego też w każdym z rozdziałów po części metodologiczno-opisowej następuje przedstawienie ekwiwalentnych struktur składających się na mołdawski system partyjny. Monografia składa się zatem z pięciu rozdziałów, z których każdy porusza inny problem badawczy. Szybko zmieniająca się rzeczywistość polityczna wymusza konieczność ciągłej analizy różnych jej aspektów. Problemy badawcze niniejszej monografii wynikają zatem z jej struktury i posiadają charakter wielowymiarowy, analityczny.

Rozdział I odnosi się do zagadnień związanych z wpływem otoczenia systemowego na formowanie systemu partyjnego Republiki Mołdawii. Otoczenie systemowe zostało przedstawione w kontekście istoty zmian systemowych dla rozwoju sceny politycznej, jej uwarunkowań geopolitycznych, kształtowania ruchu niepodległościowego, wpływu otoczenia systemowego na scenę polityczną i jej wymiaru transformacyjnego. Istota zmian systemowych została wyrażona doświadczeniem historycznym, rozwojem i polityką prowadzoną przez Republikę Mołdawii. Kwestie poruszone w rozdziale I stanowią ogólne wprowadzenie do dalszej analizy zagadnienia.

W rozdziale II poruszono kwestie dotyczące wpływu ordynacji wyborczych na rozwój mołdawskiego systemu partyjnego. Przeanalizowano system wyborczy i system partyjny. Dużą uwagę poświęcono instytucjonalizacji

¹⁸ Międzynarodowa konferencja naukowa zwana Szkołą Polsko-Mołdawską odbyła się w Warszawie w dniach od 10 do 17 grudnia 2008 roku. Jej uczestnikami byli obywatele Polski, Mołdawii i Rumunii. Szkoła została zorganizowana przez Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego, Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu. Patronem szkoły został Miron Kostyn.

partii politycznych i organizacji społeczno-politycznych¹⁹. Wstępna analiza zagadnień została oparta na metodologicznych i teoretycznych uwarunkowaniach systemu partyjnego i partii politycznych w Republice Mołdawii. W dalszej części przedstawiono rozważania dotyczące frekwencji i zachowań wyborczych społeczeństwa mołdawskiego w poszczególnych rywalizacjach wyborczych. Stały się one punktem wyjścia do analizy przebiegu wyborów parlamentarnych.

Wkład partii politycznych w rozwój sceny politycznej Republiki Mołdawii to główna myśl rozdziału III. Przedstawiono ją w oparciu o teoretyczne ujęcie partii politycznych i proces ich kształtowania. W rozdziale tym dokonano również analizy konfrontacji wyborczych na szczeblu samorządowym. Dokonano podsumowania udziału wybranych ugrupowań politycznych we wszystkich rywalizacjach wyborczych w latach 1994–2007. Na tej podstawie dokonano wstępnej klasyfikacji partii politycznych występujących na scenie politycznej Republiki Mołdawii.

Rozdział IV poświęcono funkcjonowaniu systemu partyjnego Republiki Mołdawii. Wstępem do rozważań stało się teoretyczne ujęcie systemu partyjnego będące wprowadzeniem do analizy jego ewolucji. Przedstawienie poszczególnych etapów kształtowania mołdawskiego systemu partyjnego pozwoliło uporządkować chronologicznie gabinety koalicyjne i partie rządzące. Dzięki temu dokonano rozgraniczenia między partiami rządzącymi a opozycyjnymi, przedstawiając jednocześnie status tych ostatnich. Podsumowaniem dla rozważań nad systemem partyjnym Republiki Mołdawii jest analiza systemu partyjnego w przededniu wyborów parlamentarnych w 2009 roku.

Rozdział V poświęcono roli, jaką ogrywają mołdawskie partie polityczne w kształtowaniu społeczeństwa obywatelskiego. Analizę problemu poszerzono o rozważania nad funkcjonowaniem idei liberalnych w programach partii politycznych. W rozdziale V nastąpiła konfrontacja pojęcia partii politycznych i społeczeństwa obywatelskiego w kontekście funkcjonowania Republiki Mołdawii jako demokratycznego państwa prawa. Było to możliwe dzięki analizie założeń programowych prezentowanych przez partie polityczne

---

¹⁹ Zob. M. Sikora-Gaca, *Proces instytucjonalizacji partii politycznych w Republice Mołdawii*, Koszalin 2013.

w kontekście kwestii obywatelskich. Podsumowaniem stały się rozważania nad rolą grup interesu i organizacji pozarządowych.

Analiza rozwoju systemu partyjnego i partii politycznych Republiki Mołdawii w latach 1989–2009 dzieli się na sprawozdanie z faktów i mitów. Faktem jest kryzys polityczny, mitem natomiast – demokratyzacja. Sytuacja wewnętrzna w Republice Mołdawii, a w szczególności kryzys ekonomiczny i konflikt naddniestrzański, wpływają negatywnie na kształt sceny politycznej. Zmiany systemowe istotnie wpływają na jej rozwój, bezpośrednio sterując procesami politycznymi. Na przełomie 2008 i 2009 roku w Republice Mołdawii powstała nowa konfiguracja polityczna, co jest odzwierciedleniem zmiany wizji politycznej wśród obywateli. Możliwe, iż niektóre z tych tendencji nie są przypadkowe i stanowią początek zarysowania się kolejnych zmian systemowych. Następuje stopniowa rewizja mentalności politycznej, w kontekście szerszym niż interesy partyjne Społeczeństwo mołdawskie charakteryzuje się biernością w działaniu wynikającą z jednoczesnego funkcjonowania demokratycznej teraźniejszości i komunistycznych wspomnień radzieckiej przeszłości. Fakt ten jest głównym powodem destabilizacji całego systemu politycznego, dlatego też tym problemom poświęcono niniejszą monografię.

MIEJSCE OTOCZENIA SYSTEMOWEGO W PROCESIE FORMOWANIA SYSTEMU PARTYJNEGO REPUBLIKI MOŁDAWII

1.1. ZMIANY SYSTEMOWE A ROZWÓJ SCENY POLITYCZNEJ

Zmiany systemowe w krajach Europy Wschodniej i Środkowo-Wschodniej odnoszą się do zastąpienia relacji monopartyjnych politycznym pluralizmem. Zrozumienie ich istoty bez poznania i przeanalizowania zjawiska komunizmu²⁰ i historycznych tradycji rosyjskich²¹ jest rzeczą niemożliwą. Elementy te odcisnęły duże piętno na narodzie mołdawskim²². Rozwój sceny politycznej warunkują trzy czynniki: integracyjne, globalizacyjne i modernizacyjne. W szczególności te ostatnie sprawiają, iż reformy początku i końca transformacji są tak samo istotne. Socjalistyczny model państwa nie tworzy możliwości pełnego wykorzystania szans rozwoju, jakie daje ustrój demokratyczny.

---

²⁰ F. Furet, *Przeszłość pewnego złudzenia*, Warszawa 1996, s. 213; J. Staniszkis, *Ontologia socjalizmu*, Warszawa 1989; J. Staniszkis, *Postkomunizm. Próba opisu*, Gdańsk 2001, s. 249.

²¹ A.Z. Kamiński, *An Institutional Theory of Communist Regimes: Desing, Function and Breakdown*, San Francisco 1991, s. 65.

²² D. Chirot, *Modern Tyrans. The Power and Prevalence of Evil in Our Age*, New York 1994, s. 17.

Państwo zbudowane na ideologii radzieckiej ukształtowało specyficzny rodzaj świadomości narodowej, opartej na tradycji systemu nakazowo-rozdziałczego. Kultywowanie tych tradycji rozwinęło tym samym formę poddańczej i recentywistycznej kultury politycznej narodów radzieckich, co przekłada się na ich współczesne, często mało samodzielne funkcjonowanie.

Wraz z końcem 1991 roku Związek Radziecki przestał istnieć. Piętnaście państw ogłosiło deklaracje niepodległościowe. Przed każdym z nich stanęło duże wyzwanie przeprowadzenia transformacji systemowej. Powstałe republiki o demokracji miały nikłe pojęcie. W większości z nich ideologia komunistyczna była nadal obecna. Dawna nomenklatura stała się bowiem podstawą do budowania demokratycznych elit politycznych. Władza koncentrowała się w rękach byłych przywódców komunistycznych i ich otoczenia. Decyzje podejmowane z lekceważeniem demokratycznego państwa prawa zatwierdzały parlamenty wyłonione w bezpośrednich wyborach. Legitymizacja społeczeństwa dla starej-nowej władzy stała się źródłem wielu prerogatyw, które do dziś mają realny wpływ na politykę tych państw. Nieefektywne funkcjonowanie systemów politycznych doprowadziło do wytworzenia autorytarnych systemów władzy. Opierały się one w głównej mierze na aparacie przymusu i działalności służb bezpieczeństwa²³.

Istota zmian systemowych wyrażona jest doświadczeniem historycznym, rozwojem i zasobnością narodów, a także polityką państwa. Duże znaczenie odgrywa również kształtowany przez elity polityczne²⁴ kapitał ludzki rozpatrywany w kategoriach kulturowych społeczeństwa. Powstanie społeczno-ekonomicznych reguł gry politycznej w mentalności socjalistycznej tworzy z jednej strony aktywność obywatelską, z drugiej zaś powoduje bierność jako formę psychicznego bezpieczeństwa – niepodjęcia ryzyka. Zmiany systemowe mają na celu zapewnienie odpowiedniego poziomu konkurencyjności w stosunku do krajów wysoko rozwiniętych²⁵, jednakże nie każdy z krajów w okresie przejściowym może odnieść sukces bez wsparcia z zewnątrz. Kartą przetargową staje się pomoc dla gospodarki, w zamian kraje zmian systemo-

²³ M. Weber, *Gospodarka i społeczeństwo. Zarys socjologii rozumiejącej*, Warszawa 2002, s. 1023–1026; W. Marciniak, *Rozgrabione Imperium. Upadek Związku Sowieckiego i powstanie Federacji Rosyjskiej*, Kraków 2001, s. 71.

²⁴ Zob. M. Żyromski, *Teorie elit a systemy polityczne*, Poznań 2007.

²⁵ Zob. J. Szomburg, *Jaki kapitalizm?*, „Przegląd Polityczny” 1993, nr 3.

wych są zmuszane do promocji reform politycznych²⁶. Głównym motorem tych zmian, według amerykańskich politologów Georga O'Donella, Philipa Carla Schmittera i Laurencja Whiteheada²⁷, są czynniki wewnętrzne. Podmioty międzynarodowe uważają oni za czynnik drugorzędny²⁸. Czynniki krajowe w procesie zmian systemowych działają efektywniej w okresie konsolidacji demokratycznej, w czasie reform sektora publicznego, państwa, rozwoju stosunków handlowych i wzmocnienia instytucji rządowych. Czynniki zewnętrzne kształtują zatem orientację zmian systemowych, wewnętrzny natomiast ma fundamentalne znaczenie w procesie wdrażania reform demokratycznych.

Istotnie na zmiany systemowe w Republice Mołdawii wpłynął okres od 1989 do 1991 roku, który w praktyce społecznej oznaczał upadek doktryny komunizmu i ZSRR. Od tego momentu nastąpiła ekspansja procesów zmian demokratycznych w regionie Europy Wschodniej i Środkowo-Wschodniej, w tym również w Mołdawii²⁹, która stała się integralną częścią międzynarodowych projektów globalizacji³⁰.

Tezę tę potwierdza Katarzyna Żukrowska, pisząc, iż „zmiany systemowe przełomu lat 80. i 90. uwarunkowały dalsze procesy transformacyjne”³¹. Pro-

²⁶ J.M. Nelson, *The Politics of Economic Transformation: Is Third World Experience Relevant in Eastern Europe?*, „Overseas Development Council” (Mimeo), 1992, s. 44; Zob. Л. Гордон, *Область возможного*, ИМЭМО, 1995, s. 34–51; Г.И. Вайнштейн, Рост авторитарных установок и политическое развитие современной России, „МЭМО” 1995, nr 11, s. 60–70; К.Г. Холодковский, Демократия и реформы. *Гражданское общество в России: западная парадигма и российская реальность*, ИМЭМО, 1996, s. 128–138.

²⁷ G. O'Donnell, Ph.C. Schmitter, L. Whitehead (eds.), *Transitions from Authoritarian Rule. Prospects for Democracy*, Vol. 4, Baltimore 1986, s. 9–13.

²⁸ I. Frunțaș, *Influența internațională asupra procesului de democratizare în Republica Moldova, Politica externă a Republicii Moldova: aspecte ale securității și colaborării regionale*, Chișinău 1998, s. 134; Zob. А.А. Галкин, Ю.А. Красин, *Россия на перепутье. Авторитаризм или демократия: варианты развития*, „Весь мир” 1998, nr 5; С.П. Перегудов, *Гражданское общество как политический феномен*, „Свободная мысль” 1992, nr 9, s. 43–53; Политические партии России. *Гражданское общество в России: структуры и сознание*, „Наука” 1998, nr 6, s. 193.

²⁹ I.N. Sava, *Zece ani de tranziție în Europa de Est (1990–2000)*, București 2000, s. 29; M. Kesselman, J. Krieger, *European Politics in Transition*, Nottingham 2003, s. 1–24.

³⁰ H. Smith, *Democracy and International Relations: Critical Theories, Problematic Practices*, London 2000, s. 4.

³¹ K. Żukrowska, *Powiązania instytucjonalne Polski z gospodarką światową*, Warszawa 1994, s. 40.

ces zmian systemowych w Republice Mołdawii można analizować zatem podwójnie, w kontekście demokratyzacji i globalizacji, których kluczowa rola jest związana z rozszerzeniem prawa do głosowania, zapewnieniem niezależności wyborów, wolności prasy, słowa i zrzeszania się, rozwojem gospodarczym i społecznym, liberalizacją i decentralizacją władzy³². Wszelkie zmiany systemowe analizowane pod kątem empirycznym przyjmują charakter neo-liberalny, opierając się w głównej mierze na rozwoju gospodarki rynkowej i sceny politycznej krajów postsowieckich³³. Specyficzny charakter zmian w Europie Wschodniej i Środkowo-Wschodniej wiąże się z nowym poziomem globalizacji stosunków politycznych i gospodarczych³⁴. Po 1989 roku nastąpił całkowity upadek światopoglądowego monopolu ZSRR nie tylko w Mołdawii, ale i w pozostałych krajach socjalistycznych³⁵. Efektem tych procesów są często skutki uboczne w postaci zwiększającego się poziomu ubóstwa wśród społeczeństw, co doprowadza do wzmocnienia ideologii autorytarnej wśród obywateli i tęsknotę za starym systemem³⁶. Wyjaśnia to istotę i sens zewnętrznych interwencji podmiotów międzynarodowych w transformacje systemowe krajów postsowieckich³⁷ – mają one na celu złagodzenie

³² Zob. C. Schmitter, T.L. Karl, *What Democracy is ... and is not*, „Journal of Democracy” 1991, vol. 2, nr 3.

³³ K. Kumar, *The 1989 Revolutions and the idea of Europe*, „Political Studies” 1992, s. 429–461.

³⁴ K. Jasiński, *Wpływ instytucjonalizacji powiązań międzynarodowych na procesy transformacji ustrojowej w Europie Środkowej i Wschodniej*, „Studia Europejskie” 1997, nr 1, s. 58.

³⁵ K. Brzechczyńska (red.), *Ścieżki transformacji. Ujęcia teoretyczne i opisy empiryczne*, Poznań 2003, s. 64.

³⁶ J. Siegle, *Why Democracies Excel?*, „Foreign Affairs” 2004, New York, s. 57–71.

³⁷ Cechą charakterystyczną państw postsowieckich jest niemal nieprzerwane sprawowanie władzy w tych krajach przez dawne elity sowieckie. Poszczególne kraje różni natomiast sposób utrzymania się przy władzy przez rządzących: od klasycznych dyktatur osobistych, przez miękkie systemy autorytarne dopuszczające umiarkowaną opozycję. Przykład Gruzji pokazuje, iż Rosja nadal bardzo silnie oddziałuje na politykę suwerennych już państw. W tym kraju wojska rosyjskie stacjonują nieprzerwanie od ok. 200 lat. Aktualnie kontrolują one państwo nieuznawane w Abchazji i Osetii Południowej, stacjonując tam na mocy podpisanych z Abchazją i Południową Osetią 17 września 2008 roku układów o przyjaźni, współpracy i pomocy wzajemnej. Z tego powodu w 2008 roku Gruzja wraz z Ukrainą rozpoczęły stanowcze działania mające na celu dołączenie do NATO. Zwolennikami rozszerzenia paktu o te państwa są między innymi USA i Polska. Przeciwna jest zaś Rosja, która argumentuje swoje stanowisko

skutków społecznych zmiany reżimu³⁸. Przełomem było również podpisanie Aktu Końcowego KBWE, który odegrał pierwszoplanową rolę w krystalizowaniu się opozycji wewnątrz państw socjalistycznych³⁹.

Zmiany systemowe, które nastąpiły w Republice Mołdawii, powinny być traktowane jako wynik działania następujących czynników: kształtowania się ruchu niepodległościowego⁴⁰ i Frontu Narodowego w latach 1988–1990, globalnego i logistycznego wsparcia instytucji międzynarodowych na rzecz umacniania państwowości i społecznej afirmacji w kraju⁴¹.

Pierwszy etap zmian systemowych zakończył się 27 sierpnia 1991 roku w momencie ogłoszenia Deklaracji Niepodległości. Również wtedy działania mające na celu restrukturyzację i liberalizację życia społeczno-politycznego i gospodarczego stały się oficjalnymi inicjatywami władz. W ramach procesów demokratycznych nastąpiła radykalna zmiana prawa wyborczego, co z kolei doprowadziło do powstania nowego spektrum politycznego z gwarancjami praw wszystkich obywateli, partii politycznych, organizacji publicznych i ruchów społecznych.

---

zwiększeniem zagrożenia dla swoich granic. Zob. J. Solak, *Siedemnaście kroków do NATO*, Warszawa 1999.

³⁸ I.N. Sava, *op. cit.*, s. 39.

³⁹ J. Knopek, *W Europie przemian konfliktów i kompromisów. Materiały pomocnicze dla studentów z zakresu transformacji ustrojowej*, Bydgoszcz 1998, s. 24–25.

⁴⁰ 3 czerwca 1988 r. powstał Ruch na Rzecz Demokratyzacji Republiki Mołdawii, w którym działali intelektualiści mołdawscy. Ruch został zainicjowany po reformach Michaiła Gorbaczowa. Był odpowiedzią na XIX konferencję członków Rady Związku Radzieckiego i rezolucję „o przejrzystości”. Ruch na Rzecz Demokracji stanowi pierwsze wewnętrzne wsparcie dla restrukturyzacji i demokratyzacji struktur państwowych Republiki Mołdawii. Jego działania ukierunkowane były na zniesienie monopolu politycznego, gospodarczego i społeczno-kulturalnego nałożonego przez KC ZSRR. W rezultacie działalności RRD 23 listopada 1989 roku Najwyższa Rada Mołdawskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej przyjęła nową ustawę w sprawie wyboru na miejsce działaczy starej nomenklatury obywateli Republiki Mołdawii. Wybory odbyły się 25 lutego 1990 roku, a całkowita liczba zarejestrowanych kandydatów wyniosła 39.636. W następstwie wyborów 25 października 1990 roku Prezydium KC MSRR przyznało obywatelom prawo zrzeszania się w organizacje społeczno-polityczne. Zob. V. Popa, I. Munteanu, V. Mocanu, *De la centralism spre decentralizare*, Chişinău 1998, s. 62; M. Cernencu, Gh. Rusnac, A. Galben, C. Solomon, *op. cit.*, s. 17.

⁴¹ M. Cernencu, Gh. Rusnac, A. Galben, C. Solomon, *Republica Moldova: Istoria politică (1989–2000), Documente și materiale*, Chişinău 2000, s. 5–6.

Krishan Kumar uważa, że wszelkie czynniki zewnętrzne miały największy wpływ na rozwój scen politycznych i rozpoczęcie procesu przejścia w Europie Wschodniej i Środkowo-Wschodniej⁴². Zmiany systemowe, które poddano analizie uwzględniają zatem m.in. wpływ globalizacja i afirmacja władzy na scenę polityczną. Wykazują w omawianym zakresie skutki zarówno pozytywne, jak i negatywne. Kreują rolę państwa-narodu – modelu, według którego kraj ma się rozwijać. Scena polityczna funkcjonuje wtedy w warunkach suwerenności, a procesy ją stymulujące są od siebie zależne.

Mołdawia to przykład wielkiej klęski postradzieckiej transformacji. Inflacja, wysokie bezrobocie, wszechobecna korupcja, mafijne powiązania władzy, dekapitalizowana i zrujnowana infrastruktura oraz ogromne zadłużenie zagraniczne to bezpośrednie przyczyny fatalnej sytuacji ekonomicznej społeczeństwa mołdawskiego, mimo iż w dzisiejszych czasach termin „demokracja” nie ma ściśle określonego znaczenia⁴³. Przemiany, które rozpoczęła pierestrojka w Mołdawii, nazywane są często „katastrojką”⁴⁴.

Zmiana systemu i przejście do demokracji uwzględnia również rolę opinii publicznej. W Republice Mołdawii czynnik ten wiąże się z finansowaniem większości wydawnictw i agencji prasowych przez państwa trzecie. Z jednej strony Rosji, z drugiej zaś Rumunii, państw Europy Zachodniej i USA. Następuje wpływ na decyzje podejmowane przez organy władzy publicznej w oparciu o strategie lobbujące. Działania te są dwuwymiarowe: komercyjne i niekomercyjne. Pierwsze z nich opierają się na specjalistycznym doradztwie zewnętrznym, drugie natomiast stanowią działalność na rzecz grup społecznych i organizacji pozarządowych⁴⁵. Przykładów ingerencji w zmiany systemowe w Republice Mołdawii jest wiele, tak jak i skutków ich wpływu na politykę państwa. Podstawowa różnica wynika z faktu, że tylko działania

⁴² K. Kumar, *The 1989 Revolutions and the idea of Europe*, „Political Studies” 1992, s. 429–461.

⁴³ R. Borkowski, *Definiowanie demokracji*, [w:] *Demokracja, Teoria, Idee*, T. Biernat, A. Siwek (red.), Toruń 2000, s. 11.

⁴⁴ Zob. J. Potocki, J. Urbanowicz, *Wschód na biegunach*, „Wprost” 2001, nr 981.

⁴⁵ W okresie od 1999 do 2002 roku Rosja finansowała ponad 20 stacji radiowych i telewizyjnych w Mołdawii, blisko 60 gazet prywatnych i państwowych, przyczyniając się do zniekształcenia informacji; A. Moraru, *Trăsăturile specifice ale tranziției democratice în Republica Moldova*, „Filosofie. Știință. Politică: Realizări, implementări, perspective”, V. Țapoc (red.), Chișinău 2003, s. 48.

podejmowane przez Federację Rosyjską mają negatywne skutki. W pozostałych przypadkach państwa zaangażowane w pomoc Mołdawii wspierają ją w rozwoju języka, kultury i ekonomii. Współpraca opiera się na wspólnych przedsięwzięciach, inwestycjach zagranicznych i rozwoju projektów transgranicznych, co jest normalnym skutkiem demokratyzacji i globalizacji międzynarodowej⁴⁶.

W Republice Mołdawii system demokratyczny zwyciężył w momencie zachodzenia istotnych zmian systemowych, różnorodności społecznych struktur i sprzecznych interesów⁴⁷. Proces zmian kształtowany jest również przez udział w organizacjach międzynarodowych. Funkcjonujący pluralizmu polityczny tworzy możliwość rozwoju społeczeństwa obywatelskiego i kształtowania świadomości elit politycznych, które z kolei odgrywają znaczącą rolę w kształtowaniu sceny politycznej. Nadanie licznych wolności staje się gwarancją nieodwracalnych zmian w społeczeństwie, choć wewnętrzne reformy i funkcjonowanie państwa pozostawiają wiele do życzenia. Pluralizm wiąże się tu z indyferentyzmem wartości, który wyraża się poprzez kreację przekonania i szczegółowość systemu⁴⁸.

Republika Mołdawii jest zbyt słabym państwem, by ignorować zmiany systemowe sugerowane przez instytucje międzynarodowe, w szczególności Unię Europejską i Radę Europy. Reformy mające na celu rozwój sceny politycznej przeprowadzane są metodą „małych kroków”, gdyż zastosowanie „terapii szokowej” mogłoby przynieść skutki nieodwracalne w szkodach i zbliżyć Mołdawię jeszcze bardziej w kierunku Rosji.

Liberalizacja życia gospodarczego, harmonizacja prawa z normami międzynarodowymi i demokratyzacja społeczno-polityczna to pierwsze efekty zmian systemowych zauważalne w Mołdawii od 1993 roku. Zostały one przypieczętowane ogłoszoną w 1994 roku konstytucją. Rozpoczęła ona nowy etap transformacji kraju, w którym wpływ doświadczenia międzynarodowego odegrał szczególnie ważną rolę. Początkowy projekt konstytucji zaproponowany przez prezydium parlamentarne łączył zasady państwa demokra-

⁴⁶ K. Brusher, *Связь между внутренней политикой и международной безопасностью: «state strenght» на примере Украины и Молдовы* [w:] *Moldova, România, Ucraina: bună vecinătate și colaborare regională*, V. Moșneagă (red.), Chișinău 1998, s. 33–34.

⁴⁷ J. Baszkiewicz, *Powszechna historia ustrojów państwowych*, Gdańsk 2002, s. 301.

⁴⁸ K. von Beyme, *Współczesne teorie polityczne*, Warszawa 2005, s. 156.

tycznego i socjalistycznego. Nawiązanie do polemiki radzieckiej odnajduje się również w stwierdzeniu, iż władza pochodzi od państwa, a nie od społeczeństwa – ludu.

Konstytucja mołdawska gwarantuje szereg praw i wolności obywatelskich, określa tym samym pewne ramy funkcjonowania, również w postaci narzuconych obowiązków. W dokumencie tym można wskazać również wiele uchybień, np. pozostawienie członkom parlamentu możliwości uchylecia ustanowionego prawa bez potrzeby zmian konstytucji. Istnieje bowiem szereg zapisów gwarantujących swobody demokratyczne, które państwo może ograniczyć w sytuacjach przewidzianych w ustawach regulujących kwestie szczegółowe. Tak jest w przypadku mniejszości narodowych, którym konstytucja nie zapewnia odpowiedniej ochrony. Art. 15, pkt 2 przewiduje stosowanie ograniczeń praw mniejszości, daje tym samym szerokie uprawnienia rządowi, który poprzez nieujednocione ustawodawstwo tworzy raczej precedensy prawne niż stałe prawo. Projekt mołdawskiej konstytucji jest z jednej strony krokiem w kierunku demokratyzacji i elementarnym zachowaniem uprawnień państwa z drugiej. Konstytucja Republiki Mołdawii powinna zostać uzupełniona o wiele rozwiązań indywidualnych, w warunkach ograniczonych kompetencji państwa.

Dla zrozumienia istoty zmian systemowych w Republice Mołdawii bardzo ważny jest fakt, iż kraj ten został zmuszony do przyjęcia wartości demokratycznych i do jednogłośnego uznania ich jako podstaw działania życia politycznego. Podobne czynniki miały wpływ na uznanie statusu Gagauzji i ofiarowanie jej autonomii z dużymi uprawnieniami. Kwestia Naddniestrza nie była już tak oczywista. Tendencje nacjonalistyczne wpływają z pewnością na część spektrum politycznego i radykalnie szkodzą procesowi tworzenia instytucji demokratycznych oraz wprowadzeniu mechanizmów państwa prawa. Kompromisem politycznym jest uznawalność języka rosyjskiego jako drugiego urzędowego i walka opozycji o podniesienie statusu języka narodowego. W obliczu zakłóceń zmian systemowych następuje konieczność narzucenia przez organizacje międzynarodowe poszanowania zasad demokratycznych. Prowadzi to do promowania polityki umiarkowanej w okresie przejściowym, rosnących destruktywnych sił ze strony Naddniestrza i negatywnych skutków rozwoju sceny politycznej. Konieczne staje się analizowanie stopnia interakcji wewnętrznych procesów w Mołdawii, szczególnie w kontekście regionalnym.

Aby wyjaśnić i ustalić odwrotności działań państwa, Karl Brusher i Barry Buzan kierują się trzema podstawowymi elementami struktury instytucjonalnej aparatu państwowego: fizycznym, geograficznym i demograficznym⁴⁹. Za działanie fizyczne uznaje się utrzymanie bezpieczeństwa regionalnego, czyli całego obwodu naddniestrzańskiego. Brak kontroli nad terytorium, na którym jest przechowywana i sprzedawana broń, stanowi ogromne zagrożenie dla stabilności i bezpieczeństwa całego regionu⁵⁰, co zagraża stabilności procesu demokratyzacji, a sprzyja korupcji i protekcyjności państwowemu. W dużym stopniu paraliżuje to rozwój sceny politycznej całego kraju, czyniąc ze społeczeństwa Mołdawii *no man's land, stateness czy też failed states*⁵¹. Ekspertki są jednak zdania, że na tle pozostałych państw satelickich Republika Mołdawii wyróżnia się pluralizmem i wyższym poziomem przeprowadzenia reform⁵².

Proces odbudowy państwa mołdawskiego jest konieczny dla zagwarantowania niezależności własnych wartości i wzmocnienia ich roli w społeczeństwie. W latach 2001–2004 Republika Mołdawii przyjęła dwie uchwały Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy dotyczące funkcjonowania instytucji demokratycznych, co przyczyniło się do rzeczywistego procesu liberalizacji życia społeczno-politycznego. Rada Europy skontrolowała również ustawodawstwo mołdawskie, dając szereg wytycznych dla działań prawodawczych w przyszłości. W 2000 roku Komisja Wenecka⁵³ udzieliła Mołdawii wsparcia w celu zmiany konstytucji, dzięki czemu kraj stał się republiką par-

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ M. Gribincea, *The Russian Policy of Military bases*, Oradea 2001, s. 154.

⁵¹ J.J. Linz, A. Stepan, *Problems of Democratic Transitions and Consolidation*, Baltimore 1996, s. 16–37.

⁵² K. Brusher, *op. cit.*, s. 36.

⁵³ Europejska Komisja „Do Demokracji przez Prawo”, zwana również Komisją Wenecką, została powołana w maju 1990 r. na podstawie porozumienia częściowego Rady Europy. W lutym 2001 r. Komisja liczyła 43 państwa członkowskie, cztery na prawach członków stowarzyszonych i dziesięć posiadających status obserwatora. Komisja prowadzi studia nad środkami konstytucyjnymi, ustawodawczymi i administracyjnymi pozwalającymi na wprowadzanie w życie podstawowych zasad Rady Europy. Pozostaje do dyspozycji państw podejmujących reformy konstytucyjne. Główne problemy, którymi obecnie zajmuje się Komisja, to: system prawny w Kosowie, reforma instytucji państwowych w Bośni i Hercegowinie w końcowej fazie okresu przemian przewidzianych Porozumieniami z Dayton, reforma systemu prawnego dotyczącego mniejszości w Chorwacji, zgodność reformy konstytucyjnej w Mołdawii z nor-

lamentarną⁵⁴. Europejski Trybunał Praw Człowieka bardzo przyczynił się do kształtowania niezależnego sądownictwa w Republice Mołdawii.

Zmiana transformacyjna przejawia się we wszystkich aspektach życia społecznego, determinując zanik i jednocześnie generując powstawanie nowych instytucji w sferze społeczeństwa, jego gospodarki, polityki i mentalności⁵⁵. Celem nadrzędnym zmian systemowych jest stworzenie gwarancji niezależności, integralności i dalszego rozwoju demokratycznego państwa. Obserwując zmiany systemowe w Republice Mołdawii na szczeblu krajowym, możemy określić je jako ogólnie pozytywne w przeciwieństwie do regionalnych, które są zdecydowanie negatywne.

1.2. UWARUNKOWANIA GEOPOLITYCZNE

Sytuacja polityczna w Mołdawii w latach 1989–2009 pozwala sądzić, iż za patriotycznymi frazesami i hasłami o demokratyzacji państwa toczy się ostra walka o utrzymanie starych bądź też wprowadzenie nowych wpływów politycznych. Kwestia granic dla Republiki Mołdawii jest szczególnie ważna. Jest to wynikiem wielu przyczyn, zarówno na poziomie geopolitycznym, jak i geostrategicznym. Na kontynencie europejskim Mołdawia sama w sobie stanowi granicę pomiędzy światami: zachodnim (romańskim) i wschodnim (słowiańskim). Różnorodność granic jest konsekwencją położenia geograficznego⁵⁶.

Podstawową geopolityczną cechą Republiki Mołdawii jest fakt, iż stanowi ona strefę buforową pomiędzy dwiema politycznymi i militarnymi strukturami – NATO i paktem wojskowym WNP. Nawet w przypadku, gdy rywalizacja

mami demokratycznymi Rady Europy, zgodność przebiegu reformy konstytucyjnej na Ukrainie z normami europejskimi.

⁵⁴ J. Solak, *Mołdawia. Republika na trzy pęknięcia. Historyczno-społeczny, militarny i geopolityczny wymiar „zamrożonego konfliktu” o Nadniestrze*, Toruń 2009, s. 37.

⁵⁵ J. Leszkowicz-Baczyński, *Wartości i interesy jako efekt zmian mentalnych społeczeństwa posttransformacyjnego* [w:] *Adaptacja przez transformację*, Z. Drozdowicz, Z.W. Puślecki (red.), Poznań 2001, s. 31.

⁵⁶ Mołdawia staje się polityczną granicą między europejską i rosyjską strefą wpływów, blokiem zbudowanym na linii Pekin-Moskwa. Historyczne granice Mołdawii to jedno z największych obciążeń, z jakim współczesne mołdawskie społeczeństwo musi się borykać. O. Serebian, *op. cit.*, s. 10.

Rys. 1. Geopolityczne położenie Republiki Mołdawii w Europie Środkowo-Wschodniej.
Źródło: www.fostertravel.pl 22.01.2013.

cja tych dwóch bloków nie jest jawna, i tak pozostają one w stanie utajonego antagonizmu, co było szczególnie widoczne w czasie pierwszego rozszerzenia NATO na wschód. Inna cecha charakterystyczna to polityczne i strategiczne zaangażowanie Kremla w tym regionie. Wyraża się ono przede wszystkim w militarnej aktywności Rosji. Powoduje to z kolei „negatywnie motywowane” zainteresowanie Kiszyniowem ze strony USA, Unii Europejskiej czy Turcji. Rosja jest politycznie zaangażowana w konflikt we wschodniej części Mołdawii, co jest źródłem braku stabilizacji w tym regionie⁵⁷.

Republika Mołdawii to kraj śródlądowy, graniczący na zachodzie z Rumunią, a na północnym-wschodzie i południu z Ukrainą. Obejmuje rozciągającą się między Prutem a Dniestrem Wyżynę Besarabską oraz położony na wschodnim brzegu Dniestru skraj Wyżyny Wołyńsko-Podolskiej⁵⁸. Republikę Mołdawii tworzą również ziemie autonomicznej Republiki Gagauskiej

⁵⁷ *Ibidem*, s. 10.

⁵⁸ W. Kubijowicz (red.), *Encyklopedia ukrainoznawstwa*, t. 5, Lwów 1996, s. 1639–1640 [hasło: Republika Mołdawii].

i Republiki Naddniestrzańskiej⁵⁹. Mołdawia składa się z 38 rejonów i 10 rejonów miejskich⁶⁰.

W starożytności tereny dzisiejszej Mołdawii były zamieszkiwane przez plemiona Scytów, Daków, Bastarnów, Antów i Sklawinów. Cywilizacja mołdawska tworzona była przy pomocy systemu wartości ludów prymitywnych. Historia pierwszej państwowości mołdawskiej kształtuje się na przełomie XII i XIII wieku. W wyniku najazdów mongolskich systematycznie traciła swoją suwerenność, będąc tworem zbyt słabym, aby utrzymać samodzielność⁶¹. Ewolucja struktury myślowej narodu mołdawskiego nie przebiegała równomiernie, tworząc różnice kulturowe, które stały się barierą do wzajemnej komunikacji.

Po raz kolejny Mołdawia pojawiła się na kartach historii po uwolnieniu się spod panowania mongolskiego z lat 1241–1345. Twórcą powstałego w XIII wieku Księstwa Mołdawskiego został Drogosz, którego na ogólnym zebraniu ludu wybrano dziedzicznym księciem. Księstwo Mołdawskie przełomu XIII i XIV wieku było niestabilne, często znajdowało się w strefie wpływów państw sąsiednich bądź wędrownych ludów koczowniczych⁶².

W XIV wieku pod wpływem Węgier powstało Księstwo Mołdawskie, które odzyskało suwerenność w 1359 roku, utrzymując ją przez następne 28 lat. Wtedy właśnie nastąpiło stworzenie większej wspólnoty – w istocie koalicji rodów. W 1387 roku hospodar Bogdan I został zmuszony do złożenia hołdu lennego Polsce, a w 1456 hospodar Piotr Aron – Turcji. Od 1387 roku Księstwo Mołdawskie znajdowało się pod wpływami Polski. Stefan III Wielki potwierdził tę przynależność w 1467 roku – wygrywając z Węgrami – i w 1475 roku – pokonując Turków.

W wyniku oddziaływania na politykę Księstwa Mołdawskiego różnych państw pojawiły się sprzeczności kulturowe wyrażające się w odmiennej wizji

⁵⁹ A. Bieńkowski, *Almanach państw świata*, Warszawa 2004, s. 298–300; J. Kłoczowski, *Historia Europy Środkowo-Wschodniej*, t. I, Lublin 2000, s. 111–205.

⁶⁰ J. Knopek, *op. cit.*, s. 178–179.

⁶¹ B. Jelawich, *Historia Bałkanów. Wiek VIII-XIX*, Kraków 2005, s. 33–60.

⁶² K. Ploetz, *Auszug aus der Geschichte*, Würzburg 1968, s. 755; Zob. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, wyd. pod red. F. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, Warszawa 1880–1902, t. VI, s. 644, t. XIII, s. 903–904; O. Halecki, *Historia Europy-jej granice i podziały*, Lublin 1994, s. 34, 161–162.

przyszłości tych ziem. W 1531 roku, po bitwie pod Obertynem, Mołdawianie musieli uznać wyższość Polski i zrezygnować z walk o Pokucie. Po klęsce Turków pod Wiedniem w 1683 roku Polska i Austria starały się podporządkować sobie Mołdawię.

W 1775 roku Księstwo Mołdawskie utraciło Bukowinę na rzecz Austrii, a następnie w 1812 roku Rosja otrzymała Besarabię. Po zakończeniu wojny rosyjsko-tureckiej w 1829 roku Mołdawia uzyskała autonomię pod protektorem Rosji, pozostając jednocześnie w imperium tureckim.

Mołdawianie przeszli długą drogę ewolucji kulturalnej na wszystkich poziomach struktury społecznej – od jednostki do zbiorowości narodowej, wykształcając struktury społeczne z „prymitywnej hordy”. Zamknięte społeczeństwa plemienne wchłonęły kulturę, język i obyczaje wszystkich państw, którym były podległe. W 1858 roku na konferencji paryskiej nadano Mołdawii i Wołoszczyźnie wspólną konstytucję, a oba księstwa otrzymały nazwę Zjednoczonych Księstw Mołdawii i Wołoszczyzny⁶³.

W 1861 roku hospodar Aleksander Jan Cuzy ogłosił za zgodą mocarstw zjednoczenie obu księstw w jedno państwo – Rumunię⁶⁴. W latach 1877–78 podczas wojny rosyjsko-tureckiej Rumunia wystąpiła po stronie Rosji i dzięki temu zyskała odebraną Turkom północną Dobrudżę, tracąc jednocześnie na rzecz Rosji Besarabię⁶⁵. W długiej rywalizacji o panowanie nad Mołdawią wygrali Turcy, którzy później zostali zmuszeni do oddania jej części Rosji. Od tego czasu do rewolucji rosyjskiej w 1917 roku wschodnia część obecnego terytorium mołdawskiego, Besarabia, wchodziła w skład carskiej Rosji. Po I wojnie światowej przyłączyła ją do swojego terytorium Rumunia⁶⁶.

⁶³ D. Beauvois, *Trójkąt ukraiński: szlachta, carat i lud na Wołyniu, Podolu i Kijowszczyźnie 1793–1914*, Lublin 2005, s. 101–141; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, *op. cit.*, t. XV, cz. 2, s. 350.

⁶⁴ H. Wereszycki, *Pod berłem Habsburgów. Zagadnienia narodowościowe*, Kraków 1986, s. 14–67.

⁶⁵ M. Bruhis, *Republica Moldova de la destrămarea imperiului sovietic la restaurarea imperiului rus.*, București 1997, s. 17–26; J. Szucs, *Trzy Europy*, Lublin 1995, s. 10–11.

⁶⁶ M. Kuczyński, *Krwawiąca Europa – konflikty zbrojne i punkty zapalne w latach 1999–2000. Tło historyczne i stan obecny*, Warszawa 2001, s. 151–170; N. Davies, *Europa – rozprawa historyka z historią*, Kraków 1998, s. 43, 45, 47, 1238.

W 1940 roku na mocy porozumienia z Hitlerem Stalin anektował całość terytorium dzisiejszej Mołdawii⁶⁷. Bezsilna Rumunia nie była w stanie stawić oporu. Aby złamać potencjalny opór Mołdawian, Stalin połączył tereny zamieszkałe głównie przez Rosjan i Ukraińców z pasmem ziem na wschodnim brzegu Dniestru. Jednocześnie wysunięte najbardziej na północ i na południe części Besarabii przyłączono do Ukrainy⁶⁸ z wykluczeniem jednak południowej części tych ziem z dostępem do Morza Czarnego, które wcielono do Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. Tak powstała samodzielna Mołdawska Socjalistyczna Republika Radziecka⁶⁹.

W latach 1941–1944 obszary Mołdawskiej Republiki Radzieckiej zostały zajęte przez wojska niemieckie i wcielone do tzw. Wielkiej Rumunii⁷⁰. W 1945 roku Mołdawia powróciła do granic ZSRR z 1940 roku⁷¹. Wszystkie partie polityczne, które istniały w tym okresie, zostały zlikwidowane, a ich

⁶⁷ Na mocy tajnego porozumienia między Rosją a Niemcami (2 sierpnia 1939 r. – pakt Ribbentrop-Mołotow) w 1940 roku Rosjanie zajęli Besarabię i północną Bukowinę. Z połączenia zajętych terytoriów i Mołdawskiej SRR utworzono w sierpniu 1940 roku Mołdawską Socjalistyczną Republikę Radziecką ze stolicą w Kiszyniowie. J. Solak, *Mołdawia. Republika na trzy pęknięta. Historyczno-społeczny, militarny i geopolityczny wymiar „zamrożonego” konfliktu o Naddniestrze*, Europejskie Centrum Edukacyjne, Toruń 2009, s. 18; Zob. N. Dima, *From Moldavia to Moldova. The soviet-romanian territorial dispute*, New York 1991.

⁶⁸ M. Kuczyński, *op. cit.*, s. 151–170.

⁶⁹ A. Bienkowski, *Almanach państw świata*, Warszawa 2004, s. 298–300; Mołdawska Socjalistyczna Republika Radziecka z 1940 roku była kontynuacją Mołdawskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej powstałej 12 października 1924 roku ze stolicą w Tyraspolu w ramach Ukraińskiej SRR. Mołdawska SRR powstała na podstawie ustawy Rady Najwyższej ZSRR z 2 września 1940 roku, która połączyła MASRR (Mołdawską Autonomiczną Republikę Radziecką) i 6 powiatów Besarabii. W. Baluk, *Republika Mołdawii [w:] Ustroje polityczne krajów Wspólnoty Niepodległych Państw*, W. Baluk, A. Czajowski (red.), Wrocław 2007, s. 83.

⁷⁰ *România Mare* – w dosłownym tłumaczeniu „Wielka Rumunia” lub „Większa Rumunia”. Pojęcie to odnosi się do państwa rumuńskiego istniejącego między I a II wojną światową, również do terytorium zajmowanego wówczas przez Rumunię. Jest to okres, kiedy terytorium Rumunii było największe w całej historii tego kraju i jednoczyło wszystkie ziemie historyczne, na których przeważała ludność romańska. *România Mare* jest symbolem rumuńskiego nacjonalizmu. Rumuni określają ją mianem raju utraconego. S. Olzacki, *Na własne oczy, Marka Rumunia*, „Polityka” 2007, nr 5, s. 100; Zob. O. Gillet, *Religie Si nationalism. Ideologia Bisericii Ortodoxe Romane sub regimul comunist*, Bukareszt 2000.

⁷¹ M. Bulgaru, *Gîndirea iluministă în Moldova: opinii și realități*, Chișinău, 2001, s. 6–11; J. Kłoczowski, *Europa Środkowo-Wschodnia i jej historia*, Białystok 1995, s. 11–114; N. Werth, *Czarna księga komunizmu*, Warszawa 1999, s. 44–90.

zwolennicy i propagatorzy wyeliminowani. Zakazano tworzenia antysowieckich ugrupowań politycznych⁷².

Na przełomie lat 60. i 70. XX wieku powstały organizacje antypolityczne przejawiające niechęć do struktur KGB. Ich członkowie rekrutowali się z mołdawskich studentów z Moskwy, Lwowa i innych miast. Ich celem stała się stopniowa zmiana polityki kraju. Szefem organizacji studenckiej był Sholtoyanu, którego za działalność polityczną skazano na 19 lat wygnania i obozów. Późniejszych przejawów buntu wobec polityki ZSRR nie było. Kraj rozwijał się w atmosferze wartości proletariackich⁷³. Oznacza to, że rozwój państwa mołdawskiego w kontekście reżimu komunistycznego uniemożliwił rozwój społeczeństwa obywatelskiego, tak pomocnego w budowaniu demokracji⁷⁴. Radziecki imperializm połączony z doktryną marksistowsko-leninowską⁷⁵ to główne przyczyny traktowania krajów satelickich jako państw „trzeciej kategorii”⁷⁶. Największą słabością podmiotów, o których mowa, jest fakt utrzymywania się silnej zależności w stosunku do Rosji, co w konsekwencji bardzo często prowadzi do legitymizacji władz „wywodzących się z przeszłości”⁷⁷.

Historia Mołdawii to w dużej mierze historia imperiów, które kontrolowały ten region w przeszłości. Fakt ten czyni tożsamość mołdawską niejed-

⁷² Wśród organizacji politycznych określonych jako nielegalne znalazły się: „Arrows Stefan cel Mare” z lat 1945–47, Partia Wolności, „Black Army” z 1949 roku. Zob. V. Moșneaga, *Partijno-politiceskoje razvitie Mołdawii za dziesiąt let niezawisimosti, politologiczeskij analiz*, Chișinau 2002, s. 25.

⁷³ И. Бодюла, *Подмена классовых противоречий псевдогуманистической идеей единства людей независимо от их социальной принадлежности*, Moskwa 1996, s. 145.

⁷⁴ V. Tismaneanu, *Reinventing Politics. Eastern Europe from Stalin to Havel*, New York 1992, s. 89.

⁷⁵ T. Kuzio, *History, Memory and Nation Building in the Post-Soviet Colonial Space*, „Nationalities Papers” 2002, Vol. 30, No. 2, s. 241–244; T. Kuzio, *Historiography and National Identity among the Eastern Slavs: Towards a new Framework [w:] „National Identities”* 2001, Vol. 3, No. 2, s. 110–111; Zob. D.Ch. Moore, *Is the Post-in Postcolonial the Post-in Post-Soviet? Toward a Global Postcolonial Critique*, „PMLA” 2001, Vol. 116, No. 1. M. Bruchis, *The USSR: Language and Realities. Nations, Leaders and Scholars*, New York 1988; M. Waldenberg, *Narody zależne i mniejszości narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej: dzieje konfliktów*, Warszawa 2000, s. 356–365, 404–433; R. Brubaker, *Nacjonalizm inaczej. Struktura narodowa i kwestie narodowe w nowej Europie*, Warszawa-Kraków 1998, s. 28–69.

⁷⁶ D.Ch. Moore, *op. cit.* – s. 117.

⁷⁷ T. Kuzio, *op. cit.*, s. 114–115, 119–121.

norodną, zakorzenioną w skomplikowanej narracji historycznej⁷⁸. W wyniku zaszłości cywilizacyjnych społeczeństwo mołdawskie poczuwa się do więzi historycznych z więcej niż jednym narodem. Stanisław Ossowski „więzią” nazywa stopień przywiązania do danego terytorium w percepcji danej grupy. Terytorium Republiki Mołdawii⁷⁹ zatem oprócz świadomości obywateli kształtuje również ich życie w kontekście zbiorowości.

Wpływ cywilizacji różnych narodów ukształtował świadomość etniczną Mołdavian opartą na pluralizmie obyczajów i kultury. Doświadczenie komunizmu spowodowało silne zakorzenienie tej ideologii w strukturze myślowej narodu. Mołdavianie mówią po rumuńsku i praktycznie utożsamia się ich z Rumunami, choć są silnie przywiązani do odrębności prowincji⁸⁰. Tożsamość Mołdavian należy rozpatrywać w aspektach wielowymiarowości i sprzeczności, co jest charakterystyczne dla wszystkich byłych republik radzieckich, które do demokracji przechodzą za pośrednictwem tranzycji. Jak zauważono wcześniej, Mołdawia pozostaje jedynym krajem w Europie Wschodniej, w którym istnieją poważne spory wśród polityków i kulturoznawców co do podstaw tożsamości narodowej⁸¹. Charles King twierdzi, że tożsamość mołdawska nie powstała „naturalnie”, lecz „sztucznie” jako wytwór ZSRR. Wnioski te zostały wysunięte na podstawie badań nad dialektem, który jest tożsamy z rumuńskim. Oczywiście stwierdzenie Konga należy zinterpretować jako ogromny skrót myślowy charakterystyczny dla specyfiki regionu. Dominujący etnos Republiki sprawia, iż trudno określić, jak potoczy się dalej historia tego państwa. Odrębna tożsamość mołdawska pojawiła się w 1924 roku, kiedy proklamowano Mołdawską Socjalistyczną Republikę Radziecką. Korzeniami historycznymi państwo to nawiązywało do języka i obyczajów Besarabii, byłej prowincji rumuńskiej, która stała się podstawą państwowości mołdawskiej. Radzieccy urzędnicy „stworzyli” nowe obywatelstwo mołdawskie na podstawie charakterystycznej dla tego regionu odrębności dziedzictwa i kultury.

W 1940 roku, gdy prowincja besarabska została połączona z Mołdawską Socjalistyczną Republiką Radziecką, Sowietci podjęli działania mające na celu

⁷⁸ Ch. King, *The Moldovans: Romania, Russian, and the Politics of Culture*, Stanford 2000, s. 12.

⁷⁹ S. Ossowski, *O ojczyźnie i narodzie*, Warszawa 1984, s. 16–48.

⁸⁰ V. Moșneaga, *op. cit.*

⁸¹ *Ibidem*, s. 229.

wyodrębnienie z tożsamości mołdawskiej elementów rumuńskich. Radzieccy lingwiści pracowali nad zmianą dialektu i przekształceniu alfabetu łańcińskiego w cyrylicę. W 1989 roku podczas pierestrojki rząd mołdawski ostatecznie uznał rumuński językiem narodowym i przyjął alfabet łańciński. Według Kinga był to jednoznaczny dowód na identyfikowanie się społeczeństwa z tożsamością rumuńską, którą uznano za wspólną dla obu krajów – Mołdawii i Rumunii. Po upadku ZSRR w 1991 roku Mołdawia uzyskała niepodległość, jednak narodowi intelektualiści nie mieli wizji przyszłości narodu. Pojawiły się dwie alternatywne drogi – w stronę Rumunii i w stronę Rosji.

Historia pokazała, że Republika Mołdawii jest krajem wieloetnicznym, zamieszkiwanym przez różne narodowości⁸². Zdaniem Kinga jest to cecha odróżniająca Mołdawię i Rumunię. Doprowadziła ona również do wojny domowej w 1992 roku, kiedy grupa rosyjskich nacjonalistów powołała do życia Republikę Naddniestrzańską. Konflikt wokół tej kwestii nie jest rozwiązany do dziś⁸³. W tym też czasie Gagauzowie wynegocjowali autonomię w zamian za uznanie władz w Kiszyniowie za główny autorytet polityczny⁸⁴.

Pojęcie narodu może być pojmowane między innymi politycznie, etnicznie, socjologicznie czy też psychologicznie. Mołdavianie nie określają swojej narodowości poprzez posiadane obywatelstwo. Klasyfikują się poprzez etniczność mentalną, swoje korzenie i pochodzenie⁸⁵. W tym kontekście niedawno wyzwolony naród mołdawski pozostaje pełen sentymentów wobec dawnych ciemiężców i sąsiadów. Struktura myślowa ludzi długo żyjących

⁸² G. Smith, *The Nationalities Question in the Post-Soviet States*, New York 1996, s. 227.

⁸³ M. Wines, *Trans-Dniester Nation Resents Shady Reputation*, New York, „Times”, 05.03.2002, A3. Naddniestrze to samowznająca republika, za czasów ZSRR wchodząca w skład Mołdawskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, która w 1991 roku nie uznała niepodległych władz w Kiszyniowie. Naddniestrzańską Republiką Mołdawską (NRM, Naddniestrze) obejmuje znajdujące się na lewym brzegu Dniestru tereny byłej Mołdawskiej SRR oraz prawobrzeżne miasto Bandery (Tigina). Jest to pas ziemi o powierzchni 4160 km². Stolicą jest Tyraspol. 33% ludności stanowią Mołdavianie i Rumuni, 29% to Rosjanie, 29% Ukraińcy, 9% przedstawiciele innych narodowości. Zob. V. Socar, *Moldavian-romanian relations are slow to develop*, „RFE/RL Research Report” 1992, nr 1 (26).

⁸⁴ Ch. King, *Moldovan Identity and the Politics of Pan Romanianism*, „Slavic Review” 1994, nr 53/2, s. 361.

⁸⁵ B. Anderson, *Imagined Communities*, London 1991, s. 7; D. Ionescu, *Moldova 1997: In Search of Stability*, knoweldgenet.tol.cz, 3 January 2003; McFaul, *Russia's Summer of Discontent*, „Current History” 1998, October, s. 308.

w warunkach psychicznego zniewolenia pozostaje niezdolna do kompromisu, będącego fundamentem demokracji.

Republika Mołdawii w rzeczywistości nie miała doświadczenia w tworzeniu niezależnego systemu partyjnego. W okresie sowieckim w Mołdawii ugrupowaniem dominującym była Komunistyczna Partia Mołdawii, jednak nie można tego ugrupowania określić mianem partii politycznej. Był to monopolistyczny twór, którego główny cel to eliminacja rywali politycznych, a nie pluralizm działania.

Mołdawia deklaruje się jako państwo neutralne. Deklarację neutralności ogłosiła w 1992 roku, co znalazło odzwierciedlenie w art. 11 konstytucji⁸⁶ przyjętej w 1994 roku. Obserwatorzy sceny politycznej zwracają uwagę, iż neutralny status Mołdawii *de facto* nie jest zachowany, ponieważ na jej terytorium stacjonują wojska rosyjskie. Podpisanie ogłoszonej deklaracji i potwierdzenie jej przez Organizację Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, Federację Rosyjską, Unię Europejską i Stany Zjednoczone Ameryki, potwierdziłoby poszanowanie neutralności Republiki Mołdawii zarówno przez Zachód, jak i Federację Rosyjską, która musiałaby wówczas wycofać swoje wojska i składy amunicji z regionu.

Niektóre środki masowego przekazu uważają, że „Mołdawia zamieniła NATO na Naddniestrze”. Kwestią dyskusyjną pozostaje fakt, co dla Kiszyniowa jest korzystniejsze. Według sondaży opinii publicznej za przystąpieniem do Sojuszu Północnoatlantyckiego opowiada się ok. 20–25% społeczeństwa mołdawskiego. W tej kwestii nie ma również zgody wśród partii parlamentarnych, spośród których tylko Chrześcijańsko-Demokratyczna Partia Ludowa i Partia Narodowo-Liberalna jasno opowiadają się za przystąpieniem do tej inicjatywy. Alians „Nasza Mołdawia” i Partia Demokratyczna wysyłają w tej kwestii sprzeczne sygnały, zaś Partia Komunistów i Partia Demokracji Społecznej zdecydowanie sprzeciwiają się takiemu rozwiązaniu. Idea integracji z Sojuszem⁸⁷ jest aktywnie promowana w Republice Mołdawii za pośrednictwem środków masowego przekazu.

⁸⁶ *The Constitution of the Republic of Moldova*, Chapter I. General Principles, Article 11-*The Republic of Moldova as a Neutral State*, § 1, 2.

⁸⁷ O. Kristal, *Uznanie neutralności może doprowadzić do integracji Mołdawii*, „Moldova Suverana” 2008, nr 17, s. 7–9.

1.3. ROZWÓJ RUCHU NIEPODLEGŁOŚCIOWEGO

W czasie swojej stosunkowo długiej i burzliwej historii Mołdawia położona była na styku kilku sfer wpływów⁸⁸ – Europy Środkowej, Południowo-Wschodniej i Wschodniej⁸⁹ – z czego najistotniejsze w dzisiejszych czasach wydają się te, które podporządkowały to państwo Związkowi Radzieckiemu. Mołdawia jest typowym przykładem państwa, które zostało, jak pisał Karen Crawford, „porwane i związane z Rosją”⁹⁰. Samuel Huntington stwierdził, że zmiana systemu w Republice Mołdawii nastąpiła tylko i wyłącznie w wyniku upadku ZSRR⁹¹. Nie było w tym kraju odśrodkowych i samoistnych przesłanek, które doprowadziły do upadku realnego socjalizmu. Komunizm w Mołdawii zamieniono na demokrację, gdyż rozpadły się fundamenty, które go tworzyły i budowały. Skutki polityki etnokulturalnej ZSRR w byłych republikach radzieckich w dużym stopniu wyznaczyły drogę do ich niepodległości. Europa Środkowa i Wschodnia, czując agonię imperium radzieckiego, organizowała ruchy protestu, w których potępiano ideologię totalitarną jako coś przeciwnego demokracji. W Kiszyniowie natomiast protesty organizowane przez studentów i intelektualistów⁹² miały na celu odrodzenie narodowe, odzyskanie świadomości historycznej, prawo do mówienia i pisania w języku ojczystym.

W grupie narodów Europy Południowej i Środkowo-Wschodniej⁹³ naród mołdawski klasyfikujemy jako ten, który nigdy nie miał samodzielnego państwa⁹⁴ lub okresy te były na tyle krótkie, że wykształcenie indywidualnych

⁸⁸ M. Kuczyński, *op. cit.*, s. 151–170.

⁸⁹ O. Serebian, *Geopolityczne uwarunkowania Republiki Mołdawii*, „Zeszyty Naukowe Koła Wschodnioeuropejskiego Stosunków Międzynarodowych” 2003, nr 2, s. 10.

⁹⁰ K. Crawford, *East Central European Politics Today*, Manchester 1996, s. 3.

⁹¹ S.P. Huntington, *Trzecia fala demokracji*, Warszawa 1995, s. 112–113.

⁹² G. Cojocar, *Ruch niepodległościowy i przemiany społeczno-polityczne w Mołdawii (Mołdawie)*, „Zeszyty Naukowe Koła Wschodnioeuropejskiego Stosunków Międzynarodowych” 2003, nr 2, s. 7.

⁹³ J. Żarnowski wyróżnia jeszcze państwa, które utraciły niepodległość w czasach nowożytnych, i narody, które utraciły niepodległość w czasie średniowiecza; J. Żarnowski, *W sprawie genezy systemu państw narodowych w Europie Środkowej i Południowo-Wschodniej po 1918 roku*, „Kwartalnik Historyczny” 1970, nr 3, s. 585–602.

⁹⁴ W. Paruch, K. Trembicka, *Wspólnota czy rozbieżność doświadczeń. O historycznych zewnętrznych uwarunkowaniach przebudowy w Europie Środkowo-Wschodniej po 1989 roku* [w:]

struktur społecznych i państwowych było niemożliwe. Ogłoszenie w 1917 roku Mołdawskiej Republiki Demokratycznej było prawdopodobnie jedynym doświadczeniem państwowotwórczym Republiki Mołdawii do czasu ogłoszenia niepodległości państwa 27 sierpnia 1991 roku.

W 1918 roku Mołdawska Republika Demokratyczna została zjednoczona z Rumunią. W 1940 roku ZSRR zaanektował i przyłączył Besarabię. Od tego momentu aż do początku ruchu niepodległościowego (koniec lat 80.) kraj cechował się brakiem własności prywatnej, rusefikacją, deportacjami, komuniacją prowincji oraz nacjonalizacją⁹⁵. System komunistyczny wykluczał wartości, zasady i instytucje charakterystyczne dla demokracji, w tym przede wszystkim uniemożliwiał konkurencyjność życia politycznego⁹⁶. Przez ten proces formowania się systemów partyjnych w państwach Europy Środkowo-Wschodniej trwała nadal⁹⁷, dając rezultat prowizorycznego społeczeństwa obywatelskiego⁹⁸. Liberalizacja reżimu komunistycznego rozpoczęta przez Gorbaczowa dała impuls do powstawania różnych struktur społecznych⁹⁹, stopniowego formowania sił społeczeństwa obywatelskiego, a także uregulowania kwestii języka narodowego.

Historię ruchu niepodległościowego w Republice Mołdawii można podzielić na dwa etapy. Pierwszy to koniec lat 80. Był to okres nacjonalizmu mołdawskiego, w którym występowała tendencja do wyodrębniania Mołdawian jako nacji politycznej z tak zwanego narodu radzieckiego. Również w tym czasie utworzyły się przesłanki do powstania organizacji, które miały stanąć na czele ruchu niepodległościowego. 27 maja 1988 roku na zebraniu generalnym Związku Pisarzy Mołdawskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej wystąpiono z inicjatywą utworzenia Mołdawskiego Ruchu Demokratycznego w celu podtrzymania restrukturyzacji, swobody wypowiedzi, stabilizacji i pluralizmu partyjnego, wstąpienia na drogę przemian, wyjścia ze

Europa Środkowo-Wschodnia. Region, państwa i społeczeństwa w czasie transformacji, J. Rybczyńska (red.), Lublin 2000, s. 17.

⁹⁵ G. Cojocar, *op. cit.*, s. 7–8.

⁹⁶ *Ibidem*.

⁹⁷ W. Sokół, *Kształtowanie się partii politycznych i systemów partyjnych w środkowoeuropejskich państwach postkomunistycznych*, „Atheneum” 1998, nr 8, s. 95–110.

⁹⁸ E. Wnuk-Lipiński, *Osobowość struktury monocentrycznego społeczeństwa masowego* [w:] *Spółczesność polskie u progu przemian*, J. Mucha i in. (red.), Wrocław 1991, s. 143–155.

⁹⁹ В.В. Бакатин, *Избавление от КГБ*, Москва 1992, s. 49.

składu ZSRR, uzyskania całkowitej suwerenności, przyjęcia ustawy dotyczącej funkcjonowania języków.

Drugi etap kształtowania się ruchu niepodległościowego obejmuje początek lat 90. XX wieku i tworzenie się Frontu Politycznego Mołdawii, późniejszego Frontu Narodowego¹⁰⁰, który po delegalizacji partii komunistycznej w 1991 roku stał się jedyną słuszną partią w kraju. Idea wyzwolenia narodowego, które w dalszym ciągu miało prowadzić do odzyskania wielu praw odebranych siłą (prawo do przeszłości historycznej, prawo do mówienia i pisanania w języku ojczystym), ale jednocześnie do silnych napięć społecznych, przeważała nad ideami odrodzenia demokracji oraz społeczeństwa obywatelskiego¹⁰¹.

Tendencje niepodległościowe ujawniły się w Mołdawii po zainicjowaniu reform politycznych przez Michaiła Gorbaczowa. Republika Mołdawii ogłosiła Deklarację Niepodległości 27 sierpnia 1991 roku¹⁰². Przyjęcie ustawy o partiach politycznych i innych organizacjach społeczno-politycznych dało początek i prawne podstawy do tworzenia i rozwoju wielopartyjności w Republice. Siły polityczne w Mołdawii były słabe, poszukiwały tożsamości. Narastała potrzeba stworzenia zupełnie nowej organizacji, tradycji, która uwzględniłaby zaszczyty historyczne i ogólnie przyjęte normy postępowania¹⁰³. Donald Kelly określa to zjawisko jako istnienie i zachowanie pluralizmu, ale brak jego instytucjonalizacji, która pomogłaby stworzyć prawdziwy system wielopartyjny¹⁰⁴.

Początkowo Zachód podchodził do tego faktu z rezerwą, nadal uważając Mołdawię za część ZSRR¹⁰⁵. Po jego upadku w grudniu 1991 roku Unia Eu-

¹⁰⁰ Front Narodowy działał w Republice Mołdawii w latach 1989–1992. Członkowie tego ugrupowania wraz z Demokratycznym Ruchem Mołdawii z lat 1988–1989 i Chrześcijańsko-Narodowym Frontem Mołdawii (1992–1999) utworzyli w latach późniejszych Chrześcijańsko-Ludową Partię Demokratyczną, która w 1998 roku wraz z Sojuszem dla Przekształceń i Reform oraz Demokratyczną Partią Mołdawii utworzyła Mołdawską Partię Demokratyczną (2000).

¹⁰¹ G. Cojocar, *op. cit.*, s. 7–9.

¹⁰² J. Wróbel, *UE a Mołdowa*, „Prace OSW” 2003, nr 13, s. 17.

¹⁰³ D.R. Kelley, *The Democratic Revolution in the U.S.S.R.: Can the System Cope with Pluralism?* „Midsouth Political Science Journal” 1992, nr 13, s. 31.

¹⁰⁴ *Ibidem*, s. 31.

¹⁰⁵ O. Serebrian, *op. cit.*, s. 17.

ropejska uznała suwerenność Republiki Mołdawii. Potwierdziła tym samym niezależność kraju na całym terytorium byłej Mołdawskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej¹⁰⁶. Do władzy doszła elita¹⁰⁷, ukształtowana w procesie emancypacji narodowej. Nie potrafiła utrzymać władzy, ponieważ przybrała prozachodni kierunek polityki, co szybko wywołało objęcie mołdawskiej gospodarki rosyjską blokadą ekonomiczną.

To zdarzenie jeszcze bardziej podzieliło ludność Mołdawii i elity, wyodrębniając dwie grupy: reformistów (chcących niepodległości lub zjednoczenia z Rumunią¹⁰⁸) i konserwatystów (działających na korzyść interesów rosyjskich). Podział ten spowodował, że w Republice Mołdawii nie było żadnych przedsięwzięć zmierzających do ostatecznego kształtowania państwowości, a konstytucję przyjęto dopiero trzy lata później, po dojściu do władzy Agrarnej Partii Demokratycznej. Rosnący nacjonalizm rumuński na początku lat 90. XX wieku jest częściową przyczyną wybuchu konfliktów separatystycznych w Gagauzji i Naddniestrzu¹⁰⁹.

Polityka prowadzona przez Front Narodowy w pierwszych latach po ogłoszeniu niepodległości odbiła się na i tak napiętej sytuacji w państwie, powodując powstanie kontrelity, która doszła do władzy na fali ruchu niepodległościowego. W 1992 roku wraz z eskalacją konfliktu w Naddniestrzu nastąpił upadek Frontu Narodowego, który obarczono winą za zaistniałą sytuację. W tym też roku Republika Mołdawii wstąpiła do ONZ, a w 1993 roku kraj wprowadził własną walutę – leja mołdawskiego. W 1994 roku, gdy w wyborach parlamentarnych zwyciężyła Agrarna Partia Demokratyczna, idee ruchu niepodległościowego nie miały już takiego powodzenia jak pod koniec

¹⁰⁶ Zob. J. Wróbel, *UE a Mołdowa*, „Prace OSW” 2003, nr 13.

¹⁰⁷ Starano się zwrócić szczególną uwagę na fakt istnienia wśród mołdawskich elit politycznych wyraźnych tendencji nacjonalistycznych; Por. G. Simon, *Die Desintegration der Sowjetunion durch die Nationen und Republiken*, „Berichte des BIOSt” 1991, nr 25, s. 33.

¹⁰⁸ Współcześnie uważa się, iż zbyt duże zaangażowanie państwa rumuńskiego w konflikt w Mołdawii oraz wspieranie idei zjednoczenia służy wyłącznie odwróceniu uwagi społeczeństwa od problemów wewnętrznych kraju oraz stanowi zagrożenie dla bezpieczeństwa regionu; Por. B. Koszel, *Mitteleuropa rediviva? Europa Środkowo- i Południowo-Wschodnia w polityce zjednoczonych Niemiec*, Poznań 1999, s. 230.

¹⁰⁹ S.J. Chinn, S. Ropers, *Ethnic Mobilization and Reactive Nationalism: The Case of Moldova*, „Nationalities Papers” 1995, nr 23, s. 291–325; W. Crowther, *Ethnic Politics and the Post-Communist Transition in Moldova*, „Nationalities Papers” 1998, nr 26, s. 147–64.

lat 80. i na początku lat 90. XX w. Jednakże odegrały one szczególnie ważną rolę w odrodzeniu narodowym Republiki Mołdawii, sprzeciwie zjednoczenia z Rumunią¹¹⁰, „dając prawo do mówienia w języku ojczystym, do pisania w alfabecie łacińskim, do odkrycia prawdy historycznej, o której w Mołdawii nie dyskutowało się otwarcie”¹¹¹. Wyrazem elementarnych dążeń do zjednoczenia z Rumunią było przyjęcie w niezmienionej formie rumuńskiego hymnu i flagi, która różni się tylko centralnie umieszczonym godłem¹¹².

Przyjęcie reżimu demokratycznego stało się niejako idea i wzorem¹¹³, do którego kształtujące się państwo mołdawskie usilnie dążyło. Stopniowo pod wpływem kształtowania się wzorców rywalizacji wyborczych i ustaw prawnych partie polityczne, które zaczęły powstawać w Republice Mołdawii, przybierały formę coraz to bardziej profesjonalnych ugrupowań posiadających elity i wpływy w społeczeństwie¹¹⁴. Budowane prawodawstwo zoptymalizowało kształtujące się życie polityczne w kraju¹¹⁵ i wpłynęło na proces instytucjonalizacji partii politycznych Mołdawii¹¹⁶. Narzędziem „w rękach” nowej demokracji stały się wybory¹¹⁷.

Ze wszystkich ugrupowań, które prezentuje tabela numer 1, w 2008 roku było zarejestrowanych i działało 15 partii politycznych, wśród których tylko 8 przeszło proces instytucjonalizacji. Do 17 września 1991 roku w Republice Mołdawii odnotowano 13 ugrupowań o charakterze społecznym i politycznym. Przełomem w tworzeniu organizacji było przyjęcie ustawy o partiach politycznych i innych organizacjach społeczno-politycznych. Do 30 września 1998 roku istniało 55 ugrupowań społeczno-politycznych, charaktery-

¹¹⁰ A.U. Gabanyi, *Moldova im Spannungsfeld zwischen Russland, Rumänien und der Ukraine*, „Berichte des BIOSt” 1996, nr 16, Köln 1996, s. 28.

¹¹¹ G. Cojocar, *op. cit.*, s. 7–9.

¹¹² P. Szot, *Mołdawska Myszka Mickey*, „Polityka” 2004, nr 41, s. 58.

¹¹³ C. Znamierowski, *Szkola prawa – rozważania o państwie*, Warszawa 1988, s. 470–472.

¹¹⁴ Д. Илашук, *Партийные политические элиты в Республике Молдова: проблемы формирования, MOLDOSCOPIE (Проблемы политического анализа)*, Кишинев, 1995, s. 27–44.

¹¹⁵ J.E. Lane, S.O. Ersson, *Politics and Society in Western Europe*, London 1991, s. 113.

¹¹⁶ M. Sikora-Gaca, *op. cit.*, s. 1 i n.

¹¹⁷ R. Rose, T.M. Mackie, *Do Parties Persist or Fail? The Big Trade-Off Facing Organizations*, [w:] *When Parties Fail: Emerging Alternative Organizations*, K. Lawson and P.H. Merkl (red.), Princeton 1988, s. 536.

zowanych w większości jako partie polityczne. Spośród nich przetrwało 30 ugrupowań.

Dane dla lat 1991 i 1998 pokazują liczbę zarejestrowanych ugrupowań politycznych przed przyjęciem ustawy o partiach politycznych w Republice Mołdawii i po tym fakcie. Największa tendencja wzrostowa jest widoczna przed wyborami parlamentarnymi – w latach 1993 i 1997. Wprowadzenie ram prawnych w stosunku do kształtowania się ugrupowań politycznych uregulowało tendencje wzrostowe i instytucjonalizację partii politycznych Mołdawii¹¹⁸. Dużym problemem systemu partyjnego Republiki jest pochodzenie ugrupowań. W tym aspekcie wyróżniamy tzw. ugrupowania „z wewnątrz”, wykształcone na bazie Frontu Narodowego, i „z zewnątrz”, które nie są spadkobiercami elit wywodzących się z tego ugrupowania. Moșneaga wyróżnia typy partii mołdawskich, stosując kryterium ich pochodzenia.

Ugrupowania określane jako te „z zewnątrz” stanowią najliczniejszą grupę spośród wszystkich partii politycznych. Ich liczba stanowi ok. 80% i to przede wszystkim ich działalność kształtuje mołdawski system partyjny.

Partie polityczne klasyfikowane jako te „z wewnątrz” są w zdecydowanej mniejszości. Ich liczba stanowi nieco ponad 20%, dlatego też ich wpływ na system partyjny Republiki Mołdawii jest zdecydowanie niewielki.

Partie historyczne, określane jako „przywrócone”, stanowią ok. 7% wszystkich ugrupowań politycznych. Ich wpływ na system partyjny kraju jest zatem marginalny, wprost proporcjonalny do ich liczby.

Mianem ugrupowań postfrontowych określa się te ugrupowania, które powstały na bazie Frontu Narodowego. Do 1991 roku ugrupowania te stanowiły 50% wszystkich partii politycznych. Po roku 1998 ich liczba diametralnie spadła do poziomu nieprzekraczającego 20%. Początkowo ugrupowania postfrontowe cieszyły się dużym poparciem społecznym. Sytuacja zmieniła się po wielkim kryzysie politycznym w 1997 roku, kiedy społeczeństwo obarczyło ugrupowania postfrontowe winą za niepowodzenia wywołane nieudolnymi reformami demokratycznymi. Fakt ten stał się jedną z głównych przyczyn przejęcia władzy przez komunistów i jest on często wykorzystywany w prowadzonych przez nich kampaniach politycznych.

¹¹⁸ M. Duverger, *Political Parties*, London 1964, s. 13–14.

Tabela 1. Dynamika podziałów i fuzji partyjnych w Mołdawii (1991-1998)

	Do 17.09.1991	Do 30.09.1998	Po 30.09.1998
Liczba partii	14	55	30
Liczba podziałów w partiach	8	22	-
Liczba fuzji partyjnych	-	16	9

Źródło: V. Moșneaga, *Partijno-politiczeskoje razwitiu Mołdawii za dziesiąt ljet niezawisimosti, politologiczeskij analiz*, Chisinau 2002, s. 30.

Tabela 2. Liczba zarejestrowanych partii politycznych w Mołdawii (1989-2001)

Lata	Liczba zarejestrowanych ugrupowań
1989	3
1990	6
1991	5+3*
1992	15
1993	11
1994	3
1995	6
1996	5
1997	12
1998	0+1*
1999	27
2000	1
2001	1

* Liczba partii politycznych w Mołdawii przed i po przyjęciu ustawy o partiach politycznych

Źródło: V. Moșneaga, *Partijno-politiczeskoje razwitiu Mołdawii za dziesiąt ljet niezawisimosti, politologiczeskij analiz*, Chisinau 2002, s. 31.

Liczba partii postkomunistycznych stanowi najmniejszy odsetek ze wszystkich wcześniej wymienionych. Do 1991 roku nie było ugrupowań tego typu, gdyż ich działalność ustawowo zakazano. Sytuacja zmieniła się w 1991 roku, kiedy zalegalizowano aktywność partii postkomunistycznych. Powstało wtedy jedno ugrupowanie, które pod koniec lat 90. XX wieku stało się lide-

Tabela 3. Typy partii politycznych Republiki Mołdawii ze względu na pochodzenie

Tabela 3.1. Partie „zewnętrzne”

Pochodzenie partii	Do 17.09.1991	Od 17.09.1991 do 30.09.1998	Po 30.09.1998
Liczba ugrupowań ogółem	14	55	30
Ugrupowania „z zewnątrz”	11	45	23
Stosunek % do liczby ugrupowań ogółem	78,57%	81,82%	76,67%

Źródło: V. Moșneaga, *Partijno-politiceskoje razwitiu Mołdawii za dziesiąt ljet niezawisimosti, politologiczeskij analiz*, Chisinau 2002, s. 32-33.

Tabela 3.2. Partie „wewnętrzne”

Pochodzenie partii	Do 17.09.1991	Od 17.09.1991 do 30.09.1998	Po 30.09.1998
Liczba ugrupowań ogółem	14	55	30
Ugrupowania „z wewnątrz”	3	10	7
Stosunek % do liczby ugrupowań ogółem	21,43%	18,18%	23,33%

Źródło: V. Moșneaga, *Partijno-politiceskoje razwitiu Mołdawii za dziesiąt ljet niezawisimosti, politologiczeskij analiz*, Chisinau 2002, s. 32-33.

Tabela 3.3. Partie historyczne

Pochodzenie partii	Do 17.09.1991	Od 17.09.1991 do 30.09.1998	Po 30.09.1998
Liczba ugrupowań ogółem	14	55	30
HISTORYCZNE (przywrócone)	1	4	2
Stosunek % do liczby ugrupowań ogółem	7,14%	7,27%	6,67%

Źródło: V. Moșneaga, *Partijno-politiceskoje razwitiu Mołdawii za dziesiąt ljet niezawisimosti, politologiczeskij analiz*, Chisinau 2002, s. 32-33.

Tabela 3.4. Partie postfrontowe

Pochodzenie partii	Do 17.09.1991	Od 17.09.1991 do 30.09.1998	Po 30.09.1998
Liczba ugrupowań ogółem	14	55	30
POSTFRONTOWE (trwające)	7	10	5
Stosunek % do liczby ugrupowań ogółem	50,00%	18,18%	16,67%

Źródło: V. Moșneaga, *Partijno-politiceskoje razwitiu Mołdawii za dziesiąt ljet niezawisimosti, politologiczeskij analiz*, Chisinau 2002, s. 32-33.

Tabela 3.5. Partie postkomunistyczne

Pochodzenie partii	Do 17.09.1991	Od 17.09.1991 do 30.09.1998	Po 30.09.1998
Liczba ugrupowań ogółem	14	55	30
POSTKOMUNISTYCZNE (odzyskane)	-	1	1
Stosunek % do liczby ugrupowań ogółem	-	1,82%	3,33%

Źródło: V. Moșneaga, *Partijno-politiceskoje razwitiu Mołdawii za dziesiąt ljet niezawisimosti, politologiczeskij analiz*, Chisinau 2002, s. 32-33.

rem politycznym. Jego pozycja zmienia się jednak nieprzerwanie, lecz utrzymuje ono pozycję lidera.

Kwestie tworzenia ugrupowań politycznych wynikają z pewnych zaszłości historycznych i pierwotnych kwalifikacji systemu¹¹⁹. Szczególnie istotna jest tu opcja centrowa utworzona przez krajową rewolucję elit Frontu Narodowego. Ma ona swe odbicie w końcu lat 80. i połowie lat 90. XX wieku. Okres ten charakteryzuje się intensywnym wpływem społeczeństwa na politykę kraju. Z tego etapu wykształtowały się aktualne wymiary polityki kultu-

¹¹⁹ V. Cujbă, *Geneza partidelor politice în Republica Moldova: general și particular Pluri-partidismul în Moldova: esența și specificul formrii*, Chișinău 2000, s. 47-51.

rowej i zagranicznej Republiki Mołdawii wynikające niejako z pomiaru istniejącego obecnie systemu partyjnego¹²⁰.

Elementy, o których mowa, cechuje wielopoziomowość w kształtowaniu wynikająca przede wszystkim z braku doświadczenia państwowości mołdawskiej i zgodności teorii państwa wśród mołdawskich elit politycznych. Spektrum konfrontacji politycznej prowadzi do wyłonienia dwóch koncepcji przyszłościowego rozwoju Mołdawii. Pierwsza oscyluje w kierunku Zachodu, wzywając Mołdawię do połączenia z Rumunią, druga natomiast odnosi się do korzeni sowieckich i współpracy z Rosją, bez konieczności walki o niezależność Republiki¹²¹. Ogromne znaczenie w układzie sił politycznych od połowy lat 90. XX wieku mają również stosunki społeczno-gospodarcze. 80% obywateli Republiki Mołdawii kwalifikuje się jako ubodzy¹²². Sytuacja ta bezpośrednio wpływa na kształt programów partii, które w większości za główny cel stawiają poprawę warunków bytowych społeczeństwa. Szczególnie jest to widoczne w hasłach lewicy, dając tym samym skuteczne poparcie komunistom.

Nazewnictwo partii politycznych w Republice Mołdawii często jest odzwierciedleniem orientacji ideologicznych ugrupowań¹²³. Wnioski te wysnuwa Moșneaga na podstawie typologii Daniela Seilera¹²⁴, biorąc pod uwagę

¹²⁰ Do wniosków tych dochodzi Moșneaga na podstawie teorii Lipseta i Rokkana; S. Lipset, S. Rokkan, *Party Systems and Voter Alignments*, New York 1967, s. 1–84.

¹²¹ V. Moșneaga, D. Илашук, Т. Спинеи, А. Завтур, *Конфликт в Молдове: опыт этнополитологического анализа*, Молд. ГУ, Кишинев 1992, s. 11–31.

¹²² Bieda (ubóstwo) – to pojęcie ekonomiczne i socjologiczne opisujące brak dostatecznych środków materialnych dla zaspokojenia potrzeb jednostki, w szczególności w zakresie: jedzenia, schronienia, ubrania, transportu i podstawowych potrzeb kulturalnych i społecznych. Skrajna nędza (75% społeczeństwa) zmusza ludzi do różnych rzeczy. Wiele rodzin może przetrwać tylko dlatego, że 10% Mołdawian pracujących za granicą przysyła im pieniądze. Sytuacja ta sprawiła, że Mołdawia stała się terenem łowieckim handlarzy ludzkimi organami. Ludzie masowo sprzedają nerki. Po opłaceniu wszystkich pośredników dostają za to ok. 3000 dolarów. Łowcy organów trafili na podatny grunt. Sprzedanie nerki stało się marzeniem wielu młodych ludzi, jedynym sposobem zabezpieczenia przyszłości. Szerzej na ten temat: J. Darczewska, A. Sarna, *Siły przyciągania, siły odpychania, co zostało ZSRR?*, „Polityka” 2006, nr 1; J.M. Nowakowski, „Wprost” 2002, nr 1037.

¹²³ Za: V. Moșneaga, *Partijno-politiceskoje razvitie Mołdawii za dziesiąt ljet niezawisimosti, politologiceskij analiz*, Chisinau 2002, s. 35.

¹²⁴ D.L. Seiler, *Politique comparee*, Paris 1982, s. 18–46.

korelacje partii politycznych z ukierunkowaniem na wpływ ideologii zachodnich bądź ich brak. Moșneaga na podstawie prowadzonych badań¹²⁵ zauważa, że istnieje tendencja do zwiększania korelacji między nazwami partii w Mołdawii a nawiązaniem do tradycji i ideologii zachodnich. Charakter partii politycznych w Republice na podstawie swojej analizy badacz określa jako wielozadaniowy.

W okresie istnienia Mołdawskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej praktyki radzieckiego totalitaryzmu całkowicie zdominowały to państwo. Istniała tylko partia komunistyczna, pełniąca rolę kierowniczą politycznie i ideologiczną, co znalazło potwierdzenie w konstytucji¹²⁶. Liczne organizacje pozarządowe oraz organizacje typu non-profit podlegały systematycznej kontroli działalności¹²⁷. Odwilż polityczna, wywołana rozwojem Frontu Narodowego, dała im możliwość rozwoju i rozkwitu¹²⁸ uwięzionego w 1989 roku rejestracją i oficjalną akceptacją przez władze¹²⁹. Był to pierwszy krok w kierunku tworzenia się systemu wielopartyjnego w Republice Mołdawii uczyniony bez udziału kierownictwa Partii Komunistycznej¹³⁰. Władze mo-

¹²⁵ Do 1991 roku 7 spośród 13 partii tworzyło swoje programy na wzór ugrupowań zachodnich. W latach 1991–1998 na 55 partii działaniom tym poddały się 23 ugrupowania, natomiast po roku 1998 aż 17 ugrupowań na 30.

¹²⁶ Конституция (Лежя Фундаменталэ) а Републичий Советиче Социалисте Молдовенешть, Адоптатэ ла сесия а опта а Советулуй Супрем ал Р.С.С.М. де лежислатура а ноуа ла 15 априлие 1978, „Картя Молдовеняскэ”, Кишинэу 1984, арт. 6.

¹²⁷ A. Coman, *Formațiunile sociale ale Moldovei: particularitățile constituirii, Pluripartidismul în Moldova: esența și specificul formării*, Chișinău 2000, s. 36–41.

¹²⁸ *Общественно-политические формирования Республики Молдова*, В. Михайлов, V. Moșneaga (ред.), Кишинев 1991.

¹²⁹ W sierpniu 1989 roku Mołdawska Socjalistyczna Republika Radziecka przyjęła dekret w sprawie czasowej rejestracji stowarzyszeń publicznych obywateli w MSSR. 26 października 1989 roku zostały zarejestrowane pierwsze 4 organizacje wyłaniające się z Frontu Narodowego, m.in.: Międzynarodowy Ruch „Jedność”, Ruch Ludowy „Gagauz”, Bułgarski Ruch Społeczno- Kulturalny (Arhiva curentă а Guvernului Republicii Moldova, 1989). Декретуа Президиулуй Советулуй Супрем ал Р.С.С.М. „Ку привире ла модуа провизориу де ын-режистрате а асоциациилор обштешь але четэценилор ын РСС Молдовеняскэ” дин 25 аугуст 1989, № 3459-Х, Вештиле Советулуй Супрем ши але Гувернулуй Р.С.С.М., 1989, № 8, арт. 204.

¹³⁰ В. Михайлов, V. Moșneaga, В. Руснак, Г. Руснак, *Партии и общественно-политические движения в Молдове, MOLDOSCOPIE (Проблемы политического анализа)*, Кишинев 1992, s. 3–20.

skiewskiego Komitetu Centralnego KPZR nie traktowały powstałych ugrupowań jako formacji społeczno-politycznych¹³¹, co doprowadziło do konfliktu interesów oraz utraty roli i poparcia społecznego.

Pierwsze konstytucyjne podstawy dla rozwoju systemu wielopartyjnego pojawiły się w art. 6 krajowej ustawy zasadniczej, gdzie użyto określenia „partie polityczne” w stosunku do istniejących ugrupowań, oddzielając je tym samym od „organizacji publicznych” (art. 7). Podjęto również działania, które miały wyeliminować uprzywilejowaną rolę partii kierowniczej i jej wpływów w społeczeństwie. W lipcu 1990 roku został przyjęty dekret zakazujący tworzenia organizacji politycznych w zakładach pracy i instytucjach publicznych¹³². Rozgrywki prowadzone między komunistami a członkami Frontu Narodowego przybierały formę ostrej gry politycznej. We wrześniu 1990 roku liderów Frontu Narodowego zmuszono do wyboru pomiędzy wysokimi stanowiskami w parlamencie a członkostwem we Froncie Narodowym. Większość z nich wybrała bezpośrednie sprawowanie władzy jako formę intensywniejszej walki z komunistami, przyjmując pozycję antypartyjną¹³³, opozycyjną w stosunku do komunistów, ale i mniejszościową. Problem ten ujawnił się podczas przyjmowania tymczasowego Regulaminu Parlamentu Mołdawii w czerwcu 1991 roku. W dokumencie brakowało dokładnych zapisów, które regulowałyby funkcjonowanie tego ośrodka sprawowania władzy¹³⁴.

Walka z uprzywilejowaną rolą partii komunistycznej trwała do momentu wydarzeń sierpniowych w 1991 roku. Pucz zorganizowany w Moskwie pokazał, że straciła ona swoją czołową pozycję oraz formalną, konstytucyjną rolę

¹³¹ *Programul, statutul, rezoluțiile Congresului de Constituire a FPM*, Chișinău, 1989, s. 3.

¹³² *Decretul „Cu privire la puterea de stat”*, nr 201, 27 iulie 1990, *Veștile Sovietului Suprem și ale Guvernului R.S.S.M.*, 1990, nr 8, art. 208.

¹³³ V. Моșneaga, Г. Руснак, Политические партии и общественно-политические движения на фоне становления политической независимости Республики Молдова, *MOLDOSCOPIE (Проблемы политического анализа)*, Часть III, МГУ, Кишинев 1993, s. 75.

¹³⁴ *Hotărîrea Sovietului Suprem al R.S.S.M. pentru modificarea unor prevederi din Decretul Prezidiului Sovietului Suprem al R.S.S.M. din 25 august 1989 „Cu privire la modul provizoriu de înregistrare a asociațiilor obștești ale cetățenilor în R.S.S. Moldovenească”*, Legi, hotărîri și alte acte, adoptate la sesiunea a cincea a Sovietului Suprem al R.S.S.M. de legislatura a douăsprezecea, Volumul 3, Universitas, Chișinău 1991, s. 191.

w życiu społeczeństwa i państwa. Komuniści zachowali jednak wystarczające wpływy na podmioty życia politycznego, co w przyszłości miało ich sprowokować do ponownego przejścia władzy. W Republice Mołdawii, tak jak w innych byłych republikach sowieckich, majątek partii komunistycznej został skonfiskowany przez państwo¹³⁵. Zniknięcie komunistycznego monopolu na władzę było „pierwszym krokiem do impetu zmian konstytucyjnych”¹³⁶, stymulatorem, który przyczynił się do powstania zmian zauważalnych w społeczeństwie, realną alternatywą demokracji¹³⁷. Był to przede wszystkim dla Mołdawii potężny impuls do tworzenia wielopartyjnego pluralizmu politycznego i społeczeństwa obywatelskiego, co doprowadziło do przyjęcia przez Parlament Republiki ustawy o partiach politycznych i innych organizacjach społeczno-politycznych¹³⁸.

1.4. OTOCZENIE SYSTEMU POLITYCZNEGO

System polityczny tworzy m.in. ekonomia i państwo. Współistnienie tych czynników w ramach demokratycznego państwa mołdawskiego jest kluczowe dla całego procesu transformacji i pozwala przejść do jej kolejnego etapu związanego z powiązaniem szerszej stabilności politycznej z działaniami na rzecz ważnych strukturalnych przekształceń ekonomicznych¹³⁹. Mołdawia przechodzi w wyniku wpływu otoczenia systemowego „rozwoj kombinowany” polegający na doganianiu i zmniejszeniu nierówności¹⁴⁰. Odrodzenie tego państwa może nastąpić tylko i wyłącznie poprzez pokonanie barier politycznych i ekonomicznych¹⁴¹. Rewolucje w Europie Wschodniej i Połu-

¹³⁵ *Decretul Președintelui Republicii Moldova „Privind suspendarea activității structurilor organizatorice ale partidelor politice, organizațiilor obștești și mișcărilor de masă în organele de stat, instituțiile și organizațiile republicii”*, nr 164, 22.08.1991, *Monitorul Oficial*, 1991, nr 11,12, art. 133.

¹³⁶ R. Dahrendorf, *Reflecții asupra revoluției în Europa*, București 1993, s. 63–64.

¹³⁷ R. Aron, *Democratie et totalitarisme*, Paris 1965, s. 98.

¹³⁸ *Legea „Cu privire la partidele politice și alte organizații social-politice Republica Moldova”*, nr 718, 17.01.1991, *Monitorul Oficial*, 1991, nr 11,12, art. 106.

¹³⁹ Z. Brzeziński, *O Polsce, Europie i świecie 1988–2001*, Warszawa 2002, s. 175.

¹⁴⁰ D. Cohen, *Bogactwo świata, ubóstwo narodów*, Kraków 2000, s. 34.

¹⁴¹ Z. Drozdowicz, Z.W. Puślecki, *Adaptacja przez transformację*, Poznań 2001, s. 166.

dniowo-Wschodniej przebiegały przy akompaniamencie wzniosłych i tradycyjnych haseł, uginały się natomiast pod ciężarem kryzysu gospodarczego¹⁴². Region ten w momencie wchodzenia w transformację był określany jako peryferie systemu gospodarczego¹⁴³.

Od 1996 roku sytuacja ekonomiczna Mołdawii ulegała stałemu pogorszeniu, co w dużej mierze było konsekwencją wstrzymania realizacji procesów reform gospodarczych¹⁴⁴. Mołdawia nie posiada zasobów naturalnych, a jej gospodarka jest zdominowana przez rolnictwo. Mołdavianie zapytani w dobie przemian, czego obawiają się najbardziej, w 39% przypadków wskazywali ubóstwo. Jest to uzasadnione, gdyż aktualnie spośród krajów europejskich nawet Albania posiada niższy od Republiki Mołdawii wskaźnik ubóstwa¹⁴⁵.

Mołdawia znajduje się w trudnej sytuacji ekonomicznej i tylko formalnie jest państwem niezależnym. Główną przyczyną problemu jest konflikt naddniestrzański i odcięcie się tych ziem od całości kraju. W Naddniestrzu bowiem znajduje się 30% mołdawskich zakładów przemysłowych, w tym elektrownia Kucziurgan, która pokrywa większość krajowego zapotrzebowania za energię. Republika Mołdawii nie kontroluje wymiany handlowej na ponad 400-kilometrowym odcinku granicy Naddniestrza z Ukrainą, co dodatkowo osłabia zarówno interesy polityczne, jak i gospodarkę¹⁴⁶.

Drastyczny spadek produkcji, zadłużenie zewnętrzne¹⁴⁷, inflacja, a przede wszystkim wstrzymanie restrukturyzacji gospodarki spowodowały, iż w krótkim czasie Mołdawia stała się najbiedniejszym państwem w Europie. Ten stan

¹⁴² P. Calvocoressi, *Polityka międzynarodowa 1945–2000*, Warszawa 1998, s. 341.

¹⁴³ Zob. I.T. Berend, *Alternatives of Transformation: Choices and Determinants East-Central Europe in the 1990* [w:] *Markets, States and Democracy*, B. Crauford (red.), Oxford 1995.

¹⁴⁴ A. Drzewicki, *op. cit.*, s. 34.

¹⁴⁵ Ubóstwo dzieli się na absolutne, względne, subiektywne lub ustawowe (w rozumieniu *ustawy o pomocy społecznej*). Ubóstwo określane jest przez czynniki społeczne i ekonomiczne, tj.: minimum egzystencji, ustawowa granica ubóstwa, relatywna granica ubóstwa, subiektywna granica ubóstwa oraz minimum socjalne. Pojęcie definiuje brak dostatecznych środków materialnych dla zaspokojenia potrzeb jednostki. *CSOP–Centrul pentru Studierea Opiniei si Piepei, Barometrul de opinie publică, Republica Moldova*, Ianuarie 2001.

¹⁴⁶ P. Szot, *Mołdawskie Myszy Mickey*, „Polityka” 2004, nr 41, s. 58.

¹⁴⁷ W lipcu 1999 roku zadłużenie zewnętrzne Mołdawii wynosiło blisko 1 mld USD. Suma ta stanowiła około 60% oficjalnego produktu narodowego brutto oraz dwukrotnie przewyższała wartość rocznego eksportu republiki.

wywołał wyraźny niepokój państw zachodnich, które z coraz większą uwagą śledziły rozwój sytuacji gospodarczej w tej części kontynentu. Wyrażna stagnacja w procesie reform stała się szczególnie widoczna w 1999 roku, kiedy w związku z brakiem zgody parlamentu mołdawskiego dla przyjęcia ustaw dotyczących prywatyzacji zakładów tytoniowych i produktów winnych Międzynarodowy Fundusz Walutowy (IFW) i Bank Światowy (IBRD) wstrzymały przekazywanie nowych kredytów (odpowiednio: 100 mln USD i 183 mln USD).

Mołdawska gospodarka jest całkowicie uzależniona od rosyjskich dostaw surowców energetycznych¹⁴⁸. Rosja jest też największym rynkiem eksportowym dla Mołdawii. Ten fakt doceniał nawet umiarkowanie prozachodni były prezydent Petru Luczinski. Spytany o przyszłość stosunków z Rosją, odpowiedział: „Ponad 13% obywateli to Rosjanie, ponad półtora miliona – spośród 4,5 mln obywateli – posługuje się rosyjskim. Rosja jest naszym najważniejszym rynkiem eksportowym. Dobre z nią stosunki mogą rozwiązać nasze problemy gospodarcze”¹⁴⁹. Nie bez znaczenia jest też fakt, że ok. 300–600 tys. Mołdavian pracuje nielegalnie w Rosji¹⁵⁰.

Dochód narodowy Republiki Mołdawii jest 10 razy mniejszy niż w Polsce¹⁵¹. Powodem załamania i kryzysu jest przede wszystkim ponad 20% bezrobocie, korupcja, coraz bardziej ujemny bilans handlowy, brak zagranicznych inwestycji¹⁵². Należy podkreślić, że kryzys gospodarczy w Republice Mołdawii w latach 1990–1999 trwał wyjątkowo długo, a negatywne skutki spowodowały głębokie zmiany w gospodarce. Poziom produktu krajowego brutto w 1999 roku to zaledwie 1/3 wielkości produkcji przemysłowej z 1989 rok – 33,8%, produkcji rolnej – 44,4%, inwestycji w kapitał podstawowy – 11,0%. Takie były pozycje „startowe” mołdawskiej gospodarki na początku okresu wzrostu¹⁵³. Ożywienie gospodarcze w Republice Mołdawii

¹⁴⁸ Z. Cierpiński, *op. cit.*, s. 58.

¹⁴⁹ Cz. Mojsiewicz, *Leksykon problemów międzynarodowych i konfliktów zbrojnych*, Warszawa 1998, s. 137.

¹⁵⁰ K. Strachota, *Raport 2001 CZĘŚĆ IV – Mołdowa*, uxa.osw.waw.pl, 13.04.2008.

¹⁵¹ M. Kowalczyk, *Tu nikomu nie chce się żyć*, „Tygodnik Powszechny” 2006, nr 26, s. 11.

¹⁵² M. Kowalczyk, *Krwawiąca...*, *op. cit.*, s. 11.

¹⁵³ Z. Złakowski, *Dynamika procesów gospodarczych w Republice Mołdawii*, Kiszyniów 2003, s. 1–15; Zbigniew Złakowski – Radca Ekonomiczny Ambasady RP w Kiszyniowie, Kie-

nastąpiło znacznie później niż w innych krajach Wspólnoty Niepodległych Państw. Procesowi przechodzenia z fazy kryzysu do wzrostu gospodarczego towarzyszyły następujące zjawiska:

- polepszenie sytuacji w handlu zagranicznym, przede wszystkim w wyniku rozpoczętego w 1999 roku wzrostu gospodarczego w Rosji;
- zwiększenie popytu wewnętrznego na towary konsumpcyjne i usługi spowodowane wzrostem płac oraz napływem środków finansowych od Mołdawian pracujących za granicą;
- ograniczenie wzrostu masy pieniężnej w obrocie i odpowiednio, obniżenie poziomu inflacji i dewaluacji¹⁵⁴.

W strukturze zatrudnienia ludności dominuje rolnictwo, na które przypada 50,9% ogółu zatrudnionych w gospodarce narodowej. Przemysł zatrudnia 11%, a w sferze usług pracuje 38,1% ludzi. W wyniku przeprowadzonej prywatyzacji sektor niepaństwowy zajął dominujące miejsce w gospodarce Republiki Mołdawii. W sektorze tym wytwarza się 75% PKB, a pracuje ponad 77% wszystkich zatrudnionych. Około 70% inwestycji w kapitał podstawowy przypada na sektor prywatny. Prawie we wszystkich branżach zasadniczą rolę odgrywa gospodarka niepaństwowa. W końcu 2002 roku z ogólnej liczby zarejestrowanych przedsiębiorstw 93,4% należało do sektora niepaństwowego. Rolnictwo Mołdawii prawie w 100% reprezentowane jest przez gospodarkę niepaństwową, która wytwarza 99% całej produkcji rolnej¹⁵⁵.

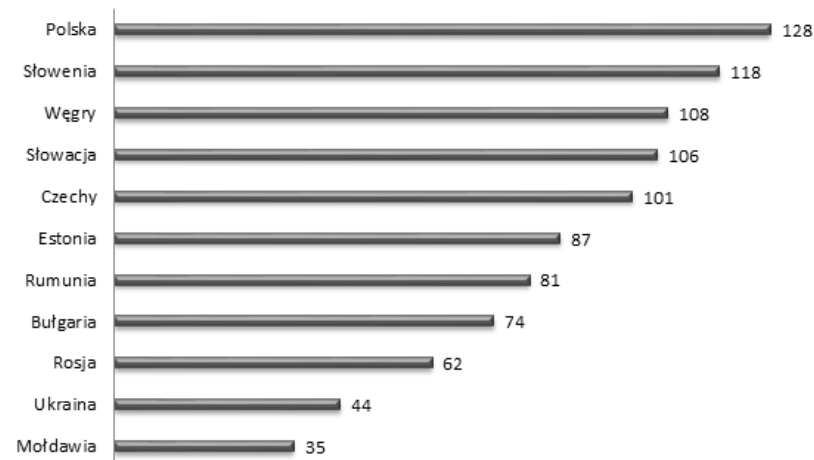
Główni partnerzy handlowi Republiki Mołdawii to kraje Wspólnoty Niepodległych Państw, na które w 2002 roku przypadało 54,1% eksportu i 39,1% importu. W dalszej kolejności występują państwa Unii Europejskiej – 23,1% eksportu i 26,9% importu, kraje Europy Środkowej i Wschodniej – 13,6% i 19,0%, pozostałe kraje – 9,3% i 15,1%. Na sześć krajów, tj. na Rosję, Ukrainę, Niemcy, Włochy, Rumunię i Białoruś, przypada 78% eksportu i 65% importu Mołdawii¹⁵⁶.

rownik Wydziału Ekonomiczno-Handlowego. Opracowania nieopublikowane, stworzone na podstawie danych Państwowej Izby Rejestracyjnej w Republice Mołdawii.

¹⁵⁴ *Ibidem*, s. 2.

¹⁵⁵ *Ibidem*.

¹⁵⁶ Z. Złakowski, *Analiza sytuacji gospodarczej Republiki Mołdawii w 2003 r. Stan, tendencje, perspektywy*, Kiszyniów 2003, s. 1–16.

Rys. 2. Dynamika wzrostu PKB w krajach postkomunistycznych w latach 1989-2001

Źródło: Opracowanie własne na podstawie L. Balcerowicz, *Odrzutka na populizm*, „Wprost” 2006, nr 45, www.wprost.pl 15.04.2008

Republika Mołdawii ma wyjątkowo duży dług zagraniczny i ogromne trudności z jego obsługą. Zasadniczą część zadłużenia przypada na dług publiczny – 72,4%, w tym bezpośrednie zobowiązania Rządu Republiki Mołdawii wynoszą 55,1%, gwarancje rządowe – 6,0%, pożyczki MFW – 11,3%. Zadłużenie sektora prywatnego stanowiło 27,6% ogólnego zadłużenia zagranicznego i rosło znacznie szybciej od zadłużenia publicznego¹⁵⁷.

Ekspert widzą dwie przyczyny gospodarczej zapaści kraju¹⁵⁸ i powszechnej pauperyzacji społeczeństwa. Wśród nich jest konflikt o Naddniestrze i nieumiejętność przeprowadzania przez słabo przygotowane i marnie wykształcone mołdawskie elity, jakichkolwiek reform rynkowych¹⁵⁹. Jest to poważna bariera na drodze do rozwoju struktur społeczeństwa obywatelskiego w Republice Mołdawii¹⁶⁰. Trudna sytuacja ekonomiczna nie sprzyja społecz-

¹⁵⁷ Z. Złakowski, *Dynamika...*, *op. cit.*, s. 1–16.

¹⁵⁸ P. Szot, *Mołdawska Myszka Mickey*, „Polityka” 2004, nr 41, s. 58.

¹⁵⁹ J. Potocki, J. Urbanowicz, *Wschód na biegunach*, „Wprost” 2008, nr 981, s. 12.

¹⁶⁰ Z. Złakowski, *Syntetyczna informacja o sytuacji społeczno-gospodarczej Republiki Mołdawii w okresie styczeń-wrzesień 2005 r.*, Kiszyniów 2005, s. 1–2.

nej akceptacji reform i przekształceń demokratycznych, wprowadzając poczucie stagnacji i rozczarowania nowym systemem¹⁶¹.

Suwerenność byłych republik radzieckich, w tym i Mołdawii, rozumiano początkowo jako wyższość prawa republik nad prawem związkowym. Jednak społeczne postulaty, fronty i ruchy narodowościowe zdobywały coraz większą popularność¹⁶². Gdy komunizm w ZSRR wszedł w stadium agonii, jesienią 1989 roku w Mołdawii oficjalnie zaczął działać Mołdawski Front Ludowy, partia dążąca do rozszerzenia autonomii republiki i zbliżenia z Rumunią. Rosyjskojęzyczne Naddniestrze odpowiedziało na te manifestacje strajkami i protestami¹⁶³. Odrębność Naddniestrza wykształciła się w 1991 roku, gdy Mołdawska Socjalistyczna Republika Radziecka nie uznała niepodległych władz w Kiszyniowie¹⁶⁴, stając się tym samym głównym problemem w stosunkach rosyjsko-mołdawskich. W Naddniestrzu przeważa bowiem mniejszość rosyjska, broniąca swoich podstawowych praw indywidualnych i zbiorowych pod auspicjami Kremla¹⁶⁵.

W Naddniestrzu stacjonuje 1200 rosyjskich żołnierzy formalnie pilnujących ogromnych postsowieckich magazynów wojskowych¹⁶⁶. Nowy twór państwowy nigdy nie został uznany przez społeczność międzynarodową, jednak funkcjonuje jako niezależna republika z własną konstytucją, prawodawstwem, armią, walutą, rządem, prezydentem, milicją i służbą celną. Największym atutem Naddniestrza jest fakt, iż dysponuje ono znacznym potencjałem gospodarczym, czego przykładem są m.in. nowoczesne zakłady metalurgiczne w Rybnicy, eksportujące wyroby stalowe do państw zachodnich. Przemysł Naddniestrza jest prawie całkowicie uzależniony od dostaw nośników energii z Rosji i w mniejszym stopniu z Ukrainy¹⁶⁷. W 1992 roku Rosja groziła

¹⁶¹ Zob. *ibidem*, s. 3: „Inwestycje zagraniczne (dane za I półrocze 2005 r.) wynoszą 19,4% i narastająco osiągnęły poziom 986,8 mln USD. Aktywność inwestorów zagranicznych jest niewielka, co może świadczyć o utrzymującym się niezbyt sprzyjającym klimacie inwestycyjnym”.

¹⁶² M. Nocuj, A. Brzezinecki, *Wzięli i podpisali*, „Tygodnik Powszechny” 2006, nr 26.

¹⁶³ M. Kuczyński, *op. cit.*, s. 151–170.

¹⁶⁴ M. Kowalczyk, *Tu nikomu nie chce się żyć*, „Tygodnik Powszechny” 2006, nr 26, s. 11.

¹⁶⁵ G. Michałowska, *Współczesny nacjonalizm a państwo* [w:] *Państwo we współczesnych stosunkach międzynarodowych*, E. Haliżak, I. Popiuk-Rysińska (red.), Warszawa 1995, s. 24–25.

¹⁶⁶ *Wybory parlamentarne w Mołdawii*, www.forum.gazeta.pl/forum, 06.03.2005.

¹⁶⁷ J. Wróbel, *op. cit.*, s. 10.

Mołdawii wojną, w przypadku niewycofania się z konfliktu w Naddniestrzu. Uległa ona wtedy w obliczu zagrożenia, a efektem było zawieszenie broni i utworzenie z Naddniestrza strefy bezpieczeństwa, w których rozmieszczono jednostki rozjemcze¹⁶⁸. Region natomiast zaczął żyć sowiecką przeszłością¹⁶⁹.

Samozwańczą Republikę Naddniestrza od Mołdawii oddziela granica w Benderach. Oprócz naddniestrzańskich celników granicy pilnuje około 2 tys. rosyjskich żołnierzy 14. Armii Rosyjskiej, którzy przybyli tam w 1992 roku wraz z generałem Aleksandrem Lebiedziem¹⁷⁰. Mołdawia, dążąc do uregulowania konfliktu, zaproponowała przedstawicielom władz Naddniestrza miejsca w parlamencie krajowym, jednak odrzucili oni możliwość współrządzenia krajem¹⁷¹. Powodem tej decyzji były przede wszystkim utrzymujące się na tym terenie wpływy Kremla, które dodatkowo stymulowały nastroje separatystyczne.

Prezydent Naddniestrza Igor Smirnow stoi na czele represyjnego i skorumpowanego reżimu, który funkcjonuje dzięki darmowym dostawom energii rosyjskiego Gazpromu, obecności niewielkiej liczby rosyjskich żołnierzy, miejscowemu przemysłowi (są to m.in. zakłady zbrojeniowe) i przede wszystkim nielegalnemu handlowi bronią oraz żywym towarem. Naddniestrze stało się największym składowiskiem broni we współczesnej Europie¹⁷², całkowicie kontrolowanym przez Rosję. Kreml nie może pozwolić sobie na oficjalne przyłączenie separatystycznej republiki¹⁷³, dlatego też wygodniejsze stało się pod-

¹⁶⁸ M. Kuczyński, *Krwawiąca Europa...*, *op. cit.*, s. 151–170.

¹⁶⁹ M. Duszyński, *Demokracja, której nie ma, w kraju, którego nie ma*, „Wprost”, 2006, nr 1196.

¹⁷⁰ M. Kowalczyk, *op. cit.*, s. 52.

¹⁷¹ M. Kuczyński, *op. cit.*, s. 151–170.

¹⁷² M. Duszyński, *op. cit.*, s. 16.

¹⁷³ Zob. M. Jusin, *Parada niepodległości*, „Forum” 2006, nr 23/24, s. 31: „Scenariusz naddniestrzański pod wieloma względami przypomina abchaski i osetyjski. Mieszkańcy lewego brzegu Dniestru nie wyrazili zgody na pozostanie w składzie niepodległej Mołdawii i zadeklarowali chęć przyłączenia się do Rosji. W rezultacie doszło do krótkiej, ale krwawej wojny (1992), którą udało się przerwać po interwencji wojsk rosyjskich pod komendą gen. Aleksandra Lebiedia. Od tamtej pory działania zbrojne nie są prowadzone, ale proces pokojowy nie przynosi żadnych wyników. Moskwa nigdy poważnie nie rozpatrywała możliwości przyłączenia Naddniestrza do Federacji Rosyjskiej, choćby z tego powodu, że Naddniestrze nie ma z Rosją wspólnej granicy – rozdziela je Ukraina. Inicjatywy pokojowego uregulowania konfliktu naddniestrzańskiego na razie pozostają bez rezultatu. Zachód nie uzna oddziele-

trzymywanie sztucznej odrębności regionu, nawet kosztem dezorganizowania sytuacji politycznej, gospodarczej i społecznej w Mołdawii. Zahamowało to reformy i opóźniło transformację. Biorąc pod uwagę słabość mołdawskiej demokracji oraz poziom korupcji politycznej i gospodarczej w Naddniestrzu, proces unifikacji, jeżeli nie będzie uważnie monitorowany i kontrolowany, może paradoksalnie doprowadzić do degeneracji obu republik¹⁷⁴.

Mołdawia systematycznie rezygnuje ze współpracy z Rosją¹⁷⁵ na poczet kontaktów z Zachodem i Unią Europejską, co przyczynia się do poważnego ochłodzenia relacji politycznych między tymi krajami. W trakcie kolejnych kampanii wyborczych wzrosła antyrosyjska retoryka obozu rządzącego. Na terytorium Mołdawii nie zaproszono – wbrew oczekiwaniom Moskwy – obserwatorów ze Wspólnoty Niepodległych Państw¹⁷⁶. Rosja w odpowiedzi na te działania, próbując wyrzucić nacisk na rząd, wprowadziła sankcję przeciwko Mołdawii w postaci wiz, nałożyła cła na mołdawskie wino oraz zrówna-

---

nia Naddniestrza od Mołdawii na żadnych warunkach. Aktywność Unii Europejskiej w regionie będzie narastać, zwłaszcza po przyjęciu do UE Rumunii, która jest głównym lobbystą mołdawskich interesów. Mało prawdopodobny jest militarny wariant rozwiązania konfliktu”.

¹⁷⁴ Zob. K. Pełczyńska-Nałęcz, *Poszerzona UE wobec wschodniego sąsiedztwa*, „Punkt Wzrostu” 2003, nr 16, Warszawa 2003.

¹⁷⁵ Zob. N. Davies, *Europa, Rozprawa historyka z historią*, Kraków 1998. Rosja wywarła ogromny wpływ na kształtowanie się państwa mołdawskiego m.in. poprzez rozbudowę podwójnych struktur systemu partyjnego, opartego na obywatelskich organach partii komunistycznej i kontroli nad równoległymi instytucjami państwowymi. Wszystko, co się działo, mogło być legalne, gdy było zorganizowane przez państwo, a mogło być przez nie zorganizowane tylko wtedy, gdy miało aprobatę partii.

¹⁷⁶ J. Wróbel, *op. cit.*, s. 10. Rosja w odpowiedzi na prozachodni charakter wyborów, próbując wyrzucić nacisk na rząd, wezwała rosyjską Dumę do wprowadzenia sankcji przeciwko Mołdawii – wprowadzenia wiz, nałożenia cła na mołdawskie wino oraz sprzedaży Mołdawii energii po cenach światowych. Ekipa Voronina nie ustąpiła pod presją, przeciwnie, zastrzegła antyrosyjski kurs. Kiszyniów nie wpuścił obserwatorów wyborczych ze Wspólnoty Niepodległych Państw, a nawet deportował ponad 100 obserwatorów i doradców przybyłych na wybory z Rosji. Rosja odwdzięczyła się poparciem dla lidera opozycji Serafima Urcheana, emitując wywiad z nim w programie pierwszym rosyjskiej TV w porze najwyższej oglądalności. Poparcie Kremla dla Urcheana eksperci tłumaczą tym, że w zamian za poparcie był skłonny tolerować rosyjskie interesy w Naddniestrzu, gdzie pod osłoną wojsk rosyjskich funkcjonuje skorumpowane państwo, nieuznające jurysdykcji Kiszyniowa. Voronin zaprosił natomiast obserwatorów OBWE i organizacji zachodnich, zwykle krytycznych wobec władz w Kiszyniowie.

ła ceny dostarczanych surowców energetycznych do cen światowych¹⁷⁷. Rosyjskie elektrownie w Naddniestrzu wstrzymały dostawy energii elektrycznej do Mołdawii¹⁷⁸. Broń paliwowo-energetyczna stała się niemilitarnym orężem Rosji¹⁷⁹, które bardzo skutecznie steruje całą Mołdawią. Jej zadłużenie w rosyjskim Gazpromie wynosi 305 mln dolarów, Naddniestrza – 961 mln dolarów¹⁸⁰. W odpowiedzi na te działania antyrosyjski kurs polityki został zaostroszony jeszcze bardziej, a prezydent Vladimir Voronin ogłosił zachodni kurs polityki swojego kraju z członkostwem w Unii Europejskiej jako cel strategiczny.

Z punktu widzenia geopolitycznego Mołdawia jest bardzo ważnym celem strategicznym dla Rosji. Po przystąpieniu Rumunii do Unii Europejskiej granica rumuńsko-mołdawską stała się wschodnią granicą Unii. Zmiana kursu politycznego i odwrócenie się od Rosji to główne powody ekonomicznej załości kraju i niemocy w uregulowaniu konfliktu naddniestrzańskiego.

---

¹⁷⁷ Rosja, prowadząc bardzo restrykcyjną politykę wobec nieposłusznych Kremlowi sąsiadów, wprowadziła sankcje również wobec Kiszyniowa. Rząd rosyjski wstrzymał import mołdawskiego wina, które jest głównym towarem eksportowym tego kraju. Wprowadził także zaostroszone bariery celne na mołdawską żywność. Rosyjski eksporter gazu, Gazprom, poinformował o planowanym wprowadzeniu podwyżek cen tego surowca dla Mołdawii, które miałyby doprowadzić do zrównania cen obowiązującymi na światowych rynkach. Stawia to Mołdawię w dramatycznej sytuacji szczególnie w okresie zimy. Jak większość republik jest ona w dużej mierze uzależniona gospodarczo i energetycznie od rosyjskiego „wielkiego brata”. 18 kwietnia 2005 roku Rosja wprowadziła zakaz wwozu mołdawskiego mięsa, zarzucając, że są to produkty o nieznanym pochodzeniu. Faktycznym powodem była reakcja na kampanię przed marcowymi wyborami, kiedy walczący o utrzymanie władzy komuniści wykorzystywali antyrosyjskie nastroje. 16 maja 2005 roku Rosja wprowadziła zakaz wwozu mołdawskich produktów roślinnych. Oficjalny powód to obawa przed przedostaniem się na teren Rosji niebezpiecznych dla roślin chorób i szkodników. Ukrytym celem Rosji było zmuszenie Kiszyniowa do porzucenia starań na rzecz formalnego włączenia USA i UE do rokowań naddniestrzańskich. 27 marca 2006 roku wprowadzono zakaz wwozu mołdawskiego wina pod pretekstem niespełnienia przez niego norm sanitarnych. W rzeczywistości była to reakcja na wprowadzenie 3 marca 2006 roku nowego reżimu celnego na naddniestrzańskim odcinku granicy ukraińsko-mołdawskiej. Zob. T. Hardyk, *Tajemnicza wizyta prezydenta Mołdawii*, www.psz.pl, 29.11.2005.

¹⁷⁸ M. Kowalczyk, *op. cit.*

¹⁷⁹ A. Talaga, *Bilans 2005, Świat*, „Tygodnik Powszechny”, www.onet.pl, 01.01.2006.

¹⁸⁰ Rosyjski gaz importuje do Mołdawii firma Mołdowagaz. Kontrolny pakiet 50% jej udziałów ma Gazprom, Naddniestrze 13,44%, a prywatne osoby 1,23%, *Firmy za gaz*, „Gazeta Wyborcza” 2004, nr 125.

1.5. TRANSFORMACJA SYSTEMOWA

Kształtowanie się doktryny komunistycznej i podział kontynentu na Zachód i Wschód doprowadziło do wyodrębnienia się dwóch odmiennych typów państw. W systemie socjalistycznym wychowało się wiele pokoleń. Gdy w 1991 roku Związek Radziecki przestał istnieć, upragniona wolność stała się faktem dla wielu krajów, co zaowocowało stopniowym ogłaszaniem deklaracji niepodległościowych. Jednak sama suwerenność to nie wszystko, przed każdym z tych państw stało duże wyzwanie przeprowadzenia transformacji systemowej.

Zmiana systemu z socjalistycznego na demokratyczny spowodowała w wielu przypadkach destabilizację polityczną¹⁸¹. Wśród czynników, które przyczyniły się do upadku komunizmu w krajach Europy Środkowo-Wschodniej¹⁸², należy wymienić: kryzys legitymizacji¹⁸³, wpływ polityki Gorbaczowa¹⁸⁴, kryzys gospodarki planowanej¹⁸⁵, podziały w elicie komunistycznej na zwolenników i przeciwników reform¹⁸⁶ i rolę sił opozycyjnych w momencie zainicjowania przemian¹⁸⁷. W systemach politycznych krajów Europy Środkowej i Wschodniej dokonały się zasadnicze zmiany¹⁸⁸, a procesy, które się na nie składają, to: demokratyzacja państwa, urynkowienie gospodarki, budowa społeczeństwa obywatelskiego, relacje z otoczeniem międzynarodowym¹⁸⁹.

¹⁸¹ M. Мобиус, Руководство для инвестора по развивающимся рынкам, Москва 1995, s. 153.

¹⁸² W. Sokół, *Transformacja ustrojowa państw Europy Środkowej i Wschodniej – próba bilansu* [w:] *Systemy polityczne państw Europy Środkowo-Wschodniej*, W. Sokół, M. Żmigrodzki (red.), Lublin 2005, s. 10.

¹⁸³ W. Sokół, *Legitymizacja systemów politycznych*, Lublin 1997, s. 93–124.

¹⁸⁴ J. Wojnicki, *Trudna droga do demokracji. Europa Środkowo-Wschodnia po 1989 roku*, Warszawa 2002, s. 18.

¹⁸⁵ L. Balcerowicz, *Socjalizm, Kapitalizm, Transformacja*, Warszawa 1997, s. 62.

¹⁸⁶ J. Staniszkis, *Postkomunizm. Próba opisu*, Gdańsk 2001, s. 16.

¹⁸⁷ Z. J. Pietraś, *Decydowanie polityczne*, Warszawa-Kraków 1998, s. 286–299.

¹⁸⁸ K.A. Wojtaszczyk, *Partie polityczne w okresie transformacji systemowej*, „Rocznik Nauk Politycznych WHZS w Pułtusku”, 2000, nr 4, s. 2.

¹⁸⁹ Zob. B. Góralczyk, *Post-communism Challenges: an Attempt of Identification* [w:] *In Pursuit of Europe* B. Góralczyk, W. Kostecki (red.), K. Żurowska, Warsaw 1995.

Współczesna Mołdawia od 1991 roku jest państwem demokratycznym¹⁹⁰ i unitarnym¹⁹¹ z republikańską formą rządów¹⁹². Parlament Republiki Mołdawii jest nadrzędnym organem reprezentującym społeczeństwo i władzę ustawodawczą¹⁹³, składa się ze 101 członków¹⁹⁴ wybieranych w głosowaniu powszechnym, równym, bezpośrednim, opartym na wolnym prawie wyborczym¹⁹⁵ na okres 4 lat¹⁹⁶. Rząd składa się z premiera, pierwszego wicepremiera, wicepremierów i ministrów. Prezydent, po konsultacji z frakcjami parlamentarnymi, wyznacza kandydata na premiera, który w ciągu 15 dni od desygnowania zwraca się do parlamentu o uzyskanie wotum zaufania. Parlament udziela zaufania bezwzględłą większością głosów ogólnej liczby deputowanych. Ministrów powołuje prezydent na wniosek premiera.

Głową państwa jest prezydent¹⁹⁷ wybierany od lipca 2000 roku przez parlament na kadencję 5-letnią z możliwością jednej reelekcji. Władzę wykonawczą sprawuje rząd, na którego czele stoi premier powoływany przez parlament na wniosek prezydenta. Kandydata na urząd prezydenta zgłasza co najmniej grupa 15 deputowanych. Za wybranego uważa się kandydata, który uzyskał większością kwalifikowaną 3/5 głosów ogólnej liczby deputowanych. Prezydent jest głową państwa, reprezentuje jego interesy na zewnątrz oraz jest gwarantem jego suwerenności, jedności i integralności terytorialnej¹⁹⁸.

W latach 1991–1996 prezydentem Mołdawii był Mircea Snegur. Z polityką związał się bliżej w 1964 roku, wstępując do partii komunistycznej. W 1981 roku objął znaczące stanowisko pierwszego sekretarza Komitetu Re-

¹⁹⁰ *The Constitution of the Republic of Moldova*, Adopted on 29 July 1994, Monitorul Oficial al Republic Moldova, No 1, 18.08.1994, Title I, General Principles, Article 1, *The State of the Republic of Moldova*, § 3.

¹⁹¹ *Ibidem*, § 1.

¹⁹² *Ibidem*, § 2.

¹⁹³ *The Constitution of the Republic of Moldova*, op. cit., Chapter IV-Parliament, Section 1. Structure and Functioning, Article 60-Parliament as the Supreme Representative Body and Legislative Authority, § 1.

¹⁹⁴ *Ibidem*, § 2.

¹⁹⁵ *The Constitution of the Republic of Moldova*, op. cit., Article 61-Parliament Elections, § 1.

¹⁹⁶ *The Constitution...*, op. cit., Article 63-Mandate Duration, § 1.

¹⁹⁷ *The Constitution of the Republic of Moldova*, op. cit., Chapter V, *The President of the Republic of Moldova*, Article 77-*The President of the Republic of Moldova-the Head of the State*, § 1.

¹⁹⁸ T. Goduń, M. Cygnarowski, S. Dudek, P. Iwaniszcuk, op. cit., s. 298–300.

jonowego miasta Edient. W latach 1985–1989 pełnił funkcję sekretarza Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Mołdawii. W roku 1989 został Przewodniczącym Prezydium Rady Najwyższej Mołdawskiej Republiki Radzieckiej, a następnie Przewodniczącym Najwyższej Mołdawskiej Rady Socjalistycznej. Powolny rozkład struktur Związku Radzieckiego doprowadził do powstania organizacji dążących do utworzenia niepodległego państwa mołdawskiego. Snegur opuścił wówczas partię komunistyczną i związał się z ruchem niepodległościowym. Niechętna postawa wobec idei zjednoczenia Mołdawii z Rumunią doprowadziła do tego, że w pierwszych wyborach prezydenckich w grudniu 1991 roku Mircea Snegur wystartował jako kandydat niezależny, wygrywając je mimo bojkotu Mołdawskiego Frontu Ludowego. W kolejnych wyborach prezydenckich w 1996 roku wystartował już jako kandydat Partii Odrodzenia i Zjednoczenia Narodowego Republiki Mołdawii, jednak w II turze został pokonany przez Petru Luczinskiego¹⁹⁹.

Petru Luczinski sprawował funkcję prezydenta Mołdawii w latach 1996–2001. Wybory wygrał jako kandydat Agrarno-Demokratycznej Partii Mołdawii. W 2001 roku ubiegał się o reelekcję, jednak został pokonany przez lidera Komunistycznej Partii Mołdawii – Vladimira Voronina²⁰⁰.

Voronin po raz pierwszy kandydował w wyborach prezydenckich w 1996 roku. Zdobył wtedy 10,3% głosów i odpadł w pierwszej turze. Wybory parlamentarne w lutym 2001 roku przyniosły zdecydowane zwycięstwo komunistom. Uzyskawszy 71 mandatów, doprowadzili do wyboru Voronina na stanowisko prezydenta republiki 4 kwietnia 2001 roku. W marcowych wyborach z 2005 roku po raz drugi został wybrany prezydentem²⁰¹. W okresie od 2001 do 2005 roku Vladimir Voronin otrzymywał w rankingach politycznych tytuł „Człowieka Roku”. Poparcie dla Voronina zaczęło spadać w 2006 roku. Wtedy właśnie otrzymał tylko 12,9% poparcia, a wynik ten był najniższym z dotychczasowych²⁰². Zdaniem mołdawskiej opozycji małe poparcie społeczne dla prezydenta jest wynikiem monopolu władzy, jaką stworzył w Mołdawii, podważając tym samym ideę jej trójpodziału. Wasilij Dymitrow

¹⁹⁹ Ł. Wróblewski, *Mircea Snegur*, www.psz.pl, 20.10.2006, www.president.md, 26.04.2008.

²⁰⁰ Ł. Wróblewski, *Petru Luczinski*, www.psz.pl, 20.10.2006, www.president.md, 26.04.2008.

²⁰¹ Ł. Wróblewski, *Vladimir Voronin*, www.psz.pl, 14.06.2006.

²⁰² *Potrivit Bilantului anului-2006*, „Timpul” 2007, nr 564, s. 11.

– opozycyjny obserwator sceny politycznej – twierdził, iż poczynaniami Vladimira Voronina steruje jego doradca Mark Tkaczuk. Zdominował on kwestie dotyczące polityki wewnętrznej państwa, wykorzystując tym samym władzę i autorytet prezydenta²⁰³.

Wśród zmian, jakie dokonały się w Republice Mołdawii od momentu odzyskania niepodległości, fakt wprowadzenia demokratycznych zasad ustrojowych, na których opiera ona działalność, jest niezaprzeczalny. Mówiąc o transformacji sceny politycznej tego kraju, należy wskazać celowość i etapy kolejnych zmian, wyrażone przede wszystkim poziomem rozwoju elit politycznych i wyborami parlamentarnymi. W 1998 roku prezydent USA Bill Clinton, przyjmując ambasadora Mołdawii – Ceslava Ciobanu, określił Mołdawię jako wzorcowy model demokracji wśród Wspólnoty Niepodległych Państw²⁰⁴.

Podstawowym ugrupowaniem politycznym w kraju jest zreformowana partia komunistyczna, która „odcina się” od wpływów Rosji, opierając swoją politykę na Unii Europejskiej, Stanach Zjednoczonych i państwach Europy Zachodniej. Przyjęcie takiego kursu polityki kraju jest uważane za jedyną możliwość wyjścia z kryzysu przede wszystkim ekonomicznego i społecznego, gdyż te dwa czynniki w chwili obecnej są w Mołdawii najistotniejsze. Kształtowanie sceny politycznej opartej na pluralizmie i demokracji to główny kurs polityki wewnętrznej i zagranicznej. Polityka Rosji i zaangażowanie Kremla w konflikt w Naddniestrzu to podstawowe czynniki destabilizujące procesy transformacyjne w Republice Mołdawii. Sprzecznosc polega na

²⁰³ Opozycja oskarża Marka Tkaczuka o celowe skłócenie jej z prezydentem Voroninem i pozbawienie obu stron możliwości zawierania konsensusów i stałych sojuszków politycznych. Prezydent znajduje się również pod wpływem swojego syna – Olega Voronina i doradcy ds. gospodarczych. W sferze prywatnych interesów grupy leży sektor bankowy i transport. Grupa ta sprawowała kontrolę nad rządem Vasilija Tarleva. W Mołdawii istnieje również trzecia grupa wpływów, mniej widoczna, jednak nie należy umniejszać jej roli. Są to ambasady USA i niektórych państw UE w Kiszyniowie. Do sfery szczególnych zainteresowań tej grupy należą stosunki zewnętrzne Mołdawii z Naddniestrzem. Jej głównym zadaniem jest doprowadzenie do wycofania rosyjskich oddziałów wojskowych z regionu i pełnego podporządkowania Republiki Mołdawii swoim wpływom oraz przekształcenie jej we wschodnie przedpole NATO; W. Dymitrow, *Tajemnice politycznych kulisów Mołdawii*, www.avamd.com, 28.01.2008.

²⁰⁴ М.В. Максоев, *Кавказ. Комплексный анализ, пути политической и экономической стабилизации*, Тбилиси 1998, s. 80.

tym, że przyjęty kurs polityki prozachodniej jest główną przyczyną zapaści ekonomicznej kraju, która stanowi efekt pogorszenia się stosunków z Rosją. Rozwój sceny politycznej odbywa się poprzez tworzenie procedur prawnych opartych na wzorcach zachodnioeuropejskich. Systematyczne wybory parlamentarne kształtują i rozwijają życie polityczne kraju, natomiast źródłem wszelkich zmian demokratycznych w Mołdawii są partie polityczne.

Tabela 4. Wykaz partii politycznych funkcjonujących w Republice Mołdawii na dzień 31.08.2008

Partia/ ruch społeczno-polityczny	Data utworzenia partii / ruchu	Przewodniczący	Doktryna
Demokratyczna Partia Mołdawii	25 grudnia 1998	Dumitru Diacov	sojaldemokratyczna
Partia Komunistów Mołdawii	październik 1993	Vladimir Voronin	komunistyczna
Sojusz (Alliance) „Nasza Mołdawia”	19 lipca 2003	Serafim Urechean	społeczno-liberalna
Agrarna Partia Mołdawii	21 listopada 1991	Anatol Popușoi	chłopska / agrarna
Socjalistyczna Partia Mołdawii	21 listopada 1991	Victor Morev	socjalistyczna
Partia Prawo i Sprawiedliwość	25 lipca 1997	Nicolae Alexei	sojaldemokratyczna
Chrześcijańsko-Ludowa Partia Demokratyczna	21 listopada 1991	Iurie Rosca	chrześcijańsko-demokratyczna
Ruch Zawodowy „Nadzieja”	30 kwietnia 1997	Vladimir Florea	sojaldemokratyczna
Partia Liberalna	5 września 1993	Michael Ghimpu	liberalna
Partia Socjoliberalna	9 maja 2001	Oleg Serebrian	społeczno-liberalna
Nowa Mołdawska Partia Narodowa	13 maja 1998	Ion Țurcanu	skrajnopravicowa
Partia Socjaldemokratyczna	13 maja 1990	Eduard Mușuc	społeczno-demokratyczna
Ruch Społeczno-Polityczny „Nowa Siła”	28 maja 1997	Valeriu Pleșca	neoliberalna
Partia Socjalistów „Ojczyzna”	29 czerwca 1997	Veronica Abramciuc i Eduard Smirnov	sojaldemokratyczna

Ruch Społeczno-Polityczny „Równouprawienie”	13 czerwca 1998	V. Klimenko	sojaldemokratyczna
Partia Ekologiczna „Zielony Sojusz”	9 kwietnia 1992	Andrew Dumbrăveanu	lewicowo-libertariańska
Rumuńska Partia Narodowa	19 lutego 1992	Dionizy Guțu	chadecka
Republikańska Partia Ludowa	20 maja 1999	Nicolae Andronic	skrajnopravicowa
Republikańska Partia Mołdawii	5 października 1999	Ion Curtean	prawicowa
Unia Pracy „Ojczyzna” (Rodzina)	12 listopada 1999	Gheorghe Sima	sojaldemokratyczna
Centrowa Unia Mołdawii	15 maja 2000	Mihai Petrache	konserwatywna
Partia Europejska	21 listopada 2005	Viorel Ghimpu	liberalna
Partia Humanistyczna	14 lutego 2006	John Mereuță	humanistyczna
Partia Duchowego Rozwoju „Zjednoczona Mołdawia”	28 lutego 2006	Ana Tcaci	chrześcijańsko-demokratyczna
Partia Demokracji Społecznej Mołdawii	14 czerwca 2006	Dumitru Braghis	społeczno-demokratyczna
Partia Konserwatywna	12 lipca 2006	Natalia Nirca	konserwatywna
Partia Narodowo-Liberalna	2 lutego 2007	Vitalia Pavlicenco	liberalna
Ruch Społeczno-Polityczny dla Narodu i Kraju	17 lipca 2007	Nicholas Uțica	społeczno-liberalna
Ruch Społeczno-Polityczny „Akcja Europejska”	13 kwietnia 2007	Anatol Petrencu	ludowa (społeczna)
Partia Liberalno-Demokratyczna	25 stycznia 2008	Vlad Filat	ludowa (społeczna)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie *Asociația pentru Democrație Participativă*, www.e-democracy.md, 31.08.2008; Parlamentul Republicii Moldova, www.parlament.md, 31.08.2008; Guverulul Republicii Moldova, www.gov.gov.md, 31.08.2008

Tabela nr 4 przedstawia wykaz 30 partii politycznych funkcjonujących w Republice Mołdawii i rejestruje stan na 31 sierpnia 2008 roku. Nie wszystkie z wymienionych ugrupowań są nadal aktywne i funkcjonują na scenie partyjnej. Większość z nich nie wywiera większego wpływu na politykę kraju. Ugrupowania te przedstawiono, aby ukazać silne rozdrobnienie sceny partyjnej Republiki Mołdawii.

Istotą demokracji jest fakt, że władza pochodzi od ludu, który sprawuje ją za pośrednictwem swoich przedstawicieli wybieranych w powszechnych, tajnych, bezpośrednich i równych wyborach. Dlatego partie polityczne odgrywają tak ważną rolę w funkcjonowaniu systemu politycznego. Parlament powinien działać w ogólnym interesie całego społeczeństwa. Uzyskanie miejsca w parlamencie jest podstawowym celem działalności każdej partii politycznej i istotą demokratycznej rywalizacji wyborczej. Proces instytucjonalizacji partii politycznych można osiągnąć głównie dzięki procesom wyborczym, które stanowią sens istnienia partii i wyłaniają elity reprezentujące i realizujące postulaty społeczeństwa²⁰⁵.

Parlament Republiki jest najwyższym przedstawicielstwem społeczeństwa mołdawskiego²⁰⁶ wybieranym w powszechnych, równych, bezpośrednich, tajnych i wolnych wyborach co cztery lata²⁰⁷. W 2008 roku przewodniczącym parlamentu Republiki Mołdawii był Marian Lupu, funkcję jego zastępcy pełniła Maria Postoiko, natomiast zastępcą wiceprzewodniczącej był Jurij Roszka²⁰⁸.

²⁰⁵ W. Lamentowicz, *Państwo współczesne*, Warszawa 1996, s. 51, 103.; J. Karpiński, *Między jednostką a państwem*, „Społeczeństwo Otwarte” 1990, nr 7, s. 21; G. Smith, *Systemy partyjne* [w:] *Wybór tekstów dla nauczycieli*, A. Pacewicz (red.), Warszawa 1996, s. 104–105; W.F. Murphy, *Konstytucje, konstytucjonalizm i demokracja* [w:] *Wybór tekstów dla nauczycieli*, A. Pacewicz (red.), s. 104–107; E. Łętowska, *Po co ludziom konstytucja*, Warszawa 1995, s. 89–91; W. Osiatyński, *Powstanie i ewolucja praw człowieka* [w:] *Prawa i wolności człowieka*, A. Rzepliński (red.), Warszawa 1993, s. 12–13.

²⁰⁶ Закон о принятии Регламента Парламента, №797 от 02.04.96, Мониторул Официал ал Р. Молдова N 050 от 07.04.2007, art. 1, ust. 1.

²⁰⁷ *Ibidem*, art. 1, ust. 2; Paragraf ten mówi też, że kadencja parlamentu może zostać przedłużona w przypadku wojny lub też innego zagrożenia państwa niosącego za sobą skutki katastroficzne.

²⁰⁸ Руководство Парламента, www.parlament.md/structure/governingbody/ru.html, 22.12.2008.

Stanowiska te były obsadzane zgodnie z konstytucją. W oparciu o Ustawę o powołaniu parlamentu z 2 kwietnia 1996 roku kandydatów na przewodniczącego parlamentu typują frakcje parlamentarne, następnie wszyscy deputowani w głosowaniu tajnym dokonują konkretnego wyboru. Zastępcę przewodniczącego parlamentu i zastępców wiceprzewodniczących wybiera się w głosowaniu jawnym, zwykłą większością głosów, spośród kandydatów przedstawionych przez frakcje parlamentarne²⁰⁹. Przewodniczący i jego zastępcy tworzą Prezydium Parlamentu²¹⁰, którego skład zatwierdza Parlament na wniosek frakcji²¹¹. Odpowiada ono m.in. za terminowe zwoływanie posiedzeń parlamentu, organizowanie działań parlamentu, koordynację pracy komisji stałych, prowadzenie i kontrolowanie prac nad budżetem. Decyzje podejmowane są za pomocą zwykłej większości²¹².

Wyboru przewodniczącego dokonuje się w głosowaniu tajnym, przy pomocy kart wyborczych, na których umieszcza się nazwiska kandydatów zaproponowanych przez frakcje. Każda z frakcji może wytypować jednego kandydata²¹³. Obowiązkiem przewodniczącego jest m.in. kierowanie pracami parlamentu i komitetów stałych, zapewnienie przestrzegania zasad i porządku posiedzeń, reprezentowanie parlamentu przed prezydentem i rządem, a także i za granicą, zarządzanie budżetem parlamentu²¹⁴. Wyboru wiceprzewodniczących parlamentu dokonuje się w drodze jawnego głosowania spośród członków zaproponowanych przez frakcje na zasadzie zwykłej większości głosów²¹⁵. Wiceprzewodniczący parlamentu koordynuje działania niektórych komitetów stałych, a w przypadku nieobecności przewodniczącego może sygnować ustawy i rozporządzenia podpisane przez parlament²¹⁶.

Frakcje w parlamencie Republiki Mołdawii są tworzone za pośrednictwem co najmniej pięciu posłów będących członkami ugrupowania poli-

²⁰⁹ *Ibidem*.

²¹⁰ Закон о принятии Регламента Парламента, *op. cit.*, art. 7.

²¹¹ *Ibidem*, art. 12, ust. 1.

²¹² *Ibidem*, art. 13, ust. 1.

²¹³ *Ibidem*, art. 9, ust. 1.

²¹⁴ *Ibidem*, art. 14, ust. 1–2.

²¹⁵ *Ibidem*, art. 10.

²¹⁶ *Ibidem*, art. 15, ust. 1–2.

tycznego lub też stanowiących kandydatów niezrzeszonych²¹⁷. Frakcja przestaje istnieć, gdy liczy mniej niż pięciu członków lub zostanie sformułowana odpowiednia uchwała parlamentu²¹⁸. Każda z frakcji ma zatwierdzany przez parlament roczny budżet uzależniony od liczby swoich członków²¹⁹.

Funkcje reprezentatywne partii politycznych wyrażone możliwością realizacji władzy są niezbędne do zapewnienia legitymizacji systemu²²⁰. Parlament jako reprezentacja społeczeństwa składa się z przedstawicieli narodu. Dlatego też inicjatywa ustawodawcza leży w gestii parlamentarzystów, a nie partii. Frakcje mogą mieć na nią duży wpływ, rozpatrują w trybie roboczym istotne kwestie, przygotowując propozycje ich rozwiązań²²¹. W demokracjach odgórnie przyjmuje się zasadę, że przedstawiciele danej partii prezentują spójne stanowisko ustawodawcze, toteż frakcja jest „platformą ujednoczenia poglądów”²²². W Mołdawii zasadę tę wzmocniono do całkowitego nadzoru posłów w trakcie ich głosowania²²³. W historii frakcji parlamentarnych Republiki Mołdawii najbardziej trwale są grupy posłów Partii Komunistów Republiki Mołdawii i Chrześcijańsko-Demokratycznej Partii Politycznej. Mniej zdyscyplinowani są deputowani ugrupowań centrowych, którzy często przechodzą na pozycje kandydatów niezależnych.

W Republice Mołdawii frakcje są tworzone 10 dni od dnia powołania parlamentu. Przy rozpatrywaniu projektów ustaw obowiązkowa jest obecność przedstawicieli wszystkich grup parlamentarnych. Frakcje mogą mieć wpływ na tworzenie prawa poprzez umiejętne kontrolowanie procesu legi-

²¹⁷ *Ibidem*, art. 4, ust. 1. W kwietniu 1996 roku przyjęto nową wersję regulaminu parlamentu, zgodnie z którą frakcję mogą stanowić ugrupowania, które przekroczyły 4% próg wyborczy, a liczba członków wynosi co najmniej 5 posłów. W 2008 roku prezydent Vladimir Voronin podpisał ustawę zmieniającą próg wyborczy do 6%.

²¹⁸ *Ibidem*, art. 5, ust. 1.

²¹⁹ *Ibidem*, art. 6, ust. 6.

²²⁰ Р. Романов, Понятие и сущность парламентаризма, „Социально-политический Журнал” 1998, nr 4, s. 210–225.

²²¹ A. Gwiżdż, *Komisje parlamentarne w europejskich krajach socjalistycznych*, „Studia Prawnicze” 1986, z. 20, s. 88; K. Biskupski, *Ustrój polityczny Belgii. Studia między ustrojem konstytucyjnym a rzeczywistością*, Toruń 1964, s. 74.

²²² H. Rajdała, *Komisje w parlamencie współczesnym*, Warszawa 2001, s. 34.

²²³ Л. Слиска, В. Динес, *Парламентская оппозиция как фактор политической стабильности демократических режимов*, „Власть” 2001, nr 10, s. 12.

slacyjnego, będąc jednocześnie kluczowym komponentem prac parlamentu. Parlament Republiki Mołdawii dopuszcza ingerencję frakcji w każdym z trzech czytań ustawy, czyniąc z nich organy aprobaty posunięć rządu²²⁴. Frakcje mają autonomię w organizowaniu swojej pracy i zarządzaniu funduszami przyznanymi z budżetu.

Komisje działające przy parlamencie Republiki Mołdawii są wybierane na czas kadencji parlamentu. Ich skład i rozmiar ustala parlament na wniosek stałego prezydium²²⁵. Skład osobowy komisji stałych ustala się proporcjonalnie do reprezentacji frakcji w parlamencie²²⁶. Zazwyczaj członkowie tych komisji typowani są przez frakcje polityczne, a stanowiska obsadza się na zasadzie porozumienia stron, jednak w wypadku sporów głos decyzyjny ma cały parlament, głosując na kandydatów na zasadzie zwykłej większości²²⁷. Nad pracą i organizacją komisji stałych czuwają ich przewodniczący, wiceprzewodniczący i sekretarze²²⁸. Posiedzenia komisji pozostają jedynym forum, na którym każdy z deputowanych może kierować się własnym zdaniem²²⁹, na którym przejmuje się niejako czynności przynależne parlamentowi²³⁰. Podstawowym problemem jest fakt, iż brak istotnych przeobrażeń w Europie Wschodniej i Południowo-Wschodniej²³¹ w strukturach i procedurach wewnątrzparlamentarnych ma odzwierciedlenie również w nieudolnym działaniu komisji²³².

Tabela nr 5 przedstawia listę członków parlamentu Republiki Mołdawii z podziałem na frakcje. W parlamencie na 1 sierpnia 2008 roku istniały 4 frakcje partyjne i jedna złożona z kandydatów niezależnych. Najliczniej-

²²⁴ Z. Wasik, *Pozycja komisji parlamentarnych pod rządami Konstytucji Marcowej*, Toruń 1981, s. 215–223.

²²⁵ Закон о принятии Регламента Парламента, *op. cit.*, art. 16, ust. 3.

²²⁶ *Ibidem*, art. 17, ust. 2.

²²⁷ *Ibidem*, art. 17, ust. 5.

²²⁸ *Ibidem*, art. 19, 20, 21.

²²⁹ G.S. Mahler, *Kneset. Parlament w systemie politycznym Izraela*, Warszawa 1996, s. 161.

²³⁰ M. Bankowicz, *Systemy władzy państwowej Czechosłowacji i Czech. Studium instytucjonalno-polityczne*, Kraków 1998, s. 34–35.

²³¹ B. Zawadzka, *Zmiany systemu politycznego w ustawodawstwie państw Europy Środkowej i Wschodniej 1989–1991*, Warszawa 1992, s. 44 i n.

²³² H. Suchan, *Tworzenie prawa w demokratycznym państwie prawnym*, Warszawa 1992, s. 57.

szą jest frakcja Partii Komunistów Republiki Mołdawii (55 członków). Frakcja Sojuszu „Nasza Mołdawia” i frakcja kandydatów niezależnych liczą po 14 osób. Najmniej liczna jest frakcja Chrześcijańsko-Demokratycznej Partii Ludowej (7 członków).

Tabela 5. Lista członków parlamentu z podziałem na frakcje parlamentarne na dzień 1.08.2008

Frakcje parlamentarne	Liczba mandatów
Partia Komunistów RM	55
Sojusz „Nasza Mołdawia”	14
Chrześcijańsko-Demokratyczna Partia Ludowa	7
Demokratyczna Partia Mołdawii	11
Kandydaci niezależni	14

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Парламентские фракции, www.parlament.md/structure/factions/ru.html, 19.08.2008

Partie polityczne odgrywają istotną rolę w funkcjonowaniu parlamentu Republiki Mołdawii. Regulują proces sprawowania jego funkcji zarówno przez łączenie się w koalicje, jak i poprzez forum skutecznego dialogu społecznego. Ostatnie akty prawotwórcze w Republice Mołdawii przywiązują dużą wagę do prawnego uregulowania tych wszystkich procesów i uznania roli partii politycznych w procesie legislacyjnym. Wszystkie te czynniki wskazują na postępującą transformację sceny politycznej kraju. Jedynym elementem, który hamuje ten proces, jest silne uzależnienie kraju od Rosji, a przede wszystkim od dostaw i cen surowców energetycznych z tego kraju.

II

WPLYW ORDYNACJI WYBORCZYCH NA KSZTAŁTOWANIE MOŁDAWSKIEGO SYSTEMU PARTYJNEGO

2.1. SYSTEM WYBORCZY A SYSTEM PARTYJNY

Rywalizacja zachodząca między podmiotami życia politycznego w systemie partyjnym jest esencją demokracji²³³, „konstytutywną, podstawową zasadą społecznego i politycznego dialogu w państwie”²³⁴. Mechanizm zdobywania władzy we współczesnych kampaniach wyborczych staje się zatem sposobem

²³³ A. Antoszewski, *Wzorce rywalizacji politycznej we współczesnych demokracjach europejskich*, Wrocław 2004, s. 5; Zob. B. Dziemidok, *Partie polityczne a wybory prezydenckie 1995 roku w Polsce*, Lublin 1998, s. 62; J.W. Hołubiec, J.W. Mercik, *Techniki i tajniki głosowania*, Warszawa 1992, s. 12; Podobne problemy poruszają również: J.W. Mercik, *Siła i oczekiwania. Decyzje grupowe*, Warszawa-Wrocław 1999; A.K. Piasecki, *Wybory i referenda w Polsce (1989–2000)*, Zielona Góra 2001; J.J. Wiatr, *Wybory parlamentarne 19 września 1993: przyczyny i następstwa*, Warszawa 1993; R. Wiszniowski, *Marketing wyborczy. Studium kampanii wyborczych w systemach prezydenckich i semiprezydenckich (Finlandia, Francja, Polska, Stany Zjednoczone)*, Warszawa-Wrocław 2000, s. 12–46.

²³⁴ D. Nohlen, *Prawo wyborcze i system partyjny. O teorii systemów wyborczych*, Warszawa 2004, s. 383.

wymiany wartości²³⁵, wyrażenia i promocji polityki²³⁶. Zasady tej rywalizacji reguluje system wyborczy. Zdaniem Andrzeja Antoszewskiego „modyfikuje on normatywne relacje między centrami decyzyjnymi, stwarzając warunki do formowania partii politycznych, ustanawiając gwarancję dla swobód politycznych”²³⁷. System wyborczy odpowiada za funkcjonowanie reguł gry politycznej – jej kreowanie, utrwalanie i proces akceptacji, co stanowi podstawę funkcjonowania systemu partyjnego²³⁸. Wybory są zatem jednym z najważniejszych mechanizmów regulujących działanie systemu politycznego w oparciu o podmiot decyzji politycznych, którym jest społeczeństwo obywatelskie. Wyborcy za pomocą legitymizacji dokonują wyboru rządzących i programu politycznego, który reprezentują, sterując tym samym mechanizmem zmiany przywódców politycznych.

Związek między systemem partyjnym a wyborczym należy rozumieć w perspektywie stymulowania tego drugiego przez pierwszy. Wszelkie zmiany w ordynacji wyborczej kształtują układ partii politycznych w państwie poprzez zasady reprezentacji i nadreprezentacji²³⁹, wprowadzając polityczne konsekwencje swojego funkcjonowania. Skuteczność ta objawia się efektywnym procesem legislacyjnym, polegającym na skutecznym formowaniu rządu²⁴⁰. System partyjny wiąże się przede wszystkim z aktem głosowania, którego istotą jest mechanizm przydzielający mandaty rywalizującym ze sobą ugrupowaniom²⁴¹, czyli system wyborczy z odpowiednią formułą. W każdym państwie demokratycznym musi istnieć system regulujący uczestnictwo w wyborach, wyłanianie kandydatów i ich kampanie wyborcze, sposób

²³⁵ M.P. Mokwa, S.E. Permut, *Government Marketing: Theory and Practice*, New York 1981, s. 3; P. Graham, *Marketing in the Public Sector: Inappropriate or Merely Difficult?*, „Journal of Marketing Management” 1994, nr 10, s. 361–375.

²³⁶ G. Uliczka, *Wpływ marketingu politycznego na zmiany w życiu publicznym państw demokratycznych* [w:] *Trudna szkoła polityki. Szanse, ryzyko, błąd*, T. Klementowicz (red.), s. 159.

²³⁷ A. Antoszewski, *Wzorce rywalizacji...*, op. cit., s. 8.

²³⁸ *Ibidem*.

²³⁹ M. Chmaj, W. Sokół, M. Żmigrodzki, *Teoria partii politycznych*, Lublin 1999, s. 164.

²⁴⁰ A. Antoszewski, R. Herbut, *Demokracje zachodnioeuropejskie. Analiza porównawcza*, Wrocław 1997, s. 227–228.

²⁴¹ A. Antoszewski, *Ewolucja systemu wyborczego do Sejmu* [w:] *Demokratyzacja w III Rzeczypospolitej*, A. Antoszewski (red.), Wrocław 2002, s. 51.

oddawania i przeliczania głosów, a także prawne regulacje rozstrzygające te wszystkie kwestie. Wymienione normy składają się na system wyborczy.

System wyborczy większościowy, występuje w dwóch odmianach: większości względnej i bezwzględnej. W systemie wyborczym większości bezwzględnej warunkiem wyboru jest otrzymanie przez kandydata więcej niż połowy wszystkich ważnych głosów w okręgu wyborczym²⁴². W systemie wyborczym większości względnej mandat otrzymuje ten kandydat, który uzyskał większą liczbę głosów niż inni²⁴³. Większościowy system wyborczy jest stosowany częściej niż system wyborczy proporcjonalny. Badania pokazują²⁴⁴, że cieszy się on większym zaufaniem społecznym niż system proporcjonalny. Zazwyczaj systemy wyborcze charakteryzujemy jako większościowe i proporcjonalne, rzadziej jako semiproporcjonalne²⁴⁵.

System wyborczy proporcjonalny różni się od systemu większościowego m.in. tym, że jest powszechniej stosowany. W ramach systemu proporcjonalnego wyróżniamy system list partyjnych i system STV²⁴⁶.

Mandaty rozdzielane są za pomocą różnych metod naliczania głosów. Do najpopularniejszych należą metody d’Hondta, Hagenbacha-Bischoffa, Sainte-Lague’a, Hare-Niemeyera²⁴⁷. Najbardziej rozpowszechniona jest formuła d’Hondta, która polega na podzieleniu liczby głosów uzyskanych przez poszczególne partie w okręgu wyborczym przez kolejne liczby całkowite (1, 2, 3 itd.). Następnie mandaty przyznawane są partiom w kolejności zgodnie z uzyskanymi wynikami dzielenia od największego do najmniejszego. Taki sposób rozdziału głosów faworyzuje duże partie. Podobna jest formuła Sainte-Lague’a, która różni się jedynie tym, że dzielnikiem są tutaj liczby nieparzyste (1, 3, 5 itd.). Szczególnie popularna jest w krajach skandynawskich²⁴⁸.

²⁴² W Polsce obowiązuje w I turze wyborów prezydenckich.

²⁴³ W tym systemie przeprowadzane są wybory do Senatu RP.

²⁴⁴ Centrum Badań Opinii Społecznej, *Wybory większościowe czy proporcjonalne*, Komunikat z badań, BS/143/2004, Warszawa 2004, s. 2.

²⁴⁵ K.A. Shepsle, M.S. Bonchek, *Metody głosowania i systemy wyborcze* [w:] *Elementy teorii wyboru społecznego*, G. Lissowski (red.), Warszawa 2001, s. 213.

²⁴⁶ STV – z ang. *The Single Transferable Vote* — STV; w systemie tym wyborca nie głosuje na listę partyjną, ale na konkretne osoby z tej listy; M. Bankowicz, *Przesuwania pojedynczych głosów metoda* [w:] *Słownik polityki*, M. Bankowicz (red.), Warszawa 1996, s. 223.

²⁴⁷ A. Antoszewski, R. Herbut, *Demokracje zachodnioeuropejskie*, Wrocław 1997, s. 233–234.

²⁴⁸ *Ibidem*, s. 227–228.

Obie metody, czyli d'Hondta i Sainte-Lague'a, uchodzą za metody najwyższych średnich i dla małych partii są niekorzystne. Użycie metody d'Hondta w połączeniu z niewielkim rozmiarem okręgu prowadzi do nadreprezentacji partii, które cieszą się znacznym poparciem²⁴⁹. Oznacza to, że procent mandatów danej partii, która ma znaczne poparcie, przewyższa procent zdobytych przez nią głosów. Jednak deformacja ta nie jest zbyt duża. Z tych dwóch metod korzystniejsza dla mniejszych partii jest metoda Sainte-Lague'a. Za najwierniej odzwierciedlającą wolę wyborców uznaje się metodę najwyższych reszt Hare-Niemeyera. Polega ona na tym, że liczbę głosów oddanych w okręgu na daną listę mnoży się przez liczbę wybieranych w nim posłów, a uzyskany wynik dzieli się przez ogólną liczbę głosów oddanych w okręgu. Liczba mandatów jest przyznawana zgodnie z wartością przed przecinkiem w uzyskanym ilorazie²⁵⁰. Metoda ta jest stosowana najrzadziej. W Szwajcarii, Czechach i na Słowacji obowiązuje metoda Hagenbacha-Bischoffa, która polega na ustaleniu ilorazu wyborczego poprzez podzielenie liczby głosów uzyskanych w skali całego kraju przez całkowitą liczbę mandatów powiększoną o 1. Kiedy już uzyska się iloraz wyborczy, to rozdziela się mandaty partii, które uzyskały iloraz wyborczy lub jego wielokrotność²⁵¹. Formuła ta sprzyja ugrupowaniom większym. Analizując system proporcjonalny, widzimy, że dysponuje on wieloma różnymi metodami przeliczania głosów na mandaty, co ma bezpośredni wpływ na ostateczny wynik wyborów. Bardziej lub mniej sprzyja on partiom dużym, co doprowadza to tzw. efektu Mateusza. Zjawisko to polega na nadreprezentowaniu najsilniejszych partii. System proporcjonalny wydaje się najbardziej sprawiedliwy pod względem ukazania rzeczywistych preferencji wyborczych głosujących. Nie zapewnia takiej więzi deputowanego z wyborcą, jaką zapewnia system większościowy, gdyż tutaj głosuje się przede wszystkim na partię polityczną. Ponadto nie wyprowadza on zdecydowanej jasności podziału na to, kto jest tak naprawdę w opozycji.

W przypadku państw, w których występuje system wielopartyjny, może dojść do rozdrobnienia sceny politycznej. Dlatego często w systemach proporcjonalnych stosowana jest klauzula zaporowa, czyli próg wyborczy, któ-

²⁴⁹ W. Skrzydło, *Ustroje państw współczesnych*, Lublin 2001, s. 72.

²⁵⁰ Np. gdy iloraz wynosi 3,8, liczba mandatów – 3.

²⁵¹ A. Antoszewski, R. Herbut, *op. cit.*, s. 240–259; A. Antoszewski, R. Herbut, *Systemy polityczne współczesnego świata*, Gdańsk 2001, s. 160–188.

ry musi uzyskać dana partia lub koalicja wyborcza, aby znaleźć się w parlamencie. Z jednej strony klauzule zaporowe zapobiegają rozdrobnieniu sceny politycznej, ale z drugiej ograniczają liczbę partii reprezentowanych w parlamencie w stosunku do liczby partii, na które zostały oddane głosy. Wyniki wyborów w systemie proporcjonalnym, zwłaszcza w państwach o systemie wielopartyjnym, doprowadzają bardzo często do tego, że żadna z partii nie jest na tyle silna, by dominować w parlamencie i samodzielnie rządzić. Wówczas dochodzi do zawierania koalicji, na które wyborcy nie mają już żadnego wpływu. Czasami taka sytuacja może doprowadzić do niestabilności politycznej, a partie współrządzące zmuszane są do zawierania kompromisów często sprzecznych z ich rzeczywistą wolą polityczną²⁵².

Istota systemu wyborczego tkwi w racjonalnym wyborze, który staje się podstawą dla selekcji rządzących przez rządzonych. Taki układ relacji zmusza członków systemu partyjnego do udziału w przetargach politycznych, których strategię determinuje rynek wyborczy, i rywalizacji o głosy wyborców. Zjawisko poparcia elektoratu jest rzeczą względną i nieprzewidywalną, dlatego też partie polityczne są zmuszone do inkluzywnego penetrowania rynku wyborczego w celu uzyskania jak największej liczby głosów. Czyni to grę polityczną konkurencyjną zarówno pod względem strategii wyborczej, jak i technik manipulacyjnych. Partie polityczne są zatem podmiotami systemu partyjnego działającymi w oparciu o system wyborczy. „Wysuwają kandydatów w wyborach powszechnych do ciał parlamentarnych oraz na inne stanowiska polityczne²⁵³, są obecne w procesie wyborczym i zdolne wysunąć poprzez wybory kandydatów na stanowiska publiczne²⁵⁴, dążąc tym samym do obsadzenia ważnych stanowisk politycznych swymi legitymowanymi reprezentantami²⁵⁵. Partie polityczne przyjmują na siebie rolę podmiotów wyborczych. „Uczestniczą w procesie wyborczym, dając w ten sposób wyraz dążenia do zdobycia lub utrzymania władzy państwowej²⁵⁶”.

²⁵² Zob. W. Skrzydło, *Ustroje państw współczesnych*, Lublin 2001.

²⁵³ G. Sjöblom, *Party Strategies in a Multiparty System*, Lund 1968, s. 21.

²⁵⁴ G. Sartori, *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*, vol. 1, Cambridge 1976, s. 69.

²⁵⁵ K. Janda, *A Conceptual Framework of the Comparative Analysis of Political Parties*, Sage Papers, „Comparative Political Series” 2000 nr 1–2, s. 83.

²⁵⁶ A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Demokracje zachodnioeuropejskie. Analiza porównawcza*, Wrocław 1997, s. 66.

W Republice Mołdawii działania podejmowane przez partie polityczne są całkowicie odmienne od założeń płynących z postulatów wyborczych. Kartelizacja interesów przyczynia się do urynkowania partii politycznych, w szczególności tych nowo powstających. Wyboru systemu wyborczego dokonują elity polityczne zasiadające w parlamencie. Republikę Mołdawii debata na ten temat objęła z chwilą upadku komunizmu. Wtedy kraj ten został zmuszony do odpowiedzi na pytanie, co jest ważniejsze dla przyszłości narodu – skuteczność i stabilność rządów czy też ich różnorodność²⁵⁷.

W Republice Mołdawii obowiązuje proporcjonalny system wyborczy. Daje on większe możliwości wyboru przedstawicieli do parlamentu²⁵⁸, będąc odzwierciedleniem poglądów zarówno większości, jak i mniejszości elektoratu²⁵⁹. System proporcjonalny wynika również z wieloetniczności Republiki. Ułatwia reprezentację w parlamencie różnych środowisk społecznych²⁶⁰, dzięki m.in. mechanizmowi wyrównawczej alokacji mandatów²⁶¹. System partyjny Republiki Mołdawii ma krótką historię. W czasach Związku Radzieckiego w kraju istniała tylko jedna silnie zoligarchizowana partia. Przemiany początku lat 90. przyczyniły się do rozwoju sceny politycznej. Nie pozwoliły jednak uniknąć dużej niestabilności i zmienności partii politycznych. Każda ewolucja „układu na górze” powodowała kolejne zmiany. Przebudowa sceny politycznej była widoczna przed każdymi wyborami.

Między systemem wyborczym a partyjnym należy upatrywać związków przyczynowych i linearnych prawidłowości, które wzajemnie na siebie działają. System wyborczy wpływa na strukturę systemu partyjnego, dając możliwość wymiany partii rządzącej²⁶². Przyczynia się to do systematycznego formowania elit, do ich udziału w konkurencyjnym rządzeniu. Elity polityczne w konsekwencji są zmuszane do realizowania obietnic wyborczych, aby po-

²⁵⁷ A. Kamiński, *Państwo do remontu. Interes partii czy obywateli*, „Rzeczpospolita” 15.03.2003, s. 7.

²⁵⁸ A. Lijphart, *Electoral Systems* [w:] *The Encyclopaedia of Democracy*, vol. I, S.M. Lipset (red.), London 1995, s. 421.

²⁵⁹ J. Buczkowski, *Podstawowe zasady prawa wyborczego III Rzeczypospolitej*, Lublin 1998, s. 327.

²⁶⁰ K.A. Shepsle, M.S. Bonchek, *op. cit.*, s. 220.

²⁶¹ A. Antoszewski, R. Herbut, *op. cit.*, s. 240–241.

²⁶² D. Nohlen, *Prawo wyborcze*, *op. cit.*, s. 379.

nownie uzyskać poparcie swojego elektoratu. Joseph Alois Schumpeter nazywa to działanie „konkurencyjnym modelem demokracji”²⁶³, który wymusza na partiach politycznych systematyczne unowocześnianie ofert oraz współzawodnictwo. Partie polityczne kreują w ten sposób mechanizmy funkcjonowania państwa²⁶⁴.

Związek między systemem wyborczym a partyjnym jest wyrażony zatem w liczbie partii, relacjach sił i ideologicznych dystansach zachodzących w ich strukturach, a także w formie interakcji, jaka panuje na arenie wyborczej²⁶⁵. Maurice Duverger podkreśla dominujący wpływ systemu wyborczego na system partyjny²⁶⁶, który Dieter Nohlen określa jako sprzężenie zwrotne od płaszczyzny kandydatur i głosów wyborczych na płaszczyznę mandatów parlamentarnych. Każdy określony typ systemu wyborczego prowadzi zatem do następstw dla struktury systemu partyjnego²⁶⁷. Na podstawie klasyfikacji dokonanej przez Dietera Nohlena wybory w Republice Mołdawii można określić jako rywalizacyjne z elementami semirywalizacji²⁶⁸. Po pierwsze, znaczenie wyborów w procesie politycznym i możliwość wybierania są zdecydowanie na wysokim poziomie. Kwestią sporną pozostaje zdefiniowanie swobody decydowania. Prawem każdego obywatela Republiki Mołdawii jest wolność wyboru. Praktyka funkcjonowania tego zapisu pozostawia jednak wiele wątpliwości²⁶⁹. Wybory w Republice Mołdawii przynoszą rozstrzygnięcie kwestii władzy. Wyłaniają przedstawicielstwo posiadające tylko częściową

²⁶³ J.A. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, London 1994.

²⁶⁴ K. Kik, *Ordynacja proporcjonalna czy większościowa? Spojrzenie socjaldemokraty*. Referat wygłoszony podczas konferencji naukowej *Jak wybierać naszych reprezentantów do Sejmu? System większościowy czy proporcjonalny?*, Kielce, 17.03.2004.

²⁶⁵ D. Nohlen, *Prawo wyborcze*, *op. cit.*, s. 390.

²⁶⁶ M. Duverger, *Which is the best Electoral System?* [w:] A. Liphart, B. Grofman (red.) *Choosing and Electoral system. Issues and Alternatives*, Paris 1984, s. 31–39.

²⁶⁷ D. Nohlen, *Prawo wyborcze*, *op. cit.*, s. 391–392.

²⁶⁸ *Ibidem*, s. 29.

²⁶⁹ Opozycja zarzuca komunistom nieczystą grę. Partie opozycji skarżą się na bezprawne zatrzymywanie swych działaczy czy utrudnianie spotkań z wyborcami. Choć ugrupowania opozycyjne wiele dzieli, ich liderzy są zgodni, że władza sfałszowała wybory. Dla mołdawskiej opozycji wzorem jest bezkrwawe przejście władzy przez Wiktora Juszczenkę na Ukrainie. Vlad Cubreacov, wiceprzewodniczący opozycyjnej Ludowej Partii Chrześcijańsko-Demokratycznej, zaginął w niewyjaśnionych okolicznościach. Parlament zapowiedział śledztwo w tej sprawie, specjalną komisję przyśle też Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy. Zob.

legitymizację. Ta krótka analiza wprowadza uporządkowany typ systemu politycznego w Republice Mołdawii. Należy określić go mianem liberalno-demokratycznego z widocznymi elementami autorytarnymi.

2.2. ORDYNACJE WYBORCZE

Podstawowymi zasadami prawa wyborczego są: powszechność, równość, bezpośredniość, tajność i wolność wyborów²⁷⁰. Wolność rozumiana jest tutaj jako „możliwość swobodnego wyboru określonej opcji i programu politycznego, jak też osób mających ten program realizować”²⁷¹. Do spełnienia formuły wolnych i demokratycznych wyborów potrzeba co najmniej jeszcze kilku warunków: globalności, konkurencyjności, okresowości i ostateczności²⁷². Określenia „wolne wybory” używa się dla zaznaczenia różnicy między procesami wyłaniania przedstawicieli w państwach demokratycznych, totalitarnych i autorytarnych²⁷³. Są one jednym z najważniejszych mechanizmów określających sposób funkcjonowania współczesnych systemów politycznych. Wolne wybory były jednym z najważniejszych etapów na drodze państw postkomunistycznych w kierunku pełnej demokracji²⁷⁴. W państwach Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej stosowano różne systemy wyborcze²⁷⁵. Wiele rozwiązań prawnych w ordynacjach wyborczych nawet ugruntowanych demokracji nie jest w pełni zgodnych z modelowym pojmowaniem formuły wolnych wyborów²⁷⁶. Wśród licznych problemów

Tydzień na świecie, „Polityka” 2002, nr 14, s. 16; M. Tobolewski, *Czerwone gwiazdy Europy*, „Tygodnik Powszechny” 2005, nr 10, s. 7.

²⁷⁰ J. Buczkowski, *op. cit.*, s. 39.

²⁷¹ Z. Jarosz, *Ordynacja wyborcza do Sejmu RP z 28 czerwca 1991 r.*, „Państwo i Prawo” 1991, z. 10, s. 4.

²⁷² A. Żukowski, *Systemy wyborcze. Wprowadzenie*, Olsztyn 1999, s. 40–50.

²⁷³ J. Buczkowski, *op. cit.*, s. 28.

²⁷⁴ A. Żukowski, *Formuła wolnych wyborów a ordynacje wyborcze do polskiego parlamentu w latach 1989–2001* [w:] *Transformacja systemowa w krajach Europy Środkowej i Wschodniej 1989–2002*, T. Godlewski, A. Koseski, K.A. Wojtaszczyk (red.), Bydgoszcz-Pułtusk 2003, s. 11–18.

²⁷⁵ J. Przystawa, *Mity i fakty. Typowe nieporozumienia na temat jednomandatowych okręgów wyborczych*, „Opcja na Prawo” 2002, nr 4, s. 15–21.

²⁷⁶ A. Żukowski, *op. cit.*, s. 19.

politycznych, które kraje Europy Środkowej i Wschodniej dokonujące transformacji musiały rozwiązać, znajdowała się kwestia reformy systemów wyborczych²⁷⁷. W Mołdawii w latach 1994–2001 formuła wyborcza i rozmiary okręgów pozostawały niezmiennie. Ewoluował natomiast próg wyborczy i rozmiar parlamentu²⁷⁸.

Podjmując analizę systemów wyborczych dla tego regionu, należy przede wszystkim zwrócić uwagę na następujące elementy: formuły wyborcze, rozmiar okręgów wyborczych, klauzule zaporowe, wyrównawczą dystrybucję mandatów, uprawnienia wyborcy w akcie głosowania²⁷⁹. Wszystkie systemy niezależnie od wyżej wymienionych czynników powodują deformację wyniku wyborów²⁸⁰. Krytyka środkowo- i wschodnioeuropejskich systemów wyborczych dotyczy przede wszystkim silnej fragmentaryzacji systemów partyjnych, za której przyczynę uważa się formuły wyborcze²⁸¹. Ważnym punktem rozważań o systemie wyborczym jest obraz wyłonionego przy jego pomocy ciała przedstawicielskiego. Jest on istotny zarówno z punktu widzenia reprezentatywności jak i wewnętrznej integracji lub fragmentacji, a także stabilności wyłanianych rządów²⁸². Elementy te kształtowane są za pomocą formuły wyborczej, która oznacza „regułę lub zespół reguł rozstrzygających o tym, który kandydat zostaje wybrany w danym okręgu, oraz w jaki sposób następuje przetworzenie liczby uzyskanych przez daną partię głosów w liczbę przypadających jej mandatów”²⁸³. W Republice Mołdawii deputowani wy-

²⁷⁷ R. Alberski, *Systemy wyborcze Europy Środkowej i Wschodniej* [w:] *Systemy polityczne Europy Środkowej i Wschodniej. Perspektywa porównawcza*, A. Antoszewski (red.), Wrocław 2006, s. 67.

²⁷⁸ W. Sokół, M. Żmigrodzki, *Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej*, Lublin 2005, s. 37.

²⁷⁹ A. Antoszewski, R. Herbut, *Demokracje zachodnioeuropejskie*, s. 228–230.

²⁸⁰ *Ibidem*, s. 239. Deformacja wyników wyborczych może być „słaba” lub „silna”. W pierwszym przypadku partia uzyskuje większość mandatów w organie przedstawicielskim, pomimo że nie udało się jej zdobyć większości głosów. Natomiast zjawisko „silnej” deformacji pojawia się, gdy zwycięskie ugrupowanie otrzymuje w skali kraju mniej głosów niż partia, która formalnie wybory przegrała. A. Żukowski, *Systemy wyborcze. Wprowadzenie*, Olsztyn 1999, s. 134–135.

²⁸¹ D. Nohlen, *Prawo wyborcze i system partyjny. O teorii systemów wyborczych*, Warszawa 2004, s. 228.

²⁸² K. Sobolewska-Mysłik, *Partie i systemy partyjne Europy Środkowej*, Kraków 1999, s. 25.

²⁸³ *Ibidem*, s. 229.

bierani są za pomocą systemu proporcjonalnego metodą naliczania głosów d'Hondta²⁸⁴. Zdaniem Roba Richiego i Stevena Hilla wybory, które odbywają się według formuły większościowej, są niesprawiedliwe i niedemokratyczne²⁸⁵. Systemy proporcjonalne są zatem stosunkowo liberalne dla średnich i małych partii, prowadzą do sfragmentaryzowania sceny politycznej²⁸⁶. Stein Rokkana twierdzi, że w wytworzonej logice „podziału władzy”, kiedy zarówno stare, jak i nowe siły polityczne chcą uzyskać najkorzystniejsze dla siebie rozwiązania, najczęstszym wyborem jest proporcjonalna ordynacja wyborcza²⁸⁷.

Jednym z czynników określających system wyborczy jest indeks proporcjonalności²⁸⁸, który dla wyborów parlamentarnych w Republice Moł-

²⁸⁴ T. Goduń, M. Cygnarowski, S. Dudek, P. Iwaniszczuk, *Leksykon systemów politycznych*, Warszawa 2003, s. 298–300. Metoda obliczania mandatów d'Hondta premiuje najmocniejsze ugrupowanie, zaokrąglając na jego korzyść ułamki mandatów przypadające mniejszym ugrupowaniom. Powoduje to mniejsze rozdrobnienie i prowadzi do przejścia władzy przez najsilniejsze ugrupowania. Polega ona na tym, że liczbę głosów uzyskanych przez poszczególne listy partyjne dzieli się przez kolejne liczby całkowite. Uzyskane ilorazy ułożone w kolejności malejącej dają podstawę do przyznania każdej liście odpowiedniej liczby mandatów.

²⁸⁵ R. Richie, S. Hill, *The Case for Proportional Representation, The Centre for Voting and Democracy*, 1999, www.fairvote.org.html, 21.11.2008. Określenie wyborów większościowych jako niesprawiedliwych i niedemokratycznych wynika z braku w parlamentach niektórych krajów małych partii. Uprzywilejowanie przy rozdziale mandatów dużych partii wiąże się bowiem z brakiem reprezentacji ugrupowań mniejszych. Zagadnienie poruszają również: Z. Jarosz, S. Zawadzki, *Prawo konstytucyjne*, Warszawa 1987, s. 349; B. Banaszak, A. Preisner, *Wprowadzenie do prawa konstytucyjnego*, Wrocław 1992, s. 168–169; F. Siemieński, *Prawo konstytucyjne*, Warszawa-Poznań 1976, s. 188–189; A. Burda, *Polskie prawo państwowe*, Warszawa 1977, s. 96–97; W. Skrzydło, *Polskie prawo konstytucyjne*, Lublin 1997, s. 227–228; R. Alberski, *Systemy wyborcze*, Wrocław 1993, s. 5–7; A. Żukowski, *Systemy wyborcze. Wprowadzenie*, Olsztyn 1997, s. 46–50; Z. Witkowski, J. Galster, W. Szyszkowski, *Podstawy prawa konstytucyjnego Rzeczypospolitej Polskiej*, Toruń-Warszawa 1999, s. 33–34; S. Kutrzeba, *Proporcjonalne głosowanie*, Warszawa-Lublin-Lódź-Kraków 2001, s. 12–34.

²⁸⁶ R.R. Ludwikowski, *Prawo konstytucyjne porównawcze*, Toruń 2000, s. 285–288.

²⁸⁷ Zob. A. Lijphart, *Democratization and Constitutional Choices in Czechoslovakia, Hungary, and Poland 1989–1991* [w:] *Flying Blind: Emerging Democracies in East Central Europe*, R.A. Dahl (red.), Budapest 1992.

²⁸⁸ Indeks proporcjonalności uznawany jest za najbardziej istotną konsekwencję polityczną systemów wyborczych. Waha się od 0–100, im wyższy, tym stabilizacja systemu rośnie. Za: A. Antoszewski, *Polityczne konsekwencje systemu wyborczego* [w:] *Encyklopedia politologii*, t. 3, *Partie i systemy partyjne*, A. Antoszewski, R. Herbut (red.), Kraków 1999, s. 196–197.

dawii w latach 1994–2005 przedstawia tabela nr 6. Zdaniem Arenda Lijpharta proporcjonalność wyborów parlamentarnych jest głównym celem systemu wyborczego²⁸⁹. Począwszy od pierwszej rywalizacji wyborczej, w Republice Mołdawii indeks proporcjonalności jest wysoki. Jest to konsekwencja przede wszystkim występowania w tym państwie proporcjonalnego systemu głosowania, który jednocześnie stymuluje proporcjonalność rywalizacji wyborczych²⁹⁰.

Tabela 6. Wartości indeksu proporcjonalności w wyborach parlamentarnych w Republice Mołdawii w latach 1994–2005

Wybory parlamentarne w RM	1994	1998	2001	2005
Wartość IP	91	88	86	92
Średnia IP dla wszystkich wyborów parlamentarnych w RM	89,25			

Źródło: Opracowanie własne na podstawie - *Political parties of the Republic of Moldova*, www.parties.e-democracy.md/en/dynamics/, ostatnia aktualizacja 15.04.2009

Tabela nr 6 prezentuje wartość indeksu proporcjonalności dla poszczególnych wyborów parlamentarnych w latach 1994–2005. Proporcjonalność wykazana w tabeli została osiągnięta za pomocą zasady większości (metoda naliczania głosów d'Hondta) w oparciu o społeczne poparcie reprezentacji partii w parlamencie. Zastosowano popularny w literaturze indeks proporcjonalności opierający się na wskaźniku Handby'ego i Loosemore'a, określony wzorem:

$$I_p = 100 - \frac{1}{2} \sum_{i=1}^n (V_i - S_i)$$

gdzie: I_p – indeks proporcjonalności; V_i – odsetek głosów partii i ; S_i – odsetek mandatów partii i .

²⁸⁹ A. Lijphart, *Electoral Systems and Party Systems. A Study of Twenty-Seven Democracies, 1945–1990*, Oxford 2000, s. 140.

²⁹⁰ R. Gunter, *Elektoral Laws. Party Systems and Elites: The Case of Spain*, „American Political Science Review” 1989, vol. 83 (3), s. 841.

Wartość indeksu proporcjonalności dla wyborów parlamentarnych w Republice Mołdawii była najwyższa w roku 1994 i 2005. Najniższy IP osiągnęły wybory w 2001 roku. Indeks proporcjonalności dla wszystkich wyborów parlamentarnych w Republice Mołdawii wynosi ok. 89 na 100, co teoretycznie czyni system wyborczy stabilnym.

Sposób dystrybucji mandatów jest uzależniony od wielkości okręgów wyborczych. Poprzez pojęcie okręgu wyborczego należy rozumieć „ogół wyborców (najczęściej zamieszkujących dane terytorium) uprawnionych do głosowania na tych samych kandydatów (te same listy partyjne)”²⁹¹. Rozmiar okręgu jest określany przez liczbę mandatów, o których podziale decyduje ta sama grupa wyborców, i waha się od 1 do wartości równej liczbie mandatów w parlamencie²⁹². Okręgi wyborcze w Republice Mołdawii ustala Centralna Komisja Wyborcza co najmniej 55 dni przed wyborami. Okręgi odpowiadają jednostkom administracji terytorialnej drugiego szczebla. Natomiast okręgowe rady wyborcze określane są co najmniej 50 dni przed wyborami²⁹³.

Stymulowanie rywalizacji wyborczej wynika z istnienia progów naturalnych, których przekroczenie gwarantuje uzyskanie miejsca w parlamencie. Klauzula zaporowa to sztucznie wyznaczony i określany w prawie wyborczym próg poparcia, którego osiągnięcie jest niezbędnym warunkiem uczestnictwa w podziale mandatów²⁹⁴. Stanisław Gebethner określa klauzule mianem progów naturalnych, oznaczających procent głosów niezbędnych do zdobycia mandatu²⁹⁵. W niektórych krajach stosuje się jednakowe klauzule dla wszystkich uczestników wyborów, w innych natomiast progi zaporowe dla partii i koalicji są odmienne²⁹⁶. Mołdawia kwalifikuje się do drugiej z wymienionych grup państw.

²⁹¹ A. Antoszewski, R. Herbut, *Demokracje zachodnioeuropejskie*, op. cit., s. 228.

²⁹² R. Alberski, op. cit., s. 69.

²⁹³ *Monitorul oficial al R. Moldova*, no 81/667 of 08.12.1997, art. 27, pkt. 1; Е.Ю. Мелешкина, Факторы структурирования, „Политические исследования” 2000, № 2, s. 89–92; А.И. Соловьев, Концепт и коммуникативный подход, „Политические исследования” 2000, № 2, s. 84–87.

²⁹⁴ R. Alberski, op. cit., s. 71.

²⁹⁵ S. Gebethner, *Sejm rozczłonkowany: wytwór ordynacji wyborczej czy polaryzacji na scenie politycznej* [w:] *Wybory '91 a polska scena polityczna*, S. Gebethner, J. Raciborski (red.), Warszawa 1992, s. 54.

²⁹⁶ R. Alberski, op. cit., s. 72.

Ustawy wyborcze w Mołdawii ulegały kilkakrotnym zmianom: w 1993, 1998, 1999 i w 2001 roku²⁹⁷. Według kodeksu wyborczego Republiki Mołdawii z 8 grudnia 1997 roku minimalne progi wynosiły: dla partii lub organizacji społeczno-politycznej minimum 4% ważnie oddanych głosów, dla bloków wyborczych ukształtowanych z 2 lub więcej partii lub innych organizacji społeczno-politycznych – 8% ważnych głosów w skali kraju²⁹⁸. Dla kandydatów niezależnych – co najmniej 3% głosów w skali kraju²⁹⁹.

Próg wyborczy w Mołdawii był zmieniany bardzo często. W wyborach w 1994 i 1998 roku próg dla partii politycznej wynosił 5%. Ponownej zmiany dokonano po 1998 roku. Próg dla kandydatów niezależnych wynosił wtedy 3%, dla partii politycznej – 6%, dla koalicji dwóch partii lub organizacji społeczno-politycznych – 9%, a dla koalicji trzech lub więcej partii lub organizacji społeczno-politycznych – 12%. W kwietniu 2005 roku z inicjatywy opozycji przyjęto ponownie 4-procentowy próg wyborczy dla partii w zamian za poparcie opozycji dla Vladimira Voronina na stanowisko prezydenta. 10 kwietnia 2008 roku parlament Republiki Mołdawii przyjął zmiany ordynacji wyborczej, przewidując zwiększenie progu wyborczego z 4 do 6% dla partii biorących udział w wyborach parlamentarnych. Międzynarodowi eksperci niejednokrotnie zwracali uwagę, że 6-procentowy próg wyborczy jest zbyt wysoki dla tak małego państwa jak Mołdawia³⁰⁰. Ustawa wprowadzająca poprawki i zmiany do ordynacji wyborczej przewiduje dodatkowo zakaz tworzenia bloków wyborczych i uniemożliwia sprawowanie mandatu deputowanego przez osoby posiadające podwójne obywatelstwo³⁰¹.

Obecny system wyborczy jest jednym z największych problemów, z którymi boryka się Mołdawia. Komuniści przegłosowali zwiększenie progu wyborczego do 6%, obawiając się rozdrobnienia sceny partyjnej. Trudności w utworzeniu większości parlamentarnej mogłyby w przyszłości utrudnić wybór prezydenta kraju, którego wybiera parlament przy poparciu co naj-

²⁹⁷ J. Bielasiak, *On the Institutionallization of Party Regimes in Emerging Democracies*, Glasgow 2001, s. 10.

²⁹⁸ *Monitorul oficial al R. Moldova*, no 81/667 of 08.12.1997, art. 86, pkt. 2.

²⁹⁹ *Ibidem*, art. 87, pkt. 3.

³⁰⁰ Decyzję o podniesieniu progu wyjaśnił deputowany PKRM W. Miskin, stwierdzając, że te same organizacje pozwoliły Mołdawii samodzielnie podjąć decyzję w tej sprawie.

³⁰¹ *Moldova.org*, www.politicom.moldova.org/index/eng/ (14.05.2008).

mniej 68 z 101 deputowanych³⁰². Wprowadzenie progów wyborczych zapobiega zbyt niemu rozdrobnieniu w parlamencie³⁰³, jednak klauzule zaporowe są czasami interpretowane jako złamanie modelowej zasady równości³⁰⁴.

Tabela 7. Analiza systemu wyborczego Republiki Mołdawii w kontekście progów wyborczych

Wysokość klauzuli zaporowej	Data obowiązywania	Typ systemu wyborczego
3, 4, 8%	Do 1997 r.	System proporcjonalny z częściowo niedoskonałą proporcją, spersonalizowany na etapie liczebnych koalicji wyborczych
5%	W 1994 i w 1998 r.	Spersonalizowany system proporcjonalny z niewielką niedoskonałością proporcji
6%	2008 r.	System proporcjonalny z częściowo niedoskonałą proporcją

Źródło: Opracowanie własne na podstawie M. Chmaj, W. Sokół, M. Żmigrodzki, *Teoria partii politycznych*, Lublin 1999, s. 172.

Tabela nr 7 prezentuje analizę systemu wyborczego Republiki Mołdawii w kontekście progów wyborczych dokonaną na podstawie wartości procentowej klauzuli zaporowej. Do 1997 roku system wyborczy w Mołdawii miał cechy proporcjonalnego z częściowo niedoskonałą proporcją, spersonalizowanego na etapie liczebnych koalicji wyborczych. W 1994 i 1998 roku system proporcjonalny zawierał elementy spersonalizowanego z niewielką niedoskonałością proporcji. W 2008 roku niedoskonałość systemu wyborczego występowała tylko częściowo.

³⁰² Wybór prezydenta pozostaje w Mołdawii zagadnieniem kontrowersyjnym. Jednym z przeciwników takiego wyboru głowy państwa jest W. Filat – lider opozycji, który wysunął propozycję powołania grupy inicjatywnej do zbierania podpisów wśród obywateli Republiki Mołdawii w celu powrotu do bezpośredniego wyboru prezydenta kraju. Propozycje Filata dotyczą również zmian w organizacji wyborów parlamentarnych, by w połowie zastąpić listy partyjne okręgami jednoosobowymi. Pomysły Filata nigdy nie zostały zrealizowane.

³⁰³ A. Żukowski, *op.cit.*, s. 25.

³⁰⁴ R. Chruściak, *Prace nad ordynacją wyborczą do Sejmu i wybory parlamentarne w 1993 r.* [w:] *Polski system polityczny w okresie transformacji*, R. Chruściel, T. Mołdowa, K.A. Wojtaszczyk, E. Zieliński (red.), Warszawa 1995, s. 263–320; M. Chmaj, W. Sokół, M. Żmigrodzki, *Teoria partii politycznych*, Lublin 1999, s. 173.

W Republice Mołdawii obowiązuje metoda d'Hondta, nazywana inaczej „metodą największych ilorazów”³⁰⁵. Podział miejsc w parlamencie spośród wszystkich konkurentów wyborczych jest przeprowadzany przez Państwową Komisję Wyborczą. Wszystkie ważne oddane głosy na każdego z kandydatów (z wyjątkiem niezależnych) są dzielone przez 1, 2, 3, 4... do momentu, kiedy z otrzymanych w ten sposób ilorazów można uszeregować tyle kolejno największych liczb, ile mandatów jest do obsadzenia³⁰⁶. Centralna Komisja Wyborcza przyznaje mandaty kandydatom w kolejności odpowiadającej ich kolejności na liście, zaczynając od pierwszego³⁰⁷.

Krzysztof Skotnicki uważa, że wyżej ceniony jest skład parlamentu zapewniający wyłonienie większości gwarantującej stabilność rządu niż reprezentatywność organu przedstawicielskiego grożąca niepewnością losów utworzonego gabinetu³⁰⁸. Specyfiką wyborczych systemów postkomunistycznych jest występowanie list krajowych jako dodatkowego poziomu podziału mandatów. Listy te mają zapewnić zdobycie mandatów liderom partyjnym, zwiększając jednocześnie stan posiadania największej partii³⁰⁹. Stworzenie odpowiedniej listy kandydatów prowadzi do uzyskania przez nią odpowiedniego poparcia społecznego³¹⁰, co prowadzi do uzyskania większej liczby mandatów w parlamencie. To z kolei stymuluje tworzenie koalicji i współdziałanie wielu ugrupowań w rządzeniu krajem. W typowych warunkach proces tworzenia się zwycięskiej koalicji obejmuje m.in. sformowanie koalicyjnego gabinetu z uzgodnioną obsadą stanowisk i programem działania³¹¹. Wszystkie wymienione działania polityczne wpływają na rywalizację podczas wyborów, gdyż kształtują one relacje między aktorami politycznymi.

³⁰⁵ J.W. Holubiec, J.W. Mercik, *Techniki i tajniki głosowania*, Warszawa 1992, s. 79–98.

³⁰⁶ *Monitorul oficial al R. Moldova*, no 81/667 of 08.12.1997, art. 87, pkt. 1.

³⁰⁷ *Monitorul, op. cit.*, art. 88, pkt. 1.

³⁰⁸ K. Skotnicki, *Systemy rządów parlamentarnych w wybranych państwach Europy Środkowej (Czechy, Słowacja, Węgry)* [w:] *Konstytucyjne systemy rządów*, M. Domagała (red.), Warszawa 1997.

³⁰⁹ W. Sokół, M. Żmigrodzki *Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej*, Lublin 2005, s. 40.

³¹⁰ Z. Szeliga, *Transformacja systemu wyborczego do Sejmu* [w:] *Kierunki ewolucji systemu politycznego Rzeczypospolitej Polskiej*, M. Żmigrodzki (red.), Lublin 1997, s. 17.

³¹¹ Z. Kielmiński, *Koalicje rządzące w systemie parlamentarnym*, Warszawa 1984, s. 65–66.

2.3. INSTYTUCJONALIZACJA PARTII POLITYCZNYCH I ORGANIZACJI SPOŁECZNO-POLITYCZNYCH

Instytucjonalizacja partii politycznych prowadzi do zmian w jej strukturach i stopniowego przechodzenia z formy organizacji do prawnej instytucji³¹². Zdaniem Ryszarda Herbuta instytucja polityczna to forma dynamicznej stabilizacji życia politycznego³¹³, którą Mancur Olson tłumaczy jako zdefiniowanie określonych zachowań³¹⁴, natomiast Giovan Lanzara jako usankcjonowanie przeszłości w terażniejszości³¹⁵. W krajach Europy Środkowej, Wschodniej i Południowo-Wschodniej partie polityczne miały zapewnić funkcjonowanie pluralistycznego systemu partyjnego, dlatego ustrojodawcy dużą wagę przykładali do ustaw o partiach politycznych, zapisów o wolności zrzeszania i prawnych gwarancjach pluralizmu politycznego.

Doświadczenia państw realnego socjalizmu znalazły odzwierciedlenie w dość szczegółowych przepisach konstytucyjnych dotyczących celów i funkcji partii politycznych oraz w oddzielnych ustawach o partiach politycznych³¹⁶. Instytucjonalizacja partii w państwach realnego socjalizmu z uwagi na instrumentalne traktowanie prawa nie miała żadnego znaczenia³¹⁷. Jej niski poziom wiązał się z nierozwiniętą demokracją wewnątrzpartyjną³¹⁸, co wynikało z braku tradycji budowania i funkcjonowania państwa demokratycznego³¹⁹. Partie działające w Europie Środkowej i Południowo-Wschod-

³¹² R. Herbut, *Kategoria systemu partyjnego* [w:] *Wstęp do teorii partii i systemów partyjnych*, W. Jednaka (red.), Poznań-Wrocław 2000, s. 180.

³¹³ R. Herbut, *Teoria i praktyka funkcjonowania partii politycznych*, Wrocław 2002, s. 44.

³¹⁴ Zob. M. Olson, *The Logic of Collective Action*, Cambridge 1966.

³¹⁵ G. Lanzara, *Self-Destructive Processes in Institution Building and Some Modest Counter-veiling Mechanisms*, „European Journal of Political Research” 1998, nr 33, s. 20.

³¹⁶ J. Wojnicki, *Partie polityczne i systemy partyjne w państwach Europy Środkowej i Wschodniej po 1989 roku* [w:] *Transformacja systemowa w krajach Europy Środkowej i Wschodniej 1989–2002*, T. Godlewski, A. Koseski, K.A. Wojtaszczyk (red.), Bydgoszcz-Pułtusk 2003, s. 115.

³¹⁷ M. Chmaj, W. Sokół, M. Żmigrodzki, *op. cit.*, s. 159.

³¹⁸ F.L. Wilson, *Sources of Party Transformation: The Case of France* [w:] *Western European Party Systems*, P. Merkl, (red.), New York 1980, s. 250.

³¹⁹ R. Herbut, *op. cit.*, s. 65.

niej są słabo zinstytucjonalizowane, a przez to niezdolne do radzenia sobie z wyzwaniami otoczenia³²⁰.

Instytucjonalizacja partii politycznych wiąże się z istnieniem zasad, które przybierają ramy formalno-prawne w postaci nadanych praw i obowiązków³²¹, co jest gwarantem przetrwania organizacji politycznej³²². Prawo do tworzenia partii i organizacji jest częścią praw obywatelskich głoszonych przez Powszechną Deklarację Praw Człowieka. Zostały one ujęte również w Konstytucji Republiki Mołdawii i specjalnej ustawie. Podstawą prawną działalności partii politycznych w Republice Mołdawii jest ustawa z 17 września 1991 roku – Prawo Republiki Mołdawii dotyczące partii oraz organizacji społeczno-politycznych. Reguluje ona warunki i podstawy powoływania, organizowania i rozwiązywania partii bądź też innych organizacji społeczno-politycznych, tworząc ramy działania poprzez ograniczenie swobody podmiotów politycznych³²³. Instytucjonalizacja ma na celu zjednanie sobie elektoratu, aby prowadzić skuteczne działania polityczne³²⁴. Stanowi próbę nadania aktorom politycznym konkretnego znaczenia³²⁵ i powiązania procesów transformacyjnych z instytucjonalizacją³²⁶ poprzez powstanie nowych źródeł wpływów i władzy, które tworzą różne sploty suwerenności państwowej³²⁷.

Partie i inne organizacje społeczno-polityczne są tworzone z dobrej woli obywateli i oparte na wspólnych ideałach i celach, które przyczyniają się do wypełnienia politycznej woli ludności przez zdobywanie władzy państwowej czy udział w życiu politycznym³²⁸. Wg art. 1 Kodeksu Wyborczego Republi-

³²⁰ Zob. E. Nalewajko, *Protopartie czy protosystem? Szkic do obrazu polskiej wielopartyjności*, Warszawa 1997, s. 21: „organizacyjna słabość partii politycznych została w nie wbudowana jako genetyczna tendencja”.

³²¹ J. Sroka, *Proces instytucjonalizacji partii politycznych* [w:] *Wstęp do teorii partii i systemów partyjnych*, W. Jednaka (red.), Poznań-Wrocław 2000, s. 80–81.

³²² S. Huntington, *Political Order in Changing Societies*, New Haven 1968, s. 15.

³²³ G.O'Donnell, *Delegative Democracy*, „Journal of Democracy” 1994, nr 7, s. 57.

³²⁴ M. Kamrava, *Politics and Society in the Developing World*, London and New York 2000, s. 2–3.

³²⁵ S. Bieleń, *Tożsamość międzynarodowa Federacji Rosyjskiej*, Warszawa 2006, s. 229.

³²⁶ Zob. K. Żukowska, *Powiązania instytucjonalne Polski z gospodarką światową*, Warszawa 1994.

³²⁷ Zob. L. Sklair, *Sociology of the global System*, Londyn 1991.

³²⁸ *Law of the Republic of Moldova on Parties and Other Socio-Political Organizations*, No 718-XII of 17.09.91, Vestile No 11–12/106, 1991, art. 1.

ki Mołdawii pojęcie partii odnosi się do dobrowolnych organizacji obywatelskich zorganizowanych i zarejestrowanych zgodnie z prawem partyjnym i innych organizacji społeczno-politycznych³²⁹.

Pojęcie organizacji społeczno-politycznej odnosi się również do: frontów, unii i masowych ruchów politycznych. Ustawa ta nie reguluje natomiast działalności niezależnych organizacji obywatelskich, nieuczestniczących w działalności państwowej³³⁰.

Obywatele Republiki Mołdawii mają prawo do dobrowolnego uczestnictwa w działalności partii i organizacji społeczno-politycznych³³¹. Członkami partii lub organizacji mogą zostać obywatele, którzy ukończyli 18 rok życia. Osoby spełniające te kryteria mogą uczestniczyć w strukturach tylko jednej partii lub organizacji. Członkiem innej partii lub organizacji można stać się dopiero po rezygnacji z członkostwa w poprzedniej partii lub organizacji³³². Partie i organizacje społeczno-polityczne Republiki Mołdawii mogły do 2007 roku zgodnie z własną wolą łączyć się w bloki, unie, federacje i stowarzyszenia³³³. Status członka partii lub organizacji określany jest przez każde ugrupowanie samodzielnie³³⁴. Po nowelizacji ustawy wprowadzono zakaz tworzenia bloków wyborczych. Jest to rozwiązanie sprzyjające PKRM, ponieważ wielu ugrupowaniom występującym w blokach zamknięto drogę do parlamentu. Komuniści mieli dużą szansę na uzyskanie większości w wyniku przejścia mandatów ugrupowań, które nie przekroczyły koniecznego progu. W ten sposób PKRM mogła przejąć głosy wyborców, którzy głosowali na ugrupowania niewchodzące w skład parlamentu. Małym ugrupowaniom było trudno pokonać podwyższony z 4 do 6% próg wyborczy. Dla Chrześcijańsko-Demokratycznej Partii Ludowej (ChDPL) zakazanie tworzenia bloków wyborczych było również korzystne, ponieważ ugrupowanie to do 2009 roku nie miało zbyt wielu sojuszników. Po uzyskaniu przez Republikę Mołdawii niepodległości chadecy tworzyli bloki z większością ugrupowań parla-

³²⁹ *Electoral Code*, No 1381-XIII of 21.11.97, Monitorul Oficial al R.Moldova No 81/667 of 08.12.1997, art. 1.

³³⁰ *Law of the Republic of Moldova on Parties...*, op. cit., art. 1, § 1.

³³¹ *Ibidem*, art. 2, § 1.

³³² *Ibidem*, art. 2, § 2.

³³³ *Ibidem*, art. 2, § 3.

³³⁴ *Ibidem*, art. 3.

mentarnych (od skrajnie prawicowych do skrajnie lewicowych) i za każdym razem sojusze te rozpadały się. ChDPL od początku istnienia miało swój stały elektorat, ewentualny sukces nie był zatem utożsamiany z politycznymi sojusznikami.

Partie i organizacje społeczno-polityczne działają w oparciu o Konstytucję Republiki Mołdawii i inne reguły państwa prawa obowiązujące w kraju³³⁵. Organy przedstawicielskie partii lub organizacji muszą znajdować się na terenie Republiki Mołdawii³³⁶. Istnieje zakaz działalności partii lub organizacji zagranicznych czy przedstawicielstw³³⁷, a także powoływania ugrupowań zmilitaryzowanych³³⁸.

Zanim partia zyska poparcie w wyborach musi rozwinąć żywotną organizację, treściwy program polityczny i efektywne strategie działania³³⁹. Każda z partii lub organizacji społeczno-politycznych przed rejestracją musi przedstawić następujące informacje: nazwę, cel i drogę realizowania zamierzeń programowych, kryteria uzyskiwania członkostwa i pozbawiania go, prawa i obowiązki członków, proces kształtowania władz partyjnych lub organizacyjnych, a także ich kompetencje i uprawnienia, strategię uchwalania prawa i zasad działalności, źródła finansowania, zasady, na podstawie których partie lub organizacje mogą być reorganizowane i rozwiązywane, oraz sposób wyznaczania kandydatów startujących w wyborach³⁴⁰.

Partia lub organizacja społeczno-polityczna musi posiadać co najmniej 2000³⁴¹ aktywnych członków³⁴², program i określone struktury władzy³⁴³. Nazwy i symbole partii lub organizacji społeczno-politycznych nie mogą się powielać. Każda zmiana w nazwie wiąże się z potrzebą ponownej rejestra-

³³⁵ *Ibidem*, art. 4, § 1.

³³⁶ *Ibidem*, art. 4, § 2.

³³⁷ *Ibidem*, art. 4, § 3.

³³⁸ *Ibidem*, art. 4, § 4.

³³⁹ M. Grabowska, *Partie i systemy partyjne w demokracjach a przypadek Polski* [w:] *Budowanie demokracji. Podziały społeczne, partie polityczne i społeczeństwo obywatelskie w postkomunistycznej Polsce*, M. Grabowska, T. Szawiel (red.), Warszawa 2001, s. 46.

³⁴⁰ *Law of the Republic of Moldova on Parties...*, op. cit., art. 5, § 1.

³⁴¹ Pierwotna ustawa z 1991 r. jako minimalną liczbę członków podawała 5000.

³⁴² *Ibidem*, art. 5, § 2; J. Wolnicki, *Nowa ustawa o partiach politycznych i jej wpływ na mołdawską scenę polityczną*, „Infotag” News Agency, www.infotag.md/news-en/, 10–11.01.2008.

³⁴³ *Law of the Republic of Moldova on Parties...*, op. cit., art. 5, § 3.

cji³⁴⁴. Zapis dotyczący minimalnej liczby członków jest korzystny dla rządzącej Partii Komunistów Republiki Mołdawii (PKRM), ponieważ pozostaje w zgodzie z zaleceniami ekspertów Rady Europy i OBWE. Komuniści mogą więc uważać się za orędowników wdrażania europejskich standardów w Mołdawii. Ponadto sprzyja to pojawianiu się nowych partii o orientacji demokratycznej. Skutkiem negatywnym są natomiast trudności elektoratu w zakresie wyłaniania swoich przedstawicieli, wywołane nadliczebnością ugrupowań politycznych. Państwo jest gwarantem przestrzegania praw i legitymizacji interesów partii oraz organizacji społeczno-politycznych poprzez weryfikację ich działalności z Konstytucją. Ingerencja władz państwa w działalność partii lub organizacji jest całkowicie zakazana, oprócz przewidzianych prawem sytuacji wyjątkowych³⁴⁵. Członkami partii nie mogą być: żołnierze, pracownicy Departamentu Spraw Wewnętrznych, Departamentu Bezpieczeństwa, Urzędu Celnego, sędziowie, prokuratorzy, inspektorzy państwowi, pracownicy mediów – prasy, radia, telewizji. Członkowie partii lub organizacji powołani na jedno z wymienionych stanowisk są zobowiązani do zawieszenia swojego członkostwa na czas sprawowania funkcji, najpóźniej do 10 dni po uzyskaniu nominacji³⁴⁶. W Republice Mołdawii istnieje zakaz propagowania idei partyjnych lub organizacji społeczno-politycznych w jakichkolwiek państwowych placówkach naukowych oraz na każdym poziomie edukacji³⁴⁷.

Finansowanie partii i organizacji społeczno-politycznych nie może pochodzić od innych państw, zagranicznych instytucji i przedsiębiorstw, osób nieposiadających obywatelstwa mołdawskiego, państwa i jego instytucji, w sposób inny niż przewidziany prawem, przedsiębiorstw, które posiadają więcej niż 20% kapitału zagranicznego, niezarejestrowanych organizacji obywatelskich, ofiarodawców anonimowych. Partie i organizacje społeczno-polityczne nie mają prawa do otwierania kont w bankach zagranicznych i lokowania na nich pieniędzy, muszą posiadać konta w bankach działających na terenie Republiki Mołdawii³⁴⁸.

³⁴⁴ *Ibidem*, art. 7.

³⁴⁵ *Ibidem*, art. 9.

³⁴⁶ *Ibidem*, art. 10.

³⁴⁷ *Ibidem*, art. 11.

³⁴⁸ *Ibidem*, art. 12.

Środki finansowe partii i organizacji mogą pochodzić z opłat członkowskich, korzyści finansowych otrzymywanych od środków informacji masowej, sprzedaży literatury i innych materiałów propagandowych oznaczonych symbolem partii, wystaw, wykładów, ofiar od osób fizycznych i osób prawnych, oprócz przypadków wskazanych prawem (art. 12), a także z innych źródeł niezabronionych przez prawo³⁴⁹. Zgodnie ze znowelizowaną ustawą z 2007 roku partie polityczne będą otrzymywały z budżetu państwa 0,2% jego dochodów (ok. 30 mln lei). Początkowo zapis o finansowaniu partii miał wejść w życie 1 stycznia 2008, ale ostatecznie stało się to 1 lipca 2009 r. Opozycja protestowała przeciwko przesunięciu tego terminu, gdyż pozbawiło ją to w dużej mierze środków na prowadzenie kampanii wyborczej przed wyborami parlamentarnymi w 2009 roku. Sytuacja finansowa opozycji pogorszyła się również w wyniku wprowadzenia zakazu finansowania ze strony podmiotów zagranicznych.

Partie i organizacje społeczno-polityczne uzyskują osobowość prawną z chwilą rejestracji, o której decyduje Ministerstwo Sprawiedliwości na podstawie dokumentów złożonych przez poszczególne ugrupowania³⁵⁰. Ministerstwo musi przedstawić swoją decyzję w ciągu miesiąca od daty złożenia wniosku o rejestrację³⁵¹. W przypadku braku zgody partia lub organizacja ma prawo odwołać się od tej decyzji do Najwyższego Trybunału Sprawiedliwości, jednak nie później niż 10 dni od wydania tej decyzji³⁵². Wszystkie symbole, znaki i flagi wykorzystywane przez partie i organizacje muszą również przejść procedurę rejestracji³⁵³.

Zarejestrowane i czynne partie polityczne są zobowiązane do: udostępniania informacji o działalności, funkcjonowania ich strukturach instytucji zajmującej się przekazywaniem tych informacji, uczestniczenia w wyborach wszystkich szczebli administracyjnych, wykorzystywania państwowych środków informacji masowej zgodnie z obowiązującym prawem, przestrzegania wszelkich praw Republiki Mołdawii. W przypadku ich modyfikacji dostoso-

³⁴⁹ *Ibidem*, art. 23.

³⁵⁰ *Ibidem*, art. 15, § 1.

³⁵¹ *Ibidem*, art. 15, § 2.

³⁵² *Ibidem*, art. 15, § 3.

³⁵³ *Ibidem*, art. 17.

wywania swoich uregulowań prawnych do rozwiązań państwowych w ciągu 15 dni. W przypadku nieprzekazania dokumentów państwo ma prawo zawiesić działalność partii³⁵⁴.

Organami rządzącymi partii lub organizacji są: kongres, konferencja oraz przedstawicielski organ rządzący w okresie między posiedzeniami kongresów lub konferencji. Statut partii lub organizacji może zapewniać rządzenie także innym ciałom partyjnym. W tym wypadku ich obowiązki powinny być jasno określone przez statut. Kongres lub konferencja są zwoływane nie rzadziej niż co 4 lata przez organ upoważniony do tego zgodnie ze statutem³⁵⁵.

Członkostwo w partii lub organizacji jest dobrowolne. Wszyscy członkowie mają takie samo prawo do głosowania, a wszystkie głosy są sobie równe³⁵⁶. Prawo do posiadania majątku przez partie i organizacje jest uregulowane przez prawo. Partie i organizacje nie mogą posiadać ziemi, przedsiębiorstw przemysłowych oraz nie mogą prowadzić działalności reklamowej i ekonomicznej. Zabronione przez państwo jest również posiadanie i deponowanie bądź utrzymywanie broni, substancji wybuchowych lub innych materiałów zagrażających bezpieczeństwu i życiu obywateli³⁵⁷. Partie i organizacje mają prawo ujawniać informacje o swojej działalności dla rozpowszechniania swoich idei, celów i programu. Mogą powoływać własne środki informacji masowej z wyjątkiem radia i telewizji oraz korzystać z mediów państwowych zgodnie z obowiązującym prawem³⁵⁸.

Partie i organizacje, które szkodzą interesowi państwa przez swoje nielegalne działania, muszą z własnych źródeł zrekompensować zgodnie z obowiązującymi przepisami³⁵⁹ powstałe straty stronom poszkodowanym. Ministerstwo Sprawiedliwości zawiesza działalność partii lub organizacji społeczno-politycznej w przypadku, gdy naruszyła ona Konstytucję bądź nie dostosowała się do wymagań postawionych w rozporządzeniu. Podczas kampanii wyborczej działalność partii lub organizacji może zawieszać Sąd Najwyższy. Partia lub organizacja z zawieszoną działalnością nie może korzy-

³⁵⁴ *Ibidem*, art. 18.

³⁵⁵ *Ibidem*, art. 19.

³⁵⁶ *Ibidem*, art. 21.

³⁵⁷ *Ibidem*, art. 22.

³⁵⁸ *Ibidem*, art. 25.

³⁵⁹ *Ibidem*, art. 28.

stać ze środków informacji masowej, nie może agitować, wykonywać operacji bankowych albo innych działań majątkowych i uczestniczyć w wyborach³⁶⁰.

Przerwanie działalności partii lub organizacji następuje w przypadkach: podjęcia decyzji o samorozwiązaniu zgodnie ze statutem oraz w momencie wydania decyzji przez Sąd Najwyższy. Partia lub organizacja kończy swoją działalność po zakończeniu procedury likwidacji i wykluczenia z Rejestru Partii i Organizacji³⁶¹. Zgodnie ze statutem i obowiązującym prawem partie i organizacje mogą uczestniczyć w stowarzyszeniach międzynarodowych, utrzymywać kontakty z organizacjami międzynarodowymi i podpisywać porozumienia³⁶². W nowelizacji ustawy z 2007 roku zrezygnowano z zapisu zakazującego promocji przez partie idei sprzecznych z konstytucją. Jest to zapis korzystny dla opozycji, która opowiada się za przystąpieniem neutralnej Mołdawii do NATO. Ministerstwo Sprawiedliwości nie ma prawa zawieszać działalności partii, jest to możliwe tylko w oparciu o decyzję sądu.

2.4. FREKWENCJA I ZACHOWANIA WYBORCZE SPOŁECZEŃSTWA

Pluralizm społeczeństwa obywatelskiego jest podstawą funkcjonowania demokracji³⁶³. Rozwój „obywatelskości” jest hamowany przez bierność polityczną i społeczną, a także niechęć jednostek do uczestniczenia w życiu politycznym³⁶⁴. Udział społeczeństwa w wyborach jest odzwierciedleniem woli narodu w stanowieniu władzy i uznania jej elementów za prawomocne, właściwe i słuszne³⁶⁵. System władzy zachowuje ciągłość w wyniku systematycznych aktów głosowania³⁶⁶. Gdy społeczeństwo utożsamia się z państwem³⁶⁷, kryteria akceptacji społecznej dla władzy stają się coraz bardziej wymaga-

³⁶⁰ *Ibidem*, art. 29.

³⁶¹ *Ibidem*, art. 30.

³⁶² *Ibidem*, art. 35.

³⁶³ A. Antoszewski, *Społeczeństwo...*, *op. cit.*, s. 11.

³⁶⁴ M. Witkowska, A. Wierzbicki, *op. cit.*, s. 10.

³⁶⁵ J. Tarkowska, *Legitymizacja władzy. Zagadnienia teoretyczne i opinie oficjalne* [w:] *Kultura polityczna i opinie oficjalne społeczeństwa polskiego*, F. Ryszka (red.), Warszawa 1987, s. 88.

³⁶⁶ P. Rybicki, *Struktura świata społecznego*, Warszawa 1979, s. 586.

³⁶⁷ K. Pomian, *Europa i jej narody*, Warszawa 1992, s. 138–146.

jące³⁶⁸. Poprzez nowe definiowanie tożsamości społecznej i państwowej³⁶⁹ w obywatelach wykształca się zdolność do dokonywania wyborów³⁷⁰.

Frekwencję wyborczą odzwierciedla fakt udziału obywateli Republiki Mołdawii w wyborach. Przełom liberalno-demokratyczny zapoczątkował stosowanie procedur demokracji formalnej jako podstawowych zasobów osiągnięcia legitymizacji³⁷¹. Frekwencję wyborczą w Republice Mołdawii prezentują tabele.

Tabela 8. Udział społeczeństwa Republiki Mołdawii w wyborach w latach 1994-2003

Rok	Rodzaj wyborów	Liczba uprawnionych do głosowania	Liczba ważnie oddanych głosów	Frekwencja wyborcza w %
1994	Parlamentarne	2 356 614	1 869 090	79,31
1995	Lokalne	2 379 103	1 427 865	60,02
1996	Prezydenckie, runda I	2 399 156	1 634 661	68,13
1996	Prezydenckie, runda II	2 441 074	1 748 139	71,61
1998	Parlamentarne	2 431 218	1 680 470	69,12
1999	Lokalne	2 265 852	1 324 469	58,45
2001	Parlamentarne	2 379 491	1 606 703	67,52
2003	Lokalne	2 206 034	1 294 025	58,66
Średnia frekwencja wyborcza w latach 1994-2003				66,60

Źródło: Dynamics of participation of Moldovan citizens in elections (1994-2003), Political parties of the Republic of Moldova, www.parties.e-democracy.md/en/dynamics/

Dane pokazują ilościowe zestawienie liczby osób uprawnionych do głosowania, liczby ważnie oddanych głosów, a także frekwencję wyborczą w procentach. Tabela 8 prezentuje frekwencję wyborczą, począwszy od pierwszych

³⁶⁸ J. Baszkiewicz, *Władza*, Wrocław 1999, s. 125.

³⁶⁹ Zob. C. Offe, *Kapitalizm jako projekt demokratyczny? Teoria demokracji w obliczu potrójnego przejścia w Europie Środkowo-Wschodniej*, „Studia Socjologiczne” 1992, nr 3-4.

³⁷⁰ I. Berlin, *Dwie koncepcje wolności i inne eseje*, Warszawa 1991, s. 114-134.

³⁷¹ W. Lamentowicz, *Kapitalizm i reformy społeczne*, Warszawa 1987, s. 56-60.

wyborów parlamentarnych w 1994 roku do wyborów lokalnych w 2003 roku. We wszystkich wyborach liczba ważnie oddanych głosów była średnio 30% mniejsza niż liczba osób uprawnionych do głosowania. Najwyższą frekwencję wyborczą odnotowano w wyborach parlamentarnych w 1994 roku, najniższą – w wyborach lokalnych w 1999 roku. W okresie od 1994 roku do 2003 roku frekwencja wyborcza nie była niższa od 58%. Średnia frekwencja wyborcza w latach 1994-2003 wynosi 66,60%. Średnia frekwencja wyborcza dla wyborów parlamentarnych w latach 1994, 1998 i 2001 wyniosła 71,98%. Średnia frekwencja dla wyborów lokalnych w latach 1995, 1999 i 2003 wyniosła 59,04%, natomiast dla wyborów prezydenckich w 1996 roku – 69,87%.

Tabela 9. Procentowy udział społeczeństwa Republiki Mołdawii w wyborach w latach 2005-2007

Rok	Rodzaj wyborów	Frekwencja wyborcza w %
2005	Parlamentarne	64,84
2007	Lokalne	52,34

Źródło: Political parties of the Republic of Moldova, www.parties.e-democracy.md

Tabela 9 prezentuje frekwencję w wyborach parlamentarnych w 2005 roku i w wyborach lokalnych w 2007 roku. Frekwencja w wyborach parlamentarnych z 2005 roku nie odbiega od średniej z lat 1994-2003 – wyniosła 64,84%. Frekwencja odnotowana w wyborach lokalnych w 2007 roku była najniższa w historii wyborów w Republice Mołdawii i wyniosła 52,34%.

Społeczeństwo obywatelskie w Republice Mołdawii, choć jest aktualnie w fazie kształtowania, wykazuje sporą aktywność i zaangażowanie w życie polityczne państwa poprzez udział w wyborze władz. W historii wyborów odbywających się w Republice Mołdawii jeszcze nigdy udział społeczeństwa nie był niższy niż 50%. Dla porównania: w pierwszych wyborach parlamentarnych, które odbyły się w Mołdawii, zanotowano udział 79,31% uprawnionych do głosowania. Obrazowy schemat kształtowania się aktywności wyborczej społeczeństwa mołdawskiego przedstawia wykres.

Wykres 1 wyraźnie pokazuje, iż w wyborach parlamentarnych w latach 1994, 1998, 2001 i 2005 frekwencja jest znacznie wyższa niż w przypadku pozostałych rywalizacji wyborczych. Najniższa frekwencja wyborcza odnoto-

wano w wyborach lokalnych, z czego udział społeczeństwa w wyborach lokalnych w 2007 roku był najniższy ze wszystkich dotychczasowych.

Radu Tanasâ w przygotowanym studium na temat zachowań wyborczych w Republice Mołdawii w latach 1998 i 2001 przedstawił elementy wpływające na poparcie partii politycznych ze względu na cechy społeczno-demograficzne – wiek, płeć, narodowość i zawód³⁷². W przypadku podziału ze względu na grupy zawodowe poparcie wyborcze dla partii politycznych przedkłada się następująco: 1. w 1998 roku elity biznesu głosowały przede wszystkim na blok wyborczy Demokratyczna Umowa Mołdawii i Demokratyczno-Popularną Partię Mołdawii, 2. pracownicy przemysłowi i robotnicy stali się głównym elektoratem Partii Komunistów Republiki Mołdawii, 3. bezrobotni głosowali głównie na Partię Komunistów Republiki Mołdawii i Partię Sił Demokratycznych. W 2001 roku elity biznesu najczęściej oddawały głosy na Chrześcijańsko-Demokratyczną Partię Rolników. Chłopi głosowali na Partię Komunistów Republiki Mołdawii, natomiast robotnicy na Partię Sił Demokratycznych i Partię Komunistów Republiki Mołdawii. Osoby z wykształceniem wyższym popierały przede wszystkim Partię Demokratyczną Mołdawii i Partię Sił Demokratycznych Mołdawii³⁷³.

Radu Tanasâ przedstawił również preferencje wyborcze ze względu na płeć głosujących: 1. w 1998 i 2001 roku duża liczba kobiet głosowała na Partię Sił Demokratycznych, 2. w 1998 roku 63,7% kobiet oddało swój głos na Popularno-Demokratyczną Partię Mołdawii, 3. w 2001 roku 58,8% kobiet udzieliło poparcia Partii Komunistów Republiki Mołdawii, 4. w 2001 roku większość mężczyzn popierała przede wszystkim Partię Komunistów Republiki Mołdawii i Chrześcijańsko-Demokratyczną Partię Rolników³⁷⁴.

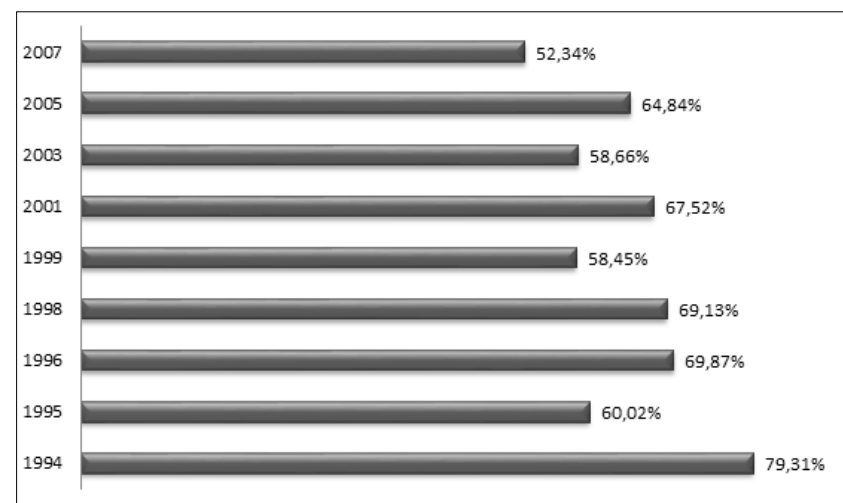
Na podstawie kategorii wiekowych preferencje wyborcze Mołdavian przedstawiały się następująco:

- młode pokolenie chętniej głosowało na ugrupowania prawicowe,
- w kategorii wiekowej 30–39 lat społeczeństwo głosuje przede wszystkim na partie umiarkowanie centrowe, do których zaliczymy m.in. Po-

³⁷² R. Tanasâ, *Comportamentul electoratului din Republica Moldova*, Chisinau 2003, s. 52–55.

³⁷³ *Ibidem*.

³⁷⁴ *Ibidem*.

Wykres 1. Kształtowanie aktywności wyborczej w Republice Mołdawii w latach 1994-2007
 Źródło: Opracowanie własne na podstawie *Dynamics of participation of Moldovan citizens in elections (1994-2003)*, *Political parties of the Republic of Moldova*, www.parties.e-democracy.md/en/dynamics/

popularno-Demokratyczną Partię Mołdawii, późniejszą Partię Demokratyczną Mołdawii,

- w 1998 roku obywatele w wieku 40–49 lat stanowili podstawę elektoratu Partii Komunistów Republiki Mołdawii. W roku 2001 udzielili poparcia Partii Chrześcijańsko-Demokratycznej, Frontowi „Demokratyczna Mołdawia” (prawica) oraz Partii Komunistów Republiki Mołdawii (lewica),
- wyborcy w przedziale wiekowym 50–59 lat wyznają wartości przede wszystkim lewicowe i takie są również wybory polityczne – ludzie ci stanowią główny elektorat Partii Komunistów Republiki Mołdawii,
- wyborcy w wieku 60 lat i starsi głosują zwykle na Partię Komunistów Republiki Mołdawii. W 2005 roku 63% obywateli z tego przedziału wiekowego głosowało na mołdawskich komunistów³⁷⁵.

³⁷⁵ *Ibidem*.

Zwolennicy zjednoczenia z Rumunią są przede wszystkim prawicowi, mniejszy odsetek popiera lewicową orientację polityczną. Rosjanie i Ukraińcy z obywatelstwem mołdawskim są bardziej lewicowi, w mniejszym stopniu centrowi. Gagauzi reprezentują lewicową orientację polityczną, w nielicznych przypadkach centrową. Większość Gagauzów oddała głos na Partię Komunistów Republiki Mołdawii, w 1998 roku głosowali również na komunistów, a w 2001 roku także na blok wyborczy Demokratyczna Mołdawia.

Na wartości liberalne bardziej otwierają się ludzie z wykształceniem wyższym. To oni stanowią główny trzon elektoratu Partii Demokratycznej Mołdawii i Demokratycznej Umowy Mołdawii. Legitymujący się wykształceniem średnim stanowią złożony elektorat lewicowo-centrowy, natomiast posiadający wykształcenie podstawowe są zwolennikami przede wszystkim Partii Komunistów Republiki Mołdawii.

Spółeczeństwo Republiki Mołdawii niezaprzeczalnie bierze aktywny udział w kształtowaniu sceny politycznej i systemu partyjnego kraju. Badania i sondaże opinii publicznej wskazują jednak, że polityka państwa nie odzwierciedla interesów społeczeństwa mołdawskiego – takiego zdania jest 54% obywateli kraju³⁷⁶. Zaś 38% obywateli przyznaje, że poprzez swój udział w wyborach przyczynia się do poprawy sytuacji w kraju. Jednak aż 42% społeczeństwa mołdawskiego sądzi, że ich głos nie wpłynie na zmianę sytuacji politycznej. Około 30% mieszkańców Republiki Mołdawii darzy zaufaniem władze lokalne, taka sama liczba obywateli wyraża się negatywnie o administracji samorządowej. 40% społeczeństwa mołdawskiego było zdania, że państwo mołdawskie jest negatywnie postrzegane przez podmioty międzynarodowe, przez co nie udaje się jej promować swoich interesów poza granicami kraju. Bardzo duża liczba obywateli – 60% – wyraża opinię, że ich prawa nie są przestrzegane. 51% obywateli jest zdania, że w przypadku naruszenia prawa mołdawski wymiar sprawiedliwości nie udzieli im pomocy w jego egzekwowaniu. Zaledwie 15% obywateli uważa, że Republika Mołdawii zapewnia bezpieczeństwo im i ich rodzinom.

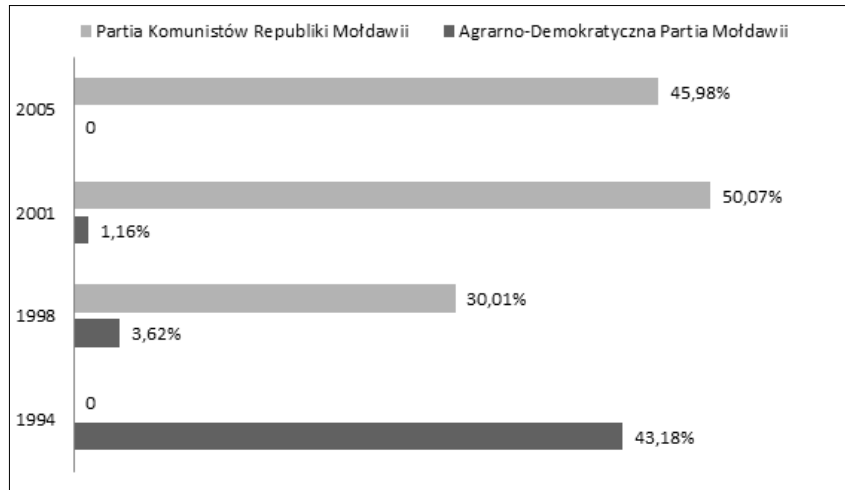
³⁷⁶ Sondaż opinii publicznej *Stan kraju i jego mieszkańców* zrealizowany przez „CBS AXA” dla Niezależnego Centrum Analitycznego „Expert Grup”. Sondaż został przeprowadzony na grupie 1100 osób (z wyłączeniem regionu Naddniestrzańskiego), zakres błędu wynosi +/-3 %, Claris merytoryczny nr 968 Ambasady RP w Kiszyniowie, Kiszyniów, 26.09.2007.

Istotnym elementem analizy frekwencji i zachowań wyborczych społeczeństw jest analiza płynności i przesunięcia poparcia wyborczego społeczeństw. Dokonuje się ich poprzez analizę porównawczą wyników wyborczych partii politycznych obejmujących co najmniej dwie lub więcej rywalizacje. Dokonanie takiego pomiaru w Republice Mołdawii staje się wręcz niemożliwe – żadna z partii politycznych nie uczestniczyła samodzielnie we wszystkich wyborach parlamentarnych w latach 1994–2005. Istnieją ugrupowania polityczne, które brały udział w 3 rywalizacjach wyborczych, jednak jest ich stosunkowo niewiele: Agrarno-Demokratyczna Partia Mołdawii i Partia Komunistów Republiki Mołdawii. Przesunięcie poparcia wyborczego dla danych ugrupowań przedstawia wykres.

Wykres 2 prezentuje przesunięcie poparcia wyborczego dla dwóch najistotniejszych partii politycznych w Republice Mołdawii – Partii Komunistów Republiki Mołdawii i Agrarno-Demokratycznej Partii Mołdawii. Wykres ukazuje zmiany w kształtowaniu się preferencji ideologicznych społeczeństwa mołdawskiego od momentu pierwszych wolnych wyborów w 1994 roku, do wyborów parlamentarnych w 2005 roku. W 1994 roku idee państwa demokratycznego cieszyły się znacznie większym poparciem społecznym. Drastyczny spadek nastąpił w 1998 roku, kiedy komuniści zdobyli ok. 30% głosów. Od tego momentu poparcie dla komunistów systematycznie rosło, wynosząc ok. 50%. Poparcie dla ugrupowań demokratycznych tym samym drastycznie zmalało, odbierając szansę na stworzenie w pełni samodzielnego rządu. Komuniści od 1998 roku stali się najsilniejszym ugrupowaniem w kraju, a poparcie dla nich utrzymuje się na stałym poziomie.

W Republice Mołdawii przesunięcie poparcia dla partii politycznych należy rozpatrywać pod kątem klasyfikacji ideologicznych, a nie poszczególnych ugrupowań. We wszystkich wyborach parlamentarnych w latach 1994–2005 uczestniczyło łącznie 98 organizacji politycznych, z czego tylko 41 startowało samodzielnie. Ideologiczne uwarunkowania poparcia partii politycznych w wyborach parlamentarnych w Republice Mołdawii przedstawia schemat.

Wykres 3 prezentuje ideologiczne uwarunkowania poparcia dla partii politycznych w Republice Mołdawii w wyborach parlamentarnych od roku 1994 roku do 2005. Ukazano siedem ideologii politycznych w wyborach parlamentarnych w 1994, 1998, 2001 i 2005 roku. W wyborach parlamentarnych w 1994 roku parlament Mołdawii był socjalistyczno-agrarno-demokra-

Wykres 2. Przykładowe przesunięcie poparcia wyborczego dla partii politycznych w Republice Mołdawii

Źródło: Opracowanie własne Dynamics of participation of Moldovan citizens in elections (1994-2003), Political parties of the Republic of Moldova, www.parties.e-democracy.md/en/dynamics/

tyczny. W parlamencie zasiadły 2 partie socjalistyczne z łącznym poparciem 29,53% i 2 partie agrarno-demokratyczne z łączną liczbą głosów 52,39%.

W 1998 roku parlament mołdawski był komunistyczno-demokratyczny. Komuniści samodzielnie zdobyli 30,01% głosów. Ugrupowania demokratyczne łącznie uzyskały 46,42% głosów. Do parlamentu weszła 1 partia komunistyczna i 3 demokratyczne.

W 2001 roku w skład parlamentu Republiki Mołdawii weszła 1 partia komunistyczna, 1 partia socjalistyczna i 1 partia chrześcijańsko-demokratyczna. Komuniści uzyskali wtedy ponad 50% głosów, socjaliści ok. 13%, natomiast chrześcijańscy demokraci ok. 8%.

W 2005 roku w parlamencie zasiadła 1 partia komunistyczna, 1 agrarno-demokratyczna i 1 chrześcijańsko-demokratyczna. Poparcie dla komunistów w 2005 roku spadło o ok. 5%, jednak ich pozycja była silna. Ugrupowania agrarno-demokratyczne cieszyły się ok. 30-procentowym poparciem, natomiast chrześcijańsko-demokratyczne, podobnie jak w 2001 roku, ok. 8-procentowym.

Partie polityczne są ważne nie tylko ze względu na zakres spełnianych funkcji, ale także ze względu na złożone współzależności między partiami. Pełnią one kluczową rolę w funkcjonowaniu systemów politycznych w praktyce³⁷⁷. Giovanni Sartori za najważniejszą kwestię uznał ustalenie roli partii w formowaniu rządów, jej szansę na rządzenie lub też współrządzenie³⁷⁸. Z kolei pojęcie podziałów politycznie doniosłych³⁷⁹ stosuje się przy próbach krystalizacji systemów partyjnych³⁸⁰. W państwach Europy Środkowo-Wschodniej za najistotniejsze podziały należy uznać różnice między ugrupowaniami postkomunistycznymi i wywodzącymi się z opozycji demokratycznej, a także podziały między ugrupowaniami prawicowymi i lewicowymi³⁸¹. Struktura rywalizacji wyborów może być odtworzona jedynie w przybliżeniu, gdyż podział na bloki czy obozy nie jest jasny lub trwały³⁸².

2.5. PRZEBIEG WYBORÓW PARLAMENTARNYCH W LATACH 1994–2005

Republika Mołdawii jest w trakcie ciągłej transformacji systemu i przemian społeczno-politycznych zmieniającego się społeczeństwa. Proces przemian, jakie dokonują się w Mołdawii, jest wynikiem działania konkretnych aktorów politycznych, a nie „czasu i przestrzeni”. Korelacja tych zjawisk przybiera w tym państwie postać logicznych gier wyborczych, budując w ten sposób pluralistyczny wizerunek demokratycznego państwa. Zbudowanie i rozwój elektoratu mołdawskiego stanowi proces tworzenia nowego paradygmatu w teorii i praktyce politycznej. Podmioty życia społecznego zmuszone są do podejmowania decyzji i samodzielnej interpretacji zjawisk politycznych. Wy-

³⁷⁷ A. Heywood, *Politologia*, Warszawa 2006, s. 319.

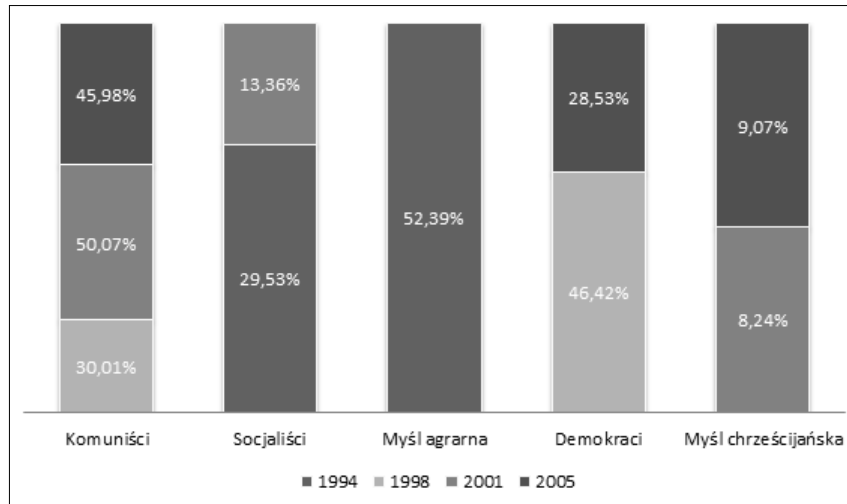
³⁷⁸ G. Sartori, *Parties and Party Systems. A Framework for A realis*, Cambridge 1976, s. 14–62.

³⁷⁹ S. Bartolini, P. Mair, *Identity, Competition and Electoral Availability. The Stabilization of European Elektorates 1885–1985*, Cambridge 1990, s. 215.

³⁸⁰ A. Antoszewski, R. Herbut, *Systemy polityczne demokracji zachodnioeuropejskich. Wstęp do analizy porównawczej*, Wrocław 1992, s. 28 i n.

³⁸¹ J. Wojnicki, *op. cit.*, s. 120.

³⁸² A. Czajowski, *Demokratyzacja w Rosji w latach 1987–1999*, Wrocław 2001, s. 238–240.

Wykres 3. Ideologiczne uwarunkowania poparcia partii politycznych w Republice Mołdawii
 Źródło: Opracowanie własne *Dynamics of participation of Moldovan citizens in elections (1994-2003)*, *Political parties of the Republic of Moldova*, www.parties.e-democracy.md/en/dynamics/

chowane na ideologii marksistowskiej społeczeństwa posttotalitarne nie mają takich umiejętności, dlatego też wybory są sprawdzianem dla młodych demokracji i stopniowo uświadamianych społeczeństw, w tym i samych Mołdawian.

Analiza dynamiki rywalizacji parlamentarnych pozwala zaobserwować zmiany w społeczeństwie Republiki Mołdawii, które podobnie jak obszar polityki nieustannie się rozwija³⁸³. Koordynowanie interesów różnych grup społecznych kształtuje życie polityczne³⁸⁴, ujawniając zarówno zaszłości historyczne, jak i współczesne dążenie do pełnowartościowej demokracji³⁸⁵ oraz postępu społecznego³⁸⁶. Rywalizacja wyborcza kształtuje poziom komunika-

³⁸³ А.С. Панарин, *Философия политики*, Москва 1994, s. 366.

³⁸⁴ С. Семенов, *Хронополитические аспекты кризисов культуры*, „Общественные науки и современность” 1993, № 4, s. 146–158.

³⁸⁵ *Ibidem*, s. 154.

³⁸⁶ С.С. Андреев, *Политическое время и политическое пространство*, „Социально-политический журнал” 1993, № 3, s. 31.

cji między przedmiotem i celem politycznym³⁸⁷, budując w ten sposób stabilność struktur i stosunków politycznych³⁸⁸. Mołdawia jest oficjalnie republiką parlamentarną, w praktyce jednak obyczaje polityczne daleko odbiegają od wzorców demokratycznych.

Oprócz samych partii, system partyjny obejmuje także konkretny układ sił w systemie politycznym, wzajemne relacje i oddziaływania³⁸⁹. System może stać się przedmiotem rozważań zarówno z punktu widzenia stabilności, jak i polaryzacji oraz innych procesów w nim zachodzących³⁹⁰. Wybory są tym bardziej stymulujące, im większa jest m.in. szansa spowodowania zmian oraz im bardziej rywalizacja jest wyróżniana³⁹¹. W państwach Europy Środkowej, Wschodniej i Południowo-Wschodniej wyodrębnia się cztery fazy rywalizacji wyborczej. Są to: wybory otwierające, proces dezintegracji frontów antykomunistycznych – rozczłonkowanie narodowych scen politycznych, powrót komunistów do władzy, krystalizacja – utrwalenie się wzorców walki i współpracy między partiami. Ostatni z elementów stanowi tak naprawdę zapowiedź modelowego wzorca systemu partyjnego³⁹². Pierwsza konfrontacja wyborcza nabiera szczególnego znaczenia – jest to podjęcie decyzji o likwidacji monopolu na władzę partii komunistycznej rozpoczynające w ten

³⁸⁷ *Ibidem*, s. 34.

³⁸⁸ *Ibidem*, s. 35.

³⁸⁹ A. Antoszewski, R. Herbut, *Leksykon politologii*, Wrocław 1996.

³⁹⁰ L. Szarvas, *European Standards in the Hungarian Parliamentary Party System* [w:] *The First Steps. The Emergence of East Central European Parliaments*, A. Agh (red.), Budapest 1994; K.A. Wojtaszczyk, W. Jakubowski, *Społeczeństwo i polityka. Podstawy nauk politycznych*, wyd. IV, Warszawa 2007, s. 439–450; A. Antoszewski, R. Herbut, *Systemy polityczne współczesnego świata*, Gdańsk 2001, s. 11–50; W. Żebrowski, *Współczesne systemy polityczne. Zarys teorii i praktyka na wybranych państwach świata*, Olsztyn 2007, s. 61–279; M. Żmigrodzki, B. Dziemidok-Olszewska, *Współczesne systemy polityczne*, Warszawa 2007, s. 25–35; L. Garliki, *Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu*, Warszawa 2003, s. 11–31, 53–85, 108–122, 155–333; W. Skrzydło, *Ustrój polityczny RP w świetle Konstytucji z 1997 r.*, Zakamycze 2002, s. 26–224; W. Sokoła, M. Żmigrodzkiego, *Współczesne partie i systemy partyjne. Zagadnienia teorii i praktyki politycznej*, Lublin 2003, s. 13–109, 163–197; K. Sobolewska-Myślik, *Partie i systemy partyjne na świecie*, Warszawa 2004, s. 178–235.

³⁹¹ K. Skarżyńska, *Aktywność i bierność polityczna* [w:] *Podstawy psychologii polityki*, K. Skarżyńska (red.), Poznań 2002, s. 42–50. Kwestię tę przytacza również: J. Wiatr, J. Raciborski, J. Bartkowski, B. Frączak-Rudnicka, J. Kilian, *Demokracja polska 1989–2003*, Warszawa 2003, s. 210.

³⁹² G. Lewis, *Political Parties in Post-Communist Eastern Europe*, London 2000, s. 74 i n.

sposób przejście do demokracji³⁹³. Wybory „otwierające” nadają systemowi politycznemu walor demokratyzmu wyrażający się w możliwości przegrania wyborów przez rządzących³⁹⁴.

W literaturze poświęconej transformacji demokratycznej w państwach Europy Środkowej i Wschodniej można spotkać twierdzenie, że pierwsze demokratyczne wybory miały charakter antykomunistycznego plebiscytu³⁹⁵. Elementem wskazującym na plebiscytowy charakter wyborów może być zdecydowane zwycięstwo opcji antykomunistycznej³⁹⁶. Niemalże identyczność postulatów wynikająca w pewien sposób z negacji poprzedniego systemu była z pewnością znacząca dla uformowania się wspomnianej opinii o plebiscytowym charakterze wyborów³⁹⁷. Zdaniem Inki Słodkowskiej w początkowej fazie wyborów można wyodrębnić również bardziej specyficzne postulaty, pozwalające na precyzyjniejsze odczytanie odmiennych opcji programowych³⁹⁸. Ugrupowania polityczne w krajach postkomunistycznych w stanie, w jakim funkcjonowały przed pierwszymi wyborami, określane są często mianem protopartii czy też partii embrionalnych³⁹⁹. Republika Mołdawii ukształtowała się w otoczeniu protokołu i pustej celebry radzieckiej⁴⁰⁰. Rola partii politycznych w procesie wyborczym w Republice Mołdawii objawia się w proporcjonalnej reprezentacji, co staje się warunkiem koniecznym

³⁹³ A. Antoszewski, *Wzorce rywalizacji na arenie wyborczej* [w:] *Systemy polityczne Europy Środkowej i Wschodniej. Perspektywa porównawcza*, A. Antoszewski (red.), Wrocław 2006, s. 77.

³⁹⁴ A. Przeworski, *Demokracja i rynek* [w:] *Władza i społeczeństwo*, J. Szczupaczyński (red.), Warszawa 1998, t. 2, s. 119.

³⁹⁵ K. Sobolewska-Mysłik, *Partie i systemy partyjne Europy Środkowej po 1989 roku*, Kraków 1999, s. 77.

³⁹⁶ S. Szomolanyi, *Transformations of Slovak Society and its Political Scene at the Beginning of 1990s and the Scenario of Changes Until 2000*, Bratislava 1993, s. 24.

³⁹⁷ A. Sajo, *The Roundtable Talks in Hungary* [w:] *The Round Table Talks and the Breakdown of Communism*, J. Elster (red.), Chicago 1996, s. 75–77.

³⁹⁸ I. Słodkowska, *Partie i ugrupowania polityczne polskiej transformacji* [w:] *Zbiorowi autorzy polskiej polityki*, J. Wasilewski (red.), Warszawa 1997, s. 21.

³⁹⁹ D. Segert, *Parties in the Transition to Democracy-The case of East Central Europe*, „Budapest Papers en Democratic Transition” 1995, nr 149, s. 1.

⁴⁰⁰ D. Skrzypiński, *Ogólna charakterystyka państw regionu* [w:] *Systemy polityczne Europy środkowej i wschodniej. Perspektywa porównawcza*, A. Antoszewski (red.), Wrocław 2006, s. 19.

afirmacji systemu elektoralnego⁴⁰¹. W kraju w czterech turach wyborów parlamentarnych uczestniczyło 25 partii politycznych i 17 bloków wyborczych.

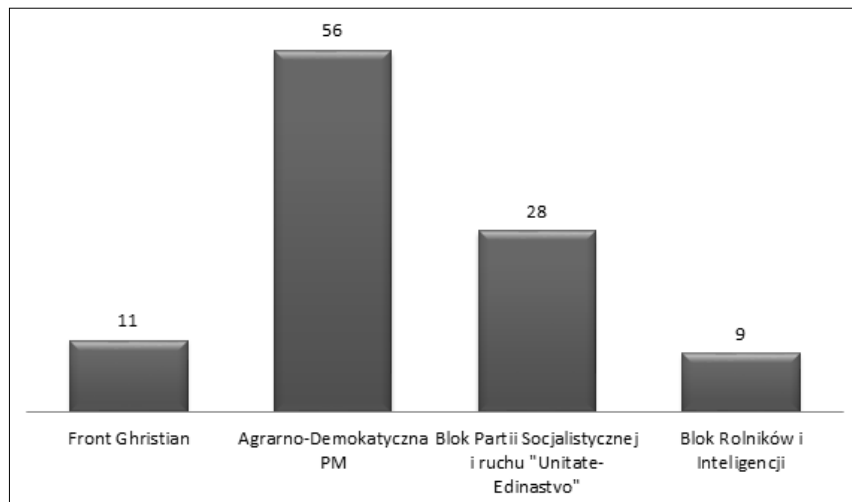
Pierwsze wolne wybory parlamentarne w Republice Mołdawii odbyły się 27 lutego 1994 roku. Uprawnionych do głosowania było 2.356.614 wyborców, z czego w wyborach uczestniczyło 79,31% z nich, co stanowi – 1.869.090. Liczba oddanych głosów określonych jako ważne wyniosła 1.775.377⁴⁰². W wyborach wzięło udział 14 ugrupowań politycznych, z czego cztery startowały w formie bloków wyborczych. Pozostałe 10 ugrupowań stanowiły samodzielne partie. Uczestnictwo w walce wyborczej jest elementem decydującym, jeśli chodzi o konsolidację porządku społecznego⁴⁰³. Pierwsze wybory parlamentarne wykazały, że następuje rozwój wielopartyjności i konsolidacja systemu politycznego. Partie polityczne stały się koniecznym elementem procesu demokratyzacji określającym rzeczywisty fundament polityczny państwa.

Rysunek 3 przedstawia podział miejsc w parlamencie mołdawskim po wyborach 1994 roku. Podczas rywalizacji wyborczej w 1994 roku wygrała Agrarno-Demokratyczna Partia Mołdawii, zdobywając 56 miejsc w parlamencie. Drugie miejsce zajął blok Partii Socjalistycznej i Ruch „Unitate-Edinstvo”, zdobywając 28 miejsc. W skład tego bloku wyborczego weszły dwie partie: Socjalistyczna Partia Mołdawii i Ruch „Unitate-Edinstvo” („Jedność”). Trzecim ugrupowaniem w parlamencie stał się Sojusz Ludowo-Demokratyczny Frontu Ghristian (11 miejsc), czwartym natomiast – Blok Rolników i Inteligencji – 9 miejsc. W skład tego bloku weszło 5 partii politycznych: Kongres Inteligencji, Stowarzyszenie Wolnych Rolników, Chrześcijańsko-Demokratyczna Liga Kobiet, Partia Chrześcijańsko-Demokratyczna i Liberalna Partia Narodowa. Wybory te były realizowane za pomocą interakcji partii politycznych i parlamentu Republiki Mołdawii. Odzwierciedleniem tej współpracy był nowy Regulamin Parlamentu (III 1994), który regulował działalność frakcji, władz kraju i sposobu tworzenia najważniejszych organów państwowych.

⁴⁰¹ Zob. P. Martin, *Sistemele electorale și modurile de scrutin*, București 1999.

⁴⁰² *1994 Parliamentary Elections*, Political parties of the Republic of Moldova, www.parties.e-democracy.md/en/electionresults/1994parliamentary/, 17.10.2008.

⁴⁰³ P. Brand, *Rozkosze demokracji*, Warszawa 1995, s. 64.

Rys. 3. Podział miejsc w parlamencie po wyborach parlamentarnych w 1994 roku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie *Political parties of the Republic of Moldova*, www.parties.e-democracy.md

Tabela 10. Ideologiczna konfiguracja partii politycznych w parlamencie Republiki Mołdawii po wyborach w 1994 roku

Komuniści	Socjaliści	Liberałowie/ radykałowie	Myśl agrarna	Myśl chrześcijańska	Konserwatyści
-	x	x	x	x	-

Źródło: V. Moșneaga, *Partijno-politiczeskoje razwitiie Mołdawii za dziesiąt ljet niezawisimosti, politologiczeskij analiz*, Chisinau 2002, s. 23-81.

Tabela 10 przedstawia ideologiczną konfigurację partii politycznych w parlamencie Mołdawii po wyborach parlamentarnych w 1994 roku. W wyniku zwycięstwa Agrarno-Demokratycznej Partii Mołdawii w parlamencie dominowała myśl agrarna. Silną reprezentację stanowili również socjaliści, reprezentowani przez 2 ugrupowania. W parlamencie pojawili się również przedstawiciele liberałów i myśli chrześcijańskiej.

Od momentu odzyskania niepodległości w Republice Mołdawii wybory parlamentarne odbyły się cztery razy: wspomniane już wcześniej wybory w 1994 roku, kolejne w latach 1998, 2001 i 2005.

W wyborach parlamentarnych, które przeprowadzono w Republice Mołdawii 22 marca 1998 roku, uprawnionych do głosowania było 2.431.218 wyborców. W wyborach uczestniczyło 69,12% uprawnionych, czyli 1.680.470 uprawnionych do głosowania. Oddano 1.622.987 ważnych głosów. W delegacji obserwatorów międzynarodowych z ramienia Zgromadzenia Parlamentarnego OBWE uczestniczyli posłowie z Polski: Józef Kaleta (SLD), Jerzy Osiatyński (UW), Ryszard Zbrzyzny (SLD)⁴⁰⁴.

Podział sceny politycznej po wyborach parlamentarnych w 1998 roku przedstawia rysunek 4. Wybory wygrała Partia Komunistów Republiki Mołdawii, zdobywając 40 miejsc w parlamencie. Drugie miejsce zajął Blok Wyborczy „Demokratyczna Umowa”, w którego skład wchodziły następujące partie polityczne: Partia Odrodzenia i Zgody Mołdawii, Chrześcijańska Partia Narodowa, Ekologiczna Partia „Alianta Verde” (Zielony Sojusz), Chrześcijańsko-Demokratyczna Liga Kobiet i Chrześcijańsko-Demokratyczna Partia Rolników. Blok Wyborczy „Dla Demokratycznej i Pomyślnej Mołdawii” składający się z Ruchu „Dla Demokratycznej i Pomyślnej Mołdawii”, Obywatelskiej Partii Mołdawii, Społeczno-Politycznego Ruchu „Nowa Moc” i Demokratycznej Partii Narodów Mołdawii zdobył 24 miejsca. Partia Sił Demokratycznych zdobyła 11 mandatów. Podział miejsc w parlamencie między poszczególne ugrupowania polityczne ukształtował jego konfigurację ideologiczną. W 1998 roku po raz pierwszy w parlamencie Republiki Mołdawii pojawiła się ideologia komunistyczna.

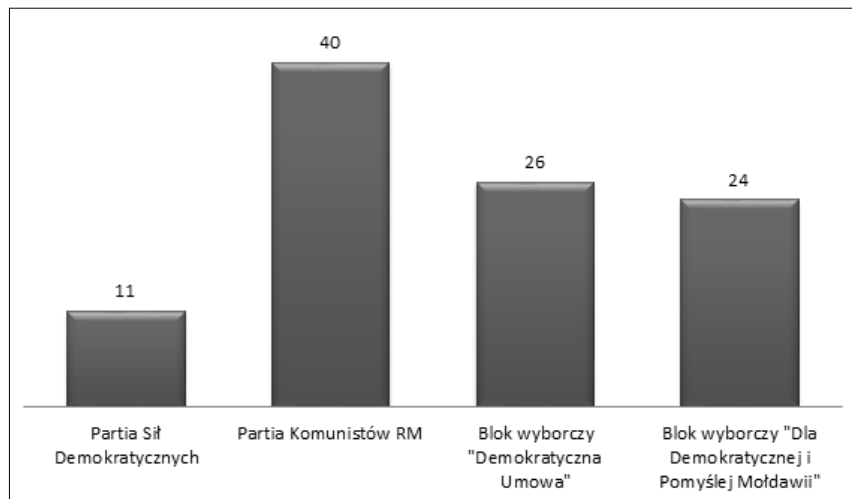
Tabela 11. Ideologiczna konfiguracja partii politycznych Republiki Mołdawii w parlamencie po wyborach w 1998 roku

Komuniści	Socjaliści	Liberałowie/ radykałowie	Myśl agrarna	Myśl chrześcijańska	Konserwatyści
x	x	x	-	-	-

Źródło: V. Moșneaga, *Partijno-politiczeskoje razwitiie Mołdawii za dziesiąt ljet niezawisimosti, politologiczeskij analiz*, Chisinau 2002, s. 23-81.

Tabela 11 przedstawia ideologiczną konfigurację partii politycznych Mołdawii po wyborach parlamentarnych w 1998 roku. Na scenie politycznej

⁴⁰⁴ Zob. *Polscy obserwatorzy w Mołdawii*, „Kronika Sejmowa” 1998, nr 21 (325).

Rys. 4. Podział miejsc w parlamencie Republiki Mołdawii po wyborach w 1998 roku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie *Political parties of the Republic of Moldova*, www.parties.e-democracy.md

przeważała ideologia komunistyczno-socjalistyczna. W wyborach w 1998 roku zwyciężyli komuniści. Ugrupowania liberalne były obecne w parlamencie, stanowiły jednak mniejszość, oddając tym samym władzę komunistom i socjalistom.

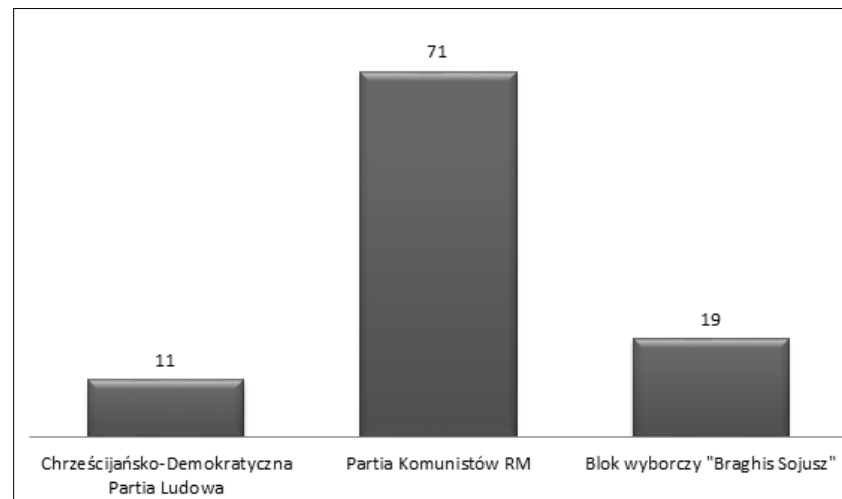
W wyborach parlamentarnych w Republice Mołdawii, które odbyły się 25 lutego 2001 roku, uprawnionych do głosowania było 2.379.491 wyborców. W wyborach uczestniczyło 1.606.703, 67,52% wszystkich uprawnionych. Oddano 1.587.257 ważnych głosów.

19 kwietnia 2001 roku premierem Mołdawii został Vasile Petru Tarlev. W tym też roku Partia Komunistów Republiki Mołdawii uzyskała najlepszy wynik wyborczy⁴⁰⁵.

Wybory te zostały przeprowadzone w atmosferze silnych napięć społecznych i trudności gospodarczych⁴⁰⁶. Na triumf Partii Komunistów Republiki

⁴⁰⁵ E. Wróblewski, *Vasile Petru Tarlev*, www.psz.pl, 26.10.2006.

⁴⁰⁶ L. Cerni, *Republik Moldova: Die Wahlen sind vorbei, aber Wahlen gibt es immer wieder*, „Rissener Rundbrief” 2001, nr 4–5, s. 35–40.

Rys. 5. Podział miejsc w parlamencie Republiki Mołdawii po wyborach w 2001 roku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie *Political parties of the Republic of Moldova*, www.parties.e-democracy.md

Mołdawii (PCRM) w wyborach w 2001 roku złożyło się kilka czynników: 1. negatywne podsumowanie 10 lat istnienia demokracji w RM, 2. tęsknota społeczeństwa za czasami radzieckimi, 3. pozytywna opinia PCRM w społeczeństwie, 4. systematyczny wzrost popularności PCRM, 5. skuteczna kampania wyborcza.

Podział sceny politycznej po wyborach parlamentarnych w 2001 roku przedstawia rysunek 5.

Rysunek 5 prezentuje podział miejsc w parlamencie Mołdawii po wyborach parlamentarnych w 2001 roku. Wybory wygrali komuniści, zdobywając ogromną przewagę nad konkurentami i 71 miejsc w parlamencie. Blok wyborczy „Braghis Sojusz”, w którego skład wchodziły: Społeczno-Polityczny Ruch „Nowa Moc”, Ruch Fachowców „Speranta Nadeja”, Socjalistyczna Partia Mołdawii, Unia Pracowników, Centrowa Unia Mołdawii i Socjalno-Demokratyczna Partia „Furnica”, zdobył 19 miejsc. Jako trzecia do parlamentu weszła Chrześcijańsko-Demokratyczna Partia Ludowa, zdobywając 11 głosów.

Tabela 12. Ideologiczna konfiguracja partii politycznych w parlamencie Republiki Mołdawii po wyborach w 2001 roku

Komuniści	Socjaliści	Liberałowie/ radykałowie	Myśl agrarna	Myśl chrześcijańska	Konserwatyści
x	x	-	-	x	-

Źródło: V. Moșneaga, *Partijno-politiczeskoje razwitiie Mołdawii za dziesiat ljet niezawisimosti, politologiczeskij analiz*, Chisinau 2002, s. 23-81.

Tabela 12 przedstawia ideologiczną konfigurację partii politycznych w mołdawskim parlamencie po wyborach w 2001 roku. Partia Komunistów Republiki Mołdawii odniosła wielki sukces wyborczy. Ideologia komunistyczna dominowała w parlamencie. Udział socjalistów i chrześcijańskiej demokracji w rządzeniu był marginalny w porównaniu do siły ideologii komunistycznej.

Mołdawia to jedyne państwo Europy, w którym do 2009 roku rządziła partia mająca w nazwie słowo „komunizm”. Przytłaczające zwycięstwo Partii Komunistów Republiki Mołdawii w 2001 roku rozbudziło obawy Zachodu. Hasła głoszone przez PCRМ wskazywały na powrót praktyk stosowanych w czasach ZSRR. Partia komunistyczna chciała uczynić rosyjski drugim językiem oficjalnym. Pojawiły się również propozycje przystąpienia do Związku Rosji i Białorusi, a także rekoлекtywizacji rolnictwa. Plany komunistów wywołały protesty społeczne i międzynarodowe, co przyczyniło się do wycofania z kontrowersyjnych projektów. Rząd Władimira Voronina diametralnie zmienił kurs polityki. Otworzył się na Unię Europejską, zapowiadając tym samym modernizację kraju⁴⁰⁷. Zdaniem mołdawskiej elity działania te były

⁴⁰⁷ 10–11 grudnia 2004 roku reprezentanci Komisji Weneckiej – ciała doradczego Rady Europy odwiedzili Kiszyniów, gdzie ocenili mołdawskie ustawodawstwo wyborcze jako bardzo dobre. 9 lutego tego roku Unia Europejska zaapelowała do władz Mołdawii o przeprowadzenie otwartych i uczciwych wyborów. Natomiast Departament Stanu USA 17 lutego określił nadużycia popełniane przez władze w trakcie kampanii wyborczej jako alarmujące i wywołujące wątpliwości co do legitymizacji wyborów. Zgrzytem w relacjach Zachodu i Mołdawii był protest szefa klubu wyborczego komunistów Victora Stepaniuka z 9 lutego przeciwko finansowaniu przez państwa i organizacje zachodnie związku organizacji pozarządowych Obywatelska Koalicja na Rzecz Wolnych i Uczciwych Wyborów „Koalicja 2005”. 11 lutego ambasady siedmiu państw UE, ambasada USA i Misja OBWE wydały oświadczenie, że ich wsparcie dla „Koalicji 2005” jest realizowane w ramach programów wspierania demokracji

pozorne i miały na celu uzyskanie poparcia organizacji międzynarodowych, Unii Europejskiej i USA⁴⁰⁸.

Partia Komunistów Republiki Mołdawii przed wyborami parlamentarnymi w 2005 roku cieszyła się dużym poparciem społecznym. Nieudolność wcześniejszych rządów i brak umiejętności nawiązania porozumienia między partiami opozycyjnymi sprawiło, że komuniści otrzymali w poprzednich wyborach prawie 50% głosów, co przełożyło się na 70% mandatów w parlamencie, który wybrał wtedy przywódcę komunistów Władimira Voronina na prezydenta⁴⁰⁹.

W związku z kampanią wyborczą nastąpiło poważne ochłodzenie stosunków mołdawsko-rosyjskich. W tym czasie nasiliła się antyrosyjska retoryka obozu rządzącego. Wbrew oczekiwaniom Moskwy do Mołdawii nie zaproszono obserwatorów ze Wspólnoty Niepodległych Państw⁴¹⁰. W odpowiedzi na prozachodni charakter wyborów Rosja, próbując wywrzeć nacisk na rząd, wezwała Dumę do wprowadzenia sankcji przeciwko Mołdawii pod postacią wiz, ceł na mołdawskie wino oraz sprzedaży Mołdawii energii po cenach światowych. Ekipa Voronina nie ustąpiła pod presją, przeciwnie – zaostriżyła kurs antyrosyjski. Kiszyniów nie wpuścił obserwatorów ze Wspólnoty Niepodległych Państw, a nawet deportował ponad 100 osób przybyłych na wybory. Rosja odpowiedziała poparciem dla lidera opozycji Serafima Urcheana, emitując wywiad z nim w programie pierwszym rosyjskiej TV w porze naj-

i nie ma na celu poparcia żadnej konkretnej partii; Zob. J. Wróbel, *Przed wyborami parlamentarnymi w Mołdawii*, „Komentarze OSW”, nr 5, www.osw.waw.pl, 24.02.2007.

⁴⁰⁸ M. Tobolewski, *Czerwone gwiazdy Europy*, „Tygodnik Powszechny” 2005, nr 10, s. 7. „Rządy komunistów przyniosły Mołdawii umiarkowany wzrost gospodarczy, ale wciąż pozostaje ona najbiedniejszym krajem Europy. W 2001 roku Władimir Voronin zdobył władzę, głosząc hasła zbliżenia z Rosją. Ostatnimi czasy prezydent zawrócił znacznie w stronę Zachodu, mówi również o integracji z Unią Europejską. Mołdawia od momentu uzyskania w 1991 roku niepodległości cały czas stoi między Rosją a Zachodem, zob. *Komuniści trzymają się mocno*, „Gazeta Wyborcza” 2005, nr 55.

⁴⁰⁹ Władze mołdawskie nakazały wyjazd z kraju ponad 80 Rosjanom oskarżonym o nielegalną kampanię na rzecz partii opozycyjnych. Prezydent Voronin nie zgodził się na przyjęcie obserwatorów ze Wspólnoty Niepodległych Państw na wybory parlamentarne i zaakceptował obecność przedstawicieli OBWE. Rosja, której wpływy w dawnych republikach radzieckich maleją, odpowiedziała groźbami zastosowania sankcji politycznych i gospodarczych. Zob. Serwis Informacji Zleconych Polskiej Agencji Prasowej, www.siz.pap.pl, 15.02.2006.

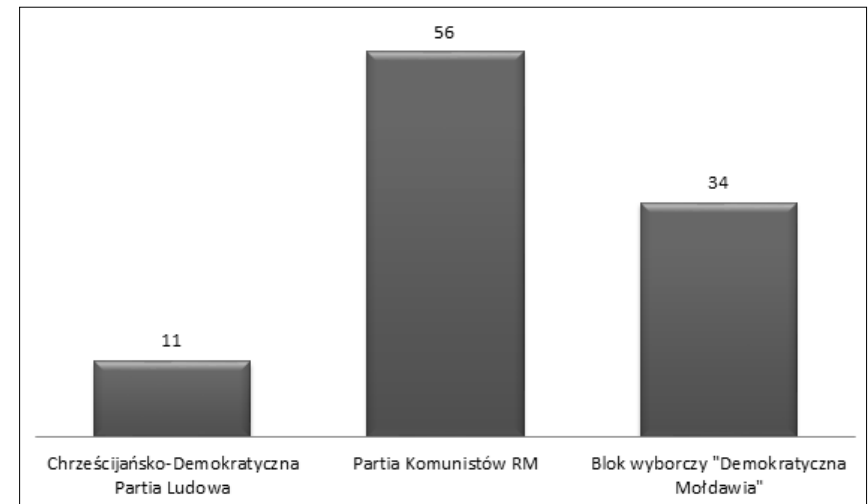
⁴¹⁰ J. Wróbel, *op. cit.*

wyższej oglądalności. Poparcie Kremla dla Urcheana eksperci tłumaczą jego zobowiązaniem tolerowania interesów rosyjskich w Naddniestrzu, gdzie pod osłoną wojsk rosyjskich funkcjonuje skorumpowane państwo nieuznające jurysdykcji Kiszyniowa⁴¹¹. Voronin zaprosił natomiast obserwatorów OBWE i organizacji zachodnich zwykle krytycznych wobec władz w Kiszyniowie⁴¹².

Władze zadeklarowały wolę przeprowadzenia demokratycznych, przejrzystych i uczciwych wyborów. 10 stycznia prezydent Mołdawii Vladimir Voronin zaprosił OBWE, Radę Europy i Unię Europejską do przysłania obserwatorów. Ustanowiono zasadę ograniczenia od początku kampanii wyborczej (1 stycznia 2005 roku) obecności w mediach publicznych przedstawicieli władz kandydujących w wyborach. Mimo to pojawiły się sygnały o nadużyciu: wykorzystywanie przez obóz rządzący zasobów administracyjnych, „robocze wizyty” w terenie o wyraźnym charakterze przedwyborczym, inwigilowanie przedwyborczych spotkań partii opozycyjnych, usuwanie transparentów wyborczych⁴¹³.

W połowie stycznia 2005 roku Partia Komunistów Republiki Mołdawii i blok wyborczy „Demokratyczna Mołdawia” zaprezentowali swoje programy. Komuniści opierali się w przede wszystkim na stworzeniu do 2009 roku 300 tysięcy nowych miejsc pracy, wzrost wynagrodzeń do 300 USD oraz podwyżki emerytur. Demokraci natomiast głosili hasła mniej populistyczne i bardziej realne – 100 tysięcy nowych posad, wynagrodzenia w granicach 250 USD, stypendia dla studentów. Ugrupowania licytowały się w obniżeniu podatków dochodowych. Komuniści włączyli w swój program założenia współpracy z UE przy jednoczesnym utrzymaniu stabilnej polityki wobec Rosji. Demokraci wysunęli również postulaty ścisłej współpracy z Unią Europejską, propagując jednocześnie „strategiczną współpracę” z USA⁴¹⁴.

Wybory parlamentarne, które odbyły się w Republice Mołdawii 6 marca 2005 roku, były czwartymi wyborami w niepodległym kraju. Uprawnionych do głosowania było 2,3 mln wyborców. Od początku kampanii liderem była Partia Komunistów Republiki Mołdawii (PCMR) wraz z Vladimirem Voro-

Rys. 6. Podział miejsc w parlamencie Republiki Mołdawii po wyborach w 2005 roku
 Źródło: Opracowanie własne na podstawie *Political parties of the Republic of Moldova*, www.parties.e-democracy.md

ninem – I sekretarzem Komitetu Centralnego partii i prezydentem jednocześnie. Sondaże z połowy lutego 2005 roku wskazywały na ok. 62% poparcia społecznego dla tego ugrupowania. Opozycyjny Blok „Demokratyczna Mołdawia” (BMD) otrzymywał w sondażach 20% poparcia. Wśród innych ugrupowań opozycyjnych szanse na wejście do parlamentu miały Chrześcijańsko-Demokratyczna Partia Ludowa (PPCD) i Socjaldemokratyczna Partia Mołdawii (PSDM). W wyborach wzięły udział 23 frakcje, w tym 2 bloki wyborcze, 9 partii i 12 kandydatów niezależnych⁴¹⁵. Wybory parlamentarne w Republice Mołdawii w roku 2005 przyniosły trzecie z kolei zwycięstwo partii komunistycznej. Thomas Carothers określa zjawiska tego typu mianem „transferu”, co oznacza, że władza pozostaje cały czas w rękach tego samego środowiska politycznego⁴¹⁶. Podział sceny politycznej po wyborach w roku 2005 przedstawia rysunek 6.

⁴¹¹ Zob. *Moldawia idzie do Europy*, „Gazeta Wyborcza” 2005, nr 56.

⁴¹² M. Tobolewski, *op. cit.*

⁴¹³ J. Wróbel, *op. cit.*

⁴¹⁴ Zob. M. Tobolewski, *Moldawia przed wyborami*, „Nowy Robotnik” 2005, nr 13 (17).

⁴¹⁵ Parliamentary elections in Moldova on 6 March 2005, www.elections2005.md/, 17.10.2008.

⁴¹⁶ T. Carothers, *The End of the Transition Paradigm*, „Journal of Democracy” 2002, nr 2, s. 13.

Rysunek 6 przedstawia podział mandatów po wyborach parlamentarnych w 2005 roku. Partia Komunistów Republiki Mołdawii⁴¹⁷ zdobyła 56 miejsc w parlamencie. Drugie miejsce zajął blok wyborczy „Demokratyczna Mołdawia”, w którego skład wchodziły: Demokratyczna Partia Mołdawii, Sojusz „Nasza Mołdawia” i Partia Socjalno-Liberalna, zdobywając 34 miejsca w parlamencie. Chrześcijańsko-Demokratyczna Partia Ludowa, tak jak w wyborach w 2001 roku, zdobyła 11 miejsc w parlamencie.

Ideologiczna konfiguracja parlamentu Republiki Mołdawii w 2005 roku była modyfikacją sytuacji z 1998 i 2001 roku. W 1998 roku w parlamencie byli obecni komuniści, socjaliści oraz liberałowie z radykałami. W 2001 roku skład ten został poszerzony o ideologię chrześcijańską, zabrakło natomiast liberałów i radykałów.

Tabela 13. Ideologiczna konfiguracja partii politycznych w parlamencie Republiki Mołdawii po wyborach w 2005 roku

Komuniści	Socjaliści/ demokraci	Liberałowie	Myśl agrarna	Myśl chrześcijańska	Konserwatyści
x	x	x	-	x	-

Źródło: Opracowanie własne na podstawie V. Moșneaga, *Partijno-politiczskoje razwitiie Mołdawii za dziesiąt ljet niezawisimosti, politologiczskij analiz*, Chisinau 2002, s. 23-81.

Tabela 13 prezentuje ideologiczną konfigurację mołdawskiego parlamentu po wyborach w 2005 roku. W skład parlamentu weszły 3 ugrupowania. Partia Komunistów Republiki Mołdawii wraz z Chrześcijańsko-Demokratyczną Partią Mołdawii stworzyły nieformalny sojusz oparty na silnej ideologii komunistycznej, socjalistycznej i chrześcijańskiej. Liberalno-Demokratyczny blok wyborczy „Demokratyczna Mołdawia” zdobył 34 mandaty i był drugim co do wielkości ugrupowaniem w parlamencie.

⁴¹⁷ Po wyborach, które odbyły się 6 marca 2005 roku, komuniści podzielili się władzą z opozycyjnym blokiem Demokratyczna Mołdawia i Partią Chrześcijańsko-Demokratyczną. Nowa twarz antyrosyjskiego proeuropejskiego Voronina jest przyjmowana z niedowierzaniem. Analitycy twierdzą, że jest to raczej zagrywka polityczna, która miała pokazać, że komuniści idą z duchem czasu i reagują na zmiany u sąsiadów. Zob. *Rewolucji nie będzie*, „Polityka” 2005, nr 10, s. 16.

Podczas rywalizacji wyborczych w Republice Mołdawii w latach 1994–2005 startowało kilkadziesiąt partii i bloków wyborczych. Liczebny układ tych rywalizacji przedstawia tabela 14.

Tabela 14. Porównanie wyników wyborczych uzyskanych przez partie polityczne w Republice Mołdawii w latach 1994-2005

	1994	1998	2001	2005
Liczba startujących konkurentów wyborczych				
Ogółem	14	15	17	11
Partie polityczne	10	8	12	9
Bloki wyborcze	4	7	5	2
Liczba konkurentów wyborczych w parlamencie				
Ogółem	4	4	3	3
Partie polityczne	2	2	2	2
Bloki wyborcze	2	2	1	1
Procent głosów oddanych na:				
wszystkie partie wchodzące do parlamentu	81,92	76,43	71,67	83,58
najsilniejszą partię	43,18	30,01	50,07	45,98
Dwie najsilniejsze partie łącznie	65,18	49,43	63,43	74,51
Procent miejsc uzyskanych przez:				
najsilniejszą partię	53,84	39,60	70,29	55,44
dwie najsilniejsze partie łącznie	80,74	65,34	89,10	89,10
Frekwencja	79,31	69,12	67,52	64,84

Źródło: Opracowanie własne na podstawie W. Sokół, *Cechy polskiego systemu partyjnego w latach 1991-2001*, www.uczelnia.edu.pl/biblioteka/cepol.html, 17.11.2008.

Tabela 14 przedstawia porównanie wyników wyborczych uzyskanych przez mołdawskie partie polityczne podczas rywalizacji wyborczych w latach 1994–2005. Część pierwsza tabeli ukazuje liczbę konkurentów biorących udział w wyborach w latach 1994, 1998, 2001 i 2005 z podziałem na partie polityczne startujące samodzielnie i bloki wyborcze. W 1994 roku w wyborach wzięło udział 14 konkurentów wyborczych, w 1998 roku – 15, w 2001 roku – 17, natomiast w 2005 roku – 11. W 1994 roku samodzielnie do rywalizacji wyborczej stanęło 10 partii politycznych, w 1998 roku – 8, w 2001

roku – 12, a w roku 2005 – 9. Druga część tabeli prezentuje liczbę konkurentów wyborczych zasiadających w parlamencie. W 1994 i 1998 roku do parlamentu weszło 4 konkurentów wyborczych, w tym 2 samodzielne partie i 2 bloki wyborcze. W 2001 i 2005 roku próg wyborczy przekroczyło 3 konkurentów wyborczych, w tym 2 samodzielne partie i 1 blok wyborczy. Trzecia część tabeli przedstawia procent głosów oddanych na wszystkie partie wchodzące do parlamentu, najsilniejszą partię i 2 najsilniejsze partie łącznie. Analogicznie czwarta część tabeli przedstawia procent miejsc uzyskanych przez najsilniejszą partię, dwie najsilniejsze partie i frekwencję wyborczą ogółem.

Rozmiar partii politycznych może mieć wpływ na sposób, w jaki rywalizują one w ramach systemu partyjnego, zwłaszcza na układ relacji między blokiem partii rządzących a blokiem partii opozycyjnych i w konsekwencji również na proces przetargów koalicyjnych oraz trwałości gabinetów⁴¹⁸. Liczba i rozmiar partii politycznych należą do najistotniejszych zmiennych każdego systemu partyjnego. Dane te umożliwiają uchwycenie dynamiki przeobrażeń systemu partyjnego za pomocą zmiennych empirycznych – indeksów.

Koncentracja systemu partyjnego mierzona za pomocą zmiennej liczby partii przy pomocy indeksu Mayera⁴¹⁹ w Republice Mołdawii została przedstawiona w tabeli 15.

Tabela 15. Wartość czynnika agregacji dla poszczególnych wyborów parlamentarnych w Republice Mołdawii

Data wyborów	Wartość indeksu agregacji
1994	10,795
1998	7,5025
2001	16,69
2005	16,66
Średnia wartość indeksu:	12,9043

Źródło: Opracowanie własne na podstawie *Political parties of the Republic of Moldova*, www.parties.e-democracy.md

⁴¹⁸ R. Herbut, *op. cit.*, s. 155.

⁴¹⁹ L.C. Mayer, *A Note on the Aggregation of Party Systems* [w:] *Western European Party Systems*, P. Merkl (red.), New York 1980, s. 338, 339; Indeks agregacji Mayera liczymy jako stosunek procentowej liczby miejsc w parlamencie, kontrolowanych przez największą partię w stosunku do efektywnej liczby partii w tymże parlamencie.

Tabela 15 przedstawia wartości czynnika agregacji dla wyborów parlamentarnych w Mołdawii w latach 1994–2005. Czynniki ten odzwierciedla poziom koncentracji systemu partyjnego. Ukazuje procentową proporcję mandatów największej partii do liczby partii w parlamencie. Wyższa wartość indeksu oznacza występowanie bardziej skoncentrowanego systemu partyjnego, co z kolei sprzyja stabilizacji prostego układu przetargów koalicyjnych⁴²⁰, a także znamionuje system polityczny o wysokiej spójności oraz stabilności⁴²¹. Wysoki indeks agregacji świadczy o dużej koncentracji systemu partyjnego. Im wyższy indeks agregacji, tym układ przetargów koalicyjnych jest prostszy i szybciej prowadzi do utworzenia rządu. Niska wartość wskaźnika świadczy o fragmentaryzacji sceny partyjnej i skomplikowanych przetargach koalicyjnych⁴²².

Regularne wybory, w których istnieje możliwość manifestowania woli narodu⁴²³ i w których ogół obywateli może swobodnie wskazać członków przyszłych władz, to zasadniczy element ustroju demokratycznego⁴²⁴. Koncentracja partii na wyborach oznacza konieczność formowania wyrazistych, pozwalających na wyróżnienie własnej tożsamości ofert programowych oraz personalnych⁴²⁵. Częste zmiany organizacyjne partii politycznych nie pozwa-

⁴²⁰ R. Herbut, *Systemy partyjne krajów Europy Centralnej i Wschodniej oraz wzorce rywalizacji politycznej* [w:] *Demokracje Europy Środkowo-Wschodniej w perspektywie porównawczej*, A. Antoszewski, R. Herbut (red.), Wrocław 1998, s. 158.

⁴²¹ L.C. Mayer, *A Note on the Aggregation of Party Systems* [w:] *I Western European Party Systems*, N. Merkl (red.), New York 1980, s. 335–347.

⁴²² Zob. W. Sokół, *Funkcje partii* [w:] M. Chmaj, W. Sokół, M. Żmigrodzki, *Teoria partii politycznych*, Lublin 2001, s. 60–75; *Encyklopedia politologii*, W. Sokół, M. Żmigrodzki (red.), Kraków 1999, s. 130; M. Laakso, R. Taagepera, *Effective Number of Parties: A Measure with Application to West Europe*, „Comparative Political Studies” 1979, s. 3–27; R. Gunther, *Electoral Laws. Party Systems and Elites: The Case of Spain*, „American Political Science Review”, vol. 83 (3), s. 841; A. Antoszewski, *System wyborczy i wybory* [w:] *Polityka w Polsce w latach 90. Wybrane problemy*, Wrocław 1998, s. 91.

⁴²³ W Republice Mołdawii badania elektoratu są wprowadzonym stosunkowo niedawno elementem przygotowawczym w kampanii. Badaniem opinii społecznej zajmują się ośrodki, tj.: SISI „Opinia”, „CAPTES”, CCIN „Perspectiva”, „Socio-Moldova” czy CIVIS.

⁴²⁴ M.A. Giiffith-Traversey (red.), *Demokracja, parlament i systemy wyborcze*, Warszawa 2007, s. 65.

⁴²⁵ P.C. Schmitter, *Parties Are Not What Once Were* [w:] *Political Parties and Democracy*, L. Diamond, R. Gunther (red.), Baltimore 2001, s. 72; M. Gulczyński, *Panorama systemów politycznych świata*, Warszawa 2004, s. 194.

lają na dokładne ustalenie lojalności wyborców wobec konkretnych ugrupowań⁴²⁶.

W Mołdawii nadal rządzi partia komunistyczna, a kolejne wybory ponownie umożliwiają jej formułowanie rządów⁴²⁷. Ugrupowania opozycyjne twierdzą zgodnie, że władza fałszuje wybory⁴²⁸. Komuniści cieszą się jednak dużym poparciem społeczeństwa mołdawskiego, a sami demokraci nie mają większych szans na ich pokonanie, co pokazują rezultaty wyborcze. Jedyłą cechą, która łączy partie opozycyjne, jest sprzeciw wobec ekipy Voronina. Być może stanowi to zasługę Amerykanów, którzy wzywają do budowy wspólnego bloku antykomunistycznego. Opozycja oskarża komunistów o to, że ich poparcie wynika z nieczystej gry politycznej. Poparcie komunistów jest jednak realne – mają autentycznych zwolenników wśród dużej części społeczeństwa⁴²⁹.

⁴²⁶ R. Markowski, J. Wasilewski, M. Kopczyński, J. Szczur, *Stabilność zachowań wyborczych* [w:] *Wybory parlamentarne 1997. System partyjny, podstawy polityczne, zachowania wyborcze*, R. Markowski (red.), Warszawa 1999, s. 85–87.

⁴²⁷ Ł. Wróblewski, *Vasile Petru Tarlev*, www.psz.pl, 26.10.2006.

⁴²⁸ M. Tobolewski, *op. cit.*, s. 7.

⁴²⁹ *Ibidem*.

III

WKŁAD PARTII POLITYCZNYCH W ROZWÓJ SCENY POLITYCZNEJ REPUBLIKI MOŁDAWII

3.1. PARTIE POLITYCZNE W UJĘCIU TEORETYCZNYM

Punktem wyjścia rozważań nad znaczeniem partii politycznych w krajach postkomunistycznych są różnice wynikające z ich kontekstu historycznego. We współczesnym świecie partie polityczne odgrywają istotną rolę w kształtowaniu systemu politycznego każdego państwa. Wielopartyjna scena polityczna w krajach postkomunistycznych odrodziła się w latach 90. XX wieku. Interpretacja podziałów politycznych, jakie miały miejsce w tym czasie, ściśle wiąże się z historycznym kontekstem osi lewica-prawica, czyli postkomunizm-antykomunizm. Taki układ systemu partyjnego opiera się na ciągłości zmian wynikających z rotacji ugrupowań, ich liderów, poglądów i idei.

Współczesna polityka państwa jest w rzeczywistości polityką partii politycznych⁴³⁰. Są one jednym z najistotniejszych elementów współczesnej demokracji. Tworzą wyspecjalizowaną strukturę agregacji⁴³¹ dążącą do wy-

⁴³⁰ A. Antoszewski, R. Herbut, *Systemy polityczne współczesnej Europy*, Warszawa 2006, s. 34.

⁴³¹ G. Almond, B. Powell, *Comparative Politics: A Developmental Approach*, Boston 1966, s. 99.

pracowania konsensusu społecznego⁴³² poprzez oddziaływanie na tendencje odśrodkowe wśród obywateli⁴³³. David Easton pisał, iż na system partyjny należy spojrzeć z perspektywy systemu politycznego, czyli celów i zasad, norm i struktury władzy⁴³⁴. Tylko w taki sposób można zauważyć wartości warunkujące polityczną interakcję.

Funkcjonowanie demokracji przedstawicielskiej jest możliwe dzięki istnieniu partii politycznych, które zapewniają łączność między państwem i jego obywatelami. „Demokracja jest nieodwołalnie i nieuchronnie państwem partyjnym”⁴³⁵. Partie polityczne reprezentują interesy jednostek w społeczeństwie demokratycznym. Polska ustawa o partiach politycznych z 27 czerwca 1997 stanowi w art. 1, iż: „Partia polityczna jest dobrowolną organizacją, występującą pod określoną nazwą, stawiającą sobie za cel udział w życiu publicznym poprzez wywieranie metodami demokratycznymi wpływu na kształtowanie polityki państwa lub sprawowanie władzy publicznej”⁴³⁶.

Partie polityczne należy analizować w kontekście zjawisk społecznych i politycznych, gdyż w tych dziedzinach życia ich oddziaływanie jest największe. Cele działania partii politycznych są bowiem z góry określone⁴³⁷, a orientacja podmiotu skierowana jest na ich osiągnięcie⁴³⁸. Dążenie do zrealizowania politycznych celów prowadzi również do przyjęcia wyborczych konsekwencji swoich działań⁴³⁹. Role odgrywane przez partie polityczne zmieniły się bardzo dynamicznie⁴⁴⁰. Benjamin R. Barber pisał, iż państwo

nie jest już samowystarczalne w tworzeniu polityki⁴⁴¹. Samuel P. Huntington dodawał, że traci ono swoją podmiotowość na rzecz integralnych elementów, które wykształtowało podczas historycznej ewolucji⁴⁴². Erhard Cziomer i Lubomir W. Zyblikiewicz zauważyli, że dzieje się to za wyraźnym przyzwoleniem państwa oraz z korzyścią dla niego⁴⁴³. Z jednej strony obserwujemy nieścisłości między wymienionymi tendencjami, z drugiej natomiast zjawiska te uzupełniają się i wzmacniają⁴⁴⁴. Państwo zmierza zatem przede wszystkim do zrównoważenia pewnej asymetrii zależności, do zrównoważenia roli podmiotów systemu politycznego⁴⁴⁵. Ta szeroka debata naukowa podejmuje problematykę partii politycznych we współczesnych demokracjach⁴⁴⁶. Zarówno państwo, jak i partie polityczne są jednak współzależne od siebie, zróżnicowane tylko stopniem zależności⁴⁴⁷. Państwo ustępuje miejsca istotniejszym aktorom politycznym – partie polityczne sterują więc państwem, kreując jego wizerunek na zewnątrz⁴⁴⁸.

⁴⁴¹ B.R. Barber, *Dżihad kontra McŚwiat*, Warszawa 1997, s. 31.

⁴⁴² S.P. Huntington, *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, Warszawa 1997, s. 32.

⁴⁴³ E. Cziomer, L.W. Zyblikiewicz, *Zarys współczesnych stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2005, s. 41; S. Sulowski, *Państwo narodowe w procesie integracji europejskiej*, „Przegląd Europejski” 2003, nr 2, s. 27–28; M.E. Porter, *Strategie konkurencji*, Warszawa 1992, s. 13; K. Jasiołki, M. Mołęda-Zdziech, U. Kurczewska, *Lobbying. Sztuka skutecznego wywierania wpływu*, Kraków 2000, s. 113; J. Flis, *O strategii i polityce w kontekście sił zbrojnych*, „Zeszyty Naukowe” AON 2003, nr 4; D. Skrzypiński, *Strategie partii politycznych [w:] Marketing polityczny w teorii i praktyce*, A.W. Jabłoński, L. Sobkowiak (red.), Wrocław 2002, s. 128; H. Kissinger, *Dyplomacja*, Warszawa 1996.

⁴⁴⁴ E. Polak, *Integracja i dezintegracja jako współzależne procesy współczesnych przemian cywilizacyjnych*, Gdańsk 2001, s. 223–224.

⁴⁴⁵ J. Kukułka, *Procesy internacjonalizacji i współzależności w stosunkach międzynarodowych [w:] Stosunki międzynarodowe. Geneza, struktura, dynamika*, E. Halizak, R. Kuźniar (red.), Warszawa 2000, s. 229–230; T. Łoś-Nowak, *Stosunki międzynarodowe. Teorie, systemy, uczestnicy*, Wrocław 2000, s. 110–111; I. Popiuk-Rysińska, *Uczestnicy stosunków międzynarodowych, ich interesy i oddziaływania [w:] Stosunki międzynarodowe. Geneza, struktura, dynamika*, E. Halizak, R. Kuźniar (red.), Warszawa 2000, s. 106; S. Ehrlich, *Wstęp do nauki o państwie i prawie*, Warszawa 1979, s. 67.

⁴⁴⁶ Zob. Z. Leszczyński, S. Sadowski (red.), *Suwerenność państwa we współczesnych stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 2005.

⁴⁴⁷ J. Kukułka, *Teoria stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2000, s. 236.

⁴⁴⁸ T. Łoś-Nowak, *Stosunki międzynarodowe...op. cit.*, s. 83.

⁴³² F. Sorauf, *Political Parties in the American System*, Boston 1964, s. 66.

⁴³³ C. Rosisiter, *Parties and Politics in America*, New York 1964, s. 61.

⁴³⁴ D. Easton, *Analyse du système politique*, Paris 1974, s. 182.

⁴³⁵ H. Kelsen, *O istocie i wartości demokracji*, Warszawa-Wrocław 1985, s. 34.

⁴³⁶ *Ustawa z dn. 27 czerwca 1997 roku o partiach politycznych*, Dziennik Ustaw Nr 98 poz. 604; tekst jednolity Dz. U. z 2001 roku Nr 79, poz. 857; zm. Dz. U. z 2001 Nr 154, poz. 1802, Dz. U. z 2002 r. Nr 127, poz. 1089.

⁴³⁷ P. Dunleavy, *Democracy, Bureaucracy and the Public Choice*, New York 1991, s. 3–4.

⁴³⁸ J. Schlesinger, *On the Theory of Party Organization*, „Journal of Politics” 1984, nr 46, s. 375.

⁴³⁹ *Ibidem*, s. 383. Zob. C. Schmitt, *Politische Theologie. Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität*, Berlin 1922; R. Aron, *Paix et guerre entre les nations*, Paris 1962; J. Freund, *L'essence du politique*, Paris 1986; F. Ryszka, *O pojęciu polityki*, Warszawa 1992; L. Strauss, *Czym jest filozofia polityki [w:] Sokratejskie pytania*, L. Strauss (red.), Warszawa 1998, s. 61–106.

⁴⁴⁰ T. Łoś-Nowak, *Państwo jako uczestnik stosunków międzynarodowych [w:] Studia z teorii polityki*, A.W. Jabłoński, L. Sobkowiak (red.), t. II, Wrocław 1998, s. 84.

Narastające trudności w porozumiewaniu się elit krajów postradzieckich tworzą wyzwolone z więzów wartości, które nadają nowy sens znaczeniu państwa i partii politycznych⁴⁴⁹. Andrzej Chodubski wyjaśnia to zjawisko jako zderzenie przestrzeni kulturowej z wyzwaniami współczesności. Podział, jaki nastąpił w świecie ideologii partii politycznych, stał się odzwierciedleniem kontrastu zachodnioeuropejskiego i radzieckiego⁴⁵⁰.

Istotą działania partii politycznych jest władza i dążenie do jej zdobycia⁴⁵¹. Władza jest głównym mechanizmem funkcjonowania partii politycznych. Rywalizacja o nią odkrywa problemy istotne dla elektoratu⁴⁵², przedstawiając jednocześnie różne koncepcje ich rozwiązania. Wpływa to również na wielowymiarowość ujęcia partii politycznych, które przybierają różne formy i programy⁴⁵³. Partie polityczne są zatem odpowiedzialne za wyłanianie elit, będąc często jedyną możliwością dotarcia do czołowych stanowisk państwowych. Członkowie każdej partii politycznej, a w szczególności działacze aktywni tworzą elity polityczne. Te zaś odgrywają istotną rolę w kreowaniu polityki państwa i decyzji podejmowanych przez rząd. Partie polityczne naturalnie selekcionują kandydatów do sprawowania funkcji politycznych.

Kwestia partii politycznych i systemów partyjnych krajów postkomunistycznych stanowi jeden z najczęściej poruszanych tematów dyskursu politycznego i politologicznego⁴⁵⁴. Zdaniem Katarzyny Sobolewskiej-Myślik ustalenie

⁴⁴⁹ Z. Baumann, *Globalizacja*, Warszawa 2000, s. 7. Zob. A. Korybski, *Funkcje państwa* [w:] *Wprowadzenie do nauki o państwie i polityce*, B. Szmulik, M. Żmigrodzki (red.), Lublin 2002, s. 107; G. Gierszewska, M. Romanowska, *Analiza strategiczna przedsiębiorstwa*, Warszawa 1995; D. Skrzypiński, *Strategie partii politycznych* [w:] *Marketing polityczny w teorii i praktyce*, A.W. Jabłoński, L. Sobkowiak (red.), Wrocław 2002; K. Oblój, *Strategia organizacji*, Warszawa 1999.

⁴⁵⁰ A. Chodubski, *Instytucjonalizacja jako proces historyczny i kulturowy* [w:] *Idee – Instytucje – Demokracja. Instytucjonalizacja polskiej transformacji ustrojowej*, L. Rubisz (red.), Toruń 2006, s. 25.

⁴⁵¹ P. Deszczyński, K. Gołata, *Demokratyczne systemy polityczne*, Poznań 2000, s. 15–16.

⁴⁵² C. Mudde, *The Paradox of the Anti-Party*, „Party Politics” 1999, nr 2, s. 183.

⁴⁵³ R. Herbut, *op. cit.*, s. 7.

⁴⁵⁴ A. Antoszewski, P. Fiala, R. Herbut, J. Sroka, *Partie i systemy partyjne Europy Środkowej*, Wrocław 2003, s. 13. Zob. A. Antoszewski, R. Herbut, *Systemy polityczne współczesnego świata*, Gdańsk 2001; M. Grzybowski, A. Zięba, *Współczesne systemy partyjne wybranych państw europejskich*, Kraków 1996; M. Bankowicz, A. Dudek, A. Gruszczyk, J. Polit, Z. Zblewski [powyżej czterech autorów podajemy tylko redaktora], *Historia polityczna świata*

jednoznacznej definicji partii politycznej jest zagadnieniem skomplikowanym, gdyż podlegają one ciągłej ewolucji⁴⁵⁵. Wskazując na zamierzony cel partii politycznej, twierdzi, że są to zbiorowości zorganizowane dla utrzymania i zdobycia władzy politycznej⁴⁵⁶. Bazując na definicji Wiesława Skrzydło, można powiedzieć, że partia polityczna to zorganizowana grupa osób dobrowolnie zrzeszonych, wyznających podobne zasady polityczne wyrażone w programie, który stanowi podstawę działalności zmierzającej do zdobycia lub utrzymania władzy w państwie i zrealizowania tą drogą swoich interesów⁴⁵⁷. Giovanni Sartori określa partię polityczną jako grupę opartą na zasadach, zorientowaną na dobro wspólne, odróżnia je w ten sposób od frakcji działających w oparciu o interesy i emocje⁴⁵⁸. Sartori, posługując się pojęciem formy i mechanizmu, zbudował kryteria analizy i klasyfikację systemów partyjnych⁴⁵⁹.

Tabele 16 i 17 przedstawiają kryteria analizy, klasyfikację i typologię systemów partyjnych przyjętych przez Sartoriego. Jego podział jest powszechnie przyjmowany⁴⁶⁰. W przypadku, gdy jedna partia pozyskuje większość 50% lub większą, mamy do czynienia z predominacją. Dwupartyjność ma miejsce, gdy dwie partie są bliskie większości 50%, jest ona wtedy bliska równo-

ta XX wieku 1945–2000, Kraków 2004; M. Migalski, W. Wojtasik, M. Mazur, *Polski system partyjny*, Warszawa 2006; K. Kowalczyk, Ł. Tomczak, *Partie i system partyjny RP. Stan i perspektywy*, Toruń 2007; P. Radzikowski, *Historia powszechna 1945–1994. Skrypt dla studentów historii*, Kielce 1996; W. Roszkowski, *Półwiecze: historia polityczna świata po 1945 roku*, Warszawa 2002; P. Śpiwak, *Ideologie i obywatele*, Warszawa 1991; W. Sokół i M. Żmigrodzki, *Współczesne partie i systemy partyjne. Zagadnienia teorii i praktyki politycznej*, Lublin 2005.

⁴⁵⁵ K. Sobolewska-Myślik, *Partie i systemy partyjne na świecie*, Warszawa 2004, s. 7.

⁴⁵⁶ J. Kowalski, W. Lamentowicz, P. Winczorek, *Teoria państwa i prawa*, Warszawa 1979, s. 227.

⁴⁵⁷ W. Skrzydło, *O partii i systemach partyjnych*, Warszawa 1976, s. 31.

⁴⁵⁸ Zob. G. Sartori, *Parties and Party System. A Framework for Analysis*, New York 1976.

⁴⁵⁹ G. Sartori, *Parties and Party Systems. A Framework for Analysis*, vol. I, Cambridge 1976, s. 42–44; G. Sartori, *Relevancja polityczna a stosowanie podejścia ilościowego w typizacji systemów partyjnych*, „Dialogi Polityczne” 2008, nr 10, s. 225–232; B. Michalak, *Partie protestu w Europie Zachodniej. Analiza relewancji politycznej*, Toruń 2008, s. 51–61, 68–89; P. Taggart, *Populizm i patologie polityki przedstawicielskiej* [w:] *Demokracja w obliczu populizmu*, Y. Mény, Y. Surel (red.), Warszawa 2007, s. 106–128.

⁴⁶⁰ P. Mair, *Party System Change. Approaches and Interpretations*, Oxford 1997, s. 204; M. Duverger, *I partiti politici*, Milano 1981, s. 255–333; G. Almond, *A Functional Approach to Comparative Politics* [w:] *The Politics of the Developing Areas*, G. Almond, J.S. Coleman (red.), Princeton 1960, s. 40.

ści. Gdy występuje od 3 do 5 partii, występuje fragmentaryzacja ograniczona, co oznacza, że żadna partia nie zdobywa większości absolutnej. Gdy liczba partii wynosi 6 i więcej, fragmentaryzacja określana jest jako ekstremalna. Na podstawie analizy Sartoriego można zatem stwierdzić, iż fragmentaryzacja systemu partyjnego Republiki Mołdawii jest zdecydowanie ekstremalna, gdyż liczba ugrupowań politycznych zdecydowanie przekracza 6, wynosząc momentami 20 lub więcej.

Tabela 16. Kryteria analizy systemów partyjnych w oparciu o teorię G. Sartoriego

Systemy partyjne	Liczba bloków partii	Polaryzacja	Kierunek
Pluralizm prosty	Bipolarny (dwubiegunowy)	Brak	Dośrodkowy
Pluralizm umiarkowany	Bipolarny (do 5 partii)	Znikoma	Dośrodkowy
Pluralizm ekstremalny	Wielobiegunowy (więcej niż 5 partii)	Maksymalna	Odśrodkowy

Źródło: G. Sartori, *Partiti e sistemi di partito. Corso di scienza politica. Anno accademico 1964-1965*, Firenze 1965, s. 73.

Tabela 17. Klasyfikacja a typologia systemów partyjnych w oparciu o teorię G. Sartoriego

Klasyfikacja	Typologia
System partii dominującej	System partii dominującej
System dwupartyjny	System dwupartyjny
Pluralizm ograniczony	Pluralizm umiarkowany
Pluralizm ekstremalny	Pluralizm spolaryzowany
Atomizacja	Atomizacja

Źródło: D. Fisichella, *Elezioni e democrazia. Un'analisi comparata*, Bologna 2003, s. 222.

Świadomość istnienia zasad, w oparciu o które działają partie polityczne, czyni z nich organizacje walczące o legitymizację społeczną. W oparciu obywateli wyraża się sukces wyborczy danej organizacji politycznej, co przekłada się na rolę w podejmowaniu decyzji w państwie. Taki układ zależności wymusza na partiach politycznych uwzględnianie zasad, którymi kierują się obywatele, by w oparciu o nie i swoje własne koncepcje stworzyć front polityczny popierany przez ogół obywateli. Juan Linz stwierdził, że w państwach

realnego socjalizmu komunizm wywołał efekt spłaszczonego krajobrazu⁴⁶¹. Zdaniem Ryszarda Herbuta oznacza to, że istniały grupy społeczne, ale nie dysponowały spójną i kolektywną tożsamością na poziomie przetargów politycznych, co w konsekwencji nie organizowało ich jako elektoratu⁴⁶².

Według definicji Edmunda Burke'a partia polityczna składa się z ludzi, którzy pragną realizować interes narodu zgodnie z zasadami akceptowanymi przez wszystkich⁴⁶³. Interes ten realizowany jest przede wszystkim poprzez udział w wyborach⁴⁶⁴, co odróżnia partie polityczne od grup lobbingsowych i nacisku⁴⁶⁵, dając tym samym szanse przeprowadzenia swojej woli w ramach pewnego stosunku społecznego⁴⁶⁶. Pogląd ten prezentuje funkcjonalne ujęcie partii politycznych, na podstawie którego tworzy definicje m.in. Joseph Schumpeter, określając partię polityczną jako grupę, której członkowie decydują się na wspólne działanie w walce o władzę polityczną⁴⁶⁷. Podobnie pisze Joseph LaPalombara, podkreślając machinę sprawowania władzy wyrażoną efektem jej zdobycia⁴⁶⁸, redystrybucji i restrukturyzacji głosów⁴⁶⁹.

Zdaniem Ryszarda Herbuta nie można przesadnie akcentować roli partii jako ogniwa pośredniczącego między władzą a społeczeństwem⁴⁷⁰, gdyż jest ona „niemal synonimem rozkładu społecznego i anarchii”⁴⁷¹ rozumianym jako „lekarstwo, które nie wiadomo jak stosować”⁴⁷². Partie polityczne

⁴⁶¹ J. Linz, A. Stepan, R. Gunther, *Democratic Transition and Consolidation in Southern Europe, with Reflections on Latin America and Eastern Europe* [w:] *The Politics of Democratic Consolidation: Southern Europe in Comparative Perspective*, R. Gunter, N. Diamandouros, H.J. Puhle (red.), Baltimore 1995.

⁴⁶² A. Antoszewski, R. Herbut, *op. cit.*, s. 56.

⁴⁶³ P.A. Beck, *Party Politics in America*, New York 1976, s. 8.

⁴⁶⁴ T. Żyro, *Wstęp do politologii*, Warszawa 2004, s. 254.

⁴⁶⁵ M. Chmaj, *Wolność tworzenia i działania partii politycznych. Studium porównawcze*, Olsztyn 2006, s. 22.

⁴⁶⁶ M. Weber, *Gospodarka i społeczeństwo*, Warszawa 2002, s. 39.

⁴⁶⁷ J. Schumpeter, *Capitalism, Socialism, and Democracy*, New York 1962, s. 283.

⁴⁶⁸ J. LaPalombara, *Politics within Nations*, Englewood Cliffs 1974, s. 509.

⁴⁶⁹ L. Epstein, *Political Parties in Western Democracies*, New York 1967, s. 77.

⁴⁷⁰ R. Herbut, *op. cit.*, s. 23, 24.

⁴⁷¹ Z. Wachlowski, *Stronictwa polityczne we współczesnym świecie*, Warszawa-Kraków 1939, s. 11.

⁴⁷² J. Filip, *Przyczyny ustanowienia i zakres prawnej regulacji partii politycznych* [w:] *Prawne aspekty funkcjonowania partii politycznych w państwach Europy Środkowej i Wschodniej*,

wypełniają istotne funkcje publiczne ściśle związane z władzą państwową⁴⁷³. W różny sposób komunikują się ze społeczeństwem, jednak nadal najbardziej efektywnym komunikatorem jest program⁴⁷⁴ będący jednocześnie istotą ich bezpośredniej definicji i klasyfikacji⁴⁷⁵.

Partie polityczne integrują jednostki⁴⁷⁶, tworząc wizję wspólnoty i całości społecznej⁴⁷⁷ poprzez dobrowolne członkostwo oparte na aktywności i mobilizacji⁴⁷⁸ w celu uzyskania władzy na rzecz liderów, ale z korzyścią dla wszystkich członków⁴⁷⁹. Do takiego rozumienia definicji partii politycznych nawiązuje orientacja strukturalna wyrażona za pomocą partii, czyli struktury ujawniającej określone wzorce aktywności⁴⁸⁰.

Partie polityczne są najlepszym ze znanych mechanizmów selekcji aktorów i programów⁴⁸¹. Głównym walorem partii jest to, iż są nośnikami idei, które z kolei stanowią czynnik rozbudowy społeczeństw⁴⁸². Siła partii politycznych tkwi w umiejętności nawiązania więzi z elektoratem, narodem, masami⁴⁸³, w próbie pogodzenia wymagań, jakie stawia ustrój demokratyczny⁴⁸⁴ i interes narodowy. Partie polityczne są efektem upowszechnienia praw wyborczych odwołujących się do społeczeństwa⁴⁸⁵.

A. Domańska, K. Skotnicki (red.), Łódź 2003, s. 78.

⁴⁷³ W. Sokolewicz, *Partie polityczne w polskim prawie konstytucyjnym: wczoraj, dziś, jutro*, „Studia Prawnicze” 1991, nr 4, s. 4.

⁴⁷⁴ R. Herbut, *Teoria i praktyka*, op. cit., s. 9.

⁴⁷⁵ M. Chmaj, *Wolność tworzenia*, op. cit.

⁴⁷⁶ O. Kirchheimer, *The Transformation of Western European Party System* [w:] *Political Parties and Political Development*, J. LaPalombara, M. Weiner (red.), Cambridge 1994, s. 188.

⁴⁷⁷ S. Neumann, *Modern Political Parties. Approaches to Comparative Politics*, Chicago 1956, s. 397.

⁴⁷⁸ R. Macridis, *Political Parties: Contemporary Trends and Ideas*, New York 1967, s. 9.

⁴⁷⁹ M. Weber, *Economy and Society: An Outline Interpretive Sociology*, New York 1968, s. 284.

⁴⁸⁰ R. Herbut, *Teoria i praktyka*, op. cit., s. 24, 26–28.

⁴⁸¹ B. Banaszak, *System konstytucyjny Niemiec*, Warszawa 2001, s. 54.

⁴⁸² B. Bierut, *O partii*, Warszawa 1954, s. 323.

⁴⁸³ *Ibidem*, s. 322.

⁴⁸⁴ I. Borowik, *Odbudowywanie pamięci. Przemiany religijne w Europie Środkowo-Wschodniej po upadku komunizmu*, Kraków 2000, s. 89.

⁴⁸⁵ J. Baszkiewicz, *Powszechna historia ustrojów państwowych*, Gdańsk 2002, s. 304.

Analiza instytucjonalnego kształtu sceny politycznej ujawnia zarówno słabości, jak i mocne strony partii politycznych. Relacje między systemem partyjnym a kształtem sceny politycznej rysują model rywalizacji, wpływając jednocześnie na otoczenie systemu politycznego. Kształt rywalizacji wyborczej i parlamentarnej wpływa natomiast na praktykę funkcjonowania władzy wykonawczej. W XVII wieku Tomasz Hobbes uznał, iż warunkiem podstawowym istnienia suwerennej władzy jest zapewnienie wewnętrznej stabilizacji sceny politycznej⁴⁸⁶. Myśl Hobbesa skłania do refleksji filozoficznej nad rolą partii politycznych w utrzymaniu stabilizacji. W państwach, które niedawno odzyskały niepodległość, wiedza na ten temat jest nadal znikoma.

3.2. PROCES KSZTAŁTOWANIA SIĘ PARTII POLITYCZNYCH

Partie polityczne Republiki Mołdawii istnieją bez wzajemnego układu powiązań między poszczególnymi ugrupowaniami. Tkwią w zdekoncentrowanym systemie partyjnym jako podmioty słowa, a nie działania. Rozdrobnienie sceny partyjnej powoduje, że 25% społeczeństwa nie potrafi zidentyfikować się z konkretnym ugrupowaniem politycznym, a zaledwie 19,8% obywateli ma zaufanie do polityków⁴⁸⁷.

Geneza Partii Komunistycznej sięga początków XX wieku i rewolucji październikowej oraz związanym z nią rozłamek ruchu robotniczego skupionego wcześniej wokół partii socjalistycznej⁴⁸⁸. Ostatecznym bodźcem dla utworzenia nowych partii stała się Międzynarodówka Komunistyczna w 1919 roku, która głosiła m.in. funkcjonowanie na zasadach centralizmu demokratycznego wykluczającego demokrację wewnątrzpartyjną⁴⁸⁹. Maurice Duverger sklasyfikował partie komunistyczne jako partie zakonu⁴⁹⁰, które stały się w późniejszym czasie zwartymi i zamkniętymi strukturami. Utwier-

⁴⁸⁶ Zob. P. Załęski, *Publiczne ciało: Koncepcja cywilizowanego stowarzyszenia w dobie klasyzmu*, „Studia Socjologiczne” 2005, nr 3.

⁴⁸⁷ *Poparcie dla partii politycznych*, Claris merytoryczny Ambasady RP w Kiszyniowie, nr 923 z 14.09.2007.

⁴⁸⁸ K. Sobolewska-Myślik, op. cit.

⁴⁸⁹ W. Kozub-Ciembroniewicz, *Doktryna socjaldemokracji* [w:] *Doktryny polityczne XIX i XX wieku*, W. Kozub-Ciembroniewicz, (red.), Kraków 2000, s. 231.

⁴⁹⁰ M. Duverger, *Political Parties*, New York 1965, s. 129, 130.

działy one wpływy ZSRR w poszczególnych krajach z wyjątkiem państw zachodnich. Po II wojnie światowej stanowiły one płaszczyznę współpracy rozmaitych sił politycznych⁴⁹¹.

Stworzenie sztywnego podziału Europy i umocnienie się wpływów ZSRR w jej wschodniej części przyczyniło się do stworzenia schematycznych ugrupowań komunistycznych działających w ścisłym porozumieniu partii naczelnej, czyli Komunistycznej Partii ZSRR. Doktryna eurokomunizmu lat 60. i 70. XX wieku dała partiom komunistycznym pewną swobodę działania i samodzielność w dochodzeniu do założeń programowych poprzez nową interpretację internacjonalizmu⁴⁹². Niezmiennym celem komunistów pozostała jednak walka z kapitalizmem, a nie jego reforma. Był to element różniący ich od socjaldemokratów⁴⁹³. Nastąpiła formalna zmiana ideologiczna i doktrynalna. Nazwa ugrupowania nie zmieniła się jednak, ewolucja od nurtu komunistycznego do socjaldemokratycznego pozwoliła na zachowanie platformy wyborczej⁴⁹⁴.

Po upadku ZSRR większość republik – w tym Mołdawia – nie była zdolna do samodzielnego funkcjonowania pod względem ekonomicznym, społecznym, a przede wszystkim politycznym⁴⁹⁵. Nomenklatura komunistyczna miała bardzo rozległe wpływy, w oparciu o nie zbudowano zasadę demokratycznej już Republiki Mołdawii. Partia Komunistów Republiki Mołdawii to przykład ugrupowania, które po upadku socjalizmu chciało kontynuować jego tradycje w warunkach demokracji, niewprowadzając większych zmian⁴⁹⁶. Powstała w październiku 1993 roku. Początkowo prawo uniemożliwiało komunistom zarejestrowanie ugrupowania. Wynikało to z ustawy o partiach politycznych i innych organizacjach społeczno-politycznych z 17 września

1991 roku. Ugrupowanie zawiązało się po to, aby walczyć o unieważnienie prawa warunkującego wstrzymanie rejestracji tejże partii, dało początek nowej Partii Komunistów Republiki Mołdawii. Ostatecznie ustawa została zmieniona, a zjazd założycielski Partii Komunistycznej odbył się w październiku 1993 roku⁴⁹⁷. Zaaprobowano wówczas statut i wybrano trzech przewodniczących, wśród których znalazł się Vladimir Voronin. Rozpoczęto również kształtowanie organów partyjnych. Drugi zjazd partii odbył się w kwietniu 1994 roku. W tym też czasie oficjalnie zarejestrowano Partia Komunistów Republiki Mołdawii. Kongres przyjął program partii i wybrał Centralny Komitet i Centralną Komisję Rewizyjną Partii Komunistów Republiki Mołdawii. Na zjeździe Plenarnym Centralnego Komitetu dokonano wyboru Politycznego Komitetu Wykonawczego i desygnował Vladimira Voronina na swojego sekretarza. Partia Komunistów wielokrotnie brała udział w wyborach parlamentarnych, wyznaczała także swojego kandydata na prezydenta w 1996, 2000 i 2001 roku⁴⁹⁸.

W rezultacie wygrania w 2005 roku wyborów parlamentarnych Komunistyczna Partia Mołdawii otrzymała 56 miejsc w parlamencie. To pomogło w promowaniu jej przywódcy, Vladimira Voronina, na drugą kadencję prezydencką. 19 kwietnia 2005 roku Komunistyczna Partia Mołdawii zaaprobowowała program działania i skład drugiego rządu⁴⁹⁹, wywierając tym samym

⁴⁹⁷ Podczas zjazdu wybrano 179 delegatów, a także komitety przedstawicielskie w poszczególnych regionach, m.in. w Kiszyniowie, Balti, Comrat, Cahul, Soroca, Drochia, Straseni.

⁴⁹⁸ Po wyborach parlamentarnych w 1998 roku Frakcja Komunistyczna stała w opozycji do Sojuszu dla Demokracji i Przekształceń i dała votum nieufności dla tegoż rządu. W 2000 roku partia komunistyczna głosowała za parlamentarnym systemem rządzenia w Republice Mołdawii. Dzięki temu podczas kolejnych wyborów w lutym 2005 roku uzyskała 71 ze 101 miejsc w parlamencie, co dawało większość zdolną zmieniać konstytucję i wybierać prezydenta. Komuniści wykorzystali tę sytuację dość szybko, dzięki czemu już 4 kwietnia 2001 roku I sekretarz partii został wybrany na prezydenta kraju. Voronina powołano również w roku 2002 na stanowisko przewodniczącego partii, natomiast I sekretarzem został Victor Stepaniuk, lider frakcji komunistycznej w parlamencie. W skład Wykonawczego Biura Politycznego weszli m.in.: Eugenia Ostapciuc, Vasile Iovv, Valerian Cristea, Iurie Stoicov, Valerie Garev, Wiktor Novic. W roku 2004 podczas kolejnego kongresu partii ponownie wybrano Voronina przewodniczącym, natomiast na stanowisko I sekretarza mianowano: Valeriu Save i Victora Stepaniuka.

⁴⁹⁹ *Political parties of the Republic of Moldova, Party of Communists of Moldova, Historic background*, www.parties.e-democracy.md/en/parties/pcrm/, 03.13.2008.

⁴⁹¹ J. Janicki, *Wpływy wyborcze zachodnioeuropejskiej lewicy*, Warszawa 1982, s. 148.

⁴⁹² K. Sobolewska-Mysłik, *op. cit.*, s. 60.

⁴⁹³ Zob. M. Jaskólski, *Słownik historii doktryn politycznych*, Warszawa 1999, t. 2.

⁴⁹⁴ Zob. M. Migalski, M. Mazur, W. Wojtasik, *Polski system partyjny*, Warszawa 2006; P. Sztompka, *Kulturowe imponderabilia szybkich zmian społecznych. Zaufanie, lojalność, solidarność*, „Studia Socjologiczne” 1997, nr 4 (147); M. Migalski, *Czeski i polski system partyjny*, Warszawa 2008; M. Migalski, *Koncepcja „mostu między Wschodem a Zachodem” Edwarda Benesza*, Sosnowiec 2004.

⁴⁹⁵ Zob. S. Bieliń, *Patrząc na Wschód*, Warszawa 1997.

⁴⁹⁶ M. Bull, *The West European Communist Movement in the Late Twentieth Century*, „West European Politics” 1995, t. 18, nr 1, s. 78–87.

istotny wpływ na przebieg państwowego procesu decyzyjnego poprzez systematyczne uczestnictwo w przetargach koalicyjnych⁵⁰⁰.

Głównymi organami Komunistycznej Partii Mołdawii były kongres, komitet centralny, władza wykonawcza politycznego komitetu centralnego, komisja partyjna komitetu centralnego, sekretarz, komisja rewizyjna i komisja kontrolna⁵⁰¹. Rządy partii komunistycznej opierały się na walce wyłącznie „politycznej” wewnątrz społeczeństwa normatywnie politycznego⁵⁰², legitymizacja natomiast wyrażona jest jako legalność i akceptacja władzy⁵⁰³.

Najliczniejszą grupę w Republice Mołdawii stanowiły partie wywodzące się z ruchu socjaldemokratycznego. Zaliczamy do nich: Demokratyczną Partię Mołdawii, Socjalistyczną Partię Mołdawii, Ruch „Nadzieja”, Unię Pracowniczą Ojczyzna, Ruch Ravnoprawie, Partię Socjalistów Republiki Mołdawii, Partię Społeczno-Ekonomicznej Sprawiedliwości, ugrupowanie Zjednoczona Mołdawia i Partia Socjaldemokratyczna. Istotą ugrupowań o charakterze socjaldemokratycznym jest założenie ewolucyjnej drogi zmian, jakie zaistniały w Mołdawii po upadku Związku Radzieckiego.

Demokratyczna Partia Mołdawii powstała 8 lutego 1997 roku w oparciu o hasło: „Mołdawia – kraj przekształcony i demokratyczny”. W konferencji założycielskiej wzięło udział 860 delegatów, a jej inicjatorami byli członkowie bloku wspierającego prezydenta Petru Luczinskiego⁵⁰⁴. Zadanie to stało się priorytetem działalności partii⁵⁰⁵. Drugim natomiast było stworzenie ruchu centrowego, zdolnego do rywalizowania z frakcją komunistyczną. Prezesem partii został Dumitru Diakow.

Demokratyczna Partia Mołdawii (FDPM) w połączeniu z Sojuszem dla Demokracji i Reform (ADR) ukształtowała pierwszy koalicyjny rząd w hi-

⁵⁰⁰ R. Herbut, *Systemy partyjne w Europie Zachodnie – ciągłość i zmiana. Studium porównawcze*, Wrocław 1996, s. 219.

⁵⁰¹ *Political parties of the Republic of Moldova, Governing bodies of the Communist Party of the Republic of Moldova*, www.parties.e-democracy.md/en/parties/pcrm/apparatus/, 03.12.2008.

⁵⁰² A. Besançon, *Przekleństwo wieku. O komunizmie, narodowym socjalizmie i jedyności zagłady*, Warszawa 2000, s. 56.

⁵⁰³ T. Biernat, *Legitymizacja władzy politycznej. Elementy teorii*, Toruń 2000, s. 5.

⁵⁰⁴ *Political parties of the Republic of Moldova, Democratic Party of Moldova, Historic background*, www.parties.e-democracy.md/en/parties/pdm/, 16.11.2008.

⁵⁰⁵ Ł. Wróblewski, *Petru Luczinski*, www.psz.pl, 20.10.2006.

storii. W jego skład wchodził przedstawiciel wszystkich partii politycznych tworzących koalicję. Demokratyczna Partia Mołdawii odegrała dużą rolę w tworzeniu opozycyjnego bloku centrowego. Dążenia te ujawniły się przede wszystkim podczas Kongresu Partii 17 października 1998 roku. Wysłunięto wówczas inicjatywę połączenia wszystkich partii centrowych reprezentujących Sojusz dla Demokracji i Przekształceń w jedną formację. Na stanowisko prezesa wyznaczono Dumitru Diakowa. Formalizacja tych zamiarów nastąpiła podczas drugiego kongresu w 2000 roku. Wtedy właśnie przekształcono Centrowy Sojusz dla Demokracji i Przekształceń oraz Demokratyczną Partię Mołdawii w jedną organizację pod nazwą Mołdawska Partia Demokratyczna. Prezesem tego ugrupowania mianowano Dumitru Diakowa, wcześniejszego lidera Demokratycznej Partii Mołdawii.

Scalenie ugrupowań centrowych w jeden twór sprawiło, że liczba członków wzrosła z 8 w 1997 roku do 25 tysięcy w roku 2000⁵⁰⁶. Główne organy Mołdawskiej Partii Demokratycznej to: kongres partii, rada narodowa, centralne biuro wykonawcze rady narodowej oraz komisja ds. cenzury⁵⁰⁷.

Socjalistyczna Partia Mołdawii została założona przez byłych działaczy Partii Komunistycznej 11 sierpnia 1992 roku. Przed wyborami w 1994 roku Socjalistyczna Partia Mołdawii zjednoczyła się z Ruchem „Unitate-Edinstwo” w tzw. Unię Socjalistyczną. Była to pierwsza w historii kraju koalicja lewicowa popierana przez Partię Komunistyczną. Wspólny blok wyborczy otrzymał w parlamencie 28 miejsc. Działalność Unii Socjalistycznej opierała się przede wszystkim na wspieraniu i współpracy z Agrarną Partią Mołdawii. Trwało to do wyborów prezydenckich w 1996 roku, a przerwane zostało w wyniku sporu o kandydata na prezydenta.

Wewnętrzne nieporozumienia w 1996 roku były przyczyną rozłamu Socjalistycznej Partii Mołdawii na dwa obozy. Pierwszy z nich, pod przewodnictwem Eduarda Smirnova, Veronici Abramcius i Valentina Krilova, w czerwcu 1997 roku utworzył Socjalistyczną Partię Republiki Mołdawii. Na czele drugiego obozu stanął Aureoli Cepow, a utworzona pod jego prze-

⁵⁰⁶ *Political parties of the Republic of Moldova, Democratic Party of Moldova, Historic background*, www.parties.e-democracy.md/en/parties/pdm/, 23.11.2008.

⁵⁰⁷ *Political parties of the Republic of Moldova, Democratic Party of Moldova, Governing bodies of the Democratic Party of Moldova (DPM)*, www.parties.e-democracy.md/en/parties/pdm/apparatus/, 22.10.2008.

wodnictwem Socjalistyczna Partia Działania poparła w wyborach prezydenckich Petru Luczinskiego. Po jego zwycięstwie utworzono rząd, na którego czele stanął Ion Ciubuk, natomiast sojusz Unia Socjalistyczna przeszedł do opozycji parlamentarnej.

Socjalistyczna Partia Mołdawii startowała w wyborach parlamentarnych w 1998 roku wspólnie z trzema partiami, które ukształtował Wyborczy Blok „Socjalistyczna Unia”. Doznała niepowodzenia, gdyż nie uzyskała dostatecznej liczby głosów, aby przekroczyć próg wyborczy. Trzy lata później Socjalistyczna Partia Mołdawii zapewniła sobie miejsce w parlamencie dzięki udziałowi w wyborach jako część Bloku Wyborczego „Braghis Sojusz”. Blok odniósł sukces dzięki poprzedniemu premierowi Dymitru Braghisowi. Socjalistyczna Partia Mołdawii brała również udział w wyborach lokalnych w latach: 1995, 1999 i 2003⁵⁰⁸. Główne organy partii to kongres i komisja⁵⁰⁹.

Ruch „Nadzieja” często nazywany jest też Ruchem „Profesjonalistów”. Został założony 30 kwietnia 1997 roku w celu wspierania rozwoju wartości demokratycznych, polityki i społeczeństwa obywatelskiego, ekonomii i praw socjalnych. Ruch ten startował w wyborach parlamentarnych w 1998 i 2001 roku. Deputowani Ruchu „Nadzieja” uzyskali miejsca w parlamencie w wyborach w 2001 roku dzięki udziałowi w Bloku „Braghis Sojusz”⁵¹⁰. Główne organy partii to kongres, rada i komitet wykonawczy⁵¹¹.

Unia Pracownicza „Ojczyzna” została założona 25 września 1999 roku. Jej podstawowym celem jest budowanie państwa socjalnego wspierającego godne i wolne życie obywateli. Przewodniczącym partii jest Gheorghe Sima⁵¹². Główne organy partii to: kongres, narodowa rada decyzyjna, przewodniczący partii i rada polityczna⁵¹³.

⁵⁰⁸ *Political parties of the Republic of Moldova, Socialist Party of Moldova, Historic background* www.parties.e-democracy.md/en/parties/psm/, 15.09.2008.

⁵⁰⁹ *Political parties of the Republic of Moldova, Socialist Party of Moldova, Governing bodies* www.parties.e-democracy.md/en/parties/psm/apparatus/, 14.08.2008.

⁵¹⁰ *Political parties of the Republic of Moldova, Professionals' Movement „Speranta-Nadejda”, Historic background*, www.parties.e-democracy.md/en/parties/mpsn/, 21.11.2008.

⁵¹¹ *Political parties of the Republic of Moldova, Professionals' Movement „Speranta-Nadejda”, Governing bodies*, www.parties.e-democracy.md/en/parties/mpsn/apparatus/, 15.11.2008.

⁵¹² *Political parties of the Republic of Moldova, Labor Union „Patria-Rodina”, Historical overview* www.parties.e-democracy.md/en/parties/um/, 02.03.2008.

⁵¹³ *Political parties of the Republic of Moldova, Labor Union „Patria-Rodina”, Leadership bodies* www.parties.e-democracy.md/en/parties/um/apparatus/, 23.10.2008.

Ruch Ravnopravie powstał 13 czerwca 1998 roku. Jego nazwa pochodzi od głównego celu, jaki stawia sobie w swojej działalności, a mianowicie promowania równości obywateli niezależnie od ich narodowości, statusu społecznego, religii czy zaplecza socjalnego, wzmacniania społeczeństwa obywatelskiego, budowania rządów prawa i państwa demokratycznego⁵¹⁴. Główne organy partii to: kongres, rada, przewodniczący, komitet wykonawczy i przewodniczący komitetu wykonawczego⁵¹⁵.

Partia Socjalistów Republiki Mołdawii „Ojczyzna” powstała po oddzieleniu się części Socjalistycznej Partii Mołdawii w 1996 roku. Na przewodniczącą partii została zarekomendowana i wybrana Veronica Abramciuc⁵¹⁶ (przewodnicząca departamentu stosunków międzynarodowych Republiki Mołdawii) oraz Eduard Smirnov (burmistrz Kiszyniowa). Partia ta popierana jest przez międzynarodowe stowarzyszenie „Naukowcy dla Demokracji i Socjalizmu”, jak również jest członkiem Międzynarodowej Unii Socjalistycznej. Partia dużo uwagi poświęca problemom etnicznym kraju, wzmacnianiu państwowości mołdawskiej i uregulowaniu konfliktu w Naddniestrzu⁵¹⁷. Głównymi organami partii są: kongres, rada partii i główny organ wykonawczy⁵¹⁸. Upadek systemu socjalistycznego i osłabienie pozycji organizacji lewicowych są dowodem głębokiego kryzysu socjalizmu w XXI wieku. Błędem popełnianym przez partie kwalifikowane jako lewicowe jest brak dostatecznej reakcji na szybko zmieniającą się rzeczywistość społeczno-polityczną państwa. Powstanie nowych idei lewicowych jest niezbędne nie tylko z punktu widzenia przetrwania ideologii, ale także by przełamać kryzys socjalizmu. Potrzebne są takie poglądy i idee, które uzbroją socjalizm XXI wieku w nową ideologiczną broń do walki z liberałami.

⁵¹⁴ *Socio-political Movement „Ravnopravie” (Equality), Political Parties of the Republic of Moldova, Historic background*; www.parties.e-democracy.md/en/parties/mspr/,

⁵¹⁵ www.parties.e-democracy.md/en/parties/mspr/apparatus/, 15.11.2008.

⁵¹⁶ W 1996 roku startowała w wyborach prezydenckich jako kandydat niezależny.

⁵¹⁷ *Political parties of the Republic of Moldova, Party of Socialists of the Republic of Moldova „Patria-Rodina”, Historic background*, www.parties.e-democracy.md/en/parties/psrm/, 07.08.2008.

⁵¹⁸ *Political parties of the Republic of Moldova, Party of Socialists of the Republic of Moldova „Patria-Rodina”, Governing bodies*, www.parties.e-democracy.md/en/parties/psrm/apparatus/, 11.06.2008.

Partia Społeczno-Ekonomicznej Sprawiedliwości została założona 25 lipca 1997 roku. Na jej przewodniczącą wybrano wtedy Marinę Livitchi, która wcześniej była znaczącym członkiem Agrarnej Partii Mołdawii⁵¹⁹. Strategicznym celem partii było sprzyjanie idei socjalnej sprawiedliwości i regulowanie praw państwa, walka z korupcją, biurokracją i niekompetencją urzędników państwowych. Partia Społeczno-Ekonomicznej Sprawiedliwości wystartowała w wyborach w 1998 roku, uzyskując zaledwie 1,95% głosów⁵²⁰.

Partia Socjaldemokratyczna powstała 13 maja 1990 roku. Walczy o rozwój Mołdawii w oparciu o polityczne, ekonomiczne i socjalne przesłanki demokracji. Przewodniczącymi partii są: Alexandru Coselev, Oazu Nantoi i Jon Negura. Początkowe działania Socjaldemokratycznej Partii Mołdawii skupiały się przede wszystkim na walce o niezależność wobec ZSRR. W 1992 roku wyraziła swój głęboki sprzeciw wobec zbrojnego uregulowania konfliktu w Naddniestrzu. Partia Socjaldemokratyczna ma swoją organizację młodzieżową. W ramach struktury funkcjonuje również Socjaldemokratyczna Unia Kobiet⁵²¹. Głównymi organami partii są: kongres, przewodniczący, narodowy komitet wykonawczy, rada polityczna, komisja etyki, komisja rewizyjna i komisja kontrolna⁵²².

W Republice Mołdawii istnieją również ugrupowania chadeckie, do których zaliczamy Chrześcijańsko-Demokratyczną Partię Ludową i Republikańską Partię Ludową. Chrześcijańsko-Demokratyczna Partia Ludowa jest jedną z głównych partii opozycyjnych. Partia ta to następczyni Demokratycznego Ruchu Mołdawii z lat 1988–1989, Narodowego Frontu Mołdawii z lat 1989–1992 i Chrześcijańsko-Narodowego Frontu Mołdawii z lat 1992–1999. Ugrupowanie jest pełnoprawnym członkiem organizacji Międzynarodowych Demokratycznych Narodów Chrześcijańskich. Chrześcijańsko-Demokratyczna Partia Ludowa w założeniach programowych propaguje przede wszystkim hasła dekomunizacji Mołdawii, otwartego i demokratycz-

⁵¹⁹ Reprezentowała tę partię w parlamencie w latach 1994–1998.

⁵²⁰ *Political parties of the Republic of Moldova, Party of Law and Justice, Historic background*, www.parties.e-democracy.md/en/parties/pdsem/, 18.11.2008.

⁵²¹ *Political parties of the Republic of Moldova, Social Democracy Party of Moldova*, www.parties.e-democracy.md/en/parties/pdsm/, 21.10.2008.

⁵²² *Political parties of the Republic of Moldova, Social Democracy Party of Moldova, Governing bodies* www.parties.e-democracy.md/en/parties/psdm/apparatus/, 21.10.2008.

nego społeczeństwa, a także przede wszystkim reform rolnictwa i samorządu terytorialnego, aby wzmocnić niezależność Republiki Mołdawii.

Po wyborach w 1998 roku Chrześcijańsko-Demokratyczna Partia Ludowa połączyła swoje struktury z Sojuszem dla Demokracji i Przekształceń, którego głównym celem było przerwanie rządów partii komunistycznej i kontynuowanie reform w kraju. W tym celu partia głosowała za wotum nieufności dla rządu Jona Sturla i poparła rząd Dymitru Braghisa. 9 stycznia 2002 roku chrześcijańscy demokraci zaczęli protestować przeciwko decyzji Ministra Edukacji – Ilie Vancea – o obowiązkowym nauczaniu języka rosyjskiego w szkołach. 22 stycznia 2002 roku Minister Sprawiedliwości Jon Morei tymczasowo zawiesił działalność partii chrześcijańskich demokratów za naruszanie obowiązującego prawodawstwa legislacyjnego⁵²³. W wyniku nacisków środowiska międzynarodowego odwołał jednak decyzję, partia wznowiła działalność, oskarżając rządzących o ataki na zasady demokratyczne⁵²⁴. Głównymi organami Chrześcijańsko-Demokratycznej Partii Ludowej są: kongres, rada narodowa i biuro partii⁵²⁵.

Republikańska Partia Ludowa została założona 16 kwietnia 1999 roku. Pierwotnie partia nosiła nazwę Chłopskiej⁵²⁶ Chrześcijańsko-Demokratycznej Partii Mołdawii. Przewodniczącym Republikańskiej Partii Ludowej został Vladimir Reus, a w 2004 roku na to stanowisko wybrano Nicolae Andronica. Głównym celem działalności partii jest budowanie nowej strategii w polityce i ekonomii kraju. Uczestniczy w wyborach parlamentarnych od 2001 roku, jednak nigdy nie udało się jej przekroczyć progu wyborczego. Partia wyraża chęć współpracy z politykami, którzy są gotowi otwarcie przeciwstawić się reżimowi Vladimira Voronina, który jej zdaniem uzurpuje wła-

⁵²³ Z demokracją fasadową mamy do czynienia w krajach demokracji transformującej się. Demokracja fasadowa jest tożsama z pojęciem politycznej mistyfikacji. Nadaje ustrojowi państwowemu charakter fikcyjny, ponieważ dopuszcza do władzy zazwyczaj wąskie grono uprzywilejowanych, zachowując pozory państwa prawa.

⁵²⁴ *Political parties of the Republic of Moldova, People's Christian Democratic Party, Historic background*, www.parties.e-democracy.md/en/parties/ppcd/, 03.12.2008.

⁵²⁵ *Political parties of the Republic of Moldova, People's Christian Democratic Party, Governing bodies*, www.parties.e-democracy.md/en/parties/ppcd/apparatus/, 03.12.2008.

⁵²⁶ Bądź agrarnej.

dzę w państwie⁵²⁷. Głównymi organami partii są: konferencja narodowa, rada wykonawcza, komitet wykonawczy i komitet cenzury⁵²⁸.

„Nasza Mołdawia” jest partią o charakterze socjalno-liberalnym i stanowi sojusz partii. Powstała 19 lipca 2003 roku, a w jej skład wchodziły m.in.: Socjaldemokratyczny Sojusz Mołdawia, Partia Liberalna, Sojusz Niezależność Mołdawii⁵²⁹, Demokratyczna Partia Narodów Mołdawii⁵³⁰. Połączenie nastąpiło tuż przed wyborami lokalnymi w 2003 roku, aby zwiększyć szansę na zdobycie mandatów. Połączenie tych wszystkich ugrupowań nastąpiło pod szyldem Socjaldemokratycznego Sojuszu Mołdawia⁵³¹, który jest następcą politycznym Ruchu „Obywatelski Sojusz dla Reform” i był powołany przez decyzję kongresu z 19 kwietnia 1997 roku. Kongres zaakceptował program, statut i częściowo wybrał władze partii. Drugi kongres z 29 listopada 1998 roku opowiedział się za zmianą i zakończeniem prac nad statutem, które zrewidowano 27 listopada 1999. podczas trzeciego Kongresu. Ustanowiono wówczas także nową nazwę partii – Partia Socjalnej Demokracji. Dwa lata później, 15 grudnia 2001 roku, na zjeździe IV kongresu 645 z 647 delegatów głosowało za inną nazwą partii – Socjaldemokratyczny Sojusz Mołdawii. Kongres jednomyślnie wybrał poprzedniego premiera i przywódcę sojuszu Dymitru Braghisa na przewodniczącego partii. W styczniu 2002 roku do Socjaldemokratycznego Sojuszu Mołdawii przyłączono Ruch Plai Natal.

⁵²⁷ *Political parties of the Republic of Moldova, Republican Popular Party, Brief history*, www.parties.e-democracy.md/en/parties/ptcdm/, 17.11.2008.

⁵²⁸ *Political parties of the Republic of Moldova, Republican Popular Party, Leadership Bodies*, www.parties.e-democracy.md/en/parties/ptcdm/apparatus/, 19.11.2008.

⁵²⁹ 13 października 2001 Kongres Założycielski Sojuszu Niezależności Republiki Mołdawii zebrał 400 delegatów ze wszystkich administracyjnych terytorialnych jednostek Republiki. Kongres wybrał Serafima Urcheana na burmistrza Kiszyniowa oraz na przewodniczącego Sojuszu. Kongres postanowił nie opowiadać się za żadną platformą polityczną, lecz za kierowaniem swojej orientacji na demokratyczne ruchy socjopolityczne, przez co bezpośrednim celem byłyby udział w zbliżających się wyborach w obrębie szeroko pojętej koalicji demokratycznej. Na przełomie listopada i grudnia 2001 roku Sojusz Niezależności Republiki Mołdawii zaczął powoływanie do życia podstawowe struktury na poszczególnych obszarach.

⁵³⁰ Partia Demokratycznych Narodów Mołdawii (DPPM) została powołana w 1997 r. Trzeci Kongres z 19 lipca 2003 roku podjął decyzję o połączeniu się z sojuszem „Nasza Mołdawia”.

⁵³¹ Social-Democratic Alliance of Moldova.

Partia Liberalna⁵³², która weszła w skład Socjaldemokratycznego Sojuszu Mołdawia, powstała również z połączenia kilku mniejszych ugrupowań. W 1995 Partia Liberalna wchłonęła Partię Odrodzenia i Zgody Mołdawii, w 1993 Chrześcijańsko-Demokratyczną Narodową Partię Wiejską oraz Unię Społeczno-Liberalną Moc i Siła Mołdawii⁵³³. Stworzenie Sojuszu Partii „Nasza Mołdawia” było wynikiem długiego rozwoju centroprawicowych partii politycznych i reakcją na zwycięstwo komunistów w wyborach parlamentarnych w 2001 roku. Schemat powstawania ugrupowania „Nasza Mołdawia” prezentuje wykres 4.

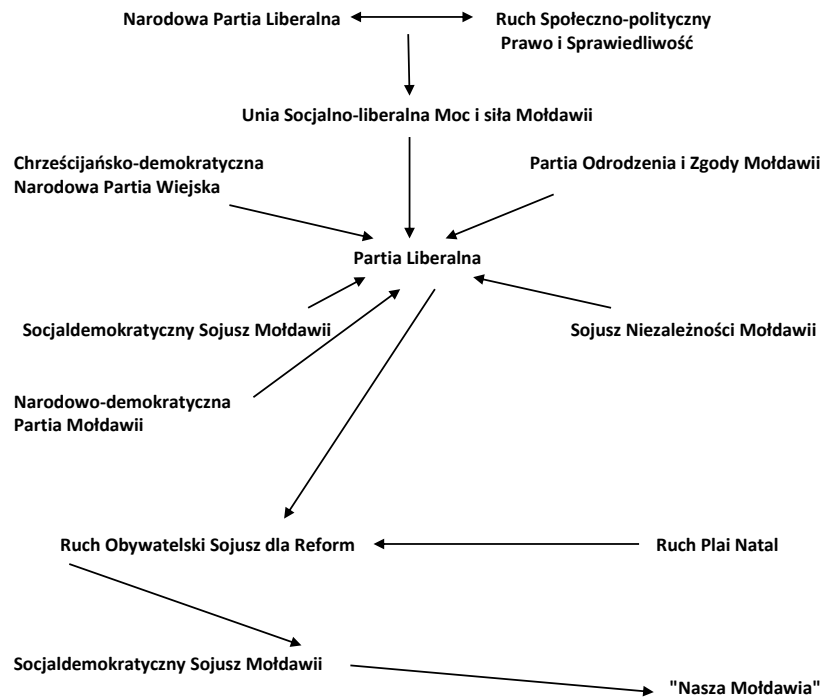
We władzach partii zasiadają m.in. Dumitru Braghis, Serafim Urchean, Veaceslav Untila. Sojusz „Nasza Mołdawia” przyjął doktrynę społeczno-liberalną. Główne organy Sojuszu „Nasza Mołdawia” to: kongres, przewodniczący, rada najwyższa, polityczna rada centralna, trwałe biuro polityczne rady, aparat, centralna komisja cenzury, sąd etyki i arbitrażu⁵³⁴.

Sojusz „Nasza Mołdawia” w programie prezentuje się jako organizacja wpływowa, o dużym zasięgu, zorientowana w kierunkach rozwoju i modernizacji, jakie powinna przejść Republika Mołdawii. Główne cele ugrupowania to demokracja, gospodarka rynkowa, suwerenność narodowa, likwidowanie konfliktów etnicznych i integracja europejska. Partia opiera się na koncepcjach doktryny współczesnego socjalnego liberalizmu, łącząc trendy socjaldemokratyczne i liberalne, dążąc do połączenia indywidualnej wolności jednostki z socjalną solidarnością. Powstanie ugrupowania zainicjowały

⁵³² Partia Liberalna skupiła swój program na doktrynie liberalnej i na najważniejszych osiągnięciach doktryny neoliberalnej. W znacznym stopniu jest prezentowana w miejscowej administracji publicznej. Wśród przywódców znaleźli się: Mircea Snegur, pierwszy Prezydent Republiki Mołdawii (1991–1996), Valeriu Muravschi, były premier (1991–1992), Vlad Cioabanu, poprzedni wiceprezes parlamentu (1999–2000), Mircea Rusu poprzedni zastępca parlamentu, Prezydent Unii Przemysłu i Przedsiębiorców, Mihai Cimpoi, poprzedni zastępca Prezesa Unii Pisarzy. Członkami Partii Liberalnej są osoby z rozmaitych przestrzeni życia publicznego. Poza tym partia ma organizacje młodzieżowe i organizacje kobiece, które są budowane w oparciu o poziom lokalny i narodowy. Partia Liberalna utrzymuje stosunki z partiami m.in. z Belgii, Danii, Węgier, Niderlandów, Rumunii, Rosji, Ukrainy.

⁵³³ Powstała z połączenia Narodowej Partii Liberalnej (1993) i Socjalnego Ruchu Politycznego „Dla Rozkazu i Sprawiedliwości”.

⁵³⁴ *Political parties of the Republic of Moldova, „Moldova Noastra (Our Moldova)” Alliance, Governing borders*, www.parties.e-democracy.md/en/parties/pamn/apparatus/, 27.10.2008.

Wykres 4. Proces kształtowania się Sojuszu „Nasza Mołdawia”

Źródło: Opracowanie własne na podstawie *Political parties of the Republic of Moldova*, www.parties.e-democracy.md, 27.10.2008

zjawiska zachodzące w Europie Zachodniej, a w szczególności wysiłki liberałów i polityka socjaldemokratów. To właśnie wpłynęło na powstanie nowego myślenia politycznego.

Wśród partii skrajnej prawicy wyróżniamy w Mołdawii dwa ugrupowania: Nową Obywatelską Partię Mołdawii i Rumuńską Partię Narodową. Pierwsza z nich – Nowa Obywatelska Partia Mołdawii – powstała 23 kwietnia 1998 roku. Jej główne zamierzenia zawierają się w postulatach kształtowania i konsolidacji społeczeństwa obywatelskiego, a także wspierania naro-

dowej odrębności państwa⁵³⁵. Główne organy partii to: kongres, Narodowy komitet wykonawczy, przewodniczący i sekretarz partii⁵³⁶.

Rumuńska Partia Narodowa to następczyni Stowarzyszenia Ofiar Ustroju Komunistycznego i Weteranów Wojennych Armii Rumuńskiej założonego w 1992 roku. Powstało ono w wyniku połączenia: Organizacji Ofiar Komunistycznej Represji (1990), Stowarzyszenia Więźniów Politycznych i Uczestników II Wojny Światowej Armii Rumuńskiej (1991). Rumuńska Partia Narodowa powstała po IV kongresie stowarzyszenia w czerwcu 2000 roku. Jako jego prawny następca NRP reprezentuje interesy więźniów politycznych i osób deportowanych, weteranów Armii Rumuńskiej, a także obywateli Republiki Mołdawii. Partia wzięła udział w wyborach w 1994 i 2001 roku, jednak nie zdołała przekroczyć progu wyborczego⁵³⁷. Głównymi organami partii są: kongres, rada partii, prezydium rady i komisja cenzury⁵³⁸.

Jedynym ugrupowaniem chłopskim w Republice Mołdawii jest Agrarna Partia Mołdawii, która powstała w wyniku przekształcenia wcześniejszej Agrarnej Demokratycznej Partii Mołdawii 19 października 1991 roku. Przewodniczącym został Dymitru Motopan. Inicjatywa powstania partii wyszła od deputowanych zrzeszonych w klubie parlamentarnym pod nazwą „*Źycie ludności wiejskiej*”. W wyniku działalności tej grupy parlament Republiki Mołdawii został zmuszony do rozpisania wcześniejszych wyborów – na 27 lutego 1994 roku⁵³⁹.

Kolejne wybory okazały się sukcesem partii, która otrzymała 43,18% głosów, co zagwarantowało jej 54 ze 101 miejsc w parlamencie. Utworzono gabinet kierowany przez Andrei Sangheliego. Był on później kandydatem Partii

⁵³⁵ *Political parties of the Republic of Moldova New National Moldovan Party, Historic background*, www.parties.e-democracy.md/en/parties/npnm/, 18.11.2008.

⁵³⁶ *Political parties of the Republic of Moldova New National Moldovan Party, Governing borders*, www.parties.e-democracy.md/en/parties/npnm/apparatus/, 16.05.2008.

⁵³⁷ *Political parties of the Republic of Moldova National Romanian Party, Historic background*, www.parties.e-democracy.md/en/parties/pnr/, 13.05.2008.

⁵³⁸ *Political parties of the Republic of Moldova National Romanian Party, Governing borders*, www.parties.e-democracy.md/en/parties/pnr/apparatus/, 14.05.2008.

⁵³⁹ Bezpośrednią przyczyną rozpisania wyborów w lutym 1994 r. były oskarżenia wysunięte wobec Narodowego Frontu Mołdawskiego o zaniechania podczas ratyfikowania Traktatu o utworzeniu Wspólnoty Niepodległych Państw (4 sierpnia 1993), a w szczególności jego części ekonomicznej.

Agrarnej w wyborach prezydenckich w 1996 roku, jednak nie odniósł zwycięstwa. W szeregach partii znalazł się m.in. Mircea Snegur – główny rywal Petru Luczinskiego. Jako podstawę sukcesu Snegura wskazuje się jego sprzeciw wobec decyzji Ministerstwa Edukacji dotyczącej zespolenia historii Rumunii z historią Mołdawii.

Rozłam w partii wywołała kwestia nazewnictwa języka państwowego. W efekcie Snegur został usunięty z partii, a porażka Agrarnej Partii w wyborach prezydenckich doprowadziła do nieustannie zmniejszającej się roli partii na arenie politycznej kraju. Fakt ten doprowadził do rezygnacji rządu Sangheliego i opuszczenia kolejnej grupy deputowanych kierowanych przez Dumitru Diacowa⁵⁴⁰. Partia próbowała jeszcze raz wystartować w rywalizacji wyborczej w 1998 roku, jednak nie była już w stanie odbudować swojego wizerunku. W wyborach z 1998 roku nie przekroczyła czteroprocentowego progu wyborczego, straciła wielu członków, elektorat i znaczenie polityczne⁵⁴¹. Głównymi organami Agrarnej Partii Mołdawii są: kongres, rada republikańska, komitet wykonawczy⁵⁴².

Kształtowanie się ugrupowań politycznych w Republice Mołdawii odzwierciedlają sondaże opinii publicznej. Wśród partii największym zaufaniem społecznym w 2007 roku cieszyła się Partia Komunistów Republiki Mołdawii – 34%, Alians Nasza Moldova – 24%, Partia Demokratyczna – 14%, Partia Liberalna również 14%, Partia Socjaldemokratyczna – 12%, Partia Demokracji Społecznej – 11%, natomiast Chrześcijańsko-Demokratyczna Partia Ludowa – 10%⁵⁴³. Wyniki te zmieniają się bardzo szybko w krótkim okresie⁵⁴⁴, podobnie jak programy i założenia mołdawskich partii politycznych. Kształtowanie podmiotów politycznych w Republice Mołdawii powin-

⁵⁴⁰ Political parties of the Republic of Moldova Agrarian Party of Moldova, Historic background, www.parties.e-democracy.md/en/parties/pdam/, 16.09.2008.

⁵⁴¹ *Ibidem*.

⁵⁴² Political parties of the Republic of Moldova Agrarian Party of Moldova, Governing borders, www.parties.e-democracy.md/en/parties/pdam/apparatus/, 16.09.2008.

⁵⁴³ Badanie Instytutu Marketingu i Sondaży IMAS-INC Kiszyniów przeprowadzone na grupie 1097 osób z wyłączeniem Naddniestrza. Granica błędu wynosi 3%. Claris merytoryczny Ambasady RP w Kiszyniowie nr 847 z dn. 21.08.2008.

⁵⁴⁴ PKRM-52,2%, ANM-10,7%, PD-8,8%, ChDPM-6,9%, PS-5,6%, PL-4,5%. Sondaż opinii publicznej przeprowadzony przez Centrum Badań Socjologicznych i Marketingowych CBS AXA od 25.08–03.09.2007 w 60 miejscowościach Republiki Mołdawii (bez Naddnie-

no zmierzać w kierunku równości i wolności obywateli⁵⁴⁵, bez których demokracja nie istnieje⁵⁴⁶. Rozwój partii politycznych w Republice Mołdawii⁵⁴⁷ stanowi głos w szerszej dyskusji nad problematyką tranzycji całego regionu.

3.3. ZAANGAŻOWANIE W WYBORACH SAMORZĄDOWYCH

Środowisko lokalne jest dla obywateli jedyną dostępną sferą publiczną – wspólnotą miejsca łączącą indywidualne i zbiorowe zainteresowania⁵⁴⁸. Lokalność okazuje się płaszczyzną łączącą perspektywę indywidualną i zbiorową, pozwalając nadać nową jakość i dynamikę nieuchronnym zmianom⁵⁴⁹. Środowisko lokalne jest zatem zbiorem obywateli tworzących wspólnotę – społeczność lokalną znamionującą bezpośredniość i spontaniczność wzajemnych kontaktów⁵⁵⁰. Rozwój lokalności ma na celu wzbogacenie sieci kontaktów grupowych i wzmocnienie jej tradycji, wzorów oraz zachowań, wypracowanie pewności siebie i umiejętności tak, by społeczność lokalna mogła rozwiązać samodzielnie problemy na swoim terenie⁵⁵¹. Dzięki mikrostrukturom ludzie nabywają określonych cech społecznych, które pozwalają zrozumieć własną rolę w zmieniającym się świecie⁵⁵² i umożliwiają zmianę zastanej rzeczywistości⁵⁵³. Wybory samorządowe pozwalają zatem wyłonić eli-

---

strza) na grupie 1094 osób. Granica błędu wynosi 3%. Claris merytoryczny Ambasady RP w Kiszyniowie nr 923 z dn. 14.09.2007.

⁵⁴⁵ W. Osiatyński, *Powstanie i ewolucja praw człowieka* [w:] *Prawa i wolność człowieka*, A. Rzepliński (red.), Warszawa 1993, s. 12–13.

⁵⁴⁶ E. Łętowska, *Po co ludziom konstytucja*, Warszawa 1995, s. 89–91.

⁵⁴⁷ M. Dobrowolski, *Zasada dwuizbowości parlamentu w polskim prawie konstytucyjnym*, Warszawa 2003, s. 10.

⁵⁴⁸ T. Szkudlarek, *Miejsce, przemieszczenie, tożsamość* [w:] *Miejsce, pamięć, obecność*, J. Huzdik, J. Mizińska (red.), Lublin 1997, s. 33.

⁵⁴⁹ A. Przeclawska, *Przestrzeń życia człowieka – między perspektywą mikro i makro* [w:] *Pedagogika społeczna pytania o wiek XXI*, A. Przeclawska, W. Theiss (red.), Warszawa 1999, s. 76.

⁵⁵⁰ E. Tönnies, *Teoria wspólnoty* [w:] *Wiedza o kulturze. Część I. Antropologia kultury. Zagadnienia i wybór tekstów*, A. Mencwel (red.), Warszawa 1995, s. 319–324.

⁵⁵¹ P. Jordan, *Jak rozwijać społeczności lokalne?*. Materiały szkoleniowe programu CELODIN, BORIS, odl.celodin.org/cd/pl/pdf/1_3.pdf, dostęp 17.02.2009.

⁵⁵² R. Dyoniziak, K. Iwanicka, A. Kawcińska, J. Nikołajew, Z. Pucek, *Społeczeństwo w procesie zmian*, Kraków-Szczecin-Zielona Góra 1997, s. 47.

⁵⁵³ W. Theiss, *Małe ojczyzny tradycją dla przyszłości*, Toruń 1994, s. 270.

tę lokalną, która z założenia ma za zadanie propagować wartości istotne dla obywateli regionu⁵⁵⁴.

Wszelkie formy rywalizacji wyborczych, w tym również wybory samorządowe, mają istotny wpływ na partie polityczne. Idea suwerenności ludu realizowana jest bowiem przy udziale i za pośrednictwem reprezentantów wyłonionych w wyborach⁵⁵⁵. Wybory stały się aktem politycznym, który kreuje określoną politykę państwa. Selekcjonuje tym samym osoby odpowiedzialne za jej realizację. Właśnie w procesie selekcji kandydatów partie polityczne odgrywają najistotniejszą rolę, stając się jednocześnie bezpośrednimi beneficjentami rywalizacji wyborczej. Wzajemne relacje między partiami politycznymi i obywatelami tworzą wspólny wynik procesu wyborczego⁵⁵⁶. W przypadku Republiki Mołdawii sukces wyborczy jest uzależniony od możliwości kontrolowania elektoratu. To jedna z podstawowych zasad działania Partii Komunistów Republiki Mołdawii. Pozostałe ugrupowania polityczne nie wpływają w tak istotny sposób na społeczeństwo.

Wybory lokalne są ważnym sprawdzianem dla każdej partii rządzącej. Przeobrażenia polityczne i społeczne wprowadziły w Republice Mołdawii pojęcie samorządu i wyborów lokalnych. Od momentu odzyskania niepodległości lokalne rywalizacje wyborcze odbyły się w Republice Mołdawii cztery razy: w 1995, 1999, 2003 i 2007 roku. Zainteresowanie społeczeństwa Republiki Mołdawii wyborami lokalnymi jest o wiele słabsze niż wyborami parlamentarnymi czy prezydenckimi. Porównując frekwencję wyborczą z lat 1995–2007 podczas wszystkich rywalizacji, można stwierdzić, że występujące w wyborach samorządowych stanowią wskaźnik najniższy.

W Mołdawii wybory lokalne nie są tak istotne jak parlamentarne. Wynika to z faktu istnienia lokalności niedojrzałej, zbudowanej w oparciu o sche-

⁵⁵⁴ Zob. J. Buczkowski, *Podstawowe zasady prawa wyborczego III Rzeczypospolitej*, Lublin 1998; B. Dobek-Ostrowska, J. Fras, *Teoria i praktyka propagandy*, Wrocław 1997; S. Drobczyński, *Przemiany elit lokalnych w Poznaniu w procesie transformacji ustrojowej* [w:] *Współczesne społeczeństwo polskie*, Suchocka R. (red.), Poznań 2002; *Rola wyborów w procesie kształtowania się społeczeństwa obywatelskiego w Polsce*, S. Drobczyński, M. Żyromski (red.), Poznań 2004; S. Drobczyński, *Rola wyborów w procesie kształtowania się społeczeństwa obywatelskiego w Polsce*, Poznań 2004.

⁵⁵⁵ M. Chmaj, W. Sokół, *Mala encyklopedia wiedzy politycznej*, Toruń 1996, s. 53.

⁵⁵⁶ *Leksykon politologii*, A. Antoszewski, R. Herbut (red.), Wrocław 1998, s. 470–471.

mat demokratycznego państwa prawa. Brak tradycji lokalności jest również przyczyną słabo rozwiniętego społeczeństwa obywatelskiego⁵⁵⁷.

Pierwsze wybory samorządowe w Republice Mołdawii odbyły się 16 kwietnia 1995 roku. W wyborach wzięło udział 9 ugrupowań i partii politycznych. Uprawnionych do głosowania było 2.379.103 wyborców, z czego zagłosowało 1.427.865 – 60,02% ogółu. Liczba ważnie oddanych głosów stanowiła 1.260.885⁵⁵⁸. W rywalizacji wyborczej do Rad i Okręgów Kiszyniowa zwyciężyła Agrarno-Demokratyczna Partia Mołdawii, zdobywając 50,95% mandatów. Drugie miejsce zajęł Sojusz Sił Demokratycznych, zdobywając 19,97%. Partia Komunistów uplasowała się na 3 pozycji, zdobywając 16,32% ogółu głosów. W rywalizacji samorządowej do rad pozostałych miast Agrarno-Demokratyczna Partia Mołdawii (DAP) zdobyła 61,38% głosów, Sojusz Sił Demokratycznych (ADF) 22,02%, natomiast Partia Komunistów (PC) 8%. W rywalizacji o stanowiska burmistrzów DAP zdobyła 64,76%, ADF – 10,34%, a PC – 5,35%.

Pierwsze wybory w niepodległej Mołdawii przyniosły zdecydowane zwycięstwo Agrarno-Demokratycznej Partii Mołdawii. Są to również pierwsze wybory, w których Partia Komunistów Republiki Mołdawii zdobyła poparcie społeczne. Wybory lokalne w Republice Mołdawii doskonale przedstawiają rotację ugrupowań partyjnych. W nielicznych przypadkach startują one w wyborach więcej niż jeden raz. Wybory lokalne z 1995 roku są istotne z punktu widzenia przemian politycznych, jakie dokonują się w kraju od tego momentu. Pozwoliły one bowiem zaistnieć partii komunistycznej, stając się jednocześnie początkiem końca Agrarno-Demokratycznej Partii Mołdawii.

Kolejne wybory samorządowe miały miejsce 23 maja 1999 roku. W wyborze przedstawicieli do rad okręgów i rady Kiszyniowa wzięło udział

⁵⁵⁷ Zob. R. Siemińska, *Pleć – wybory – władza*, Warszawa 2005, s. 75–142; J. Raciborski, *Zachowania wyborcze Polaków 1989–2006* [w:] *Wymiary życia społecznego*, M. Marody (red.), Warszawa 2007, s. 344–371; J. Hausner, *Od idealnej biurokracji do zarządzania publicznego* [w:] *Wymiary życia społecznego*, M. Marody (red.), Warszawa 2007, s. 492–514; A. Kojder, *Jedna Polska? Dawne i nowe zróżnicowania społeczne*, Kraków 2001, s. 59–88, 89–110, 513–532; K. von Beyme, *Współczesne teorie polityczne*, Warszawa 2005; J. Szczupaczyński, *Władza i społeczeństwo*, Warszawa 1995; K. Jasiński, *Elita biznesu w Polsce*, Warszawa 2002, s. 248–261.

⁵⁵⁸ 1995 Local Elections, Political parties of the Republic of Moldova, www.parties.e-democracy.md/en/electionresults/1995local/, 15.10.2008.

1.324.469 uprawnionych, do rad miast 1.203.895, z kolei na burmistrzów swój głos oddało 1.204.160 uprawnionych, co przełożyło się odpowiednio na frekwencję wyborczą 58,45%, 62,69%, 52,70%. Liczba ważnie oddanych głosów na przedstawicieli do rad okręgów i rady Kiszyniowa wynosiła 1.218.004, do rad miast – 1.105.231, natomiast na stanowiska burmistrzów – 1.132.570⁵⁵⁹.

Wybory do rad okręgów i rady Kiszyniowa wygrał blok Komunistyczno-Agrarno-Socjalistyczny (CASB), zdobywając 37,82% głosów. Mołdawski Sojusz Centrowy (CAM) zdobył 20,51%, natomiast Demokratyczna Umowa Mołdawii (DCM) – 13,46%. W wyborach do rad pozostałych miast CASB zdobyło 36,61% głosów, CAM – 19,89%, DCM natomiast 14,07% głosów. W rywalizacji o stanowiska burmistrzów podział mandatów przedstawiał się następująco: CASB – 19,71%, CAM – 14,78%, DCM – 13,83%.

Wybory samorządowe w 1999 roku przyniosły kolejne zwycięstwo partii komunistycznej startującej tym razem w bloku wyborczym wspólnie z ugrupowaniami agrarno-socjalistycznymi. Zdobyli oni ok. 40% mandatów samorządowych, stając się tym samym najsilniejszym ugrupowaniem w państwie. Dla Partii Komunistów Republiki Mołdawii był to sygnał, że może ona z powodzeniem stratać jako samodzielne ugrupowanie polityczne. Była to jedyna rywalizacja wyborcza, w której partia komunistów startowała w bloku wyborczym. Również od tego momentu Partia Komunistów Republiki Mołdawii stała się jedynym ugrupowaniem w kraju zdolnym do samodzielnego przekroczenia progu wyborczego. Dążyła tym samym do przeforsowania w parlamencie ustawy zakazującej tworzenia bloków wyborczych.

Wybory do rad wyborczych są analogiczne do wyborów do rad mieszkańców. Rady tego typu powoływane są przez liczniejsze, bardziej rozdrobione terytorialnie okręgi wyborcze. Rady miasteczek i miast spełniają rolę rad miejskich działających przy urzędach miejskich. Szczególną rolę w polityce mołdawskiej spełniają wybory samorządowe w Kiszyniowie – stolicy kraju. Tutaj bowiem skupia się życie polityczne. Na prowincji i w pozostałych miastach obywatele żyją przeważnie przeszłością, odcinając się tym samym od kilkunastoletnich przemian. Kiszyniów spełnia rolę reprezentatywną. Tutaj

⁵⁵⁹ 1999 Local Elections, Political parties of the Republic of Moldova, www.parties.e-democracy.md/en/electionresults/1999local/, 15.10.2008.

też wpływ trendów zachodnich jest najsilniejszy. Stanowisko mera Kiszyniowa pozwala zatem sterować życiem politycznym całego kraju.

Tabela 18. Konkurenci wyborczy walczący w wyborach samorządowych w roku 2003 o stanowisko burmistrza Kiszyniowa

Data wyborów	Konkurenci wyborczy	Reprezentowane ugrupowanie	Rezultat wyborczy w%
I TURA 25 maja 2003	Serafim Urechean	Kandydat niezależny	44,5%
	Vlad Cubreacov ⁵⁶⁰	Chrześcijańsko-Ludowa Partia Demokratyczna.	8,0%
	Vasile Zgardan ⁵⁶¹	Partia Komunistów Republiki Mołdawii	40,7%
	Viorel Topa ⁵⁶²	Blok wyborczy: Partia Socjaldemokratyczna i Partia Socjalno-Liberalna	3,1%
	Valeri Klimenko	Społeczno-Polityczny Republikański Ruch „RAVNOPRAVIE”	1,8%
	Mihai Petrache	Centrowa Unia Mołdawii	0,4%
	Valeri Efremov	Republikańska Partia Mołdawii	0,2%
II TURA 8 czerwca 2003	Mihai Severovan	Kandydat niezależny	1,3%
	Serafim Urechean	Kandydat niezależny	53,9%
	Vasile Zgardan	Partia Komunistów Republiki Mołdawii	46,6%

Źródło: Opracowanie własne, na podstawie: *First round of Elections - 25 May 2003, Second round of Elections - 8 June 2003, Electoral contestants for Chisinau mayoralty, Local Elections 2003, Political parties of the Republic of Moldova*, www.parties.e-democracy.md/en/localelections2003/chisinau/

⁵⁶⁰ Vlad Cubreacov, „Jurnal de Chisinau”, year III, no. 172, 4 April 2003; *Vlad Cubreacov, Electoral contestants for Chisinau mayoralty, Local Elections 2003*, Political parties of the Republic of Moldova, www.parties.e-democracy.md/en/localelections2003/chisinau/cubreacovvlad/, 14.06.2007.

⁵⁶¹ Vasile Zgardan, „Jurnal de Chisinau”, year III, no. 172, 4 April 2003; *Vasile Zgardan, Electoral contestants for Chisinau mayoralty, Local Elections 2003*, Political parties of the Republic of Moldova, www.parties.e-democracy.md/en/localelections2003/chisinau/zgardanvasile/, 14.06.2007.

⁵⁶² Viorel Topa „Democratia”, year III, no. 12 (66), 8 April 2003; *Viorel Topa, Electoral contestants for Chisinau mayoralty, Local Elections 2003*, Political parties of the Republic of Moldova, www.parties.edemocracy.md/en/localelections2003/chisinau/topaviorel/, 14.06.2007.

W wyborach samorządowych w Mołdawii w 2003 roku uczestniczyło 12 ugrupowań politycznych. Zwycięstwo odniosła Partia Komunistów Republiki Mołdawii, uzyskując 40,98% głosów. Drugi wynik uzyskał blok wyborczy Socjalno-Liberalny Sojusz „Nasza Mołdawia”, zdobywając 21,27% głosów. Demokratyczna Partia Mołdawii uzyskała 8,13% wszystkich głosów. W wyborach na mera Kiszyniowa wzięło udział 8 kandydatów w pierwszej turze, z czego do drugiej tury przeszło 2. W długiej rywalizacji o to stanowisko wygrał Serafim Urechean, zdobywając 53,9% poparcia.

W pierwszej turze wzięło udział 8 kandydatów, w tym 6 reprezentujących konkretne ugrupowania polityczne i 2 kandydatów niezależnych. Tylko 2 spośród 8 kandydatów uzyskało poparcie gwarantujące przejście do drugiej tury wyborów – Serafim Urechean i Vasile Zgardan, pozostali, z wyjątkiem Władcy Cubreacova, nie przekroczyli progu 3%. Rywalizację o stanowisko burmistrza Kiszyniowa w wyborach samorządowych w 2003 roku wygrał Serafim Urechean.

Ostatnie wybory samorządowe odbyły się w Mołdawii 3 czerwca 2007 roku. Frekwencja wyborcza wynosiła 52,34% w skali kraju i 37,17% w Kiszyniowie. W wyborach tych wybrano 420 burmistrzów, natomiast lokale wyborcze znajdowały się w 474 miejscach. Centralna Komisja Wyborcza (CKW) opracowała kodeks prawidłowego postępowania przewidujący normy zachowania dla uczestników wyborów oraz sposób właściwego odzwierciedlenia w środkach masowego przekazu kampanii wyborczej. Kodeks ten nie był dokumentem obowiązkowym. Podpisały go m.in.: Chrześcijańsko-Demokratyczna Partia Ludowa, Alians „Nasza Moldova”, Partia Komunistów RM, Partia Demokratyczna i Partia Konserwatywna. Wybory z 2007 roku odbywały się według zmienionej ordynacji wyborczej, która zakładała w I turze minimalny 25-procentowy udział wyborców dla ważności głosowania. W walce o fotel burmistrza stolicy wystartowali m.in.: Dorin Kirtoaka z Partii Liberalnej, Władimir Filat z Partii Demokratycznej i Vitalia Pawliczenko z Narodowej Partii Liberalnej. Rywalizację wygrała Partia Komunistów Republiki Mołdawii, uzyskując 36,81% głosów. Drugi w kolejności był alians „Nasza Mołdawia”, osiągając 17,39%. Demokratyczna Partia Mołdawii utrzymała poparcie z lat wcześniejszych, zdobywając po raz kolejny 8,75% wszystkich głosów.

Zmiany w ordynacji wyborczej wprowadzające minimalny 25-procentowy udział głosujących wynikały z sytuacji, jaka miała miejsce w 2005 roku.

Z powodu niskiej frekwencji utrudniony był wówczas wybór mera Kiszyniowa, co próbowano czynić czterokrotnie. Wybory samorządowe z 2007 roku są również bardzo istotne z innego punktu widzenia. Były próbą generalną dla startującej na początku 2009 roku kampanii parlamentarnej. Niektóre środki masowego przekazu i partie polityczne oskarżyły komunistów o nieuczciwą grę wyborczą. Obserwatorzy zagraniczni zauważyli uchybienia charakterystyczne dla rozwijających się demokracji, jednak zarzuty fałszerstwa się nie pojawiły. Zastanawiający jest fakt, iż w poprzednich wyborach samorządowych niektóre partie polityczne uzyskiwały podobny wynik do wyniku Partii Komunistów Republiki Mołdawii w regionach, jednak nie miały okazji świętować swojego sukcesu, gdyż władzę przejmowali komuniści. Władimir Voronin i jego partia, aby umocnić władzę w terenie, powołali instytucje przewodniczących powiatów będących członkami Partii Komunistycznej i wypełniających wolę prezydenta. Sytuacja ta sprawia, że wybory samorządowe w Republice Mołdawii tracą znaczenie, ich wynik nie wpływa bowiem realnie na sytuację w kraju.

3.4. EFEKTYWNOŚĆ PARTII POLITYCZNYCH W WYBORACH

Partie polityczne są efektywnymi podmiotami życia politycznego w demokracjach skonsolidowanych. Jakość ich działania jest wyrażona za pomocą programów politycznych i zasad prowadzonej walki międzypartyjnej. Sukcesem partii jest udział w życiu politycznym kraju zarówno na szczeblu parlamentarnym, jak i lokalnym. Partie polityczne napędzają zatem rynek wyborczy, starając się przejąć kontrolę nad jak największą jego częścią. Dążą do zdobycia poparcia jak największej liczby elektoratu, to bowiem przekłada się na liczbę zdobytych mandatów, co z kolei warunkuje siłę polityczną partii⁵⁶³.

Akt głosowania jest zatem odzwierciedleniem aprobaty dla sprawowania władzy przez polityków, którym społeczeństwo powierzyło mandaty polityczne⁵⁶⁴, ustalając tym samym pewne reguły postępowania⁵⁶⁵. Uzyskanie poparcia społecznego jest równoznaczne z osiągnięciem zwycięstwa w wybo-

⁵⁶³ A. Antoszewski, R. Herbut, *Leksykon politologii*, Wrocław 1998, s. 470–471.

⁵⁶⁴ J. Muszyński, *Leksykon marketingu politycznego*, Wrocław 2001, s. 225.

⁵⁶⁵ R. Wiszniowski, *Marketing wyborczy*, Warszawa-Wrocław 2000, s. 20.

rach⁵⁶⁶. Obsadzenie przez partię polityczną stanowisk publicznych następuje pod wpływem czynników społecznych, kulturowych, politycznych i gospodarczych⁵⁶⁷ za pomocą personalnej alternatywy zmieniających się elit politycznych⁵⁶⁸.

Partia Komunistów Republiki Mołdawii w wyborach lokalnych 16 kwietnia 1995 roku uzyskała 16,32% głosów. Podczas głosowania do rad okręgów zdobyła 206 mandatów, 8% w miastach i radach miasteczek, co stanowiło 848 mandaty i 43 stanowiska burmistrzów – 5,4%. W wyborach lokalnych z 23 maja 1999 roku Partia Komunistów Republiki Mołdawii startowała wspólnie z innymi ugrupowaniami w bloku wyborczym komunistyczno-agrarno-socjalistycznym. Wspólny wynik wyborczy wyniósł 37,82% mandatów w radach okręgów i kiszyniowskiej radzie miejskiej, co przełożyło się na 118 mandatów. 36,61% głosów w miastach i radach miasteczek pozwoliło zdobyć 2235 mandatów. Natomiast 19,71% stanowisk burmistrzów przełożyło się na 124 mandaty. W wyborach lokalnych z 2003 roku Partia Komunistów Republiki Mołdawii zdobyła 54,62% głosów w radach okręgów – 615 mandatów, 49,96% w miastach i radach miasteczek – 5416 mandatów, 368 wszystkich stanowisk burmistrzów – 40,98%. Partii Komunistycznej nie udało się jednak zdobyć najważniejszego stanowiska w wyborach samorządowych – mandatu mera Kiszyniowa. Kandydat komunistów, którym był Vasile Zgardan, uzyskał w II rundzie 46,1% głosów, tracąc stanowisko na rzecz Serafima Urcheana.

Podczas wyborów parlamentarnych z 22 marca 1998 roku Partia Komunistów Republiki Mołdawii uzyskała 30,01% wszystkich głosów, co przełożyło się na 40 mandatów w parlamencie Republiki Mołdawii. 25 lutego 2001 roku podczas wcześniejszych wyborów parlamentarnych Partia Komunistów Republiki Mołdawii odniosła zwycięstwo – uzyskała 50,07% głosów, otrzymując tym samym 71 z 101 mandatów w parlamencie. Podczas wyborów 6 marca 2005 roku Partia Komunistów Republiki Mołdawii uzyskała 45,98% głosów, uzyskując 56 miejsc w parlamencie.

⁵⁶⁶ A.W. Jabłoński, L. Sobkowiak, *Marketing polityczny w teorii i praktyce*, Wrocław, 2002, s. 141–142.

⁵⁶⁷ R. Wiszniowski, *op. cit.*, s. 76.

⁵⁶⁸ A.W. Jabłoński, L. Sobkowiak, *op. cit.*, s. 141–142.

W trakcie wyborów prezydenckich w 1996 roku kandydatem Komunistycznej Partii Mołdawii był Vladimir Voronin. Podczas I tury wyborów, która miała miejsce 17 listopada 1996 roku, uzyskał 10,23% głosów, więc nie zakwalifikował się do II tury wyborów. W wyborach prezydenckich w grudniu 2000 roku⁵⁶⁹ kandydatem Partii Komunistów Republiki Mołdawii na prezydenta był po raz kolejny Vladimir Voronin. Uzyskał (w I turze głosowania – 1 grudnia 2000 roku) 48 głosów ze 101 możliwych. Głównym rywalem kandydata Partii Komunistycznej był wtedy Pavel Barbalat – Prezes Sądu Konstytucyjnego. Otrzymał on 37 głosów. 15 kart do głosowania uznano za nieważne. W kolejnym głosowaniu, które odbyło się 4 grudnia 2000 roku, Voronin uzyskał 50 głosów, Barbalat – 35, 13 kart do głosowania uznano za nieważne. 21 grudnia 2000 roku miało miejsce ostatnie głosowanie, które uznano za nieważne, gdyż 61 na 101 deputowanych nie oddało kart do głosowania. Podczas wyborów prezydenckich 4 kwietnia 2001 roku Partia Komunistyczna wystawiała jako swojego kandydata ponownie Vladimira Voronina, który uzyskał 89 głosów ze 101. 11 deputowanych Chrześcijańsko-Demokratycznej Partii Narodów zbojkotowało wybory, nie oddając głosu na żadnego kandydata. Oprócz Voronina startowali jeszcze: Dymitru Braghis i Valerian Cristea. 4 kwietnia 2005 roku odbyły się kolejne wybory prezydenckie, w których parlament Republiki Mołdawii po raz kolejny wybrał Vladimira Voronina na prezydenta. W głosowaniu uczestniczyło 78 deputowanych, z czego 75 poparło Voronina. Na Gheorghia Duca, przewodniczącego Mołdawskiej Akademii Nauk, głosował 1 deputowany, natomiast 2 karty do głosowania uznano za nieważne⁵⁷⁰.

Demokratyczna Partia Mołdawii startowała w wyborach od 1998 roku. W wyborach parlamentarnych z 22 marca 1998 roku wystartowała wraz z trzema innymi ugrupowaniami: Nową Mocą, Obywatelską Partią Mołdawii i Demokratyczną Partią Narodów Mołdawii, tworząc wspólny blok wyborczy „Demokratyczna i Pomyślna Mołdawia”. Uzyskano 18,16% wszystkich ważnych oddanych głosów i 24 miejsca w parlamencie. 25 lutego 2001

⁵⁶⁹ W roku 2000 nastąpiła zmiana w konstytucji. Prezydenta Republiki Mołdawii od-tąd wybierało Zgromadzenie Parlamentarne, a nie jak do tej pory obywatele w wyborach powszechnych.

⁵⁷⁰ *Political parties of Moldova...*, *op. cit.*

roku podczas wcześniejszych wyborów parlamentarnych Demokratyczna Partia Mołdawii uzyskała 5,02% wszystkich głosów, nie przekroczyła zatem 6-procentowego progu wyborczego. 22 marca 1999 Demokratyczna Partia Mołdawii (DPM) wzięła udział w wyborach lokalnych, wchodząc w skład bloku wyborczego „Centrowy Sojusz Mołdawii” (CAM). Wspólnie z Ruchem „Dla Demokratycznej i Pomyślnej Mołdawii”, ruchem „Nowa Moc” i Partią Progresywnych Sił Zbrojnych uzyskała 64 mandaty w radach okręgu (20,51%) i 1.214 w miasteczkach, miastach i radach miejskich, co stanowiło 19,98% wszystkich ważnie oddanych głosów. Stanowiska burmistrzów uzyskały 93 osoby, co stanowiło 14,78% wszystkich mandatów. W wyborach lokalnych w 2003 roku Demokratyczna Partia Mołdawii uzyskała 8,17% w radach okręgów, co przełożyło się na zdobycie 92 mandatów, 8,63% w miastach i radach miasteczek, czyli 936 mandatów, i 8,13% stanowisk burmistrzów (73 mandaty)⁵⁷¹.

W skład sojuszu „Nasza Mołdawia” wchodziły następujące ugrupowania: Socjaldemokratyczny Sojusz Mołdawia, Partia Liberalna, Sojusz „Niezależność Mołdawii”, Demokratyczna Partia Narodów Mołdawii⁵⁷². Partia Liberalna powstała z połączenia Narodowej Partii Liberalnej i Ruchu dla Sprawiedliwości, który współtworzył w 2001 roku Unię Moc Mołdawii, Partii Odrodzenia i Zgody Mołdawii oraz Chrześcijańsko-Demokratycznej Partii Rolników. Socjaldemokratyczny Sojusz Mołdawii wchłonął Socjalny Ruch Polityczny „Plai Natal”. Wyniki wyborcze Sojuszu „Nasza Mołdawia” zostały przedstawione w postaci odrębnych rezultatów dla każdej z partii.

Chrześcijańsko-Demokratyczna Partia Rolników przeobraziła się później w Narodową Chrześcijańsko-Demokratyczną Partię Rolników. Chrześcijańska Demokratyczna Partia Rolników startowała w wyborach parlamentarnych w 1998 roku w bloku wyborczym wspólnie z Demokratyczną Umową Mołdawii. Blok uzyskał 315.206 głosów (19,42%). Demokratyczna Umowa Mołdawii otrzymała 26 miejsc w parlamencie. Narodowa Chrześcijańsko-Demokratyczna Partia Rolników otrzymała w wyborach lokalnych w 1999 roku 1,28% głosów w radach okręgu, 1,67% w miasteczkach i radach miasteczek, 2,07% stanowisk burmistrzów.

⁵⁷¹ *Political parties of Moldova*, www.parties.e-democracy.md/en/parties/pdm/elections/, 22.12.2008.

⁵⁷² Skład bloku wyborczego z 2003 roku.

Podczas wyborów prezydenckich w 1996 roku, przywódca Partii Odrodzenia i Zgody Mołdawii Mircea Snegur uzyskał 38,75%, natomiast Petru Luczinski 27,66%. Podczas drugiej rundy Snegur uzyskał 45,98% głosów, został pokonany przez Luczinskiego, który zdobył 54,02%. Partia Odrodzenia i Zgody Mołdawii uczestniczyła w 1998 roku w wyborach parlamentarnych w bloku wyborczym „Demokratyczna Umowa Mołdawii”. Ruch Obywatelski Sojusz dla Reform startował wspólnie w bloku wyborczym z Obywatelskim Sojuszem „Turnica”. Ugrupowania te zdobyły łącznie 53.338 głosów (3,29%). Partia Odrodzenia i Zgody Mołdawii startująca w wyborach lokalnych w 1999 roku wspólnie z blokiem „Demokratyczna Umowa Mołdawii” otrzymała 13,46% mandatów w radach okręgu, 14,07% w miastach i radach miasteczek, 13,83% stanowisk burmistrzów.

Narodowa Partia Liberalna podczas wyborów parlamentarnych z 27 lutego 1994 roku uzyskała 9,21% głosów, startując w obrębie bloku wyborczego Rolnicy i Inteligencja⁵⁷³. Podczas wyborów lokalnych z 16 kwietnia 1995 roku wraz z Sojuszem Demokratycznych Sił Zbrojnych uzyskała 19,67% głosów w radach okręgów, 21,43% mandatów w miastach i radach miasteczek, a także 15,93% stanowisk burmistrzów. Podczas wyborów parlamentarnych z 22 marca 1998 roku Narodowa Partia Liberalna (Andrei Iuri-Apostol) razem z Liberalną Partią Mołdawii (Jon Borsevici) i z Partią Narodowych Rolników Mołdawii (Semion Certan) ukształtowały blok wyborczy Sojusz Demokratycznych Sił Zbrojnych – który uzyskał 36.344 głosów (2,24%). W wyborach lokalnych, które odbyły się 23 maja 1999 roku, Narodowa Liberalna Partia otrzymała w radach okręgu 3,53% głosów, w miastach i radach miasteczek 3,72%, a w przypadku mandatów na stanowiska burmistrzów – 3,34%.

Demokratyczna Partia Narodów Mołdawii uczestniczyła w kampanii wyborczej w 1998 roku we wspólnym bloku wyborczym „Dla Demokratycznej i Pomyślnej Mołdawii”, otrzymując 294.691 głosów (18,16%). Demokratyczna Partia Narodów Mołdawii otrzymała w wyborach lokalnych w 1999 roku 0,41% mandatów w radach miasteczek.

Obywatelski Sojusz dla Reform uczestniczył w wyborach lokalnych z 1999 roku w bloku Socjaldemokratycznej Unii „Furnica Speranta”, która

⁵⁷³ *Political parties of Moldova...*, op. cit.

zdobyła 5,13% mandatów w radach okręgu, 4,08% mandatów w miastach i radach miasteczek, 2,86% stanowisk burmistrzów.

W wyborach parlamentarnych z 25 lutego 2001 roku Narodowa Partia Liberalna uzyskała 2,81% głosów, Narodowa Chrześcijańsko-Demokratyczna Partia Rolników uzyskała 1,74% głosów, natomiast Partia Odrodzenia i Zgody Mołdawii uzyskała 5,79%. Partia Społecznej Demokracji „Furnica” w wyborach parlamentarnych z 2001 roku wspólnie z blokiem wyborczym Braghis Sojusz uzyskała 13,36% głosów i 19 miejsc w parlamencie. Z kolei Ruch „Plai Natal” razem z Narodową Ligą Młodości Mołdawii we wspólnym bloku wyborczym „Plai Natal”, uzyskały 1.585 głosów. Ruch dla Rozkazu i Sprawiedliwości uzyskał 1,46%.

Podczas wyborów lokalnych w 2003 roku Socjaldemokratyczny Sojusz Mołdawii, Partia Liberalna, Sojusz Niezależności Mołdawii i Demokratyczna Partia Narodów Mołdawii uczestniczyły we wspólnym bloku wyborczym „Nasza Mołdawia”, uzyskując wspólnie 20,16% mandatów w radach okręgu, 22,16% w miastach i radach miasteczek, 21,27% stanowisk burmistrzów⁵⁷⁴.

Przed wyborami parlamentarnymi w 1994 roku Socjalistyczna Partia Mołdawii wspólnie z Ruchem „Unitate-Edinstvo” stworzyły blok wyborczy. Ugrupowanie wzięło udział w wyborach pod wspólną nazwą Partia Socjalistyczna i Ruch „Unitate-Edinstvo”, uzyskując 22% głosów i 28 miejsc w parlamencie. Podczas wyborów lokalnych z 16 kwietnia 1995 roku blok wyborczy uzyskał 6,5% głosów, czyli 82 mandaty, w radach okręgu, 2,7% głosów w miastach i radach miasteczek, co przełożyło się na 286 mandatów, i 1,63% stanowisk burmistrzów – 13 mandatów.

W czasie wyborów parlamentarnych z 22 marca 1998 roku Socjalistyczna Partia Mołdawii startowała w wyborach, wchodząc w skład bloku wyborczego „Unia Socjalistyczna”. W skład tego bloku weszły jeszcze trzy ugrupowania – Ruch „Unitate-Edinstvo”, Mołdawska Unia Komunistów i Partia Narodów „VATAN”. Blok „Unia Socjalistyczna” uzyskał 1,83% głosów.

Podczas wyborów lokalnych w 1999 roku, Socjalistyczna Partia Mołdawii uzyskała 0,64% głosów w radach okręgu (2 mandaty), 0,66% głosów w miastach i radach miasteczek (40 mandatów) i 0,79% głosów na stanowiska burmistrzów (5 mandatów). Socjalistyczna Partia Mołdawii wzięła również

udział w wyborach parlamentarnych z 25 lutego 2001 roku. Weszła wtedy wspólnie z Ruchem „Forta Noua”, Ruchem „Speranta-Nadejda”, Unią Pracowniczą, Centrową Unią Mołdawii i Partią Socjalnej Demokracji „Furnica” w skład bloku wyborczego „Braghis Sojusz”. Otrzymał on 13,36% głosów. W wyborach lokalnych z 2003 roku Socjalistyczna Partia Mołdawii uzyskała 0,19% głosów w miastach i radach miasteczek (21 mandatów) i 0,33% głosów stanowisk burmistrzów (3 mandaty)⁵⁷⁵.

Chrześcijańsko-Ludowa Partia Demokratyczna wzięła udział w wyborach do parlamentu w 1994 roku, wchodząc w skład bloku wyborczego „Sojusz Chrześcijańsko-Demokratycznego Frontu Ludowego”. Blok ten uzyskał 7,53% głosów (9 mandatów). W wyborach parlamentarnych z 1998 roku Chrześcijańsko-Ludowa Partia Demokratyczna startowała jako część bloku wyborczego „Demokratyczna Umowa Mołdawii” wspólnie z Partią Zgody i Odrodzenia, „Zielonym Sojuszem” Mołdawii, Chrześcijańsko-Demokratyczną Ligą Kobiet Mołdawii i Chrześcijańsko-Demokratyczną Partią Rolników. Blok wyborczy „Demokratyczna Umowa Mołdawii” uzyskał 19,42% głosów, zdobywając tym samym 26 mandatów. W wyborach parlamentarnych w 2001 roku Chrześcijańsko-Ludowa Partia Demokratyczna uzyskała 8,24% głosów i 11 miejsc w parlamencie.

W wyborach lokalnych z 1999 roku Chrześcijańsko-Ludowa Partia Demokratyczna uzyskała 7,69% głosów w radach okręgu i radzie Kiszyniowa (24 mandaty), 5,59% w radach miejskich i wiejskich (341 mandatów) i 3,82% stanowisk burmistrzów (24 mandaty). W wyborach lokalnych z 2003 roku Chrześcijańsko-Ludowa Partia Demokratyczna samodzielnie uzyskała 7,28% głosów w radach okręgu (82 mandaty), 5,26% w radach miast i miasteczek (570 mandatów) i 2,23% stanowisk burmistrzów (20 mandatów)⁵⁷⁶.

Podczas wyborów parlamentarnych w 1998 roku Ruch „Speranta-Nadejda” uczestniczył w bloku wyborczym „Speranta”, uzyskując 1,31% głosów. Podczas wyborów parlamentarnych w 2001 roku Ruch „Speranta-Nadejda” wszedł w skład bloku wyborczego „Braghis”, uzyskując wspólnie 13,36% głosów. W wyborach lokalnych z 1999 roku Ruch „Speranta-Nadejda” wszedł w skład Socjaldemokratycznej Unii „Furnica-Speranta”, uzyskując 5,13%

⁵⁷⁴ *Ibidem.*

⁵⁷⁵ *Ibidem.*

⁵⁷⁶ *Ibidem.*

w radach okręgu (16 mandatów), 4,08% głosów radach miast i miasteczek (249 mandatów) i 2,86% stanowisk burmistrzów (18 mandatów). W wyborach lokalnych w 2003 roku Ruch „Speranta-Nadeja” otrzymał 0,18% głosów w radach okręgów (2 mandaty), 19 mandatów w radach miast i miasteczek i 0,33% stanowisk burmistrzów (3 mandaty)⁵⁷⁷.

Partia Liberalna (następczyni Partii Reform) w wyborach parlamentarnych z 27 lutego 1994 roku uzyskała 2,36% poparcia, nie przekroczyła 4-procentowego progu wyborczego. W kolejnych wyborach parlamentarnych w 1998 roku poparcie dla Partii Liberalnej było jeszcze mniejsze, zdobyła zaledwie 0,54% głosów. W następnych wyborach parlamentarnych z 2001 roku Partia Liberalna wspólnie z Rumuńską Partią Narodową jako blok wyborczy „Wiara i Sprawiedliwość” uzyskała 0,67% głosów. Podczas wyborów powszechnych w 2003 roku Partia Liberalna uczestniczyła w obrębie bloku wyborczego „Nasza Mołdawia”, zdobywając wspólnie 20,16% głosów w radach okręgu (227 mandatów), 22,16% głosów w radach miast i miasteczek i 21,27% głosów na stanowiska burmistrzów (191 mandatów)⁵⁷⁸.

Ruch „Nowa Siła” w wyborach parlamentarnych w 1998 roku wszedł w skład bloku wyborczego „Dla Demokratycznej i Pomyślnej Mołdawii”, uzyskując wspólnie 18,16% głosów i zapewniając sobie miejsca w parlamencie. Podczas wyborów powszechnych w 1999 roku Ruch „Nowa Siła” wszedł w skład bloku wyborczego „Centrowy Sojusz Mołdawii”, uzyskując wspólnie 20,51% w radach okręgu (64 mandaty), 19,89% głosów w radach miast i miasteczek i 14,78% głosów na stanowiska burmistrzów (93 mandaty).

Partia Socjalistów Republiki Mołdawii w wyborach parlamentarnych z 1998 roku otrzymała 0,59% głosów. W wyborach lokalnych w 1999 roku Partia Socjalistów Republiki Mołdawii uzyskała wspólnie z blokiem komunistyczno-agrarno-socjalistycznym 37,82% głosów w radach okręgów (118 mandatów), 36,61% głosów w radach miast i miasteczek i 19,71% głosów na stanowiska burmistrzów (124 mandatów). Podczas wyborów parlamentarnych w 2001 roku Partia Socjalistów Republiki Mołdawii startowała wspólnie z Republikańską Partią Mołdawii i Partią Progresywnych Sił Zbrojnych Mołdawii we wspólnym bloku wyborczym „Edinstvo”, zdobywa-

⁵⁷⁷ *Ibidem*.

⁵⁷⁸ *Ibidem*.

ją 0,46% ogólnej liczby głosów. W wyborach lokalnych w 2003 roku Partia Socjalistów Republiki Mołdawii samodzielnie uzyskała 0,20% głosów w radach miast i miasteczek (22 mandaty) i 0,22% głosów na stanowiska burmistrzów (2 mandaty)⁵⁷⁹.

Poparcie wyborcze dla partii republikańskich było bardzo niskie. Republikańska Partia Ludowa wystartowała w wyborach parlamentarnych w 2001 roku, uzyskując 0,27% poparcia⁵⁸⁰, natomiast Republikańska Partia Mołdawii, startując wspólnie z blokiem „Edinstvo”, uzyskała w tych samych wyborach, 0,46% ogólnej liczby głosów. Republikańska Partia Ludowa startowała jeszcze później w wyborach powszechnych w 2003 roku, zdobywając zaledwie 0,04% głosów.

3.5. KLASYFIKACJA PARTII POLITYCZNYCH

Upadek komunizmu i przechodzenie do demokratycznego ustroju gospodarki rynkowej wytworzyło społeczne podziały, które z kolei stały się podstawą uformowania partii w krajach Europy Środkowo-Wschodniej⁵⁸¹. Kształtowanie partii politycznych bez typowego historycznego środowiska sprawiło, że w krajach Europy Wschodniej i Środkowej, w tym również w Republice Mołdawii, pojawiły się tzw. partie elitystyczne, słabo zakorzenione w strukturze grupowej społeczeństwa⁵⁸². Ich działanie opierało się przede wszystkim na hasłach potrzeby zmian kierowanych do społeczeństwa, a nie na budowaniu społecznych podstaw działalności.

Zasadniczym elementem kształtującym system partyjny w krajach Europy Środkowo-Wschodniej była klasyfikacja partii politycznych poprzez stworzenie genetycznej osi komunizm – antykomunizm⁵⁸³. Kształtowanie się organizacji politycznych wynikało z parcia ku demokracji i podstawowym zasa-

⁵⁷⁹ *Ibidem*.

⁵⁸⁰ *Ibidem*.

⁵⁸¹ M. Grabowska, *Partie i systemy partyjne w demokracjach a przypadek Polski* [w:] *Budowanie demokracji. Podziały społeczne, partie polityczne i społeczeństwo obywatelskie w postkomunistycznej Polsce*, M. Grabowska, T. Szawiel (red.), Warszawa 2001, s. 46.

⁵⁸² Zob. B. Lomax, *Obstacles to the Development of Democratic Politics* [w:] *Hungary: The Politics of Transitions*, T. Cox, A. Furlong (red.), London 1995.

⁵⁸³ W. Jednaka, *op. cit.*, s. 109.

dom pluralizmu politycznego. Stworzenie w Republice Mołdawii systemu rywalizacji partyjnej miało przyczynić się do budowy nowego typu państwa opartego na wartościach demokratycznych. Do najbardziej znanych w literaturze przedmiotu rodzin partii politycznych należą: partie komunistyczne, socjaldemokratyczne, chadeckie, liberalne, konserwatywne i lewicowo-libertariańskie⁵⁸⁴. Ryszard Herbut poszerzył tę klasyfikację o partie chłopskie⁵⁸⁵ i inne, które nie kwalifikują się do żadnej z wymienionych grup⁵⁸⁶. Klasyfikacja partii politycznych Republiki Mołdawii jest niekiedy sztuczna, gdyż wynika z analizy postulatów wyborczych i ich programów⁵⁸⁷. Klasyfikację partii politycznych w Republice Mołdawii według wskazanych kryteriów przedstawia tabela 19.

Tabela 19. Klasyfikacja partii politycznych Republiki Mołdawii

Rodziny partii	Odpowiednik partii w Republice Mołdawii
Partia komunistyczna - postkomunistyczna	Partia Komunistów Republiki Mołdawii
Partie socjaldemokratyczne	Demokratyczna Partia Mołdawii
	Socjalistyczna Partia Mołdawii
	Ruch „Nadzieja”
	Unia Pracownicza „Ojczyzna”
	Ruch „Ravnoprawie”
	Partia Socjalistów Republiki Mołdawii „Ojczyzna”
	Partia Społeczno-Ekonomicznej Sprawiedliwości
	Zjednoczona Mołdowa
Partie chadeckie	Chrześcijańsko-Demokratyczna Partia Ludowa
	Republikańska Partia Ludowa

⁵⁸⁴ M. Gallagher, M. Laver, P. Mair, *Representative Government in Western Europe*, New York–San Francisco 1992, s. 59.

⁵⁸⁵ Zob. R. Herbut, *Rodziny partii politycznych* [w:] *Demokracje zachodnioeuropejskie. Analiza porównawcza*, A. Antoszewski, R. Herbut (red.), Wrocław 1997.

⁵⁸⁶ R. Herbut, *Teoria i praktyka funkcjonowania partii politycznych*, Wrocław 2002.

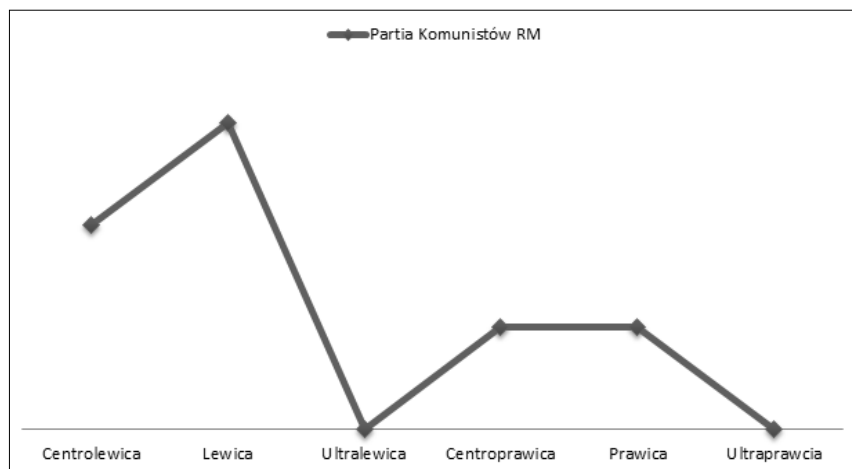
⁵⁸⁷ *Ibidem*, s. 11.

Partie liberalne	Nasza Mołdawia
	Partia Liberalna
	Narodowa Partia Liberalna
Partie konserwatywne	Centrowa Unia Mołdawii
	Konserwatywna Partia Mołdawii
Partie lewicowo-libertariańskie	Środowiskowa Partia Mołdawii „Zielony Sojusz”
Partie skrajnej prawicy	Nowa Obywatelska Partia Mołdawii
	Rumuńska Partia Narodowa
Partie chłopskie	Agrarna Partia Mołdawii

Źródło: Opracowanie własne na podstawie *Political parties of the Republic of Moldova*, www.parties.e-democracy.md

Tabela 19 przedstawia klasyfikację partii politycznych Republiki Mołdawii. Podział mołdawskich partii politycznych na rodziny jest schematyczny, dokonywana często w oparciu o kryteria programowe. One również służą do wyodrębnienia wśród partii politycznych podziałów na oś: lewica – prawica. W Republice Mołdawii dokonanie jednoznacznej kategoryzacji partii politycznych jest niemożliwe ze względu na zbyt złożoną strukturę ich programów. Wśród rodziny partii komunistycznych wyróżniamy w Republice Mołdawii jedno ugrupowanie – Partię Komunistów Republiki Mołdawii. Ugrupowanie to klasyfikowane w kontekście rodzin partii, z której się wywodzi, jest typowym ugrupowaniem komunistycznym. Biorąc pod uwagę oś lewica – prawica, należy stwierdzić, że ugrupowanie to jest lewicowe z elementami prawicowymi i centrolewicowymi. Dokładny schemat analizy osi prawica – lewica Partii Komunistów Republiki Mołdawii prezentuje wykres 5.

Wykres 5 przedstawia szczegółową analizę osi lewica – prawica dla partii komunistycznej w oparciu o założenia programowe ugrupowania. Na tej podstawie należy sklasyfikować partię komunistyczną jako ugrupowanie lewicowe z widocznymi tendencjami prawicowymi i z marginalnymi elementami centrolewicowymi. Elementy prawicowe wyrażają się przede wszystkim w pojęciu tradycji zarówno narodowej, jak i demokratycznej. Elementy centrolewicowe wynikają nie z programu politycznego, lecz ze składu personalnego, a mianowicie większość polityków Partii Komunistów Republiki

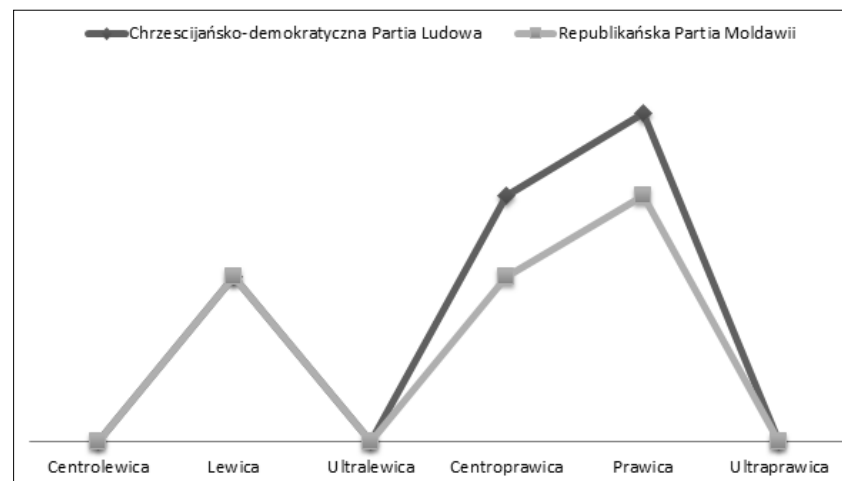

Wykres 5. Klasyfikacja Partii Komunistów Republiki Mołdawii na osi lewica - prawica
 Źródło: Opracowanie własne na podstawie Association for Participatory Democracy
www.e-democracy.md, 08.05.2009

Mołdawii wywodzi się z dawnej nomenklatury komunistycznej. Cechą charakterystyczną dla wszystkich mołdawskich ugrupowań politycznych jest hasło liberalizacji społeczeństwa.

Do rodziny partii chadeckich zaliczamy w Mołdawii dwa ugrupowania: Chrześcijańsko-Demokratyczną Partię Ludową i Republikańską Partię Ludową. Klasyfikacja partii chadeckich Mołdawii na rodziny została poszerzona w oparciu o klasyfikację na osi prawica – lewica. Szczegółową analizę przedstawia wykres 6. Partie chadeckie, do których zaliczamy Chrześcijańsko-Demokratyczną Partię Ludową i Republikańską Partię Mołdawii, należą do ugrupowań zdecydowanie prawicowych. Chrześcijańsko-Demokratyczna Partia Ludowa wykazuje tendencje centroprawicowe i lewicowe, włączając w to również w określonym zakresie liberalizację. Republikańska Partia Mołdawii jest ugrupowaniem prawicowym z tendencjami centroprawicowymi i lewicowymi.

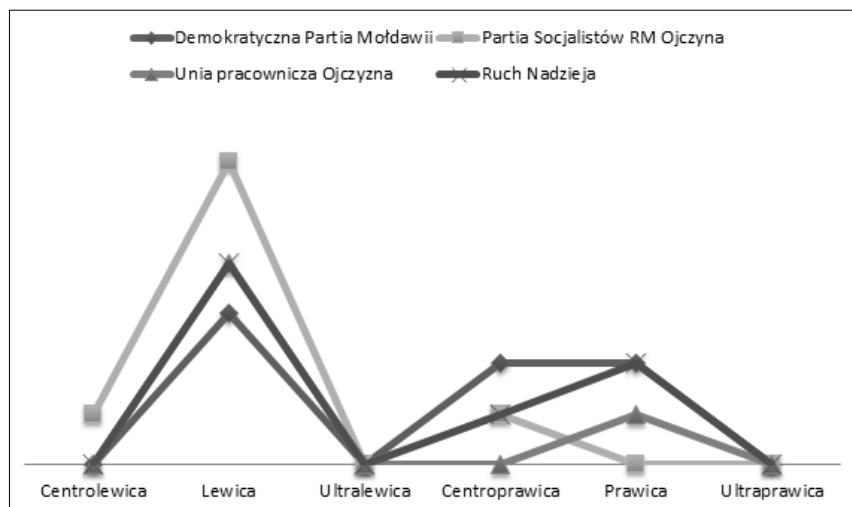
Chrześcijańsko-Demokratyczna Partia Ludowa jest ugrupowaniem zdecydowanie prawicowym z dużą tendencją do postulatów programowych o charakterze centroprawicowym. Marginalnie w programie politycznym ugrupowania występują elementy lewicowe odnoszące się do gospodarki

Wykres 6. Klasyfikacja Chrześcijańsko-Demokratycznej Partii Ludowej i Republikańskiej Partii Mołdawii na osi lewica - prawica
 Źródło: Opracowanie własne na podstawie Association for Participatory Democracy
www.e-democracy.md, 08.05.2009

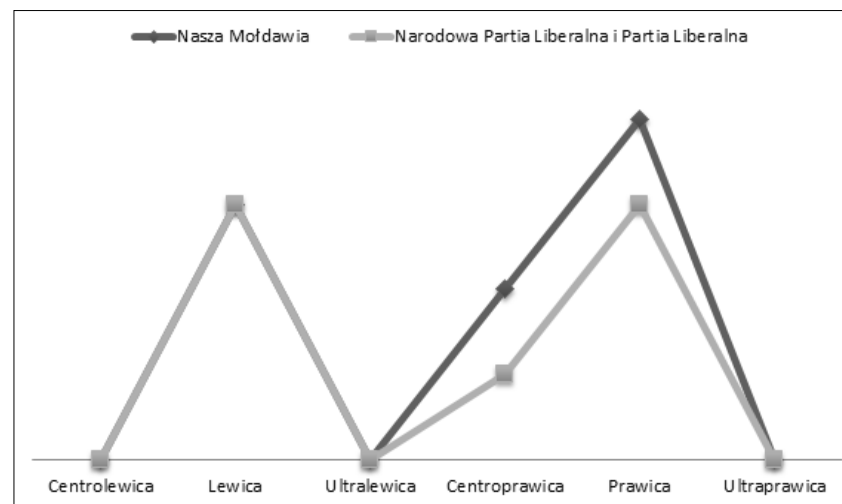
i społeczeństwa. W przypadku Republikańskiej Partii Mołdawii tendencje prawicowe i centroprawicowe równoważą się. Partia nie wnosi natomiast postulatu liberalizacji społeczeństwa, który w Mołdawii stał się wyznacznikiem granicy między lewicą a prawicą. Tendencje lewicowe Republikańskiej Partii Mołdawii są zauważalne i zmiernie się kierują w kierunku poglądów centrolewicowych.

Najliczniejszą rodziną partii w Republice Mołdawii jest rodzina socjaldemokratyczna. Na podstawie analizy programów politycznych do tej rodziny partii zaliczono 9 ugrupowań. Są to: Demokratyczna Partia Mołdawii, Socjalistyczna Partia Mołdawii, Ruch „Nadzieja”, Unia Pracownicza „Ojczyzna”, Ruch Ravnoprawie, Partia Socjalistów Republiki Mołdawii Ojczyzna, Partia Społeczno-Ekonomicznej Sprawiedliwości, Zjednoczona Mołdowa, Partia Socjaldemokratyczna. Klasyfikację najważniejszych ugrupowań socjaldemokratycznych w oparciu o oś prawica – lewica prezentuje wykres 7. Mimo licznej reprezentacji na scenie politycznej większość partii socjaldemokratycznych ma marginalny wpływ na kształt polityki państwa: nigdy nie przekroczyły wymaganego progu wyborczego podczas kolejnych rywalizacji wyborczych, a tym samym nigdy nie zasiadały w parlamencie.

Wykres 7. Klasyfikacja partii socjaldemokratycznych w oparciu o oś lewica - prawica
 Źródło: Opracowanie własne na podstawie Association for Participatory Democracy
 www.e-democracy.md, 08.05.2009

W przypadku ugrupowań zakwalifikowanych jako socjaldemokratyczne najwyższy stopień lewicowości ma Unia Pracownicza Ojczyzna i Partia Socjalistów Republiki Mołdawii Ojczyzna. Elementy prawicowe występujące w tych ugrupowaniach są marginalne, nawiązują tylko i wyłącznie do tradycji narodowych. Demokratyczna Partia Mołdawii jest typowym przykładem ugrupowania socjaldemokratycznego łączącego zarówno poglądy lewicowe, jak i prawicowe bez przewagi żadnej ze stron. Ruch Nadzieja, Partia Społeczno-Ekonomicznej Sprawiedliwości i Zjednoczona Mołdowa są ugrupowaniami marginalnymi, w których zdecydowanie przeważają poglądy lewicowe. Szczególną uwagę należy zwrócić na Partię Socjalistów Republiki Mołdawii Ojczyzna, która choć zakwalifikowana do struktur socjaldemokratycznych, zawiera marginalne elementy prawicowe będące w istocie centroprawicowymi. Poglądy tego ugrupowania są przykładem wielu skrajności. Jest ono zdecydowanie lewicowe z silną tendencją do centrolewicy, a nawet i ultralewicy. Analogicznie do tego ugrupowania funkcjonuje Unia Pracownicza Ojczyzna, która prezentuje również silne tendencje lewicowe z ukierunkowaniem zarówno na centrolewicę, jak i prawicę. Sztandarowym przykładem ugrupowa-

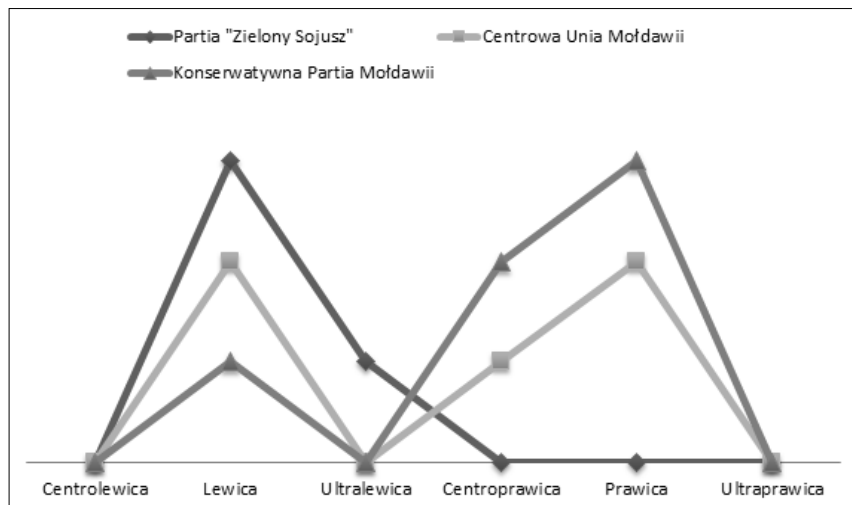
Wykres 8. Klasyfikacja ugrupowania Nasza Mołdawia, Narodowej Partii Liberalnej i Partii Liberalnej na osi lewica - prawica

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Association for Participatory Democracy
 www.e-democracy.md, 08.05.2009

wania socjaldemokratycznego jest Demokratyczna Partia Mołdawii, która równoważy poglądy lewicowe i prawicowe z lekkim odchyleniem w stronę centroprawicy.

Do rodziny partii liberalnych zaliczamy trzy ugrupowania polityczne: Nasza Mołdawia, Partia Liberalna i Narodowa Partia Liberalna. Ugrupowania te sklasyfikowano również w oparciu o oś lewica - prawica. Szczegółową analizę tego zagadnienia prezentuje wykres 8. Poglądy Narodowej Partii Liberalnej i Partii Liberalnej są bardzo zbliżone, dlatego przedstawiono je na wykresie wspólnie. Wyróżniono natomiast ugrupowanie Nasza Mołdawia. Nasza Mołdawia, Partia Liberalna i Narodowa Partia Liberalna opisywane są jako liberalne z tytułu silnych postulatów dotyczących liberalizacji społeczeństwa. Nasza Mołdawia charakteryzuje się dużym odchyleniem postulatów liberalnych w stronę poglądów prawicowych, te natomiast zachowują również tendencje centroprawicowe. Narodowa Partia Liberalna i Partia Liberalna zwracają się w kierunku lewicowym, zachowując również tendencję do działań centroprawicowych. Liberalizm w Mołdawii najsilniej oddziałuje

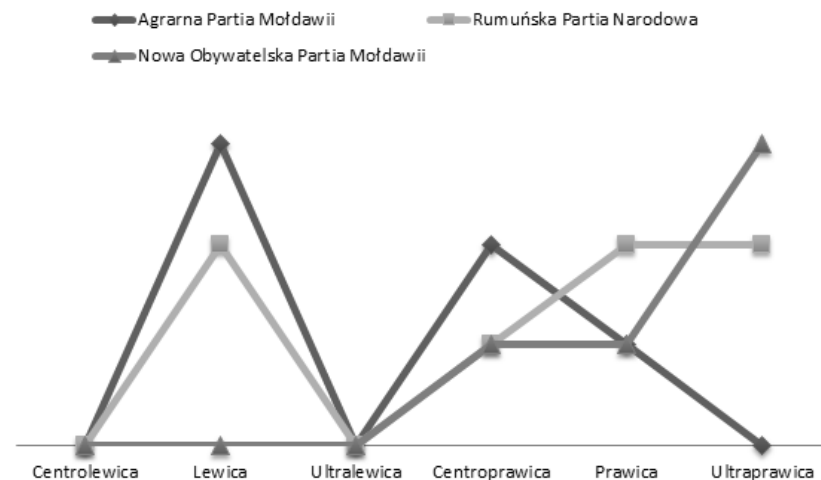
Wykres 9. Klasyfikacja partii konserwatywnych i ugrupowania lewicowo-libertariańskiego na osi lewica - prawica

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Association for Participatory Democracy www.e-democracy.md, 08.05.2009

w sferze społecznej. Społeczeństwo mołdawskie jest podatne na hasła wolności głoszone przez te ugrupowania. W pozostałych dziedzinach działalność liberalnych partii politycznych ogranicza się przede wszystkim do postulatów, gdyż realnie nie mają one wpływu na kwestie ekonomiczne i gospodarcze.

Wśród partii konserwatywnych w Mołdawii wyróżniamy Centrową Unię Mołdawii i Konserwatywną Partię Mołdawii. Szczegółową klasyfikację ugrupowań konserwatywnych prezentuje wykres 9.

Wykres 9 prezentuje klasyfikację partii konserwatywnych i ugrupowania lewicowo-libertariańskiego w oparciu o oś lewica-prawica, do których zaliczamy w Mołdawii: Centrową Unię Mołdawii, Konserwatywną Partię Mołdawii i środowiskową Partię Mołdawii „Zielony Sojusz”. Konserwatyzm Centrowej Unii Mołdawii i Konserwatywnej Partii Mołdawii wyrażony jest za pomocą ideologii prawicowej zmierzającej w kierunku poglądów centroprawicy. Program Centrowej Unii Mołdawii zawiera więcej zapisów odwołujących się do poglądów lewicowych, dotyczą one polityki społecznej i gospo-

Wykres 10. Klasyfikacja Rumuńskiej Partii Narodowej, Nowej Obywatelskiej Partii Mołdawii i Agrarnej Partii Mołdawii

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Association for Participatory Democracy www.e-democracy.md, 08.05.2009

darki. Natomiast poglądy Konserwatywnej Partii Mołdawii są zdecydowanie bardziej centroprawicowe, elementy lewicowe ujawniają się tylko w przypadku postulatów dotyczących polityki społecznej.

W Mołdawii do rodziny partii skrajnej prawicy zaliczymy dwa ugrupowania – Nową Obywatelską Partię Mołdawii i Rumuńską Partię Narodową. Z kolei do rodziny partii chłopskich zaliczamy tylko jedno ugrupowanie, którym jest Agrarna Partia Mołdawii. Szczegółową analizę tych ugrupowań w oparciu o klasyfikację na osi lewica – prawica prezentuje wykres nr 10.

Wykres 10 przedstawia klasyfikację Rumuńskiej Partii Narodowej, Nowej Obywatelskiej Partii Mołdawii i Agrarnej Partii Mołdawii. Nowa Obywatelska Partia Mołdawii jest ugrupowaniem skrajnie prawicowym. Zakres programowy partii łączy w głównej mierze tendencje ultraprawicowe z minimalnym wskazaniem na centroprawicę. Rumuńska Partia Narodowa w swoim programie politycznym zawiera elementy przede wszystkim centroprawicowe z lekkim odchyleniem ku ultraprawicy. W przeciwieństwie do Nowej Obywatelskiej Partii Mołdawii poglądy skrajnie prawicowe są w pewnym stopniu

równoważone przez lewicowe w zakresie gospodarki i państwa wielonarodowego. Agrarna Partia Mołdawii klasyfikowana jako partia chłopska w programie politycznym zawiera przede wszystkim poglądy lewicowe równoważone w kwestiach społecznych przez myśl centroprawicową.

W systemie partyjnym Republiki Mołdawii partie polityczne nie mają genetycznego zakorzenienia w społeczeństwie i w samym państwie. Swoimi działaniami dążą do tworzenia zależności państwo – społeczeństwo. Organizacje polityczne próbują stworzyć struktury w oparciu o legitymizację społeczną i poparcie ogółu. Działania te stają się nieudolne w wyniku niskiej świadomości społeczeństwa i poczucia odpowiedzialności za podejmowanie decyzji politycznych. Konkurencja ideologiczna⁵⁸⁸ między poszczególnymi partiami zapewnia pluralizm idei, co kształtuje siłę napędową rozwoju państwa.

---

⁵⁸⁸ Z badań nad współczesną problematyką państw Europy Środkowej i Wschodniej, J. Albin, J.M. Kupczak (red.), Wrocław 2000, s. 19.

IV

FUNKCJONOWANIE SYSTEMU PARTYJNEGO REPUBLIKI MOŁDAWII

4.1. METODOLOGICZNE UJĘCIE SYSTEMU PARTYJNEGO

Wśród przesłanek, które przyczyniły się do upadku komunizmu w krajach Europy Środkowo-Wschodniej⁵⁸⁹, można wymienić: kryzys legitymizacji⁵⁹⁰, wpływ polityki Gorbaczowa⁵⁹¹, kryzys gospodarki planowanej⁵⁹², podziały w elicie komunistycznej na zwolenników i przeciwników reform⁵⁹³ oraz rolę sił opozycyjnych w momencie zainicjowania przemian⁵⁹⁴. W ostatnich kilku latach w systemach politycznych krajów Europy Środkowej i Wschodniej dokonały się zasadnicze zmiany⁵⁹⁵, a procesy, które się na nie składają to:

---

⁵⁸⁹ W. Sokół, *Transformacja ustrojowa państw Europy Środkowej i Wschodniej – próba bilansu* [w:] *Systemy polityczne państw Europy środkowo-wschodniej*, W. Sokół, M. Żmigrodzki (red.), Lublin 2005, s. 10.

⁵⁹⁰ W. Sokół, *Legitymizacja systemów politycznych*, Lublin 1997, s. 93–124.

⁵⁹¹ J. Wojnicki, *Trudna droga do demokracji. Europa Środkowo-Wschodnia po 1989 roku*, Warszawa 2002, s. 18.

⁵⁹² L. Balcerowicz, *Socjalizm, Kapitalizm, Transformacja*, Warszawa 1997, s. 62.

⁵⁹³ J. Staniszkis, *Postkomunizm. Próba opisu*, Gdańsk 2001, s. 16.

⁵⁹⁴ Z.J. Pietraś, *Decydowanie polityczne*, Warszawa-Kraków 1998, s. 286–299.

⁵⁹⁵ K.A. Wojtaszczyk, *Współczesne systemy polityczne*, Warszawa 1992, s. 5–16; W. Lamętowicz, *Funkcje systemu politycznego a żywiołowa dynamika makrostruktur życia społecznego*

demokratyzacja państwa, urynkowanie gospodarki, budowa społeczeństwa obywatelskiego, relacje wobec otoczenia międzynarodowego⁵⁹⁶. Jak pisał Paweł Rybicki: „rzeczywistość i wszystko co w niej trwa, co wydaje się stałe, instytucje, ustroje, systemy władzy, trwa tylko dzięki temu, że jest odnawialne przez ludzkie zachowania i działania”⁵⁹⁷. Jednym z następstw załamania się instytucji ustrojowych realnego socjalizmu było ukształtowanie nowych systemów partyjnych⁵⁹⁸.

Proces dzielenia się elit politycznych zawierających załóżki przyszłego kształtu systemu partyjnego nie przebiegał wyłącznie w kręgach opozycji, ale także w ramach partii komunistycznej⁵⁹⁹. System partyjny jest otoczeniem dla partii politycznych, a obecność w jego ramach wzmacnia proces ich instytucjonalizacji⁶⁰⁰. Chodzi o ukazanie potencjalnych możliwości systemu, czyli większego zasięgu jego oddziaływania⁶⁰¹. Według Maurica Duvergera systemem partyjnym określamy „formy i warunki koegzystencji partii istniejących w danym państwie”⁶⁰². System partyjny traktowano również w kategoriach „układu legalnie działających w danym państwie partii politycznych”⁶⁰³,

[w:] *Z zagadnień teorii polityki*, (red.) K. Opalek, Warszawa 1978; M. Ciepaj, *Demokracja w społeczeństwie obywatelskim*, Opole 1991, s. 141–155; H. Spondel, *Podmiotowość człowieka a psychologia historyczna*, Katowice 1994, s. 30–40; K. Hurrelmann, *Struktura społeczna a rozwój osobowości*, Poznań 1994, s. 58–69; R. Holly, *Przeobrażenia świadomości Polaków w latach osiemdziesiątych*, Warszawa 1990, s. 18–54; A. Jabłoński, *Nauka o polityce w Wielkiej Brytanii. Tendencje rozwoju i stosunek do zagadnienia władzy*, Wrocław 1984, s. 138–150; A. Stelmach, S. Zyborowicz, *Elity polityczne a partycypacja polityczna* [w:] *Elity polityczne w Polsce*, K. Pałeczki (red.), Warszawa 1992, s. 52–63; W. Nieciński, *Spółczesność uczestnicząca, gospodarka rynkowa, sprawiedliwość społeczna*, Warszawa 1991, s. 7–28.

⁵⁹⁶ Zob. B. Góralczyk, *Post-communism Challenges: an Attempt of Identification* [w:] *In Pursuit of Europe*, B. Góralczyk, W. Kostecki, K. Żurowska, (red.), Warsaw 1995.

⁵⁹⁷ P. Rybicki, *Struktura świata społecznego*, Warszawa 1979, s. 586.

⁵⁹⁸ J. Wojnicki, *Partie polityczne i systemy partyjne w państwach Europy Środkowej i Wschodniej po 1989 roku* [w:] *Transformacja systemowa w krajach Europy Środkowej i Wschodniej 1989–2002*, T. Godlewski, A. Koseski, K.A. Wojtaszczyk (red.), Bydgoszcz–Pułtusk 2003, s. 115.

⁵⁹⁹ L. Beneda, *System partyjny Węgier* [w:] *Partie i systemy partyjne Europy środkowej*, A. Antoszewski, P. Fiala, R. Herbut, J. Sroka (red.), Wrocław 2003, s. 63–114.

⁶⁰⁰ R. Harmel, L. Svasand, *Party Leadership and Party Institutionalization: Three Phases of Development*, „West European Politics” 1993, nr 2, t. 16.

⁶⁰¹ H. Arendt, *Korzenie totalitaryzmu*, Warszawa 1993, s. 453.

⁶⁰² Cyt. za W. Skrzydło, *O partii i systemach partyjnych*, Warszawa 1976, s. 63.

⁶⁰³ B. Banaszak, A. Preisner, *Wprowadzenie do prawa konstytucyjnego*, Wrocław 1992, s. 151–152.

jak i mechanizmu współdziałania bądź rywalizacji organizacji społecznych w walce o władzę i jej sprawowanie”⁶⁰⁴.

Robert T. McKenzie stwierdził, że „nowoczesny system partyjny jest bezpośrednim produktem ekspansji elektoratu”⁶⁰⁵, utożsamia się go w ten sposób z socjologicznie pojętym mechanizmem państwowym⁶⁰⁶, opartym o społeczno-polityczny pluralizm⁶⁰⁷. Konstanty Adam Wojtaszczyk dowodził natomiast, że w systemie partyjnym zawierają się partie działające legalnie, opierając swoją strukturę i metody na zasadach demokratycznych⁶⁰⁸. Istnienie, ciągłości i celowości to immanentne cechy wszystkich obiektów społecznych. Klucz do istoty funkcjonowania tych obiektów tkwi w działaniach i zachowaniach ludzkich podlegających procesom strukturalizacji⁶⁰⁹.

Partie polityczne, a w pierwszym okresie ruchu obywatelskie, miały zapewnić funkcjonowanie demokratycznego państwa z pluralistycznym systemem partyjnym⁶¹⁰, nadają rywalizacji politycznej określoną strukturę oraz uruchamiają reżim przedstawicielski, czyniąc go nie tylko operatywnym, ale i legitymowanym⁶¹¹. Upadek komunizmu i przechodzenie do demokratycznego ustroju gospodarki rynkowej wytworzyło społeczne podziały i uformowało partie w krajach Europy Środkowo-Wschodniej⁶¹². Jednak systemy partyjne tych krajów kilkanaście lat po rozpoczęciu transformacji nadal znajdują się w procesie formowania⁶¹³.

⁶⁰⁴ W. Zakrzewski, *W sprawie klasyfikacji systemów partyjnych*, „Studia Socjologiczno-Polityczne” 1961, nr 10, s. 47.

⁶⁰⁵ R.T. McKenzie, *British Political Parties*, New York 1955, s. 6.

⁶⁰⁶ W. Lang, J. Wróblewski, S. Zawadzki, *Teoria państwa i prawa*, Warszawa 1986, s. 128.

⁶⁰⁷ Zob. A. Michnik, *Takie czasy... Rzecz o kompromisie*, Londyn 1985.

⁶⁰⁸ K.A. Wojtaszczyk, *Współczesne systemy partyjne*, Warszawa 1992, s. 11.

⁶⁰⁹ J. Golinowski, *Wizerunek organizacji politycznej*, Warszawa 2004, s. 16.

⁶¹⁰ K.A. Wojtaszczyk, *Partie polityczne w procesie transformacji systemowej*, „Rocznik Nauk Politycznych WSH w Pułtusku” 2000, nr 2, s. 73.

⁶¹¹ N. Yanai, *Why Do Political Parties Survive?*, „Party Politics” 1999, no 1, vol. 5, s. 7.

⁶¹² M. Grabowska, *Partie i systemy partyjne w demokracjach a przypadek Polski* [w:] *Budowanie demokracji. Podziały społeczne, partie polityczne i społeczeństwo obywatelskie w postkomunistycznej Polsce*, M. Grabowska, T. Szawiel (red.), Warszawa 2001, s. 46.

⁶¹³ W. Sokół, *Partie polityczne i systemy partyjne krajów postkomunistycznych* [w:] *Europa Środkowo-Wschodnia. Region, państwa i społeczeństwa w czasie transformacji*, A. Rybczyńska (red.), Lublin 2000, s. 95–110.

Występowanie partii i systemów partyjnych jest zjawiskiem charakterystycznym niemal dla wszystkich systemów politycznych⁶¹⁴. Powstanie i rozwój rywalizacyjnego systemu partyjnego⁶¹⁵ związany jest ze zjawiskiem potrójnej transformacji⁶¹⁶, wyrażonej poprzez przebudowę systemu ekonomicznego, społecznego i demokratyzację polityczną⁶¹⁷, co z kolei jest warunkiem demokratycznych wyborów⁶¹⁸. Maurice Duverger na podstawie liczby partii rywalizujących ze sobą o władzę wyróżnił systemy: jednopartyjne, dwupartyjne i wielopartyjne⁶¹⁹. Kryterium ilościowe systemów partyjnych jest najczęściej spotykanym i najbardziej znanym⁶²⁰. Biorąc pod uwagę te same kryteria, Maurice Blondel wyróżnił systemy: dwupartyjny, dwupółpartyjny, wielopartyjny oparty o dominację jednej partii, wielopartyjny bez partii dominującej⁶²¹.

System dwupartyjny oznacza podział władzy w danym kraju dokonujący się pomiędzy dwoma najsilniejszymi ugrupowaniami politycznymi kontrolującymi łącznie 90% mandatów w parlamencie. Sztandarowym przykładem funkcjonowania systemu dwupartyjnego jest USA. Na przykładzie tego kraju można stwierdzić, iż system dwupartyjny sprzyja wyłanianiu trwałych i stabilnych rządów. Podstawowym wyróżnikiem systemu wielopartyjnego jest natomiast liczba partii. W systemie dwupartyjnym siła polityczna ugrupowań nie ma takiego znaczenia jak w systemie wielopartyjnym. Ten ostatni funkcjonuje m.in. w Polsce i we Włoszech. W sytuacji, gdy istnieje wiele partii w systemie partyjnym, a tylko jedna z nich jest zdolna do samodzielnego

rządzenia, mówimy o systemie partii dominującej. Taka sytuacja ma miejsce np. w Meksyku, Kanadzie, Japonii czy Szwecji⁶²².

Republika Mołdawii nie posiada wcześniejszych tradycji demokratycznych. Możliwość rywalizacji politycznej i artykulacji interesów w tym kraju pojawiła się w momencie rozpadu ZSRR i uzyskania niepodległości. System wielopartyjny obowiązuje tu od 1990 roku. System partyjny przed tym okresem był ściśle jednopartyjny, istniało bowiem tylko jedno ugrupowanie polityczne⁶²³. Pierwszy etap tworzenia nowego systemu zakończył się w momencie pierwszych wolnych wyborów parlamentarnych w 1994 roku. Kolejne wybory parlamentarne odbyły się w latach: 1998, 2001 i 2005. Żmigrodzki, na zasadzie analizy porównawczej, wykazuje przemianę mołdawskiego systemu partyjnego. Od wyborów w 1994 roku państwo to prezentowało system umiarkowanie wielopartyjny z jedną partią dominującą. Natomiast po wyborach w 1998 roku, w kraju tym ukształtował się system partyjny umiarkowany z równowagą pomiędzy partiami⁶²⁴.

Zasadniczym elementem kształtującym system partyjny w krajach Europy Środkowo-Wschodniej była klasyfikacja partii politycznych poprzez stworzenie genetycznej osi komunizm-antykomunizm⁶²⁵. Rozwój organizacji politycznych wynikał z parcia w kierunku demokracji, opartej o podstawowe zasady pluralizmu politycznego. Stworzenie w Republice Mołdawii systemu rywalizacji partyjnej miało przyczynić się do budowy nowego typu państwa

⁶¹⁴ M. Chmaj, W. Sokół, M. Żmigrodzki, *Teoria partii politycznych*, Lublin 1999, s. 9.

⁶¹⁵ D.M. Olson, *Party Formation and Party System Consolidation in the New Democracies of Central Europe*, „Political Studies” 1995, No. 3, s. 432–465.

⁶¹⁶ *Partie i Systemy Partyjne Europy Środkowej*, A. Antoszewski, P. Fiala, R. Herbut, J. Sroka (red.), Wrocław 2003, s. 15.

⁶¹⁷ R. Bova, *Political Dynamics of the Post-Communist Transition: A Comparative Perspective*, „World Politics” 1992, No. 1, 2, s. 113–138.

⁶¹⁸ R. Katz, *Party Government: European and American Experiences*, Berlin 1987, s. 12.

⁶¹⁹ Zob. M. Duverger, *Political Parties*, Methuen, London 1954.

⁶²⁰ M. Chmaj, W. Sokół, M. Żmigrodzki, *Teoria partii politycznych*, Lublin 1999, s. 127.

⁶²¹ J. Blondel, *Party Systems and Patterns of Government in Western Democracies*, „Canadian Journal of Political Science” 1998, vol. 1 (2), s. 180–209; Zob. J. Steinem, *Demokracje europejskie*, Rzeszów 1993; J. Budge, K. Newton, *Polityka nowej Europy od Atlantyku do Uralu*, Warszawa 1999; J. Banaszekiewicz, *Państwo i partia w systemie kapitalistycznym*, Warszawa 1972; *Dynamika systemów politycznych wybranych państw Europy Środkowo-Wschodniej*, Barański M. (red.), Katowice 1995.

⁶²² W. Skrzydło, *Podstawowe zasady ustroju politycznego* [w:] *Studia z zakresu konstytucjonalizmu socjalistycznego*, A. Burda, M. Rybicki, F. Siemieński, W. Skrzydło, T. Szymczak (red.), Wrocław-Warszawa-Kraków 1969, s. 95; W. Zakrzewski, *W sprawie klasyfikacji systemów partyjnych*, „Studia Socjologiczno-Polityczne” 1961, nr 12, s. 53; B. Banaszak, A. Preisner, *Prawo konstytucyjne. Wprowadzenie*, Wrocław 1994, s. 150–151; G. Smith, *Życie polityczne w Europie Zachodniej*, Londyn 1992, s. 116–119; Zagadnienie poruszają również: K. Kociubiński, *Systemy polityczne Austrii, Niemiec i Szwajcarii*, Wrocław 2003; H. Zięba-Załucka, *Władza ustawodawcza, wykonawcza i sądownicza w Konstytucji RP*, Warszawa 2002; M. Kallas, *Konstytucja RP*, Warszawa 1999; M. Kruk, *Konstytucja RP z komentarzem*, Warszawa 1997; A. Korobowicz, R. Mojak, W. Skrzydło, *Zarys dziejów konstytucjonalizmu polskiego*, Lublin 1996.

⁶²³ M. Chmaj, W. Sokół, M. Żmigrodzki, *Teoria partii politycznych*, Lublin 1999, s. 158.

⁶²⁴ *Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej*, W. Sokół, M. Żmigrodzki (red.), Lublin 2005, s. 65; por. A. Siaroff, *Comparative European Party Systems*, New York 2002.

⁶²⁵ W. Jednaka, *Partie polityczne wybranych państw Europy Środkowo-Wschodniej* [w:] *Demokracje Europy Środkowo-Wschodniej w perspektywie porównawczej*, A. Antoszewski, R. Herbut (red.), Wrocław 1998, s. 109.

opartego na wartościach demokratycznych. Kształtowanie partii politycznych bez historycznego uwarunkowania sprawiło, że w krajach Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej, w tym również w Republice Mołdawii, pojawiły się tzw. elitystyczne partie, słabo zakorzenione w strukturze grupowej społeczeństwa⁶²⁶. Ich działanie oparte było przede wszystkim na kierowanych do społeczeństwa hasłach potrzeby zmian, a nie na budowaniu społecznych podstaw swojej działalności. Już Jörg Heider sugerował, że partie polityczne w systemie partyjnym powinny rywalizować na wszystkich poziomach systemu społecznego⁶²⁷.

Problemem mołdawskiego systemu partyjnego jest namnażanie się partii i ugrupowań politycznych, z których żadnemu nie udało się uzyskać masowego członkostwa lub stać się organizacją ogólnopaństwową⁶²⁸. Organizacjom tym towarzyszyły ciągle zmiany i wzajemne korelacje. Władysława Jednaka stwierdziła, że „proces instytucjonalizacji partii politycznych w państwach Europy Środkowo-Wschodniej uczynił z nich nieefektywne ogniwa masowej partycypacji, nastawione na wypełnianie funkcji wyborczej”⁶²⁹. Instytucjonalizacja określiła bowiem fundamentalne zasady rywalizacji i zachowań partyjnych⁶³⁰. Sama w sobie ma ona kontekst wewnętrzny i zewnętrzny oraz strukturalny i kulturowy⁶³¹.

⁶²⁶ Zob. B. Lomax, *Hungary: The Politics of Transitions*, London 1995; A. Baur, *Szwajcarski fenomen*, Warszawa 1992; S. Cholewiak, *Nacjonalizm w partiach zachodniemieckich*, Warszawa 1984; E. Cziomer, *Zarys historii Niemiec powojennych 1945–1995*, Warszawa-Kraków 1997; A. Czubiński, *Węzłowe problemy rozwoju socjaldemokracji niemieckiej (1847–1993)*, Poznań 1994; J. Dębska-Wójcik, *Ewolucja programu Komunistycznej Partii Hiszpanii w latach 1939–1978*, Warszawa 1982.

⁶²⁷ K. Heider, *Norway: Levels of Party Competition and System Change*, „West European Politics” 1998, nr 4, s. 145; zagadnienie to poruszają również: P. Deszczyński, K. Gołata, *Demokratyczne systemy polityczne*, Poznań 2000; *Partie polityczne i systemy partyjne*, A. Dobieszewski (red.), Warszawa 1972; A. Dobieszewski, *Partie i systemy partyjne*, Warszawa 1991; W.J. Dziak, *Chiny, wschodzące supermocarstwo*, Warszawa 1996; L. Garlicki, *Systemy polityczne wybranych państw kapitalistycznych: Republika Federalna Niemiec*, Warszawa 1979; L. Garlicki, *Ustrój polityczny Republiki Federalnej Niemiec*, Warszawa 1985.

⁶²⁸ A. Heywood, *Politologia*, M. Masojć, Warszawa 2006, s. 320.

⁶²⁹ W. Jednaka, *op. cit.*, s. 108.

⁶³⁰ S. Mainwaring, *Party Systems in the Third Wave*, „Journal of Democracy” 1998, nr 3, t. 9, s. 69.

⁶³¹ V. Randall, *Svaseand, Party Institutionalization in New Democracies*, „Party Politics” 2002, nr 1, t. 8, s. 6–9.

Nowe partie powstałe w Europie Środkowej i Południowo-Wschodniej wchodzą od razu w zaawansowaną fazę rozwoju bez przechodzenia tych stadiów, które przechodziły partie demokracji rozwiniętych⁶³². W systemie partyjnym Republiki Mołdawii partie polityczne nie posiadają genetycznego zakorzenienia w społeczeństwie i w samym państwie. Zdaniem Ryszarda Herbuta, takie partie polityczne występujące w roli ciał pośredniczących można traktować jako funkcję zmian zachodzących w otoczeniu systemu partyjnego⁶³³, które Kay Lawson nazywał ogniwami łączącymi⁶³⁴.

W systemie partyjnym Republiki Mołdawii tak sprecyzowane funkcje nie występują. Partie polityczne swoimi działaniami dążą do tworzenia zależności państwo-społeczeństwo. Organizacje polityczne próbują tworzyć swoje struktury w oparciu o legitymizację społeczną i poparcie ogółu. Działania te stają się nieudolne w wyniku niskiej świadomości społeczeństwa i poczucia odpowiedzialności za podejmowanie decyzji politycznych. Ryszard Herbut wykazuje wzajemne powiązanie między systemem partyjnym i partiami, pisząc dalej, że „jego określona struktura jest determinowana przez zasady gry politycznej oraz strukturę tej gry”⁶³⁵. Z tego wynikają pewne ograniczenia definiowane przez warunki zewnętrzne, w jakich dany system partyjny jest kształtowany⁶³⁶. Ten sam autor określa je mianem determinant zmian sys-

⁶³² A. Smolar, *Kryzys partii politycznych czy kryzys polityki?*, „Res Publica Nowa” 2004, nr 4, s. 9; Zob. T. Godlewski, *Francuska Partia Komunistyczna*, Warszawa 1979; *Współczesna socjaldemokracja*, J.W. Gołębiowski (red.), Warszawa 1994; E. Górski, *O demokracji w Hiszpanii (1975–1995)*, Warszawa 1997; M. Grzęda, *Odbudowa i działalność Socjaldemokratycznej Partii Niemiec w radzieckiej strefie okupacyjnej w latach 1945–1946*, Szczecin 1979; M. Grzybowski, *Systemy polityczne współczesnej Skandynawii*, Warszawa 1989; *Współczesne systemy partyjne wybranych państw europejskich*, M. Grzybowski, A. Zięba (red.), Kraków 1996; M. Gulczyński, *Panorama systemów politycznych świata*, Warszawa 2004.

⁶³³ Zob. R. Herbut, *Partie polityczne* [w:] *Systemy polityczne demokracji zachodnioeuropejskich. Wstęp do analizy porównawczej*, A. Antoszewski, R. Herbut (red.), Wrocław 1992.

⁶³⁴ Zob. K. Lawson, *When Linkage Fails* [w:] *When Parties Fail Emerging Alternative Organizations*, K. Lawson, P. Merkl (red.), Princeton 1988.

⁶³⁵ R. Herbut, *Systemy partyjne krajów Europy Centralnej i Wschodniej oraz wzorce rywalizacji politycznej*, [w:] *Demokracje Europy Środkowo-Wschodniej w perspektywie porównawczej*, A. Antoszewski, R. Herbut (red.), Wrocław 1998.

⁶³⁶ *Ibidem*, s. 130; Zob. J. Iwanek, *Partie i systemy partyjne państw wysoko rozwiniętych*, Katowice 1994; T. Iwiński, K. Kik, *Lewica iberyjska*, Warszawa 1982; F. Jacobs, R. Corbett, M. Shackleton, *Parlament Europejski*, Rzeszów 1996; P. Jaskółowski, *Poparcie dla par-*

temu partyjnego⁶³⁷. Jan Erik Lane i Svante Ersson twierdzili, że zmiany systemu partyjnego można śledzić opierając się na zmiennych będących jego konstytutywnymi elementami⁶³⁸. Ryszard Herbut do podstawowych zmiennych zalicza: liczbę partii, ich rozmiar oraz wzorce zachowań koalicyjnych⁶³⁹. Duża liczba partii może mieć wpływ na trwałość gabinetów⁶⁴⁰.

Kwestia partii politycznych i systemu partyjnego jest bardzo istotna w państwach demokratycznych. Ich rola i tworzenie stabilnego systemu jest warunkiem konsolidacji demokracji w krajach postkomunistycznych, w tym w Republice Mołdawii.

4.2. EWOLUCJA SYSTEMU PARTYJNEGO REPUBLIKI MOŁDAWII

Poprzez status partii politycznych rozumieć należy poziom ich akceptacji i uznawania przez państwo i społeczeństwo jako podmiotów procesu politycznego wyrażonego w procesie instytucjonalizacji. Ioan Bucătaru analizuje instytucjonalność partii politycznych w Republice Mołdawii zgodnie z następującymi kryteriami: 1) czas istnienia, 2) poziom depersonalizacji, 3) złożoność organizacyjna i personalna wraz ze stopniem zmienności wyborczej, wyrażonej zdobytą ilością głosów, 4) doktryna polityczna, 5) czynniki legitymizacji⁶⁴¹. Państwo spełnia tu rolę czynnika skupiającego partie polityczne w systemie politycznym. Instytucjonalizacja jest bardzo istotnym aspektem działalności tychże organizacji. Po pierwsze, wynika to z ich szczególnej roli, po drugie z faktu, że partie polityczne jako instytucje są stałym elementem systemu politycznego niezależnie od jego działań empirycznych. Obie te zależności są ze sobą związane, wykazując pewien stopień afirmacji i konkret-

tii konserwatywnych w Europie Zachodniej w latach 1945–2001 [w:] *Konserwatyzm. Historia i współczesność*, S. Stepien (red.), Lublin 2003; *Wstęp do teorii partii i systemów partyjnych*, W. Jednaka (red.), Poznań 2000.

⁶³⁷ R. Herbut, *Systemy partyjne w Europie Zachodniej- ciągłość i zmiana. Studium porównawcze*, Wrocław 1996, rozdział II.

⁶³⁸ I.E. Lane S. Ersson, *Politics and Society in Western Europe*, London 1987, s. 157.

⁶³⁹ R. Herbut, *op. cit.*, s. 67–74.

⁶⁴⁰ *Ibidem*, s. 130.

⁶⁴¹ Zob. I. Bucătaru, *Instituționalizarea partidelor politice din Republica Moldova: studiu interdisciplinar. Teza de doctorat*, Chișinău 2005.

nego wykonywania funkcji będącego potwierdzeniem posiadanego statusu partii politycznych.

Status partii politycznych zależy bezpośrednio od systemu politycznego, który w Republice Mołdawii przechodził kilka etapów⁶⁴²:

1) Od 1989 do 27 sierpnia 1991 roku – okres odrodzenia narodowego i pojawienia się jednostkowych swobód demokratycznych, które przyczyniły się do powstania pierwszych ruchów i partii politycznych. Moment ogłoszenia Deklaracji Niepodległości przyczynił się do wykształtowania w Republice Mołdawii odrębnego systemu politycznego.

2) Od 27 sierpnia 1991 roku do 29 lipca 1994 roku – w tym okresie następuje potwierdzenie suwerenności i niezależności Republiki Mołdawii. Mają miejsce pierwsze wybory parlamentarne i prezydenckie. 29 lipca 1994 roku została przyjęta konstytucja, która potwierdza ustanowienie demokratycznego państwa prawa, wprowadzając jednocześnie semiprezydencki system rządów.

3) Od 29 lipca 1994 roku do 5 lipca 2000 roku – w tym okresie tworzą się główne instytucje, normy i przepisy prawodawstwa mołdawskiego, podstawowe mechanizmy funkcjonowania systemu politycznego. Scenę partyjną charakteryzuje wyraźna konfrontacja między Sojuszem na Rzecz Demokracji i Reform (ADR) a Partią Komunistów Republiki Mołdawii (PCRM) – między Prezydentem i Parlamentem. Prezydent Petru Luczinski dokonuje próby scentralizowania władzy poprzez przekształcenie systemu semiprezydenckiego i ograniczenie uprawnień parlamentu i głowy państwa.

4) Od 5 lipca 2000 roku do 2009 – I etap rozwoju systemu politycznego – parlamentaryzmu mołdawskiego. Praktyka pokazała, że mołdawska polityka i prawodawstwo nie pokrywają się, gwarancje konstytucyjne nie obejmują i nie regulują istotnych dziedzin życia politycznego i społecznego. Status mołdawskich partii politycznych wynika tu nie z tradycji, a z przepisów prawa, co jest charakterystyczne dla młodych demokracji parlamentarnych.

5) Od 2009 roku – po dzień dzisiejszy – II etap rozwoju systemu politycznego Republiki Mołdawii, związany z odsunięciem komunistów od władzy.

⁶⁴² V. Мошнеага, А. Завтур, Г. Руснак, *Республика Молдова: форма правления и механизм взаимодействия властей*, Кишинев 1998, s. 96–110.

Pierwszym aktem prawnym odnoszącym się do partii politycznych jest Ustawa o partiach politycznych, przyjęta w 1991 roku. Dokument ten ewoluował przez wszystkie procesy zmiany systemu politycznego i stał się ważnym krokiem w kierunku uznania i afirmacji partii politycznych w Republice Mołdawii. Do innych istotnych dokumentów należą: Ustawa nr 720-XII z 18 września 1991 roku i Ustawa nr 833-XII z dnia 16 maja 1996 roku – o wyborze prezydenta Republiki Mołdawii, Ustawa nr 1609-XII z 14 października 1993 roku – o wyborach do parlamentu, Ustawa nr 308-XII z 7 grudnia 1994 roku – dotycząca wyborów lokalnych, a także przyjęta w 1997 roku ordynacja wyborcza. Partie polityczne w Republice Mołdawii określa się jako organizacje o charakterze dobrowolnym utworzone na podstawie koncepcji, ideałów i celów, które przyczyniają się do urzeczywistnienia woli politycznej swojego elektoratu zgodnie z prawem i na jego zasadach⁶⁴³.

Największym problemem interpretacyjnym jest brak w przepisach prawa mołdawskiego rozróżnienia między partią a organizacją społeczno-polityczną. Sama procedura formowania partii politycznych przeszła kilka zmian. Kwestie odmienności religijnej i narodowościowej nie są przeszkodą dla stworzenia organizacji politycznej. Największe problemy wynikają tu z potrzeby istnienia reprezentatywności terytorialnej – procesy migracji ludnościowej i narodowościowej są w kraju bardzo duże. Poprawa reprezentatywności regionalnej jest niezbędna, gdyż większość parlamentarzystów i elity politycznej pochodzi ze stolicy, przy czym pozostałe regiony są pomijane⁶⁴⁴.

W Republice Mołdawii liczba działaczy partyjnych to ok. 4–6%, spośród obywateli kraju. Wśród całego elektoratu uprawnionych do głosowania jest 60–70% obywateli. Są to osoby przynależne do danego ugrupowania politycznego, sympatyzujące z nim lub identyfikujące się z tymże ugrupowaniem. Wzrost udziału działaczy i liderów partyjnych wiąże się z wszczęciem procesu destabilizacji systemu partyjnego. Indeks statusu partii politycznych w kraju jest liczba istniejących ugrupowań. Rozwój grup i organizacji

⁶⁴³ Ustawa Nr 718–17.09.91 XII – o partiach oraz innych organizacji społeczno-politycznych, Dziennik Ustaw Republiki Mołdawii, 2000, nr 53.

⁶⁴⁴ D. Ilașciuc, *Elitele formațiunilor politice din Republica Moldova la etapa actuală*, Chișinău, 2000, s. 76–81; D. Ilașciuc, *Elitele partidelor politice în Republica Moldova: problemele formării și activității*, Chișinău, 1995, s. 21–33.

politycznych wskazuje na istnienie demokracji, świadomości obywateli i ich zdolności do zdobywania władzy i podejmowania decyzji politycznych.

Od momentu odzyskania niepodległości Republika Mołdawii przechodzi różnorodne procesy gier politycznych i partyjnych. Początkowo proces ten rozwijał się dość wolno, ale jego dopełnieniem było podpisanie Deklaracji Niepodległości. Duże rozwarstwienie systemu partyjnego to lata 1992 i 1999. Po listopadzie 1999 liczba ugrupowań politycznych zaczęła maleć, osiągając liczbę 21 w roku 2006. Przedstawione dane, mówiące o procentowym zaangażowaniu obywateli w działalność partyjną składają się na kryterium ilościowe partii politycznych. Może to prowadzić do błędnych wniosków, gdyż dane te nie pokazują rzeczywistego stosunku obywateli Republiki Mołdawii do systemu partyjnego, nie wykazują prawdziwego potencjału wyborczego i stopnia legitymizacji władzy w społeczeństwie.

Rozróżnienie między partiami uczestniczącymi w wyborach lokalnych i parlamentarnych wskazuje na różnice w systemie. Nie można bowiem użyć stwierdzenia „partie regionalne”, gdyż większość ugrupowań skupionych jest wokół stolicy. Ugrupowania i ruchy partyjne czy regionalne, pojawiające się w latach 80. lub na początku lat 90. XX wieku, zniknęły później ze sceny politycznej stosunkowo szybko.

Kwestia podziału formacji politycznych i ustalenia liczby istniejących partii zależy od kilku czynników, np. kategorii partii politycznych i różnicy między kulturą instytucjonalną i polityczną elit tworzących te ugrupowania. Partie powstałe w latach 80., ewoluujące do lat 90. XX wieku, przeszły przez etap tworzenia pewnej równowagi politycznej, tworząc w tym czasie ze swoich struktur ugrupowania nowe, np. „Nasza Mołdawia” lub ożywiając stare, np. Partia Komunistów Republiki Mołdawii. Stosunek społeczeństwa do ugrupowań politycznych najlepiej prezentują sondaże opinii publicznej.

Zdecydowana większość społeczeństwa nie ma zaufania do partii politycznych i uważa, że elity są zainteresowane tylko pomnażaniem swoich, a nie społecznych dóbr materialnych. Skala zaufania do partii politycznych jest bardzo niska, co wskazuje na poważne uchybienia w procesie demokratyzacji struktur politycznych. Zaufanie społeczne jest tu wyznacznikiem pluralizmu politycznego. Pluralizm w swojej realizacji jest wykładnikiem poziomu funkcjonowania i realizacji elementów demokratycznego systemu politycznego, który buduje podstawy takiegoż systemu partyjnego.

Najbardziej wyraziście przedstawia się współzależność dominacji jednej z partii. Jest to szczególny aspekt systemu partyjnego mający bezpośredni wpływ na system rządów i jego stabilność. W zależności od specyfiki tendencji i możliwości partii, tworzona jest jej ideologia.

System partyjny to system funkcjonalny partii politycznych w państwie oznaczający udział w akcie sprawowania rządów, wyrażony liczbowo, strukturalnie, ideologicznie, czasowo, a także rodzajem stabilności⁶⁴⁵. Jednoznacznym warunkiem istnienia systemu partyjnego jest rywalizacja dwu lub więcej partii w wolnych i otwartych wyborach⁶⁴⁶. Zygmunt Newman natomiast jako główną cechę charakterystyczną określa prawo partii do prowadzenia własnego przywództwa⁶⁴⁷. Dla Jerzego Wiatra system partyjny stanowi całość stosunków między partiami, które charakteryzują się konkurencją i wspólną walką⁶⁴⁸, którą z kolei Wasilij Starodubski określa jako odzwierciedlenie i korelacje działania partii politycznych⁶⁴⁹.

Status partii politycznych, wyrażony w prawnym aspekcie ich funkcjonowania, składa się na całościową definicję systemu partyjnego, czyli zapewnienie wpływowej reprezentacji w parlamencie, struktura organizacyjna, ideologia i zasady polityczne, udział w wolnych i demokratycznych wyborach.

Największą trudność stanowi dobór kryteriów typologii systemów partyjnych⁶⁵⁰. Ustrój polityczny Republiki Mołdawii znajduje swoje zakotwiczenie w konstytucji i ustawach organicznych. Zaznacza się daleko idącą prawną instytucjonalizację systemu politycznego⁶⁵¹. Na typologię systemu partyjnego

⁶⁴⁵ В. Евдокимов, *Партии в политической системе буржуазного общества*, Свердловск 1990, s. 18.

⁶⁴⁶ D.L. Seiler, *op. cit.*, s. 93.

⁶⁴⁷ В.Б. Евдокимов, *op. cit.*, s. 47.

⁶⁴⁸ *Ibidem*, s. 62.

⁶⁴⁹ Б.А. Стародубский, *op. cit.*, s. 42; Zob. Л.И. Селезнев, *Политические системы современности: сравнительный анализ*, Санкт-Петербург, 1995; Б.А. Стародубский, *Политические режимы европейских буржуазных стран*, Свердловск, 1989; Ф. Ардан, *Франция: государственная система*, Москва 1994; Н.Ф. Саюров, *Механизм государственной власти и управления*, Липецк, 1997; Д. Дербишайр, *Политические системы мира*, Москва, 2004.

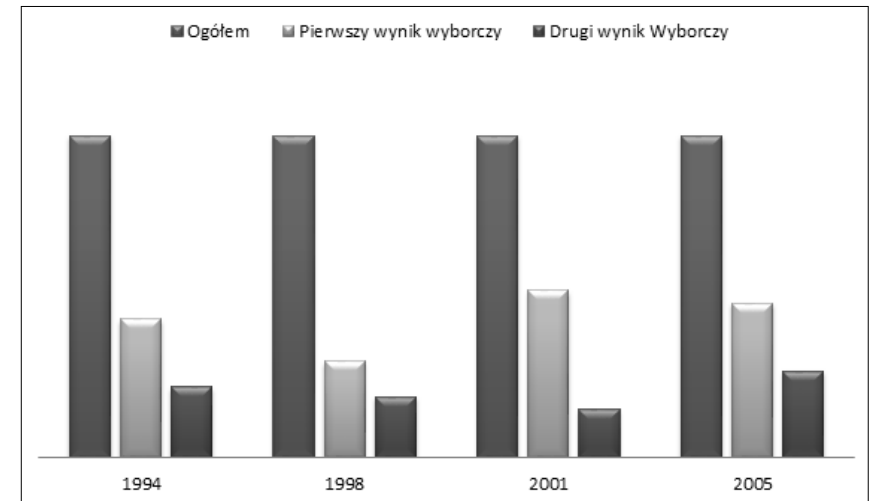
⁶⁵⁰ Jednym z najbardziej uznawanych podziałów, jest typologia Jean Blondela wyróżniająca system dwupartyjny, dwu i pół partyjny i wielopartyjny z partią dominującą.

⁶⁵¹ К.А. Войтасчык, *Систем конституцыйны паństwa [w:] Таджыкстан. Historia-społeczeństwo-polityka*, T. Bodio (red.), Warszawa 2002, s. 225.

Republiki Mołdawii, składa się wiele czynników. Poziom zróżnicowania aktorów politycznych w postaci partii jest znaczny. Oznacza to, że nie wszystkie ugrupowania sceny politycznej mogą mieć swój udział w parlamencie.

Wielość organizacji i ugrupowań jest tu istotna z punktu widzenia wyborów, a nie rządzenia. Znaczna część ugrupowań politycznych z tych, które są obecne w parlamencie, współpracują z PCRM, co gwarantuje im przetrwanie na scenie politycznej i udział w rządzeniu⁶⁵². Taki układ sił oznacza istnienie systemu wielopartyjnego z główną partią dominującą. W wyniku częstych zmian na scenie politycznej i krótkiej historii mołdawskiego parlamentarizmu system partyjny jest niestabilny.

Po przeanalizowaniu wyników wyborów od 1994 roku, układ sił w parlamencie z uwzględnieniem pierwszych i drugich wyników wyborczych przedstawia się następująco:

Wykres 11. Porównanie pierwszych i drugich wyników wyborczych uzyskanych przez partie polityczne w wyborach parlamentarnych w latach 1994-2005

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.politicalparties.md.

⁶⁵² Współpraca ma miejsce nie tylko wśród ugrupowań lewicowych. Częstym zjawiskiem jest współdziałanie między ugrupowaniami, które nie są ze sobą ideologicznie powiązane, np. współpraca FPCD i PCRM w 1999 r., PDAM i PSMUE w 1994 r.

Dane z wykresu nr 11 przedstawiają pierwsze i drugie wyniki wyborcze zdobyte przez ugrupowania w wyborach parlamentarnych w 1994, 1998, 2001 i 2005 roku. W 1994 roku podczas pierwszych wolnych wyborów parlamentarnych Agrarno-Demokratyczna Partia Mołdawii (PDAM) uzyskała 43,18% ogółu ważnie oddanych głosów, drugie w kolejności ugrupowanie Blok Partii Socjalistycznych i Ruch „Unitate-Edinstvo” osiągnęło wynik wyborczy 22%. W 1994 roku tylko 4 formacje polityczne zakwalifikowały się do parlamentu. Rząd reprezentowany był przez jedno ugrupowanie parlamentarne Agrarno-Demokratyczną Partię Mołdawii, przy wsparciu frakcji socjalistycznej z Bloku Partii Socjalistycznych i Ruchu „Unitate-Edinstvo” (BEPSMUE).

W 1998 roku spośród 15 partii biorących udział w wyborach do parlamentu dostały się również 4 ugrupowania. Pierwszy wynik wyborczy należał do Partii Komunistów Republiki Mołdawii (PCRM) – 30,01%. Drugi wynik wyborczy osiągnął blok wyborczy Demokratyczna Mołdawia (BECDM) – 19,42%. Następuje zmiana w strukturach BECDM, który zmienia status z bloku wyborczego na partię polityczną, kumulując tym samym ośrodek władzy politycznej z 5 do 2.

W 2001 roku w parlamencie zasiadły 3 ugrupowania, przekraczając 6% próg wyborczy. Pierwszy wynik wyborczy należał ponownie do PCRM – 50,07%, natomiast drugi – do Bloku Wyborczego Braghis Sojusz – 13,36% mandatów. Parlament po wyborach w 2001 roku kumulował 3 ośrodki władzy. W roku 2005 rozdział ilościowy mandatów w parlamencie był podobny. Po raz kolejny zwyciężyli komuniści, zdobywając 45,98% głosów, drugie miejsce zajął blok wyborczy Demokratyczna Mołdawia.

W 2002 roku nastąpiła zmiana kodeksu wyborczego, w związku z czym mandaty po wyborach w 2005 roku rozliczono już według nowych stóp procentowych. Minimalny próg wyborczy dla partii wynosił 6%, dla bloku wyborczego dwóch partii lub organizacji społeczno-politycznej – 9%, natomiast dla bloku trzech i więcej ugrupowań – 12%. Do parlamentu dostały się 3 ugrupowania. Na podstawie wyników wyborczych z 2005 roku można określić system partyjny Republiki Mołdawii poprzez kryterium ilościowe jako wielopartyjny, umiarkowany, stosunkowo stabilny, z niewielkim rozdrobnieniem. Z punktu widzenia jakościowego, sytuacja na mołdawskiej

scenie politycznej była już zupełnie inna, gdyż tylko trzy ugrupowania polityczne były obecne w parlamencie więcej niż 2 razy.

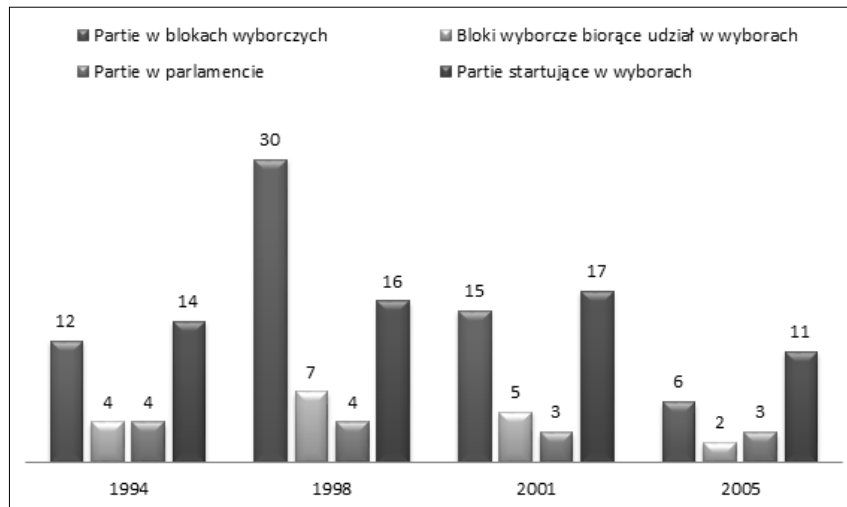
W 1994 roku scena polityczna ideologicznie dryfowała w kierunku centrowym, dwubiegunowym. W 1998 roku kształtowała się już orientacja lewicowa, co doprowadziło do wytworzenia w 2001 roku parlamentu lewicowo-centrowo-prawicowego i intensywnego triumfu PCRM.

Pozycja określana jako „centrum” jest w systemie partyjnym Republiki Mołdawii zależna od stosunków między prawicą i lewicą. W 2003 i 2004 roku jako lewicę kwalifikowano Partię Komunistów Republiki Mołdawii, jako centrum – Alians Mołdawia Noastra, Partię Demokratyczną i Partię Społeczno-Liberalną, natomiast jako prawicę – Chrześcijańsko-Demokratyczną Partię Ludową. W 2005 roku prawica i lewica nie uległy zmianie, przekształciło się tylko centrum: Socjaldemokratyczna Partia Mołdawii, blok wyborczy „Demokratyczna Mołdawia”.

Wykres nr 12 prezentuje ilościowe zestawienie partii politycznych i bloków wyborczych biorących udział w wyborach parlamentarnych w latach 1994–2005. Przedstawiono je w oparciu o porównanie liczby partii wchodzących w skład bloków wyborczych, liczby bloków wyborczych biorących udział w wyborach, liczby partii w parlamencie i liczby partii startujących w wyborach.

Z uwagi na krótki okres rozwoju parlamentaryzmu mołdawskiego trudno jest mówić jednoznacznie na temat typologii systemu partyjnego Republiki Mołdawii. Można stwierdzić, że posiada on cechy systemu wielopartyjnego z tendencją do dominacji bądź decydowania jednego z ugrupowań politycznych. Partie polityczne w Republice Mołdawii są dużym motorem dla tworzenia struktur demokratycznych w kraju i ich legitymizacji społecznej. Z punktu widzenia społeczeństwa sytuacja ta jest bardziej skomplikowana, gdyż przybiera formę prawidłowości instytucjonalnej, nie posiadającej odzwierciedlenia w rzeczywistości utrzymującej interes partyjny, nie obywatelski.

W Republice Mołdawii wartości typowe dla prawicy, tj. wolność, równość szans i wolność inicjatyw, ograniczona interwencja w gospodarce, prawa człowieka są atrakcyjne dla ludzi, którzy nie mieli okazji doświadczyć ich w praktyce. Liczą się ugrupowania, które wychodzą naprzeciw sprawom z przeszłości, będące spadkobiercami: Demokratycznego Ruchu Mołdawii

Wykres 12. Ilościowe zestawienie partii politycznych i bloków wyborczych biorących udział w wyborach parlamentarnych w latach 1994-2005

Źródło: Opracowanie własne na podstawie www.politicalparties.md.

(1988–1989), Ludowego Frontu Narodowego (1988–1992) oraz Chrześcijańsko-Demokratycznego Frontu Narodowego (1992–1999). Prawica zdominowana jest przede wszystkim przez studentów, obywateli pochodzenia rumuńskiego i intelektualistów działających na rzecz integracji europejskiej.

Zwolenników centrum cechuje liniowy związek między wiekiem i sympatiami wyborców. Zwolennicy ugrupowań centrowych preferują również prawicę. Elementy charakterystyczne dla ugrupowań centrowych to sprawiedliwość społeczna, ochrona socjalna, równość, praworządność i porządek publiczny, a także solidarność ludzka. Wartości te stanowią polityczne spektrum praw, które uwidaczniają się m.in. w Partii Liberalno-Demokratycznej kwalifikowanej jako partia liberalno-centroprawicowa.

Niezależnie od kategorii wiekowych układ preferencji wyborczych w Republice Mołdawii jest zawsze taki sam i odzwierciedla ideologiczne podziały: lewica-centrum-prawica. Prawica cieszy się poparciem głównie młodych ludzi, społeczeństwo w przedziale wiekowym 30–39 lat wspiera przede wszystkim centrum, wyborcy w wieku 40–49 lat ujawniają preferencje prawicowo-lewi-

cowe, natomiast powyżej tej kategorii wiekowej społeczeństwo jest zdecydowanie lewicowe. Kobiety są umiarkowanymi wyborcami, sprzyjają centrum, natomiast lewicowe są zdecydowanie środowiska wiejskie, w których dominuje Partia Komunistów Republiki Mołdawii. Do ugrupowań prawicowych zalicza się przede wszystkim Chrześcijańsko-Demokratyczna Partia Ludowa. Partie prawicowe w Republice Mołdawii mają ograniczony elektorat, ponieważ ich wartości programowe nie są tożsame z interesem obywateli⁶⁵³.

4.3. PARTIE RZĄDZĄCE I GABINETY KOALICYJNE

Partie rządzące i gabinety koalicyjne to główna siła napędowa systemu partyjnego stymulująca teorię gier politycznych⁶⁵⁴. Przedstawienie partii rządzących i gabinetów koalicyjnych w Republice Mołdawii pozwala zrozumieć profil systemu partyjnego tego kraju. Wolne wybory wykazują konkurencyjność partii politycznych w przestrzeni czasowej. W ten sposób zostają ujawniane interakcje wyborcze, które charakteryzują stan i rozwój systemu partyjnego.

Rozwój państwowości mołdawskiej i aktorów sceny politycznej wynika z próby i koncepcji rozwiązania powstających problemów społeczno-gospodarczych. Siły polityczne reagują na te kwestie, wykazując pragnienie integracji ze społeczeństwem, prowokując jednocześnie stanowisko wrogie wobec pozostałych ugrupowań politycznych. System partyjny Republiki Mołdawii jest źródłem ekstremalnego pluralizmu politycznego, w którym partie polityczne z założenia przyjmują pozycję przeciwników z silną tendencją odśrodkową, dążącą do zminimalizowania wpływu politycznego centrum. Strategie koalicyjne partii politycznych w mniejszym stopniu uwzględniają styczność ideologiczną koalicji gabinetowych⁶⁵⁵, w większym zaś kierują się zasadą podziału łupów (office-seeking strategy)⁶⁵⁶.

⁶⁵³ Cooperarea dintre ONG-uri și partidele politice, www.e-democracy.md/comments/political/20020708/index.shtml?print, 17.10.2008.

⁶⁵⁴ J.Z. Pietraś, *Teoria decyzji politycznych*, Lublin 1990, s. 118.

⁶⁵⁵ A. Lijphart, *Patterns of Democracy. Government Forms and Performance in Thirty-Six Democracies*, New Haven 1999, s. 95.

⁶⁵⁶ W. Jednaka, *Gabinety koalicyjne w III RP*, Wrocław 2004, s. 37–38.

Określenie systemu partyjnego Republiki Mołdawii jako pluralizmu ekstremalnego nie wynika z analizy wyborów, a ze statycznej obserwacji, która w żaden sposób nie identyfikuje się z kierunkiem rozwoju systemu partyjnego⁶⁵⁷. Wybory parlamentarne w roku 1990 prezentują specyficzną rywalizację wyborczą. Odbywały się w momencie, kiedy Republika Mołdawii była jeszcze Mołdawską Socjalistyczną Republiką Radziecką. Ponadto wybory te odbywały się w warunkach mobilizacji etnicznej i wzrostu nacjonalizmów narodowych. Do kampanii wyborczej stawało tylko jedno ugrupowanie – partia komunistyczna i utworzony w 1989 roku Narodowy Front Mołdawii.

Ostatnim elementem wyborów parlamentarnych z 1990 roku był fakt, że odbyły się one we wszystkich z 380 powiatów. W wyniku rywalizacji wyborczej partia komunistyczna zasiadła w parlamencie, dzieląc się legislaturą z NFM i Ruchem „Unitate-Jedinstwo” („Jedność”). Przez pierwsze 1,5 roku w parlamencie dominowały wpływy NFM. Jego przedstawiciele przy współpracy frakcji parlamentarnych powołali rząd Mircea Druca (V 1990). Powołanie przez NFM rządu uczyniło z tego ugrupowania prawdziwych obrońców interesów Mołdawian. Pokazało również, że możliwe jest działanie parlamentu wyłonionego w wyborach kontrolowanych przez ZSRR. Wybory z 1990 roku uformowały pierwsze legislacyjne struktury Republiki. Większość elit politycznych terenowych w obawie przed utratą przywództwa odmówiło współpracy z nowym parlamentem. Główną zasługą rządu NFM, było przyjęcie symboli narodowych i rozpoczęcie pracy nad prawodawstwem, które w przyszłości miało dać podstawę do demokratyzacji narodu. Rząd Mircea Druca skupił się na walce z monopartyjnością komunistów, zbudowaniu opozycji przeciwko ZSRR w postaci deklaracji „o suwerenności” i „o władzy państwowej”, a także na wprowadzeniu poprawek do ówczesnej konstytucji.

W lipcu 1990 roku przedstawiciele NFM zaprezentowali nowy program, mniej umiarkowany, zdecydowanie bardziej radykalny, stymulując rozwój struktur partyjnych, prowadząc do rozdrobnienia parlamentu. Celem strategicznym stało się przyłączenie do Rumunii. W wyniku zmian statutowych część działaczy Narodowego Frontu Mołdawii zrezygnowała z manda-

⁶⁵⁷ В. Руснак, *Партийная система в Республике Молдова: проблемы классификации*, Кишинев, 1993, s. 11–21.

tów parlamentarzystów. Jesienią 1990 roku parlament MSRR składał się z 8 grup parlamentarnych: „Budżak”, „Zgoda”, „Demokraci”, Kongres Intelektualistów, Front Chrześcijańsko-Demokratyczny, „Niezależni”, „Życie Wsi”, Demokratyczna Partia Pracy⁶⁵⁸. Poparcie dla NFM systematycznie spadało, rosły natomiast separatystyczne tendencje Gagauzów i ludności rosyjskojęzycznej z Naddniestrza.

Na przełomie sierpnia i września 1990 roku w Republice Mołdawii powstały separatystyczne republiki. Rząd nie zdołał opanować sytuacji w kraju. W skład rządu Mircea Druca wchodził przede wszystkim zwolennicy współpracy z Rumunią. Został on zdymisjonowany pod nieoficjalnym wpływem Rosji, a przede wszystkim rosyjskich służb specjalnych, które próbowały skompromitować rząd informacjami o nielegalnym kapitale w Republice Mołdawii. Przez mołdawskich politologów rząd Druca nie jest traktowany jako pierwsza władza parlamentarna kraju. Oficjalnie za pierwszego premiera uznaje się Valeriu Muravskiego. Mircea Druc sprawował swoje stanowisko nieoficjalnie, mając przyzwolenie ówczesnych elit. Osobami, które wspomagały go w kształtowaniu systemu politycznego kraju, byli: Andrei Moshanu i Valeriu Matei. W roku 1990 Druc wraz ze swoimi współpracownikami stanowią trzon elity politycznej kraju.

Andrei Moshanu posiada stopień naukowy doktora habilitowanego. Uważano go za specjalistę i źródło informacji na temat teoretycznych uwarunkowań systemu politycznego. W czasach Związku Radzieckiego pracował dla wywiadu rumuńskiego. Jako historyk miał dostęp do archiwów państwowych i ważnych dokumentów, które w postaci mikrofilmów przewoził na teren Rumunii. Valeriu Matei uważany był za człowieka Moskwy. W Rosji zdobył wykształcenie urzędnicze. W latach 90. XX wieku ludzie kształcący się w Związku Radzieckim cieszyli się w Mołdawii ogromnym uznaniem. Matei był politykiem charyzmatycznym, człowiekiem wysoce utalentowanym. W nim, podobnie jak w Andrei Moshanu, politycy Narodowego Frontu Mołdawii upatrywali ludzi, którzy pozwolą odrodzić się elicie. Funkcje przewodniczącego parlamentu objął po nim Andrei Moshanu, przedstawiciel FNM.

⁶⁵⁸ В. Руснак, Г. Руснак, *Партийная система Молдовы: сущность и особенности*, Кишинев, 1993, s. 14–19.

Wśród elity politycznej pojawiły się obawy, iż kolejny premier pochodzący ze struktur frontowych nie zapanuje nad parlamentem. Andrei Moshnau zastąpił na stanowisku premiera Valeriu Murawski, wcześniejszy minister finansów z lat 1990–1991. Sprawował stanowisko od 28 maja 1991 do 4 lipca 1992 roku. Valeriu Murawski prowadził umiarkowaną politykę, dążył do uzyskania przez Republikę Mołdawii niezależności i przywództwa nad swoim własnym narodem⁶⁵⁹. Deklaracja niepodległości z 27 sierpnia 1991 roku doprowadziła do konfrontacji Kiszyniów – Moskwa, przyczyniając się jednocześnie do zakazu działalności Partii Komunistycznej. Podczas spotkania Zgromadzenia Narodowego, Narodowy Front Mołdawii podtrzymał swoje idee i tendencje do zjednoczenia z Rumunią. Przyczyniło się to do wyodrębnienia w mołdawskim parlamencie grup dążących do suwerenności państwowej.

Konflikt interesów doprowadził do przyjęcia przez prezydenta elekta ustawy, dotyczącej wyborów prezydenckich. Dzięki poparciu Partii Demokratycznej Republiki Mołdawii Mirca Snegur został w grudniu 1991 roku wybrany prezydentem Republiki Mołdawii z inicjatywy mołdawskiego parlamentu. Na przełomie wiosny i lata 1992 roku we wschodniej części kraju wybuchł konflikt. Valeriu Murawski nie zdołał pokonać ruchów i tendencji separatystycznych ani przywrócić konstytucyjnej władzy we wschodniej Mołdawii, wobec czego zrezygnował ze stanowiska⁶⁶⁰.

Kolejny gabinet utworzył Andrei Sangeli (od 4 sierpnia 1992 do 5 kwietnia 1994). W skład rządu weszli głównie zwolennicy Narodowego Frontu Mołdawii i propagatorzy niepodległej Mołdawii – głównie przedstawiciele Agrarno-Demokratycznej Partii Mołdawii (ADPM). Andrei Sangeli sprawował swoje stanowisko dwukrotnie, drugi raz powierzono mu je po wyborach parlamentarnych w 1994 roku. Wyłoniono wtedy nowy rząd wspierany przez Mircea Snegura tzw. „Sangeli 2” - od 5 kwietnia 1994 do 24 stycznia 1997 roku. Wygrała Agrarno-Demokratyczna Partia Mołdawii, uzyskując 43,18% głosów i 53,85% mandatów w parlamencie, a głównym tematem kampanii było hasło: „centrum-peryferia” i niezależność państwowości mołdawskiej.

⁶⁵⁹ V. Moşneaga, *Язык, этнонациональная идентичность и упрощение независимой молдавской государственности*, Кишинев, 1995, s. 4–82.

⁶⁶⁰ *Ibidem*.

Przed nowym rządem stało wyzwanie przeprowadzenia reform i demokratyzacji kraju. W wielu kwestiach Agrarno-Demokratyczna Partia Mołdawii wspierana była głosami Bloku wyborczego „Partii Socjalistycznej i ruchu Jedność” („Socjalistyczna Jedność”), dzięki czemu została m.in. przyjęta konstytucja. Po wyborach rząd „Sangeli 2” powrócił do hasła wyborczego „centrum-peryferia”, regulując tym samym kwestie Gagauzji. Mołdawię jako Republikę uznano za konstytucyjne centrum, które powinno służyć swoim regionom-peryferiom. Różnice co do tempa procesu transformacji Republiki Mołdawii doprowadziły do rozłamu w szeregach rządzącej partii i pojawienia się przed wyborami prezydenckimi w 1996 roku trzech nowych partii⁶⁶¹. Prezydent i przewodniczący parlamentu działali wspólnie w jednym ugrupowaniu, próbując pogodzić rywali w wyborach prezydenckich, które ukształtowały tak naprawdę scenę polityczną na wybory parlamentarne w 1998 roku.

Następcą Sangeli został Ion Ciubuk. Podobnie jak poprzednik sprawował swoją funkcję dwukrotnie. Pierwszy raz od 24 stycznia 1997 roku do 22 maja 1998 roku, drugi raz – od 22 maja 1998 roku do 12 marca 1999 roku. Kolejnym premierem został Ion Sturza, od 12 marca 1999 do 21 grudnia 1999, polityk o orientacji prozachodniej. Ion Sturza był jednym z najbogatszych ludzi w Mołdawii posiadającym sporo udziałów w przemyśle mołdawskim. Jego rządy przyczyniły się do ogromnego kryzysu w Mołdawii, którego skutki widoczne są po dzień dzisiejszy. Rządy Sturza doprowadziły do ekonomicznej zapaści kraju. Fabryki, których był właścicielem lub udziałowcem, nie wypłacały ludziom należnego wynagrodzenia przez około 6 miesięcy. Ceny benzyny i energii wzrosły kilkakrotnie, a w okresach zimowych w domach nie działało ogrzewanie.

W tym czasie prezydentem Republiki Mołdawii był Petru Luczinski, który pod koniec 1999 roku odwołał rząd Sturza i powołał nowy gabinet pod przewodnictwem Dymitru Braghisa (od 21 grudnia 1999 roku do 19 kwietnia 2001 roku). W trakcie rządów Dymitru Braghisa zmieniono sposób wyboru prezydenta republiki. W 2000 roku parlament podjął decyzję o powszechnym wyborze prezydenta przez społeczeństwo mołdawskie. Gabinet Dymitru Braghisa pełnił funkcje techniczne i przejściowe. Po wyborach par-

⁶⁶¹ V. Moşneaga, *Партийно-политическое развитие Молдовы за десять лет независимости: политологический анализ*, Chisinau 2002, s. 23–83.

lamentarnych w 2001 roku został zastąpiony przez Vasile Tarleva. Pierwszy rząd Vasile Tarleva sprawował swoją funkcję od 19 kwietnia 2001 roku⁶⁶² do 19 kwietnia 2005 roku, drugi raz powołano go na to stanowisko w okresie od 19 kwietnia 2005 roku do 20 marca 2008 roku. Po upływie kadencji drugiego rządu Vasile Tarleva funkcję premiera sprawuje od 31 III 2008 roku Zinadia Greceani.

Trzeci etap procesu demokratycznej transformacji rozpoczął się wraz z wejściem w życie Umowy o Partnerstwie i Współpracy między Unią Europejską i Mołdawią (1998), podpisaniem deklaracji w sprawie integracji europejskiej przez większość sił politycznych w Mołdawii (1999), wspólną deklaracją frakcji parlamentarnych w sprawie przystąpienia Mołdawii do Unii Europejskiej (2003), koncepcją integracji Mołdawii z Unią Europejską (2003) oraz Indywidualnym Planem Działania Unia Europejska – Mołdawia (2004).

4.4. STATUS I ROLA PARTII OPOZYCYJNYCH

Pierestrojka rozbudziła w Europie większe nadzieje na zmiany, dostarczyła również opozycji wygodnej legitymizacji taktycznej⁶⁶³. Terminem „opozycja” określa się przeciwieństwo, antagonizm, kwestionowanie przyjętych poglądów lub sprzeciw wobec kogoś lub czegoś⁶⁶⁴. Opozycję cechuje zróżnicowanie programowe w stosunku do ugrupowań rządzących, wyrażone wartościami ustrojowymi i ideowo-politycznymi⁶⁶⁵, których celem jest ewentualna legalna zmiana istniejącego systemu politycznego i społeczno-gospodarczego lub reforma i zmiana ekipy sprawującej władzę⁶⁶⁶. Istnienie „opozycji” stało

⁶⁶² V. Moșneaga, G. Руснак, *Президентские (2000) выборы в Республике Молдова: особенности и результаты*, Chișinău 2001, s. 59–94; Zob. V. Moșneaga, G. Руснак, *Парламентские (2001) выборы в Республике Молдова: специфика, результаты, электоральные стратегии и технологии*, Chișinău 2001.

⁶⁶³ Z. Brzeziński, *Wielkie bankructwo. Narodziny i śmierć komunizmu w XX wieku*, Paryż 1990, s. 139.

⁶⁶⁴ E. Zwierchowski, *Opozycja parlamentarna*, Warszawa 2000, s. 9.

⁶⁶⁵ K. Grzybowska, *Instytucjonalizacja partii politycznych*, „Prace z nauk politycznych” 1972, z. 3, s. 36.

⁶⁶⁶ E. Zwierchowski, *Wybrane problemy opozycji politycznej* [w:] *Ustrój polityczny Rzeczypospolitej Polskiej w Konstytucji z 2 kwietnia 1997 r.*, W. Skrzydło, R. Mojaka (red.), Lublin

się swoistą konsekwencją funkcjonalnego podziału władzy⁶⁶⁷. Często „opozycję” określa się jako bliżej niesprecyzowaną ideę⁶⁶⁸ bądź też formę przybierającą postać tejsze idei⁶⁶⁹ lub demokratycznej filozofii politycznej⁶⁷⁰.

Układ mołdawskiej sceny politycznej na osi partia rządząca i opozycja można określić słowami Dahrendorfa: „rywalizacja pomiędzy tymi, którym powodzi się lepiej, z tymi, którym powodzi się lepiej”⁶⁷¹. Tłumaczy to powód, dla którego opozycja stała się wyróżnikiem rozwijających się demokracji, przyjmując formę kooperacji w rywalizacji⁶⁷². Opozycja podkreśla konkurencyjność, warunkując istotę działania systemu partyjnego⁶⁷³ w sferze stosunków sił rządzących i stylu wyrażania interesów⁶⁷⁴.

W Republice Mołdawii możemy wyróżnić 3 rodzaje opozycji. Pierwsza to opozycja parlamentarna nazywana „konstruktywną” znajdująca się w nieoficjalnej koalicji parlamentarnej z Partią Komunistów Republiki Mołdawii – Chrześcijańsko-Demokratyczna Partia Ludowa i Partia Demokratyczna. Druga to opozycja parlamentarna „aktywna” – Alians „Nasza Mołdawia”, Partia Demokracji Społecznej i Partia Socjalliberalna. Trzeci rodzaj opozycji w Republice Mołdawii to opozycja pozaparlamentarna, na którą składają się pozostałe partie zarejestrowane przez Ministerstwo Sprawiedliwości z wyjątkiem Ruchu Społeczno-Politycznego „Nowa Siła” i Partii „Prawo i Sprawiedliwość”, których liderzy są byłymi funkcjonariuszami państwowymi. Liderzy opozycji „aktywnej” publicznie oskarżają „konstruktywistów” o zdradę i współdziałanie

1998, s. 124; A. Antoszewski, *Opozycja polityczna* [w:] *Encyklopedia politologii*, A. Antoszewski, R. Herbut (red.), t. 3., Kraków 1999, s. 118.

⁶⁶⁷ P. Sarnecki, *Założenia systemu „rządów zgromadzenia” i możliwości ich adaptacji do przyszłej Konstytucji RP* [w:] *Konstytucyjny system rządów, możliwości adaptacji do warunków polskich*, A. Gwizdź (red.), Warszawa 1997, s. 138.

⁶⁶⁸ R. Dahl, *Demokracja i jej krytycy*, Kraków 1995, s. 8.

⁶⁶⁹ A. Jamróz, *Demokracja*, Białystok 1995, s. 5.

⁶⁷⁰ A. Jamróz, *Demokracja współczesna. Wprowadzenie*, Białystok 1993, s. 25.

⁶⁷¹ A. Dahrendorf, *Nowoczesny konflikt społeczny*, Warszawa 1993, s. 174.

⁶⁷² A. Dumala, *Mechanizmy decyzyjne w demokracji konstytucyjnej*, Lublin 1998, s. 23.

⁶⁷³ Z. Machelski, *Opozycja w systemie demokracji parlamentarnej Wielka Brytania, Niemcy, Włochy*, Warszawa 2001, s. 36; Zob. S. Kaliciuk, *Systemy partyjne Europy Zachodniej*, Warszawa 1991; Z. Kielmiński, *Koalicje rządzące w systemie parlamentarnym*, Warszawa 1986; K. Kik, *Komunistyczna Partia Hiszpanii. Ewolucja programowa i polityka w latach 1939–1985*, Warszawa 1986.

⁶⁷⁴ G. Smith, *Życie polityczne w Europie Zachodniej*, Warszawa 1992, s. 132.

w rządzeniu krajem, nie widząc dla niej szans powrotu w swoje szeregi. Prowadzi to z kolei do częstszych sojuszy między konstruktywistami a PKRM. Złe stosunki między ugrupowaniami opozycji „aktywnej” i „konstruktywnej” niosą ryzyko antagonizmów, przynosząc korzyści komunistom. Istotne jest, by ugrupowania opozycyjne zrewidowały swoje strategie wyborcze na takie, które pozwoliłyby im stać się optymalnym przeciwnikiem dla PKRM. Opozycja mołdawska silnie akcentuje integralność z przemianami demokratycznymi⁶⁷⁵, tworząc warunkującą trwałe współdziałanie programową bliskość w stosunku do wspomnianych idei⁶⁷⁶. Również z tego powodu w państwach takich jak Mołdawia rządy określane są często mianem kombinacji, a nie koalicji⁶⁷⁷.

Wymienione trzy opozycje poza walką wyborczą z PKRM zwalczają siebie nawzajem, co daje ogromną szansę komunistom na utrzymanie dominującej pozycji na mołdawskiej scenie politycznej. Nieumiejętność ustalenia wspólnych koncepcji wyborczych i list kandydatów sprawia, że wszelkie konfrontacje wygrywane są przez kandydatów komunistów, których jest stosunkowo niewiele w porównaniu z nadmiarem kandydatów opozycyjnych. Analizując „morfologię” elektoratu mołdawskiego, można stwierdzić, iż w obecnej sytuacji każdy kandydat Partii Komunistycznej, nawet zupełnie nieznany, może wygrać wybory już przy pierwszej turze, mając co najmniej 30–40% poparcie społeczeństwa. Partie opozycyjne nie chcą wspólnie uczestniczyć w walce wyborczej, co negatywnie wpływa na ich wizerunek społeczny. Brak minimalnego poziomu komunikowania się między ugrupowaniami opozycyjnymi sceptycznie prezentuje zdolność opozycji do konkurowania z Partią Komunistów Republiki Mołdawii. Istnienie opozycji i prowadzone przez nią działania uznaje się za niezbędny element funkcjonowania demokratycznego systemu rządów⁶⁷⁸. Niezwykle ważna i potrzebna jest również aktywna i umiętna

⁶⁷⁵ G. Sartori, *Teoria demokracji*, Warszawa 1994, s. 194.

⁶⁷⁶ A. Jamróz, *System partyjny współczesnej Francji*, Warszawa 1990, s. 351; Zob. K. Kik, *Międzynarodówka Socjalistyczna 1951–1992. Zarys działalności*, Warszawa 1994; S.G. Kozłowski, *Współczesna Ameryka*, Lublin 2001; K. Krzywicka, *Chrześcijańska demokracja we współczesnym świecie*, Warszawa 1999; I. Rusinowa, *Z dziejów amerykańskich partii politycznych*, Warszawa 1994; F. Ryszka, *Państwo stanu wyjątkowego*, Wrocław 1985.

⁶⁷⁷ M. Grzybowska, A. Zięba, *Współczesne systemy partyjne wybranych państw europejskich*, Kraków 1996, s. 85.

⁶⁷⁸ Z. Machelski, *Ustrojowe znaczenie opozycji parlamentarnej*, „Państwo i Prawo” 1997, z. 2, s. 13.

działalność. Z tego powodu inicjatywy opozycji traktowane są często jako antyreformatorskie, zagrażające systemowi politycznemu państwa⁶⁷⁹.

W mołdawskich środkach masowego przekazu⁶⁸⁰ systematycznie pojawiają się informacje o powstawaniu nowych ugrupowań opozycyjnych, łączeniu starych, itd. Następują próby połączenia się opozycji ze względu na wspólne i względnie trwałe interesy polityczne⁶⁸¹. Próby te są często deformowane odmiennymi celami wynikającymi z proceduralnego i merytorycznego funkcjonowania poszczególnych ugrupowań⁶⁸². Koalicje opozycyjne systematycznie się zmieniają, łączą, dzielą, wprowadzając tak naprawdę dezorientację wśród potencjalnego elektoratu. Taka sytuacja miała miejsce w 2007 roku w przypadku Partii Socjalliberalnej i Liberalnej Partii Narodowej, które postanowiły stworzyć nowe ugrupowanie wraz z liczną grupą członków Partii Demokratycznej. Do nowego ugrupowania opozycyjnego miała dołączyć również Akcja Europejska⁶⁸³ Andrei Petrenku. Funkcję lidera nowego ugrupowania zamierzano powierzyć Vladimirowi Filatowi. Partie opozycyjne liczyły, iż powstanie nowego ugrupowania wzmocni mołdawską opozycję, szczególnie dzięki Vladimirowi Filatowi, który w Kiszyniowie cieszy się bardzo dużym poparciem społecznym⁶⁸⁴. Próby podejmowania aktywnych działań dają mołdawskiej opozycji stopniowy wpływ na politykę realizowaną w państwie. Często jednak poręczają one własnym autorytetem decyzje w społeczeństwie

⁶⁷⁹ E.K. Nowak, *Funkcja rządu partii i ugrupowań politycznych w Polsce (zagadnienia wybrane)*, „Państwo i Prawo” 1993, z. 6, s. 54.

⁶⁸⁰ A w szczególności: *Jurnal de Chisinau*, Info Prim Neo, Timpul i Flux.

⁶⁸¹ Z. Czeszejko-Sochacki, *Prawo parlamentarne w Polsce*, Warszawa 1997, s. 162.

⁶⁸² A. Szyt, *Partie polityczne a parlament* [w:] *Założenia ustrojowe, struktura i funkcjonowanie parlamentu*, A. Gwiżdż (red.), Warszawa 1997, s. 145–146.

⁶⁸³ Kongres założycielski Akcji Europejskiej odbył się 22.10.2006 r. Głównym celem ruchu jest integracja Republiki Mołdawii z Unią Europejską. Dla osiągnięcia tego celu Akcja Europejska zamierza zrealizować następujące postulaty: zmodyfikowanie gospodarki, sfery społecznej, infrastruktury oraz szkolnictwa. Akcja Europejska działa poprzez organizowanie debat, w których poruszają tematykę związaną z przystąpieniem Mołdawii do Unii Europejskiej, dostosowania prawa do standardów europejskich, intensyfikacji negocjacji stowarzyszeniowych RM z UE i wypowiedzenia członkostwa Wspólnocie Niepodległych Państw. W momencie powołania Akcja Europejska liczy 6 tys. członków. Jest to partia intelektualistów, która zamierza werbować przedstawicieli tradycyjnych ugrupowań politycznych.

⁶⁸⁴ P. Bogatu, *Czyżby rodziła się partia, która wygra z komunistami?*, „Jurnal de Chisinau” 2007.

niepopularne⁶⁸⁵, co sprzyja Partii Komunistów Republiki Mołdawii. Silny i wyrazisty podział na mołdawskiej scenie politycznej doprowadził do konfliktu między egzekutywą a legislatywą⁶⁸⁶, co sprawiło, iż aktywność opozycji skierowana jest przede wszystkim na uzyskanie popularności politycznej, na polepszenie szans wyborczych w kolejnych rywalizacjach⁶⁸⁷.

Rok 2008 opozycja mołdawska rozpoczęła po raz kolejny bez wspólnego projektu politycznego. Obniża to w znaczny sposób jej szansę na osiągnięcie sukcesu w wyborach parlamentarnych w 2009 roku. Objęcie stanowiska mera Kiszyniowa przez kandydata Partii Liberalnej pokrzyżowało plany nie tylko komunistom, ale i pozostałym partiom opozycyjnym. Wielu przedstawicieli mołdawskiej opozycji zdało sobie sprawę z rosnącego poparcia dla Partii Liberalnej wśród społeczeństwa mołdawskiego, co czyni ją aktualnie jednym z czołowych ugrupowań w tym kraju. Wprowadzenie przez komunistów zmian do ustawy o partiach politycznych i do ordynacji wyborczej w sprawie zakazu tworzenia bloków wyborczych doprowadziło do wewnętrznej, „bratobójczej” walki między opozycją. Jedyną szansą na zwycięstwo w wyborach parlamentarnych w 2009 roku, jest opracowanie przez ugrupowania opozycyjne wspólnego planu działania i połączenie elektoratu⁶⁸⁸. Fakt ten uczyniłby z opozycji mołdawskiej tą właściwą, przyjmującą formę krytyki korygującej, na tyle silną, by skutecznie spełniać przypisane jej funkcje⁶⁸⁹.

⁶⁸⁵ K. Complak, *Opozycja parlamentarna w obowiązującej i w przyszłej Konstytucji*, „Przebieg Sejmu” 1995, nr 2, s. 29.

⁶⁸⁶ E. Gdulewicz, *Parlament a rząd w V Republice Francuskiej. Sfera ustawodawcza*, Lublin 1990, s. 35; Zob. Z. Machelski, *Systemy partyjne Europy Zachodniej*, Warszawa 1991; Z. Maciąg, *System partyjny RFN*, Warszawa 1979; S. Markiewicz, *Ruch chrześcijańskiej demokracji w świecie współczesnym*, Warszawa 1988; S. Markiewicz, *CSU-historia i teraźniejszość*, Warszawa 1981; S. Markiewicz, *Współczesna chrześcijańska demokracja*, Warszawa 1977; A. Markowski, *Kryzys czeskiej socjaldemokracji*, „Dziś” 2005, nr 1; *Partie i systemy partyjne Europy Środkowej i Wschodniej*, M. Migalski (red.), Sosnowiec 2005.

⁶⁸⁷ E. Zwierchowski, *Wybrane problemy opozycji politycznej. XL Ogólnopolska konferencja Katedr i Zakładów Prawa Konstytucyjnego*, Kazimierz Dolny n. Wisłą, 4–6.06.1998, s. 10–13.

⁶⁸⁸ Zob. K. Tafraise, *Opositia, in cotoro?*, „Timpul” 2008, nr 787.

⁶⁸⁹ M. Sobolewski, *Rola systemów partyjnych w kontroli władzy państwowej*, „Zeszyty Naukowe UJ. Prace Prawnicze” 1966, nr 25, s. 271; *Komuniści Europy Zachodniej*, J. Pawłowicz (red.), Warszawa 1983; S. Rudnik, *Partia Zielonych w systemie politycznym RFN*, Słupsk 1994; R. Rudziński, *Partie polityczne*, Warszawa 1973; M. Sadowski, *System partyjny współczesnej Francji*, Warszawa 1991.

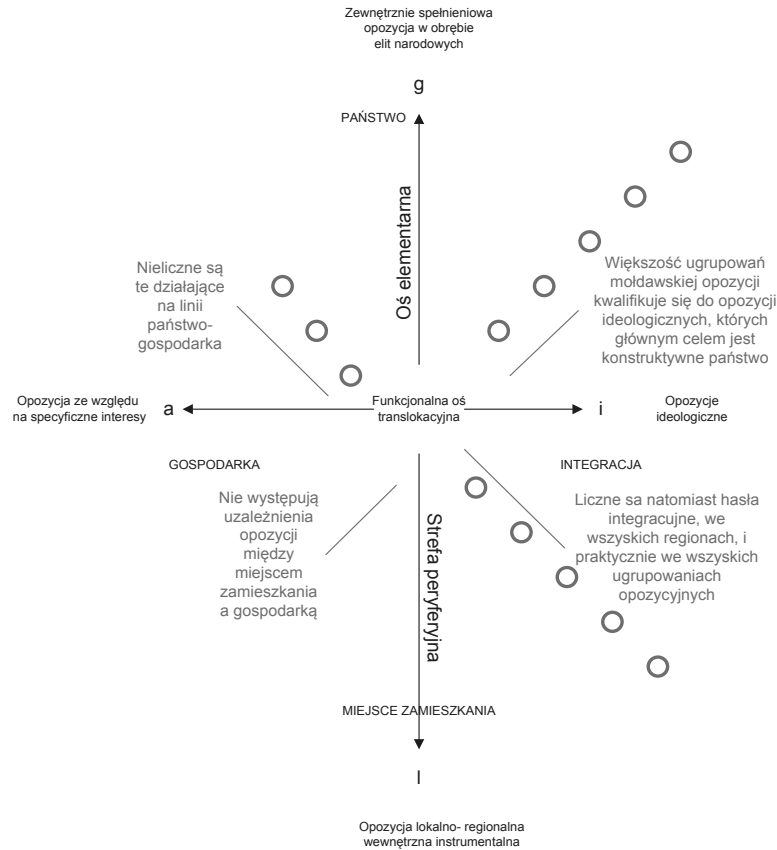
Wykres 13 przedstawia możliwą interpretację struktury podziałów mołdawskiej opozycji w oparciu o paradygmat a-g-i-l. Wykres prezentuje 4 bieguny: opozycję ze względu na specyficzne interesy, opozycję lokalną, opozycję w obrębie elit narodowych i opozycję ideologiczną. Epicentrum analizy stanowi funkcjonalna oś transformacyjna. Na podstawie paradygmatu a-g-i-l zauważamy, iż ani miejsce zamieszkania, ani gospodarka nie są elementami warunkującymi programowo-ideologiczny rozwój opozycji. Ugrupowania działające na linii gospodarka – państwo są nieliczne. Większość ugrupowań mołdawskiej opozycji kwalifikuje się jako opozycja ideologiczna, której głównym celem staje się państwo konstruktywne. Liczne wśród opozycji są natomiast hasła integracyjne.

Zdaniem Zbigniewa Machelskiego opracowany przez Parsonsa schemat funkcji systemu społecznego, uporządkowany przez Lipseta i Rokkana w obrębie działania a-g-i-l pozwala na funkcjonalne i terytorialne sklasyfikowanie opozycji. Zasadę, o której mowa, przyjęto również dla Republiki Mołdawii. W zaproponowanym schemacie występują powiązania ze względu na specyficzne interesy rozwiązywane za pomocą targów i bezkompromisowych postaw. Schemat prezentuje również opozycje lokalne jako mniejszość wobec elit krajowych. Konflikt rozumiany jest tu w kontekście stopnia decentralizacji i dekoncentracji systemu jako walka priorytetów partii opozycyjnych dotyczących strategii państwa.

W Republice Mołdawii konflikty lokują się zawsze na jednej osi opozycja – partia komunistyczna. Animozyje te wynikają z konfliktów wokół polityki centralnej państwa. Opozycja mołdawska występuje w roli opozycji lokalnej w stosunku do władzy centralnej⁶⁹⁰.

Wykres nr 14 prezentuje rozmieszczenie czterech ekstremów opozycyjnych w oparciu o paradygmat a-g-i-l dla mołdawskich partii opozycyjnych. Podstawowym celem działalności opozycji mołdawskiej jest sprzeciw zarówno wobec systemu politycznego, jak i wobec kultury centralnej kraju. Wszystkie ugrupowania opozycyjne łączy wspólny sprzeciw w stosunku do

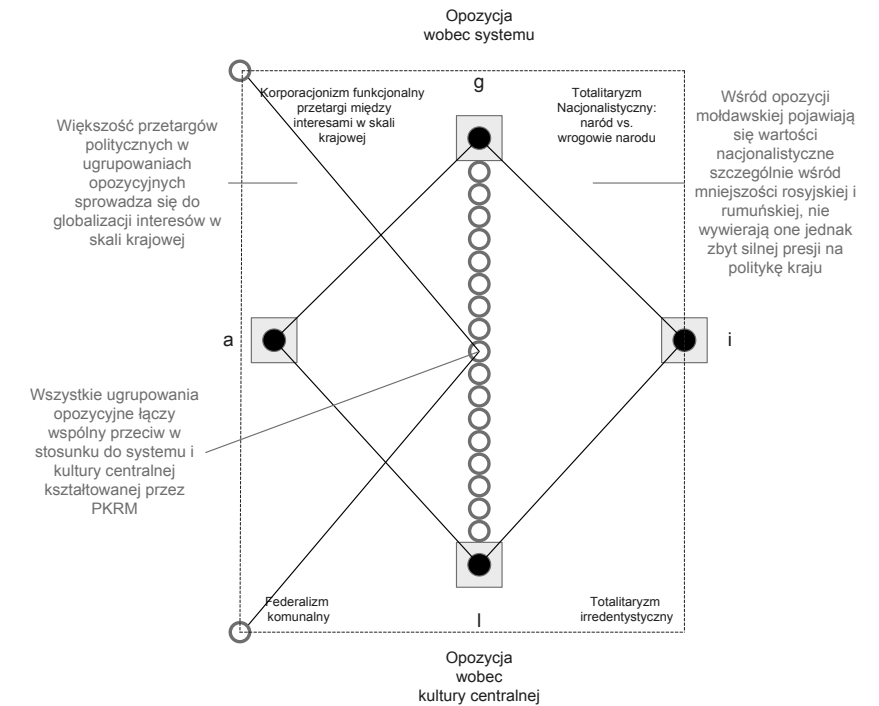
⁶⁹⁰ Z. Machelski, *Opozycja w systemie demokracji parlamentarnej Wielka Brytania, Niemcy, Włochy*, Warszawa 2001, s. 61; Zob. J. Stefanowicz, *Chrześcijańska demokracja*, Warszawa 1991; *Współczesna Rosja*, A. Stępień (red.), Łódź 1999; J. Zakrzewska, *Włochy. Zarys ustroju*, Warszawa 1974; E. Zieliński, *Współczesna Rosja. Studium polityczno-ustrojowe*, Warszawa 1995; A. Zięba, *Współczesny konserwatyzm brytyjski*, Warszawa 1990.

Wykres 13. Możliwa interpretacja struktury podziałów mołdawskiej opozycji, na podstawie paradygmatu a- g- i- I Parsonsa, Lipseta i Rokkana*

Źródło: Z. Machelski, *Opozycja w systemie demokracji parlamentarnej Wielka Brytania*, Niemcy, Włochy, Warszawa 2001, s. 60-63

* Parsons, Lipset i Rokkana wyróżnili w ten sposób cztery rodzaje problemów lub imperatywów wiążących się z przetrwaniem określonego systemu społecznego: adaptacja, osiągnięcie celów, integracja, kultywowanie wzorów (A, G, I, L – cztery imperatywy funkcjonalne). Trudno zrozumieć funkcjonowanie opozycji bez zbadania wzajemnych relacji ideologicznych pomiędzy sektorami A, G, I, L.

Wykres 14. Rozmieszczenie czterech ekstremów opozycyjnych na podstawie paradygmatu a- g- i- I*

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Z. Machelski, *Opozycja w systemie demokracji parlamentarnej Wielka Brytania*, Niemcy, Włochy, Warszawa 2001, s. 65

* Rozmieszczenie czterech ekstremów opozycyjnych w oparciu o paradygmat a-g-i-I, pozwala zbadać cel działalności partii opozycyjnych w danym państwie.

systemu i kultury kształtowanej oraz promowanej przez Partię Komunistów Republiki Mołdawii. Wśród opozycji mołdawskiej pojawiają się wartości nacjonalistyczne, szczególnie wśród ugrupowań mniejszości rosyjskiej i rumuńskiej, nie wywierają one jednak zbyt silnej presji na politykę kraju. Większość przetargów politycznych w ugrupowaniach opozycyjnych sprowadza się do globalizacji interesów w skali całego kraju. Opozycja mołdawska nie potrafi skupić się zatem na działaniu, a jedynie na postulatach i ogólnym sprzeciwie wobec wszelkich działań partii komunistycznej. Brak wspólnego planu działania sprawia, że aktywność opozycji wymierzona w partię komunistów działa tylko na korzyść tych ostatnich.

W Republice Mołdawii opozycja prezentuje wyraźnie poglądy popierające liberalizację życia politycznego i społecznego zarówno pod względem światopoglądowym, jak i gospodarczym. Kategorią podziału jest tradycjonalizm światopoglądowy, który stanowi podstawową granicę ideologiczną. Przekroczenie tej granicy warunkuje poglądy zmierzające w stronę liberalizmu gospodarczego.

Stworzenie silnej opozycji mołdawskiej dopinguje mocny lobbging USA i Rumunii. Oficjalne działania liderów opozycyjnych toczą się wokół tendencji koalicyjnych, nieoficjalnie natomiast działania te mają na celu stworzenie fuzji. W jej skład jako nowego ugrupowania miałyby wejść: Partia Liberalno-Demokratyczna Vladimira Filata, Partia Liberalna Mariana Gimpu i Alians „Nasza Mołdawia” – Serafima Urekiana. Drugim filarem opozycji miałyby być koalicja Partii Demokratycznej – Dumitru Diakowa i Partii Socjaldemokratycznej – Dymirtu Braghisa. Ostatni z polityków prowadzi również rozmowy z Aliansem Nasza Mołdawia, Partią Liberalną i Partią Liberalno-Demokratyczną. Politycy ci mieliby stanowić organ prowadzący nowe ugrupowanie. Kwestią sporną pozostaje nadal stanowisko wobec NATO i WNP, a także tendencje zjednoczeniowe z Rumunią i forma list wyborczych na wybory parlamentarne w 2009 roku. Mołdawska opozycja poświęca wiele uwagi negocjacom związanym z wyborami.

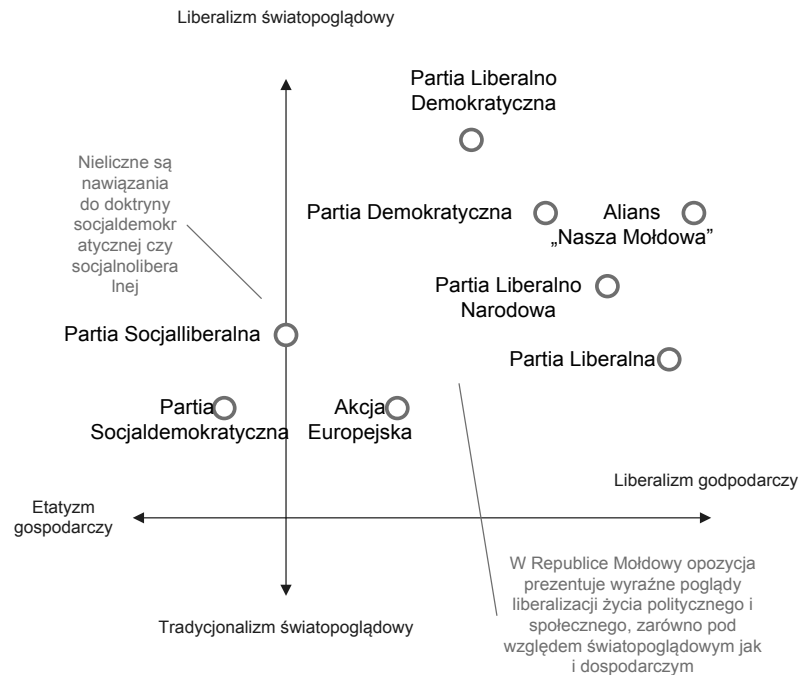
Mimo podjętych przez opozycję prób unifikacji partia komunistyczna nadal cieszy się dużym poparciem. Sami demokraci nie mają żadnych szans na pokonanie rywali, tym bardziej, że w ostatnich miesiącach deklarowane dla nich poparcie ciągle spada. Jednak w przeciwieństwie do komunistów może im być znacznie łatwiej pozyskać sojuszników. Spośród partii opozycji realne

szanse na sforsowanie wysokich progów wyborczych mają jeszcze dwie: chadecy (PPCD) i socjaldemokraci (SDPM). Opozycja w Mołdawii nie potrafi współpracować z powodu sprzecznych interesów i wewnętrznych animozji. Jedyną rzeczą, która łączy partie opozycyjne, jest sprzeciw wobec ekipy Voronina – być może jest w tym pewna zasługa Amerykanów, którzy od dawna wzywają do budowy wspólnego bloku antykomunistycznego. Opozycja oskarża komunistów o to, że ich poparcie wynika z nieczystej gry. Jednak poparcie komunistów jest realne, mają autentycznych zwolenników wśród dużej części społeczeństwa⁶⁹¹.

4.5. SYSTEM PARTYJNY W PRZEDEDNIU WYBORÓW PARLAMENTARNYCH W 2009 ROKU

Kampania przed wyborami w 2009 roku rozpoczęła się znacznie szybciej niż w latach poprzednich. Nieoficjalnym terminem rozpoczęcia rywalizacji wyborczej był marzec 2008. Tak wczesna rywalizacja wyborcza wywołana została „polityczną próżnią”, która systematycznie pogłębia się wśród najwyższych władz państwowych. Poważny kryzys związany jest przede wszystkim z instytucją prezydenta i jego administracją. Najwyższy urząd państwowy nie jest modernizowany, a sposób jego funkcjonowania nie pozwala na rozwiązywanie podstawowych problemów, z którymi boryka się państwo. Vladimir Voronin stawia na tradycyjny wizerunek ugrupowania, jednak aktualna sytuacja polityczna wpływa niekorzystnie na postrzeganie prezydenta będącego jednocześnie przewodniczącym Partii Komunistów. Niechęć do zmian i reform sprawiła, że Vladimir Voronin stracił kontrolę nad sytuacją wewnętrzną i zewnętrzną z powodu dysfunkcji urzędu prezydenta. PKRM może nie przetrwać w aktualnej formie do wyborów parlamentarnych w 2009 roku. Vladimir Voronin stracił władzę. Z powodu ataków na opozycję, za sprawą Dumitru Diakowa i Juri Roszki odwołano przewodniczącego Komitetu Koordynacyjnego Radiofonii i Telewizji, jednego z głównych współpracowników Voronina. Ponadto poparcie dla przewodniczącego parlamentu Marianu Lupu rośnie systematycznie, zrzesza on bowiem wokół siebie coraz większą liczbę zwolenników. Vladimir Voronin obawia się go najbardziej.

⁶⁹¹ M. Tobolewski, *Czerwone gwiazdy Europy*, „Tygodnik Powszechny” 2005, nr 10, s. 7.

Wykres 15. Rozmieszczenie opozycji w dwuwymiarowej przestrzeni rywalizacji
 Źródło: Z. Machelski, *Opozycja w systemie demokracji parlamentarnej Wielka Brytania, Niemcy, Włochy, Warszawa 2001, s. 67*

Marian Lupu stworzył wizję zreformowanej Partii Komunistów Republiki Mołdawii, opowiadając się jednocześnie za dialogiem z opozycją. Przewodniczący parlamentu dystansuje się od prezydenta, taktując go jako balast odbierający poparcie PKRM. Vladimir Voronin po wyborach samorządowych w 2007 roku zażądał od Mariana Lupu podania się do dymisji, obwiniając go za porażkę komunistów w wyborach. Lupu nie poddał się woli prezydenta, stwierdzając, że należy szanować wybór obywateli, a władze centralne i lokalne bez względu na pochodzenie polityczne powinny współpracować dla dobra kraju. Wystąpienie Lupu było początkiem podziału w PKRM na dwa obozy. Pierwszy – zreformowany, socjalistyczny i proeuropejski ma zamiar konkurować z partiami centrolewicowymi i centroprawicowymi. Drugi obóz

pozostaje niezmienny i składa się ze sztywnej nomenklatury wiernej Voroninowi. Marian Lupu znalazł sojusznika w Dymitru Kirtoace – merze Kiszyniowa, jednym z nielicznych mołdawskich polityków wykształconych na Zachodzie, dla którego istotne są również pozytywne zmiany w mołdawskiej demokracji⁶⁹². Lupu posiada także poparcie Rosji, która upatruje w nim swojego człowieka w regionie⁶⁹³.

Brak wśród mołdawskich elit charyzmatycznych przywódców mogących zastąpić Voronina sprawia jednak, że mimo kryzysu Mołdavia nie jest gotowa na wcześniejsze wybory. Prezydent Voronin posiada większość parlamentarną. W przypadku jej utraty urząd prezydenta Republiki Mołdawii stanie się instytucją marginalną⁶⁹⁴. Voronin traktuje państwo jak monolit, a nie grupę centralnych instytucji, które posiadają różne sfery działania, odmienne cele i strategię⁶⁹⁵.

Zasadnicze pytanie, jakie nasuwa się w przededniu wyborów parlamentarnych w 2009 roku, brzmi: kto zdoła zdobyć zaufanie opinii publicznej i przygotować już dziś zmianę struktury władzy za pośrednictwem demokratycznego mechanizmu wyborczego? Zachowanie ugrupowań politycznych dowodzi ich nieudolności i braku odpowiedzialności liderów politycznych. Ten wniosek nie prowadzi niestety do odpowiedzi na zadane pytanie. Chaos i kryzys instytucjonalny pojawiają się również wśród partii opozycyjnych, które na dziś nie stanowią alternatywy dla komunistów⁶⁹⁶.

Od czasu dojścia do władzy Partii Komunistów Republiki Mołdawii, reguły gry wyborczej zmieniają się bardzo często. Do ordynacji wyborczej wprowadzono zmiany dyktowane chwilowymi potrzebami partii rządzącej. W II kwartale 2008 roku prezydent Vladimir Voronin podpisał ustawę podnoszącą próg wyborczy z 4 do 6%, zakazującą tworzenia bloków wyborczych

⁶⁹² Zob. N. Negru, *Marian Lupu przeciwko Vladimirowi Voroninowi*, „Jurnal de Chisinau” 2007.

⁶⁹³ Zob. S. Jordan, *Pomiędzy Lupu i Pasatem*, „Ziarul de Garda” 2007.

⁶⁹⁴ Zob. P. Bogatu, *Czy Voronin utraci władzę przed wygaśnięciem mandatu?*, „Jurnal de Chisinau” 2007.

⁶⁹⁵ B. Domański, *Deformacje metodologiczne w badaniach przekształceń przestrzeni gospodarczej Europy Środkowej i Wschodniej* [w:] *Koncepcje teoretyczne i metody badań geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarki przestrzennej*, H. Rogacki (red.), Poznań 2001, s. 27–35.

⁶⁹⁶ W. Sokor, *Polityczna próżnia*, „Flux”, 18.09.2007.

oraz ograniczającą możliwość ubiegania się o mandat deputowanego mieszkańcom Republiki Mołdawii, posiadającym podwójne obywatelstwo. Przedstawiciele Unii Europejskiej i Rady Europy wyrazili swój niepokój w tej sprawie, widząc podobieństwo do polityki prowadzonej przez Vladimira Putina w Rosji. Otto Serbian, jeden z polityków opozycyjnych, uważa, że po wyborach parlamentarnych w 2005 roku centrum sceny politycznej znajduje się w procesie ciągłego rozpadu, czemu intensywnie sprzyja również Partia Komunistów Republiki Mołdawii. Ugrupowanie Voronina przed wyborami w 2009 roku chce zdominować lewicową stronę sceny politycznej. Dlatego też Otto Serbian opowiada się za powołaniem aliansu partii politycznych o orientacji społeczno-liberalnej i socjaldemokratycznej, zarówno centroprawicowych, jak i centrolewicowych, w celu wspólnego udziału w wyborach 2009. Istnieje prawdopodobieństwo, iż to właśnie ugrupowania o orientacji demokratycznej mogą wspólnie uzyskać poparcie wyższe niż PKRM pod warunkiem, że nastąpi ich pomyślne zjednoczenie. Obecnie tylko niewiele ugrupowań jest w stanie przekroczyć 6% próg wyborczy – PLD, PL i CDPL i ANM. Po wyborach w 2009 roku partie, które wejdą do parlamentu otrzymają znaczne wsparcie finansowe z budżetu państwa. W zaistniałej sytuacji mniejsze partie startujące samodzielnie nie mają szans na uzyskanie koniecznego poparcia społecznego, co spowoduje, że zostaną zmarnowane głosy części mołdawskiego elektoratu tychże ugrupowań, a one same przestaną istnieć. W znacznej mierze jest to sytuacja sprzyjająca partii komunistycznej, która dzięki skłóconej opozycji może uzyskać dość wysoki wynik wyborczy. Tym samym, jeżeli demokraci nie zrezygnują ze swych ambicji i nie przegrupują sił, nie tylko ułatwią jej wejście do parlamentu, ale doprowadzą do zdobycia przez PKRM znacznych środków finansowych⁶⁹⁷.

W Republice Mołdawii istnieje potrzeba, aby na scenie politycznej pojawiło się silne ugrupowanie centro-prawicowe, na którego czele stanęłyby osoby z doświadczeniem wyniesionym z parlamentu bądź rządu, nieskompromitowane tajnymi kontaktami z Moskwą, wyraźnie dystansujące się od partii komunistycznej⁶⁹⁸. Zapewnienie niezależności wymiaru sprawiedliwi-

⁶⁹⁷ P. Bogatu, *Bogat si sarac: Cum ii vor imbogati democratii pe comunist?*, „Jurnal de Chisinau” 2008, nr 709.

⁶⁹⁸ W. Sokor, *op. cit.*

ści, zwalczanie korupcji i procederu „prania brudnych pieniędzy”, skuteczna ochrona praw człowieka oraz intensywniejsza współpraca państwa z organizacjami pozarządowymi to tylko niektóre postulaty pojawiające się wspólnie wśród polityków mołdawskich. Budowa trwałej demokracji i wprowadzenie w szerokim zakresie wspólnych wartości i zasad jest złożonym i długotrwałym procesem. W przededniu wyborów parlamentarnych w 2009 roku, konieczna jest wola i zaangażowanie, aby wypracować ulepszenia proceduralne i instytucjonalne wprowadzające w Mołdawii stabilizację polityczną. Wszyscy politycy muszą pamiętać, iż sukcesem pomyślnej demokratyzacji państwa mołdawskiego jest liberalizacja, bez niej wszelkie działania skazane są na niepowodzenie⁶⁹⁹. Swobody obywatelskie i podniesienie standardów życia społeczeństwa niosą za sobą pozytywne opinie i wartości przekładające się na powstawanie określonych postaw i akceptację rządzących⁷⁰⁰. Dotychczasowe posunięcia rządu sprzeczne są z odczuciami wyborców, powodowane przez polityków zagrożenie praw osobistych obywateli może stać się instrumentem w rękach głosujących⁷⁰¹. Wyniki wyborów parlamentarnych w 2009 roku pozostają zagadką. W chwili obecnej istnieją dwie możliwości na rozstrzygnięcie sceny politycznej. Wygra partia komunistyczna lub blok partii opozycyjnych. W momencie gdy opozycja nie może ustalić wspólnej, stałej i spójnej przede wszystkim strategii wyborczej, najbardziej prawdopodobna staje się opcja pierwsza.

W sondażach opinii publicznej chęć udziału w przyszłych wyborach parlamentarnych deklaruje 23% społeczeństwa. Badania prezentują następujący rozkład poparcia: PKRM – 49% ogólnego poparcia społecznego, ANM – 19%, PL – 9%, PD – 8%, PS – 4%, PDS – 4%. Wyniki te stanowią wstępne badania nad układem sceny politycznej w kolejnych wyborach parlamentarnych. Sukces zależy od ustosunkowania się tychże ugrupowań do kwestii istotnych w społeczeństwie. Gdyby wybory w 2009 roku miało wygrać zupełnie nowe ugrupowanie, na jego czele musiałby stanąć jeden z polityków cieszących się największym poparciem społeczeństwa. W sondażach opinii

⁶⁹⁹ D. Beetham, K. Boyle, *Demokracja. Pytania i odpowiedzi*, Toruń 1994, s. 18.

⁷⁰⁰ A. Bronowicka, *Wyzwania i zagrożenia demokracji w Polsce w obliczu wyborów 2005*, Opole 2006, s. 25.

⁷⁰¹ W.F. Murphy, *Konstytucje, Konstytucjonalizm, Demokracja* [w:] *Wybór tekstów dla nauczycieli*, A. Pacewicz (red.), Warszawa 1996, s. 104–107.

publicznej największym zaufaniem społecznym cieszy się Vladimir Voronin – 43%. Na drugim miejscu jest Vasilie Tarlev – 35% poparcia ogółu obywateli, w dalszej kolejności Dorin Kirtoaka – 30%, Marian Lupu – 28% i Serafim Urelian – 21%.

Ugrupowanie to musiałyby głosić hasła integracji z Unią Europejską, którą popiera 70% społeczeństwa, niekoniecznie z NATO, które cieszy się zaufaniem ok. 30% obywateli⁷⁰². Ugrupowania myślące o zwycięstwie w przyszłych wyborach powinny zabiegać o głosy wyborców, gdyż 25% z nich nie wie, na kogo oddałoby swój głos, a taki sam odsetek nie darzy zaufaniem żadnego z ugrupowań politycznych, przy czym aż 45% obywateli uważa, że Republika Mołdawii zmierza w złym kierunku. W programach wyborczych partie polityczne powinny odnieść się pozytywnie do stosunków religijnych w państwie, Kościół prawosławny popiera bowiem 80% obywateli. Konieczna jest również liberalizacja środków masowego przekazu, a także reforma sądownictwa, tak by społeczeństwo, pytane o zaufanie do instytucji partii politycznej wskazywało czynnik wyższy od aktualnego, który wynosi zaledwie 19,8%⁷⁰³.

Hipotetyczny, ideologiczny podział mołdawskiej sceny politycznej, może być następujący:

Tabela 20. Możliwa ideologiczna konfiguracja partii politycznych w parlamencie Republiki Mołdawii po wyborach w 2009 roku.

Komuniści	Socjaliści	Liberałowie	Myśl agrarna	Myśl chrześcijańska	Konserwatyści	Demokraci
x	-	x	-	x	-	x
PKRM	-	NLPM PL	-	ChDPM	-	DPRM

Źródło: Opracowanie własne na podstawie sondaży Centrum Badań Socjologicznych i Marketingowych CBS AXA.

⁷⁰² Sondaż Instytutu Marketingu i Sondaży IMAS-INC Kiszyniów przeprowadzony na grupie 1097 osób z wyłączeniem Naddniestrza. Granica błędów wynosi 3%. Claris merytoryczny Ambasady RP w Kiszyniowie nr 847 z dn. 21.08.2008.

⁷⁰³ Sondaż opinii publicznej przeprowadzony przez Centrum Badań Socjologicznych i Marketingowych CBS AXA przeprowadzony od 25.08–03.09.2007 w 60 miejscowościach Republiki Mołdawii (bez Naddniestrza) na grupie 1094 osób. Granica błędów wynosi 3%. Claris merytoryczny Ambasady RP w Kiszyniowie nr 923 z dn. 14.09.2007.

Tabela nr 20 prezentuje możliwą ideologiczną konfigurację partii politycznych w parlamencie Republiki Mołdawii po wyborach w 2009 roku. Hipotetyczne założenia wskazują, iż po raz kolejny Partia Komunistów Republiki Mołdawii odniesie sukces, wygrywając wybory. Wybory 2009 są również szansą dla liberałów – Narodowej Partii Liberalnej i Partii Liberalnej. Ugruntowaną pozycję na mołdawskiej scenie politycznej posiada również Chrześcijańsko-Demokratyczna Partia Mołdawii, która wykazuje zdecydowanie większe szanse na wejście do parlamentu niż Demokratyczna Partia Republiki Mołdawii. Poparcie dla ostatniego z wymienionych ugrupowań jest zdecydowanie niepewne.

Partie polityczne i system partyjny Republiki Mołdawii systematycznie ewoluują. Teoretyczne uwarunkowania działalności tych podmiotów systemu politycznego oparte są w dużej mierze na prawodawstwie. W tym obszarze odbierane są jako instytucje demokratyczne transformującego się państwa. Strefa praktyczna odpowiedzialna za konsekwentne postrzeganie prawidłowości w relacjach przestrzegania ustaw i aktów stawia system partyjny i partie polityczne w zupełnie innym świetle. Rzeczywista funkcjonalność systemu partyjnego jest zagadnieniem pozostawiającym wiele wątpliwości. Liczba partii politycznych działających na terenie Republiki Mołdawii jest nieadekwatna do faktycznego zaangażowania elit w sprawę kraju. Politycy mołdawscy postrzegają istnienie partii jako przejaw pluralizmu i rozwoju demokracji. W rzeczywistości wiele ugrupowań to sztuczne twory rozdrabniające scenę polityczną i poparcie elektoratu w celu zapewnienia władzy politykom z Partii Komunistów Republiki Mołdawii. Silny nieoficjalny wpływ Rosji na politykę kraju staje się powodem wielu problemów.

Analiza systemu partyjnego i partii politycznych Republiki Mołdawii dzieli się na sprawozdanie z faktów i mitów. Faktem jest nieudolność elit i kryzys polityczny, mitem natomiast chęć demokratyzacji i niezależność od Rosji. Sytuacja wewnętrzna w Republice Mołdawii wpływa negatywnie na dalszy rozwój sceny politycznej. Klasyfikacji mołdawskiego systemu partyjnego należy dokonać w oparciu o rzeczywiste relacje w nim zachodzące. Jest to system wielopartyjny z partią dominującą. Wielopartyjność postrzegana jest w kontekście liczebności ugrupowań politycznych, a nie ich rzeczywistego wpływu na podejmowanie decyzji politycznych. Kreuje to pewien wizerunek

nek zdemokartizowanej monopartyjności w kontekście władzy, jaką sprawuje ugrupowanie komunistyczne.

Proces nieustannego formowania się nowych ugrupowań politycznych jest efektem sporów między partią komunistyczną a opozycją. Prezentuje ona poglądy liberalno-demokratyczne, które są niezrozumiałe dla większości społeczeństwa, dzięki czemu poparcie dla Partii Komunistów Republiki Mołdawii utrzymuje się na stałym poziomie. Społeczeństwo Republiki Mołdawii charakteryzuje tym samym bierność w działaniu wynikająca z jednoczesnego funkcjonowania demokratycznej teraźniejszości i komunistycznych wspomnień radzieckiej przeszłości. Wyklucza to faktyczną współpracę między społeczeństwem a podmiotami polityki, wprowadzając większą destabilizację całego systemu.

Otoczenie odgrywa ogromną rolę w kształtowaniu systemu partyjnego Republiki Mołdawii. Jest ono największą przeszkodą w prawidłowym rozwoju sceny partyjnej. Uzależnia jej funkcjonowanie od czynników ekonomicznych, energetycznych i etnicznych. Rozwój sceny politycznej przebiega pod auspicjami Rady Europy i Unii Europejskiej, które kontrolują postęp prac ustawodawczych. Legalizacja dla reżimu komunistycznego w mołdawskim państwie demokratycznym tworzy sprzeczność ideologiczną. Większość polityków, posiada korzenie komunistyczne, elity niezwiązane z reżimem są nieliczne i nie mają udziału w rządzeniu krajem.

Frekwencje i zachowania wyborcze społeczeństwa Republiki Mołdawii są odzwierciedleniem pełnej legitymizacji władz komunistycznych. Udział w wyborach traktowany jest w kontekście obywatelskiego obowiązku. Poważny problem stanowi niski poziom zaufania obywateli do aktorów sceny politycznej, w czym tkwi sukces partii komunistycznej. Zachowania wyborcze obywateli są dowodem politycznej dezorientacji społeczeństwa.

Od momentu powstania suwerennego państwa mołdawskiego zarówno partie, jak i gabinety koalicyjne kształtowały się w sytuacji konfliktów ideologicznych, narodowościowych i ekonomicznych. W tym też kontekście główne ugrupowania polityczne ukształtowały swoje programy działania, opierając się na nieustannej rywalizacji przy braku jakiegokolwiek współpracy. Brak perspektywicznego działania czynił zarówno partie, jak i gabinety koalicyjne nieefektywnymi, a jedynym elementem, który je wzmacniał, był udział komunistów we władzy. Tylko rządy tworzone przez byłą nomenkla-

turę sowiecką, obecnie udemokratyzowanych komunistów, były trwałe, choć niekoniecznie twórcze.

Faktem jest wprowadzenie szeregu reform i zmian w prawie oraz ordynacjach, praktyka ich stosowania natomiast pozostawia duże wątpliwości. Z tym problemem od lat walczy opozycja mołdawska, która dzięki podtrzymywaniu relacji z Radą Europy, państwami Unii Europejskiej i USA, motywuje partię komunistyczną do działań na rzecz demokratyzacji kraju. Kolejnym problemem dla partii opozycyjnych w wyborach parlamentarnych w 2009 roku będzie 6% próg wyborczy, który rząd komunistyczny przegłosował w 2008. Analiza sceny politycznej w przededniu wyborów parlamentarnych w 2009 roku pozwala sądzić, iż tylko trzy ugrupowania opozycyjne wejdą do parlamentu.

Rozwój partii politycznych i dojrzałego systemu partyjnego w Republice Mołdawii upatrywany jest w liberalizacji życia politycznego i podmiotów polityki. Pojawia się jednak problem w kontekście społecznym. Obywatele obawiają się liberalizacji podobnie jak demokracji. Oba pojęcia są bowiem dla społeczeństwa niezrozumiałe.

W Republice Mołdawii definiuje się nowa konfiguracja polityczna, co jest odzwierciedleniem zmiany wizji politycznej wśród obywateli. Możliwe, iż niektóre z tych tendencji nie są przypadkowe i stanowią początek kolejnych zmian systemowych. Następuje stopniowa zmiana mentalności klasy politycznej w kontekście szerszym od interesów partyjnych. System partyjny i partie polityczne Republiki Mołdawii potrzebują zreformowania i odejścia od radykalnego kierunku ekstremalnej lewicy europejskiej. Istotę reform potrzebnych w Republice Mołdawii oddają słowa Hayek'a: „najgorsze oblicza przymusu objawiają się w eliminacji jednostki jako osoby myślącej i wartościującej, czyniąc z niej tylko narzędzie służące celom innego człowieka”⁷⁰⁴. Elity polityczne Republiki Mołdawii powinny wyciągnąć wnioski z tego stwierdzenia i zrozumieć podstawową wartość, która tworzy system partyjny – społeczeństwo.

⁷⁰⁴ F.A. Hayek, *Konstytucja wolności*, Wrocław 1987, s. 26.

ROLA PARTII POLITYCZNYCH W PROCESIE BUDOWY SPOŁECZEŃSTWA OBYWATELSKIEGO

5.1. PODSTAWY SPOŁECZEŃSTWA OBYWATELSKIEGO

W ostatnich latach pojęcie społeczeństwa obywatelskiego zostało szeroko rozpowszechnione i zajęło stałe miejsce we współczesnej demokracji⁷⁰⁵. Pojęcie ludu zmieniło swój sens⁷⁰⁶, niezmienione natomiast pozostało pojęcie równości w wolności⁷⁰⁷. W krajach byłego socjalizmu rozwój społeczeństwa obywatelskiego może nastąpić tylko przy dłuższym i poprawnym funkcjonowaniu instytucji demokratycznych⁷⁰⁸. Zatem współczesne procesy demokratyzacyjne można rozumieć również w kategoriach przemian społecznych⁷⁰⁹.

Piotr Sztompka, próbując stworzyć ramy teoretyczne dla przemian społecznych po 1989 roku, wskazywał na dezorientację teoretyczną, poczucie za-

---

⁷⁰⁵ B. Krauz-Mozer, P. Borowca, *Czas społeczeństwa obywatelskiego. Między teorią a praktyką*, Kraków 2006, s. 33.

⁷⁰⁶ A. Błaszczak, *Demokracja w myśleniu i działaniu. Z historii demokracji-jej perspektywy*, Warszawa 2004, s. 297.

⁷⁰⁷ N. Bobbio, *Liberalizm i demokracja*, Warszawa 1998, s. 25.

⁷⁰⁸ J. Baszkiewicz, *Powszechna historia ustrojów państwowych*, Gdańsk 2002, s. 314.

⁷⁰⁹ A. Gidens, *Poza lewicą i prawicą. Przyszłość polityki radykalnej*, Poznań 2004, s. 124.

gubienia w gąszczu wydarzeń, towarzyszący „syndrom niespodzianki”, „co-raz to nowe zaskoczenia, zagadki” czy epistemologiczne zakłopotanie⁷¹⁰, jako reakcje społeczeństwa na nowe zasady funkcjonowania państwa i obywateli w jego strukturach. Powodzenie wszelkich zmian nierozzerwalnie łączy się z potrzebą ich akceptacji i kontynuacji. W przypadku społeczeństw konieczne są przemiany pokoleniowe, które kształtują nowy typ zachowań i mentalności.

Przekształcenia społeczno-ekonomiczne w większym stopniu stanowią adaptację innowacyjną łączącą często pozornie sprzeczne składniki niż przyjęty *a priori* normatywny wzór⁷¹¹. Transformacja systemowa łączy w sobie przemiany różnych dziedzin życia obywateli, a także świadomości, mentalności i postaw ich samych. Stanowi to swojego rodzaju wprowadzenie do życia i funkcjonowania w nowej rzeczywistości opartej o nieznane dotychczas wzorce. Działania te można utożsamić z pojęciem socjalizacji opartej o naukę kultury obywatelskiej oraz działania grup i organizacji, granie ról istotnych dla ich rozwoju.⁷¹² Leksykon politologii definiuje „socjalizację” jako „proces permanentnego kształtowania świadomości politycznej, postaw politycznych, kultury politycznej jednostki poprzez przejmowanie informacji od innych podmiotów oraz własną aktywność intelektualną i praktyczną”⁷¹³. Socjalizacja społeczeństw byłych republik radzieckich powinna polegać zatem na przygotowywaniu i przystosowywaniu obywateli do ich udziału w życiu politycznym kraju.

Istnieje wiele definicji społeczeństwa obywatelskiego, aczkolwiek tym, co łączy większość z nich, jest stwierdzenie, iż stanowi ono część przestrzeni społecznej, która jest autonomiczna wobec państwa i złożona z dobrowolnie współdziałających, zrzeszonych jednostek⁷¹⁴. Adaptacja przez państwa post-

⁷¹⁰ P. Sztompka, *Imponderabilia wielkiej zmiany. Mentalność, wartości i więzi społeczne czasów transformacji*, Warszawa-Kraków 1999, s. 265–283.

⁷¹¹ Zob. H. Chołaj, *Transformacja systemowa w Polsce. Szkice teoretyczne*, Lublin 1998.

⁷¹² J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1972, s. 93–94; Zob. G. Morgan, *Obrazy organizacji*, Warszawa 1997, r. 6; M. Karwat, *Podmiotowość polityczna wielkich grup społecznych, organizacji politycznych i jednostek. Model eksplanacyjny* [w:] *Elementy teorii polityki*, K. Opalek (red.) Warszawa 1989; S. McAnulla, *Struktura a podmiotowość* [w:] *Teorie i metody w naukach politycznych*, D. Marsh, G. Stoker (red.), Kraków 2006.

⁷¹³ *Leksykon politologii*, A. Antoszewski, R. Herbut (red.), Wrocław 1998, s. 383.

⁷¹⁴ A. Antoszewski, *Spoleczeństwo obywatelskie a proces konsolidacji demokracji* [w:] *Studia z teorii polityki*, A. Czajowski, L. Sobkowiak (red.), t. 3, Wrocław 2000, s. 9.

komunistyczne zasad demokratycznych nie jest równoznaczna z nazywaniem ich społeczeństw obywatelskimi. Na proces budowy obywatelskości składa się wiele czynników, bez realizacji których staje się on zwykłą teorią i nie ma swojego zastosowania praktycznego.

Idea społeczeństwa obywatelskiego w państwach Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej pojawiła się jako wyraz opozycji wobec systemu komunistycznego⁷¹⁵. Z początku przybierała ona postać ruchów społecznych, a nie instytucji wspomagających działania państwa⁷¹⁶. Transformacja społeczna wywołała konflikt interesów, powstały różne koncepcje dalszego rozwoju⁷¹⁷. Wyróżnić można kilka warunków niezbędnych do realizacji społeczeństwa obywatelskiego, bez względu na rodzaj jego definicji. Do warunków tych zaliczamy⁷¹⁸: fakt, iż władza pochodzi od narodu, który sprawuje rządy pośrednio lub bezpośrednio; każdy rodzaj władzy ma zakres kompetencji określony przez prawo, w ramach którego podejmuje działania; konstytucja jest dokumentem nadrzędnym w stosunku do innych ustaw, a normy międzynarodowe znajdują w niej usankcjonowanie; prawo jest jasne dla obywateli i uwzględnia ich interesy; istnieje system ochrony praw człowieka i wolności obywatelskich.

Spoleczeństwo obywatelskie pełni funkcję pośrednika między jednostką a państwem. Swoją rolę wypełnia poprzez aktywną działalność organizacyjną. Umożliwia to człowiekowi zaspokojenie potrzeby samorealizacji⁷¹⁹.

Adaptacja do nowego systemu jest też często wynikiem chęci otrzymania gratyfikacji materialnych⁷²⁰, co wynika z traktowania państwa jako adresata roszczeń różnych grup interesów. Brakuje przekonania, że należy działać na rzecz dobra wspólnego, co jest podstawą funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego. Podczas przejścia od ustroju autorytarnego do demokratycznego zmianie ulega szereg czynników kształtujących społeczeństwo i nie ma miejsca na dyskusję o rozwoju poczucia „obywatelskości”⁷²¹. Istnie-

⁷¹⁵ J. Szacki, *Liberalizm po komunizmie*, Kraków 1994, s. 116.

⁷¹⁶ A. Antoszewski, *Spoleczeństwo...*, *op. cit.*, s. 16.

⁷¹⁷ P. Ogrodziński, *Pięć tekstów o społeczeństwie obywatelskim*, Warszawa 1991, s. 68–75.

⁷¹⁸ M. Witkowska, A. Wierzbicki, *op. cit.*, s. 12.

⁷¹⁹ *Spoleczeństwo obywatelskie*, M. Witkowska, A. Wierzbicki (red.), Warszawa 2005, s. 10.

⁷²⁰ D. Held, *Models of Democracy*, Stanford 1987, s. 238.

⁷²¹ A. Antoszewski, *Spoleczeństwo...*, *op. cit.*, s. 18.

nie, ciągłość i celowość to immanentne cechy wszystkich obiektów społecznych. Klucz do istoty ich funkcjonowania tkwi w działaniach i zachowaniach ludzkich podlegających procesom strukturalizacji⁷²². Charakterystyczna dla społeczeństw postradzieckich⁷²³ jest interesowna adaptacja do nowego systemu politycznego wynikająca z chęci zaspokojenia ściśle określonych potrzeb. Działalność praktyczna obywateli i świadomość poparta ich aktywnością to elementy, bez których nie możemy mówić o funkcjonowaniu społeczeństwa obywatelskiego.

W tych kategoriach Republika Mołdawii kształtuje się jako zapomniana prowincja Europy. Burzliwa historia państwa w ostatnim wieku uczyniła z niego istotny tygiel kulturowy i polityczny⁷²⁴. Po rozpadzie ZSRR obywatele stracili tożsamość narodową. Nie wiedzieli, czy mówić o sobie, że są Rosjanami, czy byłymi „ludźmi radzieckimi”⁷²⁵. W Republice Mołdawii mieszkają przedstawiciele ponad 60 narodowości, a cały kraj jest najgęściej zaludnionym obszarem byłego ZSRR. Liczba ludności Mołdawii według stanu na dzień 1 stycznia 2006 roku wynosiła 3.386,0 tys. mieszkańców, natomiast liczba mieszkańców wraz z separatystyczną Republiką Naddniestrza stanowiła 4.466,7 tys.⁷²⁶

Będąc jednym z najmniejszych państw europejskich, Mołdawia jest jednocześnie krajem o bardzo skomplikowanej strukturze etnicznej, religijnej i lingwistycznej. Dominującą grupą etniczną są Mołdawianie⁷²⁷ mówiący po rumuńsku i tożsami z Rumunami. Odrębność nacji mołdawskiej została wykształtowana „sztucznie” w latach 30. i 40. XX wieku. Obywatele Republiki Mołdawii wywodzą się od rumuńskojęzycznych osadników przybyłych do Europy Południowo-Wschodniej w XVIII wieku⁷²⁸.

⁷²² J. Golinowski, *Wizerunek organizacji politycznej*, Warszawa 2004, s. 16.

⁷²³ D. Held, *Chodźmy do demokracji*, Stanford 1987, s. 238.

⁷²⁴ M. Tobolewski, *Mołdawia przed wyborami*, „Nowy Robotnik” 2005, nr 13 (17).

⁷²⁵ J.M. Nowakowski, *Władimir, prawnuk Piotra. Umarł ZSRR, niech żyje wielka Rosja*, „Wprost” 2002, nr 41.

⁷²⁶ *Mołdawia, Przewodnik dla przedsiębiorców*, wydanie czwarte rozszerzone, Warszawa 2006, s. 11.

⁷²⁷ Z. Cierpiński, *Szanse na odbudowę i zachowanie terytorialnej integralności Mołdawii do 2006 r. (Prognoza)*, „Zeszyty Naukowe Koła Wschodnioeuropejskiego Stosunków Międzynarodowych” 2003, nr 2, s. 53.

⁷²⁸ M. Kuczyński, *op. cit.*

Po rozpadzie ZSRR poza granicami Federacji Rosyjskiej pozostało ponad 25 mln Rosjan i 36,5 mln ludności rosyjskojęzycznej. W wielu z nowo powstałych republik Rosjanie znaleźli się w sytuacji „bezpaństwowców”. Mołdawia przyjęła tzw. „opcję zerową”, przyznając obywatelstwo wszystkim mieszkańcom⁷²⁹. Ważne miejsce wśród mniejszości etnicznych zajmuje społeczność turekkojęzycznych Gagauzów oraz Bułgarów⁷³⁰. Tych pierwszych w Republice Mołdawii jest ok 200 tys. Pojawili się, gdy Rosja w 1812 i 1813 roku anektowała Mołdawię i nazwała ją Besarabią⁷³¹.

Najliczniejszą grupę etniczną stanowią Mołdawianie (64,5%)⁷³², wśród pozostałych narodowości najwięcej jest Ukraińców (13,8%) i Rosjan⁷³³ (13%). Inne mniejszości narodowe to Gagauzi (3,5%), Bułgarzy (2%), Żydzi (1,5%), a także Białorusini, Niemcy, Polacy, Turcy i Romowie (łącznie 1,7%). Ponad 98% społeczeństwa Mołdawii deklaruje wyznanie prawosławne, jest też ok. 1,5% wyznawców judaizmu⁷³⁴. Językiem urzędowym jest mołdawski⁷³⁵.

Skomplikowana geografia etniczna jest cechą charakterystyczną Europy Południowo-Wschodniej. Jest to również podstawowa przyczyna braku stabilności na tym obszarze⁷³⁶. Strefy etniczne są tu bardzo małe, a ich grani-

⁷²⁹ J. Darczewska, A. Sarna, *Siłły przyciągania, siły odpychania, co zostało z ZSRR?*, „Polityka” 2000, nr 16.

⁷³⁰ Z. Cierpiński, *op. cit.*, s. 53; Zob. U. Beck, *Władza i przeciwwładza w epoce globalnej. Nowa ekonomia polityki światowej*, Warszawa 2005; W. Kostecki, *Ideologia polityczna jako forma świadomości społecznej* [w:] *Elementy teorii polityki*, K. Opałek (red.), Warszawa 1989; L. Szczegółka, *Polityka jako fałszywa świadomość* [w:] *Metafory polityki*, B. Kaczmarek (red.), Warszawa 2001; M. Ankiewicz, *Władza i polityka. Wybór tekstów współczesnej politologii zachodniej*, Warszawa 1988.

⁷³¹ Zob. A. Stasiuk, *Mołdawia (1)*, „Tygodnik Powszechny” 2004, nr 2.

⁷³² V. Monseaga, V. Saca, *Moldoscopia* (Propleme de analiza politica), Chisinau 2002, s. 7.

⁷³³ Mniejszość rosyjska stanowi usprawiedliwienie dla działań rosyjskich na terenie Republiki. R. Pipes pisał: „Od momentu ogłoszenia niepodległości, Rosja stale miesza się do spraw wewnętrznych, tłumacząc swoje działania opieką nad mniejszością rosyjską. R. Pipes, *Nieznośnie bliska zagranica*, „Wprost” 2006, nr 1253; P. Eberhardt, *Między Rosją a Niemcami. Przemiany ponadnarodowościowe w Europie Środkowo-Wschodniej w XX w.*, Warszawa 1996, s. 221–253.

⁷³⁴ *Mołdawia, Przewodnik dla przedsiębiorców*, *op. cit.*, s. 12.

⁷³⁵ Zob. *Tydzień na świecie*, „Polityka” 2002, nr 6, s. 16; Zob. A. Bienkowski, *Almanach państw świata*, Warszawa 2004.

⁷³⁶ К.Е. Турбина, *Инвестиционный процесс и страхование инвестиций от политических рисков*, Москва 1995, s. 51.

ce płynne – ludność ukraińska i rosyjska, stanowi ok. ¼ populacji Mołdawii. Gagauzowie zamieszkują południowy zachód i są mniejszością najsilniej zakorzenioną na obszarze Mołdawii⁷³⁷. Camil Mureșanu określił ich etniczność w kategoriach tradycji, nie ilości, podkreślając znaczenie wśród narodów Mołdawii⁷³⁸. Gagauzowie posiadają swój autonomiczny region będący podkreśleniem ich tożsamości kulturowej⁷³⁹.

Etniczna mapa Republiki staje się jeszcze bardziej skomplikowana w wyniku problemów z tożsamością narodową samych Mołdawian⁷⁴⁰. W przypadku populacji rumuńskojęzycznej, trudna do sklasyfikowania staje się statystyczna liczba Rumunów i Mołdawian. Granice oddzielające te dwie „tożsamości” nie są natury geograficznej, a historycznej i politycznej. Inteligencja, studenci i młodsze pokolenie uważa się za Rumunów, oni też najczęściej zrzekają się obywatelstwa mołdawskiego na rzecz rumuńskiego⁷⁴¹. Do tożsamości mołdawskiej przywiązani są głównie przedstawiciele starszego pokolenia.

Nieporozumienia wywołane tożsamością i przynależnością narodową, szczególnie w kontekście stosunków mołdawsko-rumuńskich, są nieustannym problemem dla obu krajów⁷⁴². W Republice Mołdawii dużo kontrowersji wywołała ustawa zakazująca pełnienia funkcji publicznych przez osoby posiadające więcej niż jedno obywatelstwo. Ustawa została odesłana przez prezydenta Vladimira Voronina do ponownego rozpatrzenia przez parlament z uzasadnieniem, że deputowani nie zastosowali się do wszystkich zobowiązań wynikających zarówno z Planu Działania Unia Europejska-Mołdawia, jak i zaleceń Rady Europy. Dlatego też prezydent uznał za konieczne ponowne jej rozpatrzenie i zaakceptowanie przez ekspertów Rady Europy. Tego

⁷³⁷ S. Tămaș, *Dicționar politic*, București, 1996, s. 159; Zob. I. Shapiro, *Stan teorii demokracji*, Warszawa 2006; M. Hirsowicz, *Pułapki zaangażowania. Intelktualisci w służbie komunizmu*, Warszawa 2001; E. Kamenka, *Totalitaryzm* [w:] *Przewodnik po współczesnej filozofii politycznej*, R.E. Goodin, P. Petit (red.), Warszawa 1998.

⁷³⁸ C. Mureșanu, *Națiune, naționalism. Evoluția naționalităților*, Cluj-Napoca, 1996, s. 37.

⁷³⁹ V. Moșneaga, *Minoritățile naționale în Moldova: starea și gradul de identificare*, Chișinău, 1994, s. 36.

⁷⁴⁰ Д. Джери, Дж. Джери, *Большой толковый социологический словарь Collins*, Москва, 1999, s. 493.

⁷⁴¹ O. Serebian, *op. cit.*, s. 13.

⁷⁴² P. Абсатаров, *Национальные процессы: особенности и проблемы*, Алматы, 1995, s. 116.

samego domagali się również przedstawiciele opozycji podczas debaty nad ustawą w 2007 roku, jednak wszystkie propozycje zostały odrzucone przez większośćową frakcję Partii Komunistów Republiki Mołdawii. O skonsultowanie projektu ustawy z Radą Europy zabiegał Vladimir Filat, uzasadniając, iż jest on sprzeczny z ustawodawstwem mołdawskim i międzynarodowym – Europejską Konwencją o obywatelstwie⁷⁴³.

Sukcesem procesu demokracji jest fakt, że wzajemne stosunki pomiędzy poszczególnymi narodami zamieszkującymi dany kraj opierają się na obywatelskiej solidarności⁷⁴⁴. W przypadku Republiki Mołdawii współistnienie różnych grup społecznych i nacji nie przyczynia się do powstawania konfliktów na tym tle, choć można doszukiwać się ich w kwestii naddniestrzańskiej, gdzie ok. 50% społeczności stanowią Rosjanie. Problem Naddniestrza jest o wiele bardziej skomplikowany, a element narodowościowy nie jest jego główną przyczyną.

Społeczeństwo Republiki Mołdawii należy rozpatrywać w różnych aspektach, które są efektem przemian transformacyjnych. Wyróżnia się wśród obywateli tych, którzy: 1) muszą dostosować się do nowych warunków życia, w związku z czym są zwolennikami reform, 2) nie wykorzystali procesu transformacji i mają poczucie zdegradowania społecznego, 3) nie odczuwają przywiązania do systemu, ale są zwolennikami reform⁷⁴⁵. Podział społeczeństwa ze względu na stosunek do reform był obecny w Republice Mołdawii przede wszystkim w latach 90. XX wieku, gdyż za możliwy uważano jeszcze powrót do przeszłości. Kwestia ta przyczyniła się do wykształcenia dwóch poziomów zróżnicowania społecznego⁷⁴⁶.

⁷⁴³ Zob. V. Bacin, *Sub presiunea Europei Legea cetateniei a fost intoara in parlament*, „Tim-pul” 2008, nr 808.

⁷⁴⁴ L. Sekelj, *Państwa narodowe a sukces demokratycznej transformacji w dawnych komunistycznych państwach europejskich* [w:] *Demokracje w Europie Środkowej 1989–99*, J. Miklaszewska (red.), Kraków 2001, s. 267.

⁷⁴⁵ Zob. А. Беляева, *Стратегии выживания, адаптации и преуспевания*, „Социологические исследования”, 2001, № 6; W. Anioł, *Paradoksy globalizacji*, Warszawa 2002, t. I; G. Kołodko, *Wędrujący świat*, Warszawa 2008; N. Klein, *Doktryna szoku*, Warszawa 2008; I. Wyciechowska, *Czy globalizacja jest polityką* [w:] *Metafory polityki 3*, B. Kaczmarek (red.), Warszawa 2005.

⁷⁴⁶ Т. Заславская, *Социоструктурный аспект трансформаций российского общества*, „Социологические исследования” 2001, nr 8, s. 6.

Spółeczeństwo mołdawskie składa się z klas i grup społecznych różniących się poziomem życia, statusem społecznym, przyswajaniem mechanizmów procesu transformacji, rozwojem kulturalnym i religijnym. Elementy te nie wpływają bezpośrednio na różne przyczyny preferencji politycznych.

Analizując podział społeczeństwa zaproponowany przez Arenda Lijpharta, można wyróżnić kilka wymiarów, które kształtują preferencje polityczne:

- Wymiar społeczno-ekonomiczny – ustosunkowanie się polityków prawicy i lewicy do kwestii społeczno-gospodarczych będący próbą rozszerzenia sektora publicznego w gospodarce, wyrównania dochodów, zmniejszenia bezrobocia, zwiększania nakładów na edukację, instytucje zdrowia publicznego i ochrony socjalnej.
- Wymiar religijny – wyrażony w ujęciu pluralistycznego, demokratycznego i tolerancyjnego państwa, powstawanie partii chrześcijańsko-demokratycznych, masowych. W wymiarze religijnym istnieje również ujęcie konserwatywne wyrażone w stosunku do instytucji małżeństwa, homoseksualizmu, aborcji, itd., często traktujące temat drastycznie i fundamentalistycznie, co prowadzi do reorganizacji państwa oraz społeczeństwa i sztywnej interpretacji zasad religijnych.
- Wymiar kulturalno-etniczny – oparty o wielkość ośrodków miejskich i wiejskich, zasady działania instytucji pomocowych, zakres funkcjonowania polityki państwa na poziomie lokalnym i regionalnym⁷⁴⁷.

Układ ten tworzy różne kwestie dotyczące społeczeństwa obywatelskiego, będącego nieodzownym elementem demokratycznego państwa prawa. Liberalizacja życia ma na celu stworzenie społeczeństwa nowoczesnego, nieopieranego na instrumentalnych zasadach rynku i biurokracji, a biorącego udział w podejmowaniu społecznych decyzji politycznych⁷⁴⁸.

Analizując społeczeństwo Republiki Mołdawii w pryzmacie podziałów Seymoura Martina Lipseta i Steina Rokkana⁷⁴⁹, należy stwierdzić, że dominującą jest układ centrum – peryferie⁷⁵⁰. W Republice Mołdawii, według Lij-

⁷⁴⁷ *Ibidem*.

⁷⁴⁸ P.H. Kitschelt, *Left-Libertarian Parties: Explaining Innovation in Competitive Systems*, "World Politics" 1988, No. 2, Vol. 40, s. 194–234.

⁷⁴⁹ Właściciele, pracownicy, wieś-miasto, centrum-peryferie, państwo-kościół.

⁷⁵⁰ Zob. V. Moşneaga, *Партийно-политическое развитие Молдовы за десять лет независимости: политологический анализ*, Chişinău 2001; V. Moşneaga, *Политические партии*

pharta, największe znaczenie odgrywają czynniki kulturalno-etniczne⁷⁵¹ rozciągające się na linii Bukareszt-Moskwa-Kiszyniów. W Mołdawii, w związku z tymi zależnościami stosunki między społeczeństwem i partiami politycznymi wynikają z krajowego systemu wartości⁷⁵², dając wsparcie społeczne w kampaniach wyborczych – przede wszystkim podczas wyborów parlamentarnych⁷⁵³.

W Republice Mołdawii na pierwszym miejscu stawiane są ugrupowania wyrażające interesy pewnych grup politycznych i ekonomicznych – Ruch „Plai Natal”, Obywatelski Sojusz na rzecz Reform „Furnica”. Choć ich elektorat był niewystarczająco silny, manipulowano innymi kategoriami wyborców w celu uzyskania poparcia dla promowania interesów innych grup społecznych. Istnieją dwie metody określania stosunku społeczeństwa do polityki. Pierwsza wykorzystuje badania marketingowe i socjologiczne, druga przedstawia relacje między liderem a masami, rzeczywiste poparcie wyborcze⁷⁵⁴.

W społeczeństwach transformacji ustrojowej struktura społeczna przechodzi istotne i szybkie zmiany. Wiele problemów pojawia się w wyniku nieudolnie rozbudowanego systemu społecznego. Błędnym działaniem partii politycznych krajów postkomunistycznych jest próba kierowania hasel wyborczych do całego społeczeństwa, mająca na celu skupienie elektoratu wyborczego. Niezrealizowanie obietnic wywołuje zawód wyborców, co konsekwentnie prowadzi do przyszłego braku zaufania. W Republice Mołdawii sytuacja nasila się szczególnie, czyniąc z większej części ugrupowań instytucje populistyczne, a nie realnych reprezentantów społeczeństwa. Zjawiskiem charakterystycznym w Republice Mołdawii jest fakt, że społeczeństwo mimo braku realnej reprezentacji swoich interesów w parlamencie wykazuje dość szerokie zainteresowanie udziałem w kolejnych wyborach, o czym świadczą wysokie frekwencje. Partie mołdawskie to w rzeczywistości partie elit – nie mas, nie przybierają zatem cech charakterystycznych dla systemów demokratycznych.

и партийная система Республики Молдова: трансформационный контекст, Chişinău, 2003.

⁷⁵¹ R. Tanasă, *Comportamentul electoratului din Republica Moldova...*, s. 43–45.

⁷⁵² Zob. J. Fisher, *British Political Parties*, London 1996.

⁷⁵³ В. Владыцкая, С. Радкевич, *Основной вопрос партстроительства*, "Стратегия России" 2004, nr 2, s. 23.

⁷⁵⁴ *Ibidem*, s. 24.

Transformacja jest procesem długotrwałym, ewolucyjnym, polegającym na przechodzeniu w polityce od poziomu makro do mikro; z przejściem od wertykalnych podziałów ideologicznych do tych o bardziej horyzontalnym charakterze, zogniskowanym w większym stopniu na interesach, nie wartościach czy symbolach⁷⁵⁵. W ostatnich kilku latach w systemach politycznych krajów Europy Środkowej i Wschodniej dokonały się zasadnicze zmiany⁷⁵⁶, a procesy, które się na nie składają to: demokratyzacja państwa, urynkowanie gospodarki, budowa społeczeństwa obywatelskiego, relacje wobec otoczenia międzynarodowego⁷⁵⁷.

Republika Mołdawii podczas swej transformacji od 1989 roku prowadzi przebudowę trzech wielkich struktur. Chodzi tu mianowicie o system polityczny, gospodarczy, a także o próbę stworzenia nowoczesnego państwa narodowego⁷⁵⁸. Bez realizacji tych wszystkich czynników demokratyzacja państwa jest niemożliwa. Istotą tych wszystkich przemian – szczególnie ważną w osiągnięciu pozostałych czynników – wydaje się kształtowanie postaw społecznych (obywatelskich) opartych na świadomości i rozumieniu celowości wszelkich działań. W historii różnych narodów⁷⁵⁹ zachodzą liczne tranzycje, które koncentrują się na rozwoju jakościowo nowych modeli funkcjonowania społeczno-gospodarczego.

Wydarzenia w Mołdawii w pewnej mierze przekonały elity polityczne państw zachodnich do konieczności zwiększenia swojego zaangażowania w proces przemian społeczno-politycznych zachodzący na obszarze tego kraju. W założeniu udzielenie temu państwu określonej pomocy finansowej i gospodarczej nie tylko pozwoliłoby podnieść materialny poziom ży-

⁷⁵⁵ W. Sokół, M. Żmigrodzki, *Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej*, Lublin 2005, s. 10.

⁷⁵⁶ K.A. Wojtaszczyk, *Partie polityczne w okresie transformacji systemowej*, „Rocznik Nauk Politycznych WHS w Pułtusku” 2000, nr 12, s. 12.

⁷⁵⁷ Zob. B. Góralczyk, *Post-communism Challenges: an Attempt of Identification* [w:] *In Pursuit of Europe*, B. Góralczyk, W. Kostecki, K. Żurowska (red.), Warsaw 1995.

⁷⁵⁸ D. Skrzypiński, *Ogólna charakterystyka państw regionu* [w:] *Systemy polityczne Europy Środkowej i Wschodniej. Perspektywa porównawcza*, A. Antoszewski (red.), Wrocław 2006, s. 16.

⁷⁵⁹ A. Rokicka-Broniatowska, *Modelowanie kompetencji w systemach nauczania zdanego opartych na współpracy*, www.e-edukacja.com.pl/trzecia/_referaty/12_e-edukacja.pdf, 13.04.2008.

cia społeczeństwa i wzmocniłoby stabilność budżetu narodowego, ale przede wszystkim stworzyłyby trwałe przesłanki dla kontynuowania procesu demokratyzacji. Niewątpliwie jednak tego rodzaju działania będą w dużej mierze uzależnione od przeprowadzenia przez władze w Kiszyniowie szerokich, strukturalnych i instytucjonalnych reform w obszarze prywatyzacji, przy jednoczesnym utrzymaniu demokratycznych zasad sprawowania władzy. Dlatego też wyraźna polaryzacja mołdawskiej sceny politycznej, istniejący układ sił w parlamencie, postępująca stagnacja gospodarcza, jak również brak jednoznacznie określonych podstawowych celów w polityce zagranicznej państwa w najbliższym czasie nadal pozostaną czynnikami ograniczającymi zainteresowanie państw zachodnich tym krajem, jak również podważającym możliwość intensyfikacji wzajemnej współpracy⁷⁶⁰. Istotnym problemem społeczeństwa Republiki Mołdawii jest tożsamość narodowa, która zorientowana jest z jednej strony na Rosję, z drugiej na Rumunię. Aktualne władze kraju nie mają możliwości i politycznej przewagi na tyle, by określić jednoznacznie kierunek swojej polityki, by odciąć się od Moskwy. Sytuację utrudnia dodatkowo konflikt naddniestrzański i kwestia Abchazji i Osetii Południowej⁷⁶¹, która jest niejako kartą przetargową Rosji w stosunkach z Zachodem. Brak rozwiązania kwestii bałkańskich i postradzieckich na arenie międzynarodowej uniemożliwia państwom takim jak Mołdawia wprowadzenie porządku konstytucyjnego w praktyce. Problem stanowi również integracja społeczeństwa pochodzenia rumuńskiego z Besarabii i postradzieckiego społeczeństwa

⁷⁶⁰ A. Drzewicki, *op. cit.*, s. 35.

⁷⁶¹ Osetia Południowa i Abchazja to autonomiczne prowincje na terenie Gruzji. Historia tych regionów jest analogiczna do sytuacji w Naddniestrzu. Abchazja i Osetia cieszyły się poparciem Rosji na początku lat 90. XX wieku. Praktycznie uzależniły się od Tbilisi. Ich niepodległość nie

ostała jednak uznana przez społeczność międzynarodową. Równowaga w regionach załamała się wraz z wybuchem konfliktu zbrojnego w Osetii. Gruzja i Rosja nawzajem obarczają się winą za wojnę. Nie ulega wątpliwości, że konflikt wywołała Gruzja, podejmując zbrojną próbę odzyskania kontroli nad Osetią Południową. Sporne terytoria nie powrócą pod kontrolę Tbilisi, przynajmniej w najbliższym czasie. Osetyńscy całkowicie stracili zaufanie do gruzińskich władz. Dla nich gwarancją bezpieczeństwa są poprawne stosunki z Rosją, dlatego dążą do przyłączenia swojej prowincji do Federacji Rosyjskiej. W przypadku Abchazji i Osetii Rosja stawia się w roli rozjemcy, jednak tak jak w przypadku mołdawskiego Naddniestrza, intensywnie podsyca nastroje separatystyczne, dzięki czemu utrzymuje nadal kontrolę nad tymi regionami.

na lewym brzegu Dniestru. Wartości polityczne rumuńskie i rosyjskie pozostają ze sobą w konflikcie, uniemożliwiają tym samym integrację całego społeczeństwa Mołdawii. Stan ten jest skutkiem aktualnej koniunktury politycznej, tak charakterystycznej dla obszaru kulturalno-językowego krajów bałkańskich. Tożsamość polityczna narodu jest aktualnie wirtualna i niemożliwa do zrealizowania.

Różne organizacje pozarządowe publikują i aktualizują pomiary oraz oceny wolności w państwach całego świata i nadają krajom status wolny, częściowo wolny albo bez wolności, używając różnych mierników wolności, takich jak prawa polityczne, wolność gospodarcza, swobody obywatelskie. Jednym ze wskaźników jest publikowany przez Freedom House⁷⁶² roczny ranking państw w kategorii wolności i demokracji. Oceniane jest przestrzeganie i ochrona praw politycznych oraz swobód obywatelskich. Państwa są klasyfikowane jako wolne, częściowo wolne albo bez wolności. Wskaźnik Wolności Gospodarczej to roczny raport publikowany przez The Wall Street Journal i Heritage Foundation. Państwa są klasyfikowane jako wolne, w zasadzie wolne, w zasadzie bez wolności i bez wolności. Ostatni, ze wskaźników – Wolności Prasy – jest publikowany przez organizację Reporterzy bez Granic. Sytuacja w państwach w zakresie wolności prasy i mediów jest oceniana jako dobra, sytuacja, z występującymi problemami, trudna albo bardzo poważna.

Mołdawia również została poddana analizie, na podstawie wyżej wymienionych wskaźników, które przedstawiają tabele nr 21 i 22.

⁷⁶² Freedom House została założona przez Wendella Wilkiego i Eleanorę Roosevelta w 1941 roku. Jest to amerykańska organizacja non-profit lobbująca na rzecz demokracji i wolności na całym świecie. Wyrażała stanowczy sprzeciw wobec dyktatur w Ameryce Środkowej i Chile, apartheidu w Afryce Południowej, tłumienia praskiej wiosny, radzieckiej inwazji Afganistanu, ludobójstwa w Bośni i Rwandzie oraz brutalnego gwałcenia praw człowieka na Kubie, w Birmie, Chinach, Iraku. Organizacja ta wspiera działaczy demokratycznych na całym świecie. W latach 40. XX wieku Freedom House popierała plan Marshalla i utworzenie NATO, natomiast w latach 50. i 60. ruch praw obywatelskich w USA. Swoimi wpływami oddziaływała również na przemiany w Polsce w latach 80. XX wieku, udzielając poparcia Solidarności i Lechowi Wałęsie.

Tabela 21. Ogólne kryteria przyjęte przez Freedom House w badaniach wolności demokracji w państwach.

Wskaźnik	Status			
	Wolny	Częściowo wolny		Bez wolności
Wolność i demokracja	Wolny	Częściowo wolny		Bez wolności
Wskaźnik Wolności Gospodarczej	Wolny	W zasadzie wolny		W zasadzie bez wolności
Wskaźnik Wolności Prasy	Dobra sytuacja	Zadowolająca sytuacja	Występują problemy	Trudna sytuacja

Źródło: Roczny ranking państw w kategorii wolności i demokracji Freedom House, www.freedomhouse.org/, 17.04.2007.

Tabela 22. Szczegółowe wskaźniki demokracji i wolności dla wybranych państw Europy Środkowej i Wschodniej.

Państwo	Wolność i demokracja	Wolność gospodarcza	Wolność prasy
Białoruś	bez wolności	w zasadzie bez wolności	trudna sytuacja
Mołdawia	częściowo wolny	w zasadzie bez wolności	występują problemy
Polska	wolny	w zasadzie wolny	zadowolająca sytuacja
Rumunia	wolny	w zasadzie bez wolności	zadowolająca sytuacja
Rosja	bez wolności	w zasadzie bez wolności	trudna sytuacja
Ukraina	częściowo wolny	w zasadzie bez wolności	trudna sytuacja

Źródło: Roczny ranking państw w kategorii wolności i demokracji Freedom House, www.freedomhouse.org/, 17.04.2007.

Tabele nr 21 i 22 przedstawiają wskaźniki wolności i demokracji, wolności gospodarczej i wolności prasy w kontekście międzynarodowych badań nad rozwojem demokracji na świecie. Według przygotowanego przez Transparency International raportu dotyczącego Wskaźnika Percepcji Korupcji w 2007 roku Mołdawia znalazła się na 118 miejscu wśród 180 badanych krajów⁷⁶³. Zarówno badania Freedom House, jak i Transparency International pokazują, iż Republika Mołdawii boryka się z poważnymi problema-

⁷⁶³ W 2006 roku Mołdawia zajmowała 105 miejsce na liście światowego Wskaźnika percepcji korupcji, co oznacza, że w 2007 roku nastąpił spadek o 13 miejsc punktowych.

mi w dziedzinie zwalczania zjawiska korupcji. Według raportu spośród krajów Wspólnoty Niepodległych Państw Mołdawię wyprzedzają tylko Gruzja i Armenia. Mimo danych przedstawionych przez Transparency International przedstawiciel mołdawskiego Centrum ds. Zwalczania Przystępstw i Korupcji – Vladimir Kolin oznajmił, że od 2002 roku do chwili obecnej w Republice Mołdawii odnotowano znaczny wzrost skuteczności w walce z procederem korupcji⁷⁶⁴. Nadal jednak problem ten jest znawiskiem bardzo powszechnym.

Badania socjologiczne zlecone przez Transparency International Moldova (TIM) pokazują, że 39% przedstawicieli gospodarstw domowych i 53% podmiotów biznesowych przeznacza rocznie miliony lei na „nieoficjalne opłaty” w różnych instytucjach. Podczas prezentacji wyników raportu dyrektor TIM – Lena Karasziuk oświadczyła, że spośród przyznających się do dawania „łapówki” przedstawicieli gospodarstw domowych 80,7% uiściło nieoficjalną opłatę za wydanie wizy, 57,2% – na granicy, 51,2% – pracownikom policji, 42,5% – w instytucjach medycznych, 36,3% – w instytucjach edukacyjnych. Jednocześnie 49,9% przedsiębiorstw nieoficjalnie zapłaciło przy rozwiązywaniu spraw związanych z opieką zdrowotną, 44% – pracownikom policji, 41% – w systemie szkolnictwa, 31,9% – w urzędach podatkowych. Wartość nieoficjalnych opłat, uiszczonych przez przedstawicieli świata biznesu w 2007 roku szacuje się na 310 mln lei, a gospodarstw domowych – na 590 mln lei. Obywatele sami przyznają, że powodem rozprzestrzeniania się korupcji są niskie wynagrodzenia, niepociąganie do odpowiedzialności karnej skorumpowanych urzędników, brak zdecydowanego stanowiska rządu w kwestii zwalczania tego zjawiska⁷⁶⁵.

Analizując kwestię istnienia w Republice Mołdawii społeczeństwa obywatelskiego, należy zwrócić uwagę na fakt, że istniało ono od momentu pojawienia się suwerennego państwa⁷⁶⁶. Ponadto trwająca transformacja systemowa nieustannie przyczynia się do wprowadzania coraz to nowszych

⁷⁶⁴ Claris merytoryczny nr 974 Ambasady RP w Kiszyniowie, Kiszyniów 27.09.2007.

⁷⁶⁵ Sondaż został przeprowadzony przez Centrum Badań Socjologicznych i Studiów Rynkowych „CBS-AXA” w okresie 23.02–10.03.2008 na grupie 1105 przedstawicieli gospodarstw domowych i 514 podmiotach gospodarczych w Republice Mołdawii; wyniki zostały opublikowane przez agencję prasową Info Prim Neo w dniu 22.04.2008, a następnie wykorzystane przez Ambasadę RP w Kiszyniowie w clarisie merytorycznym nr 354/08.

⁷⁶⁶ *Ibidem*, s. 16.

i trwalszych zasad państwa prawa. W 1998 roku prezydent USA Bill Clinton, przyjmując nowego ambasadora Mołdawii Celsava Ciobanu, określił Mołdawię jako wzorcowy model demokracji wśród państw WNP. Według jednej z zachodnich ekspertów z tego okresu, która szacowała stopień wdrożenia reform rynkowych, Mołdawia uzyskała średnią ocenę 4,1 punktu⁷⁶⁷. Rzeczywiście, w pierwszej połowie lat 90. XX wieku Mołdawia przeprowadziła wszystkie podstawowe reformy gospodarcze⁷⁶⁸ i polityczne⁷⁶⁹.

W raporcie przygotowanym przez amerykański Departament Stanu ws. przestrzegania praw człowieka w Mołdawii w 2007 roku zaznacza się, że w kraju tym prawa obywateli są ogólnie przestrzegane. Mimo to autorzy dokumentu zwracają uwagę na szereg naruszeń, których dopuścili się organy porządkowe. W raporcie wspomina się także, że Europejski Trybunał Praw Człowieka zobowiązał rząd Republiki Mołdawii do wypłaty odszkodowań osobom, które dochodziły swych praw przed Trybunałem w związku z nieludzkim traktowaniem przez policję. Dokument podkreśla też, że siły porządkowe prześladowały i zastraszały przedstawicieli opozycji politycznej oraz zwraca uwagę na wysoki poziom korupcji w szeregach pracowników policji i wymiaru sprawiedliwości oraz na nielegalne zatrzymania.

Według autorów raportu rząd próbował wpływać na środowiska medialne i zastraszac dziennikarzy mediów opozycyjnych. Wspomina się ponadto o ograniczeniach praw do zgromadzeń, odmowy rejestracji niektórych kultów religijnych, dyskryminacji kobiet, dzieci i homoseksualistów⁷⁷⁰. Demokracja mołdawska podlega procesowi nieustannej transformacji. Dużym

⁷⁶⁷ Dla porównania: Rosja – 4,2; Ukraina – 3,0; Białoruś – 2,6; Gruzja – 2,4; Uzbekistan – 2,2.

⁷⁶⁸ Liberalizacja handlu, liberalizacja cen, stworzenie podstawowej bazy prawnej dla systemu rynkowego, prywatyzacja części własności państwowej oraz pewna stabilizacja finansowa: wprowadzenie narodowej wymiennej waluty i zdławienie hiperinflacji.

⁷⁶⁹ Wprowadzenie demokratycznych wyborów parlamentarnych i prezydenckich, wolności działania partii politycznych, podstawowych wolności obywatelskich i wreszcie uchwalenie w 1994 r. demokratycznej konstytucji, która gwarantuje nie tylko podstawowe prawa obywatela, ale także zapobiega nadużyciom władzy; *Ilustrowana historia świata*, G. Parker (red.), Warszawa 1995, s. 379; М.В. Максоев, Кавказ. Комплексный анализ, пути политической и экономической стабилизации. Вопросы Геополитики, Тбилиси 1998, s. 80.

⁷⁷⁰ Claris merytoryczny nr 228/08 Ambasady RP w Kiszyniowie, BBC – Chisinau z 12.03.2008.

wyzwaniem dla kraju jest definitywne odejście od praktyk radzieckich i działanie w imię pełnoprawnej wolności państwa. Republika Mołdawii wykazuje dość zauważalne postępy w procesie demokratyzacji, stwarzając tym samym coraz to lepsze warunki dla rozwoju społeczeństwa obywatelskiego.

5.2. IDEE LIBERALNE W PROGRAMACH PARTII POLITYCZNYCH⁷⁷¹

We współczesnym świecie mamy do czynienia z triumfem idei liberalnych. Związane są one przede wszystkim z pojęciem wolności. To ona roztacza przed społeczeństwami perspektywę życia w pokoju, bez przemocy, zarówno w sporach wewnętrznych, jak i konfliktach zewnętrznych, czyniąc z siebie najwyższą wartość i niezbywalne prawo każdego człowieka⁷⁷². Ludzie i zbiorowości, które tworzą, z natury powołane są do życia w stanie wolności i równości, w sposób przez nich samych uznany za właściwy⁷⁷³.

W państwach przechodzących transformację ustrojową idee liberalne zajmują istotną pozycję w programach partii politycznych. Wywodząc się od pojęcia wolności ekonomicznej, kulturalnej czy politycznej, gwarantują społeczeństwom spektrum praw wcześniej dla nich niedostępnych. W Republice Mołdawii upadek komunizmu uczynił z liberalizmu monopolistę wśród idei politycznych w tym kraju. Przewaga ta wynika przede wszystkim z uznania godności i wolności obywateli, przyznania im praw do akumulacji kapitału i zaspokajania potrzeb konsumpcyjnych⁷⁷⁴. Sama forma demokracji i wypracowane przez nią instytucje nie są tak istotne jak fakt istnienia idei liberalnych. Kreowane przez partie, które stanowią źródło współczesnej polityki państwa⁷⁷⁵, stają się systemem przekonań o uniwersalnej wartości wolności

⁷⁷¹ Zob. M. Sikora, *Idee liberalne w programach partii politycznych Republiki Mołdawii* [w:] *Paradoksy liberalizmu*, D. Karnowska (red.), A. Modrzejewski, Toruń 2009, s. 176–186.

⁷⁷² Zob. M. Król, *Bezradność liberalów. Myśl liberalna wobec konfliktu i wojny*, Warszawa 2005.

⁷⁷³ A. Laska, *Sprawiedliwość społeczna w interpretacjach filozofii współczesnego liberalizmu*, „Świat Idei i Polityki” 2005, tom 5, s. 51.

⁷⁷⁴ F. Fukuyama, *Koniec historii*, Poznań 1997, s. 63.

⁷⁷⁵ A. Antoszewski, R. Herbut, *Systemy polityczne współczesnej Europy*, Warszawa 2006, s. 34.

pozytywnej, wyrażonej w rozwoju i rozkwicie jednostek⁷⁷⁶. Procesy demokratyczne nasilają się w warunkach liberalizacji polityki⁷⁷⁷.

Pierwsze sygnały pojawienia się idei liberalnych w polityce mołdawskiej to początek lat 90. XX wieku. W tym czasie miało miejsce powolne kształtowanie się ruchu niepodległościowego. Front Polityczny Mołdawii uformował się, głosząc hasła idei odrodzenia demokracji, społeczeństwa obywatelskiego, prawa do przeszłości historycznej i wolności słowa, dając tym samym podstawy dla istnienia późniejszego Frontu Narodowego⁷⁷⁸. Zainicjowane przez Front Polityczny idee liberalne powróciły w programach kolejnych ugrupowań i partii politycznych działających w Republice Mołdawii, odnosząc się do analizy konkretnych problemów i szczegółowych rozwiązań wynikających z postępującej transformacji systemowej⁷⁷⁹. Stały się one również przyczyną ideologicznego rozłamu mołdawskiej elity, która podzieliła się na dwa obozy, czyli reformistów i antyreformatorów (konserwatystów), co zahamowało dość silnie rozwój państwowości mołdawskiej aż do 1994 roku. Działania odłamu reformistycznego wynikały z przekonania, że to człowiek jest kreatorem wszelkich wartości⁷⁸⁰. Poglądy te wykształtowały istotny rys ideologiczny liberalizmu w Republice Mołdawii. Kształtowanie się ruchu niepodległościowego w tym kraju odegrało ważną rolę w odrodzeniu narodowym państwa i sprzeciwie wobec zjednoczenia z Rumunią⁷⁸¹, dając prawo do mó-

⁷⁷⁶ A. Heywood, *Idee polityczne. Wprowadzenie*, Warszawa 2007, s. 46.

⁷⁷⁷ J. Bardach, W. Sudnik, *Społeczeństwo obywatelskie i jego reprezentacja (1493–1993)*, Warszawa 1995, s. 33.

⁷⁷⁸ Front Narodowy działał w Republice Mołdawii w latach 1989–1992. Po delegalizacji partii komunistycznej w 1991 roku Front Narodowy stał się jedyną słuszną partią w kraju. Polityka prowadzona przez Front Narodowy w pierwszych latach po ogłoszeniu niepodległości odbiła się na i tak napiętej sytuacji w państwie, powodując powstanie kontrolity, która doszła do władzy na fali ruchu niepodległościowego. Członkowie tego ugrupowania wraz z Demokratycznym Ruchem Mołdawii z lat 1988–1989 i Chrześcijańsko-Narodowym Frontem Mołdawii (1992–1999), utworzyli w latach późniejszych Chrześcijańsko-Ludową Partię Demokratyczną, która w 1998 roku wraz z Sojuszem dla Przekształceń i Reform oraz Demokratyczną Partią Mołdawii utworzyła Mołdawską Partię Demokratyczną (2000 r.).

⁷⁷⁹ J. Wasilewski, *Konsolidacja elit politycznych w Polsce 1991–1993*, Warszawa 1994, s. 24–26.

⁷⁸⁰ S. Kowalczyk, *Liberalizm i jego filozofia*, Katowice 1995, s. 9–13.

⁷⁸¹ A.U. Gabanyi, *Moldova im Spannungsfeld zwischen Rußland, Rumänien und der Ukraine*, „Berichte des BIOSt” 1996, nr 16, s. 28.

wienia w języku ojczystym, do pisania w alfabecie łacińskim, do odkrycia prawdy historycznej, o której w Mołdawii nie dyskutowało się otwarcie⁷⁸², do rozwoju i powstawania innych ugrupowań politycznych oraz kształtowania się systemu partyjnego kraju. Liberalizm w tych działaniach objawił się w możliwie najobfitszym zaspokojeniu wszystkich tych pragnień, które mogą być zaspokojone rzeczami zewnętrznymi świata⁷⁸³.

Kolejne ugrupowania polityczne, które powstawały w Republice Mołdawii, przejmowały elementy myśli liberalnej, tworząc z nich bardziej hasła wyborcze niż koncepcje własnego działania. Od końca lat 90. XX wieku hasła równości i wolności stały się sztandarowymi zasadami programowymi większości ugrupowań politycznych działających w tym czasie w kraju. Przejmowanie haseł „z Zachodu” było wynikiem polityki poszczególnych rządów, zmierzających właśnie w tym kierunku, co miało przybliżyć Mołdawię do integracji z krajami Unii Europejskiej. Współczesne ugrupowania liberalne w Republice Mołdawii można podzielić na neoliberalne i partie liberalizmu socjalnego⁷⁸⁴.

Zasady liberalne wyrażają się w kwestiach gospodarczych, co ma związek z obniżaniem podatków i ograniczeniem interwencji państwa, również poprzez rygorystyczną politykę budżetową. Idee liberalizmu socjalnego leżą u podstaw koncepcji i praktyki państwa dobrobytu⁷⁸⁵. W Republice Mołdawii opcja liberalna nie jest spójna, a liberalizm polityczny i ekonomiczny funkcjonuje oddzielnie⁷⁸⁶. Najbardziej popularną doktryną polityczną w kraju jest socjo-liberalizm. Wynika to z faktu, że gospodarka potrzebuje efek-

⁷⁸² G. Cojocar, *Ruch niepodległościowy i przemiany społeczno-polityczne w Mołdawii (Mołdawii)*, „Zeszyty Naukowe Koła Wschodnioeuropejskiego Stosunków Międzynarodowych” 2003, nr 2, s. 7–9.

⁷⁸³ L. von Mises, *Mentalność antykapitalistyczna*, Warszawa 1991, s. 10–34; S. Kowalczyk, *Liberalizm i jego filozofia*, Katowice 1995, s. 9–13; R. Tokarczyk, *Współczesne doktryny polityczne*, Lublin 1984, s. 271. Por. J.A. Schumpeter, *Kapitalizm. Socjalizm. Demokracja*, Warszawa 1995, s. 75–203; E. James, *Historia myśli ekonomicznej XX wieku*, Warszawa 1958, s. 143–150; M. Novak, *Zadanie amerykańskie. Esej o przyszłości demokratycznego kapitalizmu*, Warszawa 1986, s. 5; W. Ropke, *Kryzys społeczny czasów obecnych*, Warszawa 1986, s. 112–116.

⁷⁸⁴ A. Zięba, *Współczesne brytyjskie doktryny polityczne*, Białystok 2001, s. 153.

⁷⁸⁵ K. Sobolewska-Myślik, *Partie i systemy partyjne na świecie*, Warszawa 2004, s. 74.

⁷⁸⁶ J. Szacki, *Liberalizm po komunizmie*, Kraków 1994, s. 25.

tywnego i liberalnego przekształcenia, natomiast społeczeństwu potrzebna jest zbilansowana polityka socjalna. Myśl liberalna kreowana jest jako doktryna polityczna prezentująca warunki filozoficzne i polityczne urzeczywistniające cele gospodarki i liberalnego systemu politycznego⁷⁸⁷.

Pierwszy rząd w historii Republiki został ukształtowany przez Demokratyczną Partię Mołdawii⁷⁸⁸. W założeniach programowych wskazywała ona na dziedziny życia państwa, których zreformowanie jest niezbędne. Pierwszym krokiem do osiągnięcia tego celu było przyjęcie konstytucji z 1994 roku, która rozpoczęła proces tworzenia gospodarki rynkowej i społeczeństwa obywatelskiego⁷⁸⁹. Partia ta dała podstawy dla liberalizacji gospodarki, poczynione w oparciu o doświadczenia innych państw europejskich, które borykały się z problemem transformacji ustrojowej. Zasadniczym i podstawowym założeniem DPM było położenie nacisku na rozwój gospodarki rynkowej opartej o własność prywatną. Za kluczowe elementy niezbędne dla prawidłowego funkcjonowania państwa uznano liberalizację cen, prywatyzację i osiągnięcie równowagi makroekonomicznej⁷⁹⁰, a także rozwój małych i średnich przedsiębiorstw, co z kolei miało być motorem dla rozwoju społecznej klasy średniej, a także elity gospodarczej i tzw. „aktywistów ekonomicznych”⁷⁹¹.

Partią o charakterze socjoliberalnym jest „Nasza Mołdawia” działająca pod przewodnictwem Dumitra Braghisa. Sojusz „Nasza Mołdawia” w swoim programie prezentuje się jako organizacja wpływowa o dużym zasięgu, zorientowana w kierunkach rozwoju i modernizacji, jakie powinna przejść Republika Mołdawii. Główne cele określone przez wspomniane ugrupowanie

⁷⁸⁷ R. Tokarczyk, *Współczesne doktryny polityczne*, Lublin 1984, s. 271. Por. J.A. Schumpeter, *Kapitalizm. Socjalizm. Demokracja*, Warszawa 1995, s. 75–203.

⁷⁸⁸ Demokratyczna Partia Mołdawii (FDPM) w połączeniu z Sojuszem dla Demokracji i Reform(ADR).

⁷⁸⁹ Na te dwa aspekty zwrócono szczególną uwagę poprzez wprowadzenie poprawek do konstytucji 5 lipca 2000 roku.

⁷⁹⁰ W szczególności jest tu bardzo istotne osiągnięcie równowagi makroekonomicznej. Słaby budżet państwa i polityka fiskalna oparte w szczególności na zadłużeniu w stosunku do podmiotów trzecich narodowych i międzynarodowych spowodowały całkowite zachwianie ekonomiki państwa. Ponadto w pierwszych latach transformacji państwo mołdawskie wyłączyło z tego procesu kwestie ekonomiczne. Spowodowało to większy nacisk i wpływ gospodarczego sektora prywatnego na infrastrukturę rynkową.

⁷⁹¹ G. Sorman, *Rewolucja konserwatywna w Ameryce*, Wrocław 1986, s. 108.

to: demokracja, gospodarka rynkowa, suwerenność narodowa, likwidowanie konfliktów etnicznych i integracja europejska.

Partia ta opiera się na koncepcjach doktryny współczesnego socjalnego liberalizmu, łącząc w sobie trendy socjaldemokratyczne i liberalne oraz dążąc do połączenia indywidualnej wolności jednostki z socjalną solidarnością. Powstanie tego ugrupowania zainicjowały zjawiska zachodzące w Europie Zachodniej, a w szczególności wysiłki liberałów i polityka socjaldemokratów. To właśnie wpłynęło na powstanie nowego myślenia politycznego łączącego w sobie ogólne dobro i silne liberalne reformy wraz ze stabilnym składnikiem socjalnym. Swoje zamierzenia Sojusz Nasza Mołdawia pragnie realizować poprzez inwestowanie w młode, wykształcone pokolenie. Ma to doprowadzić do powstania konkurencji politycznej uprawianej w myśl założeń demokratycznego państwa prawa i reform ekonomicznych⁷⁹².

Zasadniczą ceche demokratycznego kapitalizmu stanowi fakt, że kultura nie jest zdominowana przez jeden monolityczny system wartości⁷⁹³. W swoim programie partia zaczyna od przedstawienia obywatelom ich obowiązków, których sumienna realizacja jest niezbędną do prawidłowego rozwoju kraju. Sojusz Nasza Mołdawia stawia sobie za cel utworzenie pewnej alternatywy w stosunku do pozostałych partii, a także przekazanie społeczeństwu idei, że demokracja liberalna i reformy muszą trwać nieustannie. Jest to jedyny sposób, aby konsekwentnie i szybko osiągnąć zasady suwerennego państwa prawa i stabilnej gospodarki rynkowej.

Sojusz Nasza Mołdawia w swoim programie dużą uwagę poświęca kwestiom modernizacji myślenia społeczeństwa. Powinno ono być oparte na europejskich wartościach zaczerpniętych z norm konstytucyjnych i zachodnich wzorców demokratycznych, dążyć do ustanowienia podstawowych praw, wolności i obowiązków obywatelskich⁷⁹⁴. Wolność gospodarcza jest warunkiem właściwego działania sił konkurencji – środka porządkującego ludzkie wysiłki. Skuteczne wykorzystanie konkurencji jako podstawy organizacji społeczeństwa wyklucza pewne typy wkraczania przymusu w życie gospodarcze⁷⁹⁵.

⁷⁹² *Moldova Noastra (Our Moldova) Alliance*, Program, Political Parties of the Republic of Moldova, www.parties.e-democracy.md/en/parties/pamn/program/, 19.06.2008.

⁷⁹³ M. Novak, *Duch demokratycznego kapitalizmu*, b.m.w. 1986, s. 7.

⁷⁹⁴ *Moldova Noastra (Our Moldova) Alliance*, *op. cit.*

⁷⁹⁵ F.A. Hayek, *Droga do niewolnictwa*, Wrocław 1989, s. 23.

Ograniczenie wolności gospodarczej w sposób nieunikniony odbija się na wolności, w różnych jej aspektach⁷⁹⁶.

Orientacja partii jest wyraźnie socjalna, ukierunkowana na doktrynę prezentującą wachlarz różnych wartości, idei i koncepcji na życie społeczeństwa obywatelskiego. Przedstawia przede wszystkim interesy klasy średniej niezależnie od pochodzenia etnicznego czy wyznania religijnego. Sojusz Nasza Mołdawia to swoiste połączenie tradycyjnych idei liberalnych z elementami orientacji socjaldemokratycznej. Oznacza to połączenie aspektów ekonomicznej wolności z elementami ochrony socjalnej⁷⁹⁷.

Sojusz Nasza Mołdawia w swoim programie przyjął sobie za cel odnowienie mołdawskiej elity politycznej, aby czynnie budować silną opozycję. Wprowadza również pojęcie „minimalnego państwa”, czyli państwa, które ma ograniczone prerogatywy w stosunku do obywateli. Koncepcję tę Sojusz Nasza Mołdawia realizuje m.in. poprzez postulaty zmniejszenia uprawnień prezydenta na korzyść szefa rządu. Uzasadnia to tym, że premier odpowiedzialny jest za zaawansowaną politykę i tworzenie strategii rozwojowej dla kraju.

W związku z tym, że rola partii politycznych w ustroju parlamentarnym wzrasta, funkcja premiera powinna należeć się przywódcy zwycięskiej partii lub osobie wyznaczonej przez większość koalicyjną. Sojusz „Nasza Mołdawia” wysuwa również propozycje budowania szeroko rozumianego państwa obywatelskiego z poszanowaniem wszelkich mniejszości zamieszkujących terytorium republiki. Partia ta proponuje szybką integrację mniejszości etnicznych w społeczeństwie poprzez m.in. wprowadzenie do szkół języków tychże mniejszości, a także nauczania tematycznego związanego z ich kulturą i historią. Wszystkie te elementy są podstawą do uzyskania pełnej konsolidacji suwerenności Republiki Mołdawii i jej instytucji demokratycznych⁷⁹⁸.

Przykładem ugrupowania prawicowo-liberalnego jest Partia Liberalna, następczyni Partii Reform⁷⁹⁹. W swoim programie Partia Liberalna szczegól-

⁷⁹⁶ J. Majka, *Filozofia społeczna*, Wrocław 1982, s. 47–49; M. i R. Friedman, *Wolni wobec wyboru*, *op. cit.*, s. 60–61.

⁷⁹⁷ *Moldova Noastra (Our Moldova) Alliance*, Program, Political Parties of the Republic of Moldova, www.parties.e-democracy.md/en/parties/pamn/program/, 19.06.2008.

⁷⁹⁸ *Ibidem.*

⁷⁹⁹ Partia Reform powstała 5 września 1993 roku, początkowo tworzona była jako centrowo-prawicowa partia chrześcijańska dążąca do reform i rozwoju społeczeństwa mołdawskiego.

ny nacisk stawia na poszanowanie i ochronę narodowej suwerenności i jedności terytorialnej, uregulowanie konfliktu naddniestrzańskiego, usunięcie armii i arsenału rosyjskiego z terytorium państwa, integrację Mołdawii ze strukturami euroatlantyckimi, prawa człowieka i prawo do wolności osobistej, słowa i prasy, wolności gospodarczych i swobody konkurencji, walkę z korupcją, przestępczością zorganizowaną, itd. Partia Liberalna powstała jako następczyni Partii Reform. Sprzyja prawom człowieka i wolnościom osobistym jako zasadniczym przewidzianym w konstytucji⁸⁰⁰. Problem relacji między społeczeństwem a jednostką ma być rozwiązany za pomocą politycznej myśli liberalizmu.

Partia Reform uznaje demokrację liberalną za najbardziej optymalną formę sprawowania władzy, gdyż wskazuje na potrzebę respektowania woli większości przy jednoczesnym uszanowaniu wolności jednostki. Na straży tych relacji powinno stać prawo jako gwarant ich przestrzegania. Zdaniem partii liberalne państwo mołdawskie powinno być kształtowane nie w kierunku nieograniczonej demokracji i rządów⁸⁰¹, a w kierunku wolności obywatelskich i odpowiedzialności społecznej jednostek. W przypadku polityki ekonomicznej celem nadrzędnym jest tu stworzenie efektywnej strategii przejścia do gospodarki rynkowej. Partia Liberalna w swoim programie posiada zapis dotyczący podnoszenia świadomości obywatelskiej w celu zrozumienia przez społeczeństwo planowanych reform.

Ideałem planowanym do osiągnięcia jest ugruntowanie w Republice Mołdawii niezawisłego i niezależnego sądownictwa. Partia uważa, że do głównych zadań państwa należy sprzyjanie reformom, ustanowienie gospodarki rynkowej, wspieranie rozwoju społeczeństwa obywatelskiego i zapewnienie tym wszystkim elementom prawnych reguł ich przestrzegania. Partia Liberalna opowiada się w swoim programie również za ścisłą współpracą ze struktura-

---

Ostateczne przeistoczenie Partii Reform w Liberalną nastąpiło 24 kwietnia 2005 roku. Przewodniczącym pozostaje nadal Mihai Ghimpu. W 2005 roku sformułowano również 4 podstawowe rezolucje, na których miała opierać się działalność organizacji. Mówiły one o funkcjonowaniu języków w Republice, uregulowaniu konfliktu naddniestrzańskiego, politycznej i socjalno-ekonomicznej sytuacji w Mołdawii.

⁸⁰⁰ *Liberal Party*, Political Parties of the Republic of Moldova, Program, www.parties.e-democracy.md/en/parties/pr/program/, 19.06.2008.

⁸⁰¹ Zob. A. Zwoliński, *Etyka bogacenia. Ewolucja rozumienia własności*, Kraków 2002.

mi Unii Europejskiej, jednak tylko w sferach nienaruszających suwerenności kraju. Cel prowadzenia polityki ekonomicznej sprowadza się w rozumieniu tego ugrupowania do jak najszybszego przejścia od socjalistycznej gospodarki kierowanej do wszechstronnej i radykalnej, polegającej na naukowej analizie warunków gospodarki kapitalistycznej i wolnorynkowej.

Partia Liberalna w swoich założeniach programowych posiada bowiem wizję ożywienia przemysłu, m.in. poprzez napływ nowych technologii, stworzenie nowych miejsc pracy, a także efektywnej prywatyzacji. Celem polityki socjalnej jest inwestycja w przekształcenie postprzemysłowego społeczeństwa, a nie dotowanie go zasiłkami. Partia Liberalna poprzez politykę socjalną zamierza pomagać społeczeństwu w przewyżnianiu problemów wynikających z transformacji ustrojowej, kształtując społeczeństwo samodzielne i aktywne, zdolne do samodzielnego funkcjonowania, a co za tym idzie – wytwarzania dóbr.

Partia Liberalna uważa, że jednym z głównych zobowiązań państwa wobec jednostki jest ochrona, gwarantowanie i przestrzeganie praw oraz wolności człowieka, czyli wskazanie na jego potrzeby ekonomiczne, socjalne i kulturalne w zgodzie ze standardami międzynarodowymi. Każde rządy, które naruszają prawa obywatelskie i nie egzekwują ich przestrzegania, powinny zostać zmienione. Strategiczne cele Partii Liberalnej określane są w specjalnych programach na rozmaitych płaszczyznach, nad którymi głosowanie odbywa się na zasadach demokratycznych. Partia mówi o sobie: „jesteśmy za demokracją i polityczną etyką, ucywilizowanym dialogiem i lojalnym współzawodnictwem idei i osób, a także za wprowadzaniem jak największej liczby reform”⁸⁰².

Przykładem ugrupowania neoliberalnego w Republice Mołdawii jest Ruch Nowa Siła założony 28 maja 1997 roku⁸⁰³. Neoliberalizm tej partii jest wynikiem naturalnego rozwoju koncepcji europejskiej filozofii i myśli o uformowaniu współczesnego, dynamicznego społeczeństwa. Neoliberalizm Ruchu Nowa Siła łączy idee wolności i twórczej działalności jednostki z socjalnie zorientowaną działalnością gospodarczą wspólnoty i indywidualnymi obywatelami.

---

⁸⁰² *Liberal Party*, op. cit.

⁸⁰³ *Socjo-political Movement "Forța Nouă" (New force), Historic background*, Political Parties of the Republic of Moldova, www.parties.e-democracy.md/en/parties/mspfn/, 19.06.2008.

Tworzenie głównych podstaw doktryny neoliberalnej w Mołdawii zdaniem Ruchu Nowa Siła pozwoli na pokonywanie ideologicznego oportuniźmu i politycznego wolontaryzmu i zmusi strategię kraju do pilnego przejścia do demokracji i gospodarki rynkowej. Partia uważa, że jedyną alternatywą walki z zacofaniem kraju jest doskonalenie demokracji i przeprowadzenie reform opartych na zasadach sprawiedliwości i zdolnego do działania rynku⁸⁰⁴.

Neoliberaliści mołdawscy wychodzą z założenia, że największe koszty transformacji systemowej kraj ten ma już za sobą. Głęboka depresja gospodarcza i proces wychodzenia z załamania ekonomicznego czynią w Mołdawii zagrożenie spadkiem państwa do grupy krajów trwałej biedy⁸⁰⁵. Neoliberalny kapitalizm promowany przez Ruch Nowa Siła ma być sposobem na wyjście z tej sytuacji, odrodzenie gospodarcze kraju i zwiększenie efektywności społeczeństwa mołdawskiego. Partia promuje wprowadzenie szeroko rozumianej zasady równości obywateli. Jest to alternatywa dla uregulowania sprzeczności między ideą stworzenia społeczeństwa obywatelskiego a państwową aparaturą inklinacją do biurokracji i nihilizmu między władzą i obywatelami. Ruch Nowa Siła promuje odejście od autorytarnych metod rządzenia i wolontaryzmu w stosunkach państwo – obywatel. Wyjściem z kryzysu ma być również ustanowienie sztywnych zasad gospodarki rynkowej opartych na własności prywatnej, inicjatywie przedsiębiorców i wolnej konkurencji.

Kolejnym ugrupowaniem w Republice Mołdawii zakwalifikowanym do opcji liberalnej jest Republikańska Partia Mołdawii. Ugrupowanie to w swoich postulatach programowych wychodzi z założenia, że liberalizacja życia politycznego jest niezbędna do dalszego pomyślnego przebiegu transformacji systemu. Państwo stabilne to takie, które rządzone jest przez reguły prawa przy ogólnym poszanowaniu wolności i równości wszystkich jego obywateli.

Republikańska Partia Mołdawii w swoich założeniach programowych dąży do urzeczywistnienia pluralizmu politycznego. Uważa, że rządy sprawowane w kraju dotychczas nie potrafiły przezwyciężyć panującego kryzysu i stworzyć twardych reguł dla rządów państwa prawa. Celem partii jest stworzenie suwerennego, niezależnego i jednolitego demokratycznego pań-

⁸⁰⁴ *Ibidem*.

⁸⁰⁵ G.W. Kołodko, *Globalizacja a perspektywy rozwoju krajów postsocjalistycznych*, Toruń 2001, s. 198.

stwa cechującego się stałym rozwojem politycznym, ekonomicznym i socjalnym. Republikańska Partia Mołdawii zamierza stworzyć efektywny plan rozwoju kraju poprzez stabilne podstawy rozwoju tego planu. Priorytetem jest stworzenie społeczeństwa obywatelskiego i stopniowa liberalizacja życia politycznego. Rozwijanie instytucji obywatelskich, decentralizacja władzy państwa i zwiększenie roli władz terytorialnych to tylko niektóre postulaty, którymi partia kieruje się w swoim programie.

W przypadku kwestii ekonomicznych Republikańska Partia Mołdawii popiera liberalizację rynku, kontynuację zaczętych już reform, a przede wszystkim przejście do gospodarki wolnorynkowej, demopolizację gospodarki, stworzenie sprzyjających warunków dla rozwoju wolnej konkurencji i rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw. Są to elementy niezbędne do zapewnienia stałego rozwoju kraju i przyciągnięcia inwestorów zagranicznych. Partia w swoim programie mówi również o potrzebie restrukturyzacji przemysłu, tworzenia wysokorozwiniętych technologicznie przedsiębiorstw i wolnych stref ekonomicznych. Republikańska wizja naprawy państwa to również walka z bezrobociem, tworzenie nowych miejsc pracy i pomoc w przekwalifikowaniu pracowników różnych szczebli. W przypadku rolnictwa pojawiają się propozycje kontynuowania reformy agrarnej opierającej się przede wszystkim na wsparciu finansowym rolnictwa poprzez stworzenie atrakcyjnych warunków kredytowych dla gospodarstw⁸⁰⁶.

We współczesnym dyskursie politycznym idee liberalne zajmują niezwykle silną pozycję. W Republice Mołdawii czyni się z nich sztandarowe hasła wyborcze, opierając na nich programy działania ugrupowań i partii politycznych. Tożsamość ta stanowi połączenie specyficznej perspektywy filozoficznej z wyrazistą konstrukcją teoretyczną, co umożliwi mołdawskiemu liberalizmowi partyjnemu poszukiwanie własnych, oryginalnych rozwiązań społecznych i politycznych.

Niezależnie od swych barw ideowych współczesne liberalne idee polityczne są zatem projekcją wyrafinowanej filozoficznej refleksji, świadomie i celowo uwolnionej od konkretnego społecznego czy politycznego kontekstu⁸⁰⁷. Paradoks liberalizmu w programach partii politycznych Republiki Mołdawii

⁸⁰⁶ *Socjo-political Movement "Forța Nouă" (New force), Program, op. cit.*

⁸⁰⁷ Zob. Z. Rau, *Liberalizm. Zarys myśli politycznej XIX i XX w.*, Warszawa 2000.

sprowadza się do tego, że w czasie bezprecedensowego triumfu swych zasad i wartości, nie jest on władny znaleźć dla nich przekonującego i zrozumiałego uzasadnienia, co wyrażone jest przede wszystkim brakiem wymiaru antropologicznego w społeczeństwie mołdawskim, wynikającym z niezrozumienia przez obywateli jego podstawowych zasad doktrynalnych.

5.3. PARTIE POLITYCZNE A SPOŁECZEŃSTWO OBYWATELSKIE

Społeczeństwo obywatelskie ma decydującą rolę w tworzeniu partii politycznych i afirmacji władzy. Uczestnictwo obywateli w walce wyborczej jest elementem decydującym jeśli chodzi o konsolidację całego porządku społecznego⁸⁰⁸. Partie polityczne są również kluczowym elementem nowoczesnej demokracji. Odgrywają ważną rolę mediatora między społeczeństwem obywatelskim a instytucjami publicznymi we wszystkich demokracjach⁸⁰⁹.

Tematyka związana ze społeczeństwem obywatelskim w Republice Mołdawii nie była do tej pory poruszana. Fakt jego istnienia jest niezaprzeczalny, kwestią dyskusyjną natomiast jest korelacja zależności między funkcjonowaniem partii politycznych a posiadaną przez nie legitymizacją społeczną. Istnieją różne sposoby tworzenia partii politycznych, jednak jedynym gwarantem ich istnienia jest reprezentacja społeczna, promowanie interesów, potrzeb, wizji i idei obywatelskich wyrażonych pluralizmem społeczno-politycznym⁸¹⁰. Zależność ta wynika z samej definicji partii politycznych, które w założeniu istnieją tylko i wyłącznie po to, by realizować społeczne, gospodarcze, kulturalne i duchowe inicjatywy swojego elektoratu.

W Republice Mołdawii kwestia społeczeństwa obywatelskiego związana jest nie tylko z czynnikami, które doprowadziły do jego powstania, ale przede wszystkim z geną kształtowania suwerennego państwa. Zjawisko kształtowania się partii politycznych w Republice Mołdawii jest wynikiem demokratyzacji życia politycznego i katastrofy reżimu totalitarnego. Biorąc pod uwagę fakt rozwoju ugrupowań politycznych, należy zwrócić uwagę na to, kiedy

⁸⁰⁸ Ph. Braud, *Rozkosze demokracji*, Warszawa 1995, s. 64.

⁸⁰⁹ J. LaPalombara, M. Weiner, *Political Parties and Political Development*, Princeton 1966, s. 30.

⁸¹⁰ Zob. A. Michnik, *Takie czasy... Rzecz o kompromisie*, Londyn 1985.

są to sztuczne twory, a kiedy powstają w wyniku ambicji i odśrodkowych tendencji społecznych. Odpowiedzią na te pytania są wyniki wyborów. Stanowią one dowód na to, iż większość partii politycznych w Republice Mołdawii nie posiada swojego elektoratu, a ich powstanie jest znacznie bardziej wynikiem działalności elit, a nie mas⁸¹¹. Małe partie polityczne nie są brane pod uwagę, gdyż zapewniają reprezentację interesów tylko swoim członkom i liderom. Nie są to instytucje społecznie wiarygodne. Podczas wyborów parlamentarnych w latach 1994–2001 spośród 13 partii 7 było ugrupowaniami pochodzącymi z „zewnątrz”, a tylko 6 z nich określano jako „wewnętrzne”⁸¹².

Na posttotalitarnej scenie politycznej Republiki Mołdawii większość podmiotów politycznych jest tworzonej w wyniku przemieszczania się elit, a nie społeczeństwa. Wśród partii politycznych Republiki Mołdawii można wyróżnić partie historyczne powstałe na bazie Frontu Narodowego i postkomunistyczne. Większość ugrupowań politycznych istniejących i powstających w Republice Mołdawii to ugrupowania postfrontowe i postkomunistyczne⁸¹³. Większości z nich nie udało się przekroczyć progów wyborczych. Te ugrupowania, które dostały się do parlamentu, są w nim, ponieważ startowały wspólnie z innymi partiami w blokach wyborczych.

Jak zauważył Peter Denken, powstanie systemu partyjnego jest efektem świadomości działań i zaangażowania podmiotów polityki, a także udziału społeczeństwa w kształtowaniu instytucji politycznych⁸¹⁴. Ten ostatni czynnik wynika z uwarunkowań i interesów społecznych i historycznych, które realizują się poprzez działalność instytucjonalną⁸¹⁵. W pewnym sensie partie polityczne Mołdawii przybierają postać ugrupowań społecznego antagonizmu. W ostatnich latach przemiany, które miały miejsce na scenie politycznej, świadczą o anarchicznym oddziaływaniu niektórych ugrupowań politycznych. Swoim charakterem ideologicznym i teoretyczną próbą realizacji

⁸¹¹ V. Мошнеага, *Партийно-политическое развитие Молдовы за десять лет независимости: политологический анализ*, Chisinau 2006, s. 31–33.

⁸¹² *Ibidem*.

⁸¹³ С. Сокольский, *Поставторитарные парламентские выборы в России, странах Восточной Европы и Балтии*, „Мировая Экономика и Международные Отношения”, 1995, no. 3, s. 78.

⁸¹⁴ Ж.П. Денкен, *Политическая наука*, Москва, 1994, s. 51.

⁸¹⁵ *Ibidem*.

interesów społecznych wpływają na społeczeństwo, zmuszając elektorat do działania.

Wyłonienie spośród społeczeństwa Republiki Mołdawii klas społecznych rodzi interesy tychże klas, które mają bezpośrednie odzwierciedlenie w kształtowaniu się systemu partyjnego⁸¹⁶. Interesy klas i grup społecznych skupione są przede wszystkim wokół kwestii ekonomicznych, ok. 80–90% obywateli Republiki Mołdawii posiada dochód niższy od minimalnego poziomu konsumpcji. Podwyższenie poziomu życia społeczeństwa jest podstawowym hasłem wyborczym wysuwany przez ugrupowania polityczne startujące w wyborach.

Różne grupy społeczne posiadają własne preferencje wyborcze. Prawica zdominowana jest przede wszystkim przez studentów, obywateli pochodzenia rumuńskiego i intelektualistów działających na rzecz integracji europejskiej. Zwolenników ugrupowań centrowych wyróżnia liniowa zależność między wiekiem i sympatiami wyborców. Preferują oni również prawicę w wyniku bliskoznaczących uwarunkowań politycznych. Ugrupowania centrowe zyskują sobie zwolenników charakterystycznymi elementami programowymi, takimi jak sprawiedliwość społeczna, równość, praworządność, porządek publiczny i solidarność ludzka. Przykładem ugrupowania, z którym sympatyzują młodzi wyborcy jest Partia Liberalno-Demokratyczna, która oprócz doktryny liberalnej prezentuje elementy centroprawicowe.

Układ preferencji wyborczych uzależniony jest od wieku wyborców i miejsca ich zamieszkania. Partia Komunistów Republiki Mołdawii swoje założenia programowe konstruuje w sposób prosty i jasny, często populistycznie prowadząc politykę dwutorową na linii wschodniej i zachodniej. Duży trzon elektoratu PCR, stanowią również obywatele prorosyjscy. Poparcie dla Komunistów wynika również ze specyficznych relacji łączących ten kraj z Rosją.

Większość obywateli mołdawskich upatruje w stosunkach z tym krajem szansę na poprawę warunków bytowych, jednak hasła integracji z UE i Rumunią również cieszą się dużym poparciem. Dowodem takiego działania był rok 2003, kiedy Vladimir Voronin odmówił podpisania „Memorandum Kozaka” regulującego konflikt naddniestrzański. Vladimir Putin określił wtedy to działanie jako „lekkomyślność władzy”, natomiast Rada Europy jako

„polityczną mądrość”. Skutkiem tego działania był brak poparcia ze strony Rosji dla komunistów w wyborach w 2005 roku. Partia Komunistów Republiki Mołdawii szczególnie ostrożnie pochodzi do tendencji zbliżenia z Rumunią, wychodząc z założenia, że Europa nie powinna dopuścić do istnienia dwóch państw o tej samej narodowości i tożsamości, tak jak miało to miejsce w przypadku Niemiec⁸¹⁷.

W wyborach w 2005 roku obywatele z wyższym wykształceniem najczęściej głosowali na centrum i prawicę – Demokratyczną Mołdawię i Socjaldemokratyczną Partię Mołdawii – 39%, na lewicę, czyli Partię Komunistów Republiki Mołdawii, blok wyborczy Partii Rodzina (Ojczyzna) i Społeczno-Polityczny Ruch Polityczny „Ravnoprawie” – 36%, na ugrupowania centrowe – Chrześcijańsko Demokratyczną Partię Mołdawii – 19%. Społeczeństwo kwalifikowane jako klasa średnia głosowało przede wszystkim na lewicę – 61%, na centrum i centroprawicę głosowało 26% spośród tych obywateli, natomiast na prawicę – 9%.

Republika Mołdawii charakteryzuje się bardzo niskim poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego. W takiej sytuacji wyższe jest poparcie społeczne dla ugrupowań lewicowych. Wybory w 2005 roku nacechowane były odgórną niechęcią do ugrupowań prawicowych, na co wpłynęły przede wszystkim uwarunkowania ekonomiczne. Z tego powodu w programach każdego z ugrupowań politycznych funkcjonujących w Republice Mołdawii można odnaleźć postulaty wyrównania dochodów społeczeństwa i walki z ubóstwem.

Specyfika tego narodu wynika z faktu, że większość obywateli urodziła się w czasach ZSRR. Ta kwestia wraz z charyzmatycznymi rządami Vladimira Voronina daje tak duże poparcie szczególnie komunistom. W opinii społeczeństwa Vladimir Voronin uchodzi za najbardziej uczciwego polityka i posiada największe zaufanie obywateli spośród wszystkich krajowych polityków. W społeczeństwie Republiki Mołdawii brak bowiem postaw politycznych, wynikających z tradycji obywatelskich. Pragmatyzm społeczny i czynniki wewnętrzne kształtują poparcie dla ugrupowań politycznych.

Społeczeństwo działa w oparciu o wartości nawiązujące do czasów Republiki Socjalistycznej bez rozbudowanej kultury politycznej. Obywatelskość jest tu wyrażana przez ideologię opartą na systemie idei i wartości, które wa-

⁸¹⁶ Ph. Beneton, *Les classes sociales*, Paris, 1991, s. 12.

⁸¹⁷ *Равноправие-Общественно-Политическое Движение*, s. 1.

runkują partiom politycznym reprezentatywność w parlamencie. Koncepcje odzwierciedlające rzeczywistość w celu zmiany, zgodne z interesami grupy czy klasy społecznej, bezpośrednio odnoszą się do działań politycznych⁸¹⁸. Kształtowanie się przestrzeni ideologicznej może odbywać się tylko na podstawie aprobaty społecznej. W Republice Mołdawii nie bez znaczenia pozostają wpływy postsowieckie, dla których sprawowanie i wykonywanie funkcji reprezentatywnych w państwie stanowi raczej składnik, a nie cechę. Programy partii politycznych są w dużej mierze deklaracjami nieposiadającymi odzwierciedlenia prakseologicznego, co czyni z nich kompromis między wewnętrznymi potrzebami państwa a aktualnymi potrzebami społeczeństwa.

W naukach politycznych występuje brak badań nad charakterem ideologicznym partii politycznych Republiki Mołdawii. Ugrupowania te nie mogą być postrzegane w perspektywie doktryn zachodnich, które istnieją w Republice Mołdawii w teorii, a nie w praktyce. Sprawia to, że ewolucja i trendy polityczne w Mołdawii rozwijają się, gdyż zostały jej „udostępnione” przez kraje zachodnie. Są obojętne społeczeństwu mołdawskiemu, a ich promowanie wynika bardziej z popularności niż zrozumienia. Ideologie są ukształtowane przez cywilizację, objawiają się w zależności od specyfiki każdego państwa.

Ideologię, która występuje w programach mołdawskich ugrupowań, należy rozpatrywać indywidualnie. Przykładem takiego działania jest użyta przez niektóre ugrupowania doktryna chrześcijańska. Jest ona charakterystyczna dla zachodnich państw katolickich, gdzie stosunki polityczne w dużej mierze ukształtowane są w wyniku zależności państwo – Kościół. Republika Mołdawii jest częścią obszaru chrześcijaństwa prawosławnego, które nie istnieje jako element opozycji w stosunkach państwo – Kościół. W Republice Mołdawii ideologia chrześcijańskiej demokracji ma odmienne znaczenie. Jest formą sprzeciwu „nowych” wobec „starych” wartości narodowych, będących w opozycji do idei komunistycznych. Stworzenie podziału osiowego wśród ugrupowań politycznych Republiki Mołdawii jest nadal trudnym do realizacji zadaniem⁸¹⁹. Istnieje konieczność wyróżnienia systemu partyjnego co naj-

⁸¹⁸ P. Varzari, R. Tanasà, *Niektóre zjawiska ideologiczne*, „Dziennik Filozofii i Prawa” 2000, nr 1, s. 37.

⁸¹⁹ Zwrócili na to uwagę już w końcu lat 90. XX wieku. Zob. Д. Гавра, Н. Соколов, *Исследование политических ориентаций*, „Социологические исследования” 1999, № 1.

mniej dwuwymiarowego, gdyż stwarza to możliwości dla analizy i interpretacji partii politycznych w kraju⁸²⁰.

Kryteria wyznaczające ideologię partii politycznych w Republice Mołdawii pozostają dylematem dla wielu naukowców. W Mołdawii ważną rolę odgrywa ocena przeszłości. Ma ona istotny wpływ na obecną i przyszłą politykę kraju. Olga Malinova uważa, że badania systemu partyjnego w krajach posiadających przeszłość sowiecką powinny zostać skorelowane z praktykami sprzed reform tegoż systemu⁸²¹. Kluczem do wyjaśnienia struktury systemu partyjnego Republiki Mołdawii jest ocena przeszłości historycznej i aktualnego modelu społeczeństwa obywatelskiego w tym kraju. Te dwa wymiary reprezentowania złożonych konstrukcji zawierających szereg czynników, określają wzór bieżącej sceny politycznej w Republice Mołdawii. Drugi element mołdawskiej ideologii związany jest z celem rozwiązywania problemów społecznych przez rząd. W Republice Mołdawii zasady i sposoby przekazywania żądań obywateli w stosunku do systemu politycznego są tradycyjne i zbliżone do obowiązujących w pozostałych państwach demokratycznych.

Wśród charakterystycznych elementów działalności społeczeństwa mołdawskiego wyróżniamy udział w wyborach i inicjowanie referendów. Partie polityczne, szczególnie te zasiadające w parlamencie, są najbardziej efektywnymi jednostkami w realizacji woli obywateli. Warunkiem sukcesu jest zbudowanie mechanizmu komunikacji między elitami i masami za pomocą grup interesów i środowiska mediów. Mechanizm świadomości obywateli mołdawskich kształtowany jest przez elity partyjne, specyfikę sceny politycznej, zaszczości historyczne, skupienie władzy w rękach jednego ugrupowania – komunistów.

Wszystkie te czynniki wpływają na fakt, że ugrupowania polityczne w Republice Mołdawii to makrostruktury niedążące do umasowienia ani uspołecznienia⁸²². Partie polityczne Republiki Mołdawii powinny zacząć korzystać ze

⁸²⁰ В. Коломийцев, *Партии в зеркале западной политологии*, „Государство и право” 1995, no 10, s. 136–145.

⁸²¹ О. Малинова, *Партийные идеологии в России: атрибут или антураж?* „Политические исследования” 2001, nr 5, s. 82.

⁸²² V. Moșneaga, *Политические партии и партийная система Республики Молдова: трансформационный контекст*, Кишинев, 2003, str. 20.

struktur społeczeństwa obywatelskiego⁸²³, z których wylaniają się grupy nacisku i organizacje pozarządowe. W Republice Mołdawii relacje między partiami politycznymi i grupami nacisku przekładają się w formie wywierania presji tych drugich na pierwsze.

W Mołdawii jak w każdym kraju demokratycznym odzwierciedleniem sukcesów partii politycznych jest zdolność do pozyskiwania społeczeństwa i ukazania skuteczności w sprawowaniu władzy.

5.4. ISTOTA SPOŁECZEŃSTWA OBYWATELSKIEGO W PROGRAMACH PARTII POLITYCZNYCH

Programy polityczne stanowią wykaz pewnych interesów ekonomicznych, politycznych i ideologicznych. Programy te przenoszą założenia określonych doktryn politycznych czy ideologii na grunt konkretnych sytuacji, na teren politycznego działania⁸²⁴. Jak pisał Marek Chmaj, program partii wyznacza poziom jej bezpośredniej kontroli w działaniach politycznych i pojedynczych poczynaniach⁸²⁵. Treść programów politycznych składa się z poglądów dotyczących ustroju ekonomicznego, zasad i form życia społecznego, rozwiązywania istotnych zagadnień dotyczących spraw narodu, budowy systemu instytucji publicznego zarządzania sprawami społecznymi, walki lub współdziałania partii i sił politycznych w zakresie spraw istotnych dla bytu społecznego⁸²⁶.

We wstępie do przygotowanego programu Komunistyczna Partia Mołdawii określa się jako organizacja ludzi pracujących zrzeszająca całą klasę robotniczą, ludność wiejską i inteligencję. Bazą wyjściową do funkcjonowania tej partii jest teoria marksistowsko-leninowska zmodyfikowana o wspólczesne doświadczenia komunizmu, „głosy ludu pracującego”, a także zjawiska współczesnej ekonomiki.

⁸²³ I. Bucătaru, *Partidele politice și organizațiile neguvernamentale: modalități de interacțiune (cazul Republicii Moldova)*, [w:] *Organizațiile nonguvernamentale și impactul lor asupra proceselor de transformare*, V. Moșneaga (cord.), V. Teosa, Gh. Mohammadifard, Chișinău 2004, s. 105–116.

⁸²⁴ M. Sobolewski, *Partie i systemy partyjne świata kapitalistycznego*, Warszawa 1977, s. 22.

⁸²⁵ M. Chmaj, W. Sokół, M. Żmigrodzki, *Teoria partii politycznych*, Lublin 1999, s. 18.

⁸²⁶ A. Korybski, Z. Szeliga, M. Żmigrodzki, *Współczesne państwowe systemy polityczne*, Lublin 1987, s. 35.

Partia Komunistów Republiki Mołdawii w założeniach programowych⁸²⁷ wychodzi naprzeciw potrzebom „zmieniającej się twarzy kapitalizmu”, próbując reagować na problemy wynikające z jego rozwoju. Wskazuje na występujące rozwarstwienie klasowe i wynikające z tego antagonizmy społeczne i międzynarodowe, mające przyczynę w próbie wtargnięcia państw zachodnich w gospodarkę mołdawską. Odbywa się to poprzez udzielanie atrakcyjnych kredytów, które pogłębiają i tak już duże uzależnienie gospodarki mołdawskiej od aktywów zagranicznych.

W programie Partia Komunistyczna wskazuje na błędy komunizmu, w tym wysoki stopień ubóstwa, analfabetyzmu i zrujnowanie gospodarki. Według komunistów, kapitalizm jako nieodzowne następstwo demokracji zrujnował zasadnicze prawa socjalne, ekonomiczne i polityczne obywateli, przyczyniając się tym samym do wykluczenia jednostki z kierowania państwem. Obywatele powinni uświadomić sobie zgubną pomoc kredytową Zachodu i konsekwencje upadku ZSRR⁸²⁸. Komuniści w swoim programie pró-

⁸²⁷ Główne wyznaczniki działalności Partii Komunistycznej opierają się na zasadach: 1) współczesnego socjalizmu przystosowanego do realnego poziomu życia obywateli i bezpieczeństwa socjalnego, 2) suwerenności narodu realizowanej poprzez zasady demokratycznego państwa obywatelskiego, 3) sprawiedliwości, wyrażającej się w gwarantowanym prawie do zatrudnienia i wynagradzania za pracę, bezpłatnej lub częściowo zwolnionej z opłat edukacji i służbie zdrowia, a także w ogólnie ujętym bezpieczeństwie socjalnym, które powinno być zapewnione każdemu obywatelowi, 4) równości opartej na przewadze własności społecznej w środkach produkcji i społecznej akceptacji obywatela przez obywatela, 5) patriotyzmu i internacjonalizmu wyrażonego w przyjaźni między narodami oraz w budowaniu zaufania społecznego i tradycji narodowej, 6) odpowiedzialności zarówno społeczeństwa w stosunku do jednostki, jak i jednostki w stosunku do ogółu obywateli, która ma budować więzi społeczne i braterstwo między narodami, wskazując zarówno na prawa, jak i obowiązki obywatela w państwie.

⁸²⁸ Komuniści postulują dwa etapy poprawy sytuacji w kraju. Pierwszy z nich nazwany fazą demokratyczną powinien usunąć negatywne skutki reform, położyć kres prywatyзації majątku państwowego, a także odnowić ekonomiczne i techniczno-naukowe zaplecze kraju, socjalne zaplecze obywateli. Etap drugi nazwany etapem socjalistycznym ma na celu ożywienie społeczeństwa. Klasy pracujące będą otrzymywały coraz to więcej dóbr i będą uczestniczyły w rządzeniu państwem poprzez suwerenność narodu. Komunistyczna Partia Republiki Mołdawii określa się w swoim programie jako organizacja potrafiąca łączyć więzi ludzi pracujących i bronić ich interesów. Jest to możliwe dzięki połączeniu szeroko rozumianej demokracji, podstaw ideologicznych i zaadoptowaniu jak najlepszych rozwiązań z doświadczeń Komunistycznej Partii Socjalistycznej Republiki Mołdawii oraz światowego ruchu komunistycznego.

bują przedstawić nową perspektywę na opracowanie współczesnego państwa socjalistycznego. Odrzucają dogmatyzm, otwierając się na nowe idee i reformy, które są niezbędne do prawidłowego funkcjonowania kraju.

Partia Komunistów Republiki Mołdawii określa się mianem ugrupowania socjalnego konsensusu i współpracy⁸²⁹. Podczas posiedzenia Komitetu Centralnego Partii Komunistów Republiki Mołdawii w 2007 roku prezydent kraju i zarazem przewodniczący partii Vladimir Voronin przedstawił nowy program ugrupowania. Zdaniem tego polityka zreformowana PKRM widzi swoją misję w jednoczesnej realizacji liberalnych reform skierowanych na sferę socjalną i zwiększenie swobód gospodarczych. Rozwój demokracji europejskiej partia upatruje w wieloletniej działalności organizacji lewicowych, które zdołały doprowadzić do praktycznej implementacji idei sprawiedliwości społecznej i obrony praw człowieka. Za podstawowe zadanie zreformowanej Partii Komunistów Republiki Mołdawii jej działacze uważają misję asymilacji dziedzictwa ideologicznego i doświadczenia politycznego komunizmu oraz socjalizmu europejskiego w celu upodobnienia się do nich.

Chrześcijańsko-Demokratyczna Partia Ludowa od samego początku swojej działalności skupia się na promowaniu idei demokracji w oparciu o wartości chrześcijańskie i narodowe. Partia ta należy do rodziny europejskich partii chrześcijańsko-demokratycznych, jest również członkiem Chrześcijańsko-Demokratycznej Międzynarodówki. Program i założenia doktrynalne oparte są na chrześcijańskich zasadach postrzegania jednostki w społeczeństwie⁸³⁰.

⁸²⁹ *Political Parties of the Republic of Moldova, The program of the Communist Party of the Republic of Moldova*, www.parties.e-democracy.md/en/parties/pcrm/program/, 27.12.2008.

⁸³⁰ Wśród zasadniczych wartości, którymi kieruje się to ugrupowanie możemy wymienić: 1) swobodę wyrażającą się w odpowiedzialności człowieka, jaką musi ponieść za swoje czyny i dokonane wybory. Pojęcie to partia wykorzystuje również dla określenia znaczenia własności prywatnej i wszelkich przesłanek ekonomicznych wynikających z ogólnego rozumienia wolnego rozwoju jednostki. W kwestiach gospodarczych chadecy przyjęli koncepcję gospodarki rynkowej opartej na zasadach wolności, konkurencji i sprawiedliwości społecznej. 2) Solidarność rozumiana jako czyny praktyczne, aktywna pomoc, przestrzeganie prawa i pewnych zależnych zobowiązań między współzyczącymi jednostkami i wspólnotami, które te jednostki tworzą. Solidarność pojmowana jest tu na zasadach uniwersalistycznych jako przyczynek do osiągnięcia dobra wspólnego ogółu społeczeństwa. Ogólnospołeczny charakter partii chadeckich wyraża się bardzo jasno w prowadzonej przez te partie polityce i dokumentach programowych. 3) prawa człowieka jako te, które budzą powszechny respekt i akceptację społeczną uwarunkowane przez Powszechną Deklarację Praw Człowieka i Obywatela z 1948 roku.

W swoim programie Chrześcijańsko-Demokratyczna Partia Ludowa porusza wiele kwestii związanych z działalnością państwa. Poprzez wytyczenie zasad, którymi kieruje się w swoich postulatach, dąży do budowania struktur społeczeństwa obywatelskiego w oparciu o nienaruszanie godności i praw każdego obywatela. W budowaniu społeczeństwa obywatelskiego ugrupowanie widzi gwarancje sprzyjające tworzeniu demokratycznych wartości, a także sposób na zabezpieczenie tychże wartości w Republice Mołdawii.

W programie poruszono również problem stymulowania ekonomiki państwa i stałego rozwoju gospodarczego opartego na zasadach wolnego rynku. Celem nadrzędnym wyznaczonym przez chrześcijańskich demokratów jest realizowanie tzw. „polityki spełnienia”. Opiera się ona na następujących zasadach: regulowaniu polityki walutowej, kreowaniu inwestorów zagranicznych, popieraniu restrukturyzacji rolnictwa, sprzyjaniu strategii bezpieczeństwa energetycznego, administracyjnej decentralizacji i scedowaniu szeregu obowiązków państwa na samorządy terytorialne.

Państwo ma za zadanie chronić obywateli bez względu na ich etniczność i narodowość. Chrześcijańsko-Demokratyczna Partia Ludowa uznaje hierarchiczność w społeczeństwie, jednak tylko i wyłącznie pod względem kompetencji i wartości moralnych. Jest to stopniowanie uzależnione od profesjonalizmu i posiadanych umiejętności wyrażone zaangażowaniem w losy kraju. Demokracja tłumaczona jest natomiast jako swoboda wyrażania woli politycznej przez istniejący w kraju system parlamentarny. Za niezbędną partia ta uważa współpracę ze wszelkimi strukturami europejskimi, w tym przede wszystkim z Unią Europejską. Program partii określa nawet płaszczyzny, na poziomie których powinna odbywać się współpraca: międzyparlamentarną, międzyrządową i lokalnej współpracy demokratycznych struktur⁸³¹.

Według Davida Hanley'a słaba pozycja partii chadeckich wynika przede wszystkim z historycznego tła powstawania partii i powiązania ich z tradycją Kościoła w danym państwie⁸³². W przypadku Republiki Mołdawii, instytucje Kościoła prawosławnego nigdy nie miały większego wpływu na politykę państwa. Chrześcijańsko-Ludowa Partia Demokratyczna jest przykładem

⁸³¹ *The program of the PPCD, op. cit.*

⁸³² D. Hanley, *Christian Democracy in Europe*, London–New York 1996, s. 192.

ugrupowania głoszącego hasła mało powszechne⁸³³, co przekłada się na brak znaczenia politycznego.

W założeniach programowych⁸³⁴ Demokratyczna Partia Mołdawii wskazuje takie dziedziny życia kraju, których zreformowanie jest niezbędne dla jego demokratycznego rozwoju. Pierwszym krokiem do osiągnięcia tego celu było według demokratów przyjęcie konstytucji z 1994 roku, która zaowocowała procesem tworzenia demokratycznej struktury państwa mołdawskiego, jego gospodarki rynkowej i społeczeństwa obywatelskiego⁸³⁵. Demokratyczna Partia Mołdawii upatruje rozwój społeczeństwa obywatelskiego w reformie samorządowej.

Bezpieczeństwo kraju jest również celem priorytetowym Demokratycznej Partii Mołdawii. Głównym sposobem na jego osiągnięcie ma być reforma sądownictwa – powołanie niezawisłych i niezależnych sędziów⁸³⁶, a także fachowych ciał orzekających, dzięki którym obywatele będą mieli zaufanie do swojego państwa. W przypadku kwestii naddniestrzańskiej Demokratyczna Partia Mołdawii opowiada się za pokojowym rozwiązaniem konfliktu opartym na pertraktacjach i mediacjach. Terytoria autonomiczne uznawane są przez ugrupowanie za integralną część kraju nadal pozostającą pod jego zwierzchnictwem⁸³⁷. Program porusza również kwestie wojsk radzieckich

⁸³³ K. Sobolewska-Mysłik, *op. cit.*, s. 70.

⁸³⁴ Za niezbędne dla pomyślnego i demokratycznego rozwoju kraju partia uznaje spełnienie następujących warunków: 1) stworzenie możliwości do rozwoju prywatnej inicjatywy obywatelskiej zarówno na szczeblu centralnym, jak i lokalnym poprzez rozbudowaną sieć instytucji obywatelskich, 2) rozwój świadomości i aktywności obywatelskiej, 3) poszanowanie praw innych narodów, 4) ukształtowanie zasad dialogu obywatelskiego i pluralizmu politycznego. Demokratyczna Partia Mołdawii w oparciu o zasady demokratycznego państwa prawa stworzyła również część programu działania poświęconego kwestiom ekonomicznym. Stworzyła ją w oparciu o doświadczenia innych państw europejskich, które borykały się z problemem transformacji ustrojowej.

⁸³⁵ Na te dwa aspekty, zwrócono szczególną uwagę poprzez wprowadzenie poprawek do konstytucji 5 lipca 2000 roku.

⁸³⁶ W Republice Mołdawii istnieje trójpodział władzy i z założenia niezależne sądownictwo. Badania poziomu korupcji w tym kraju pokazują jednak, iż zreformowanie tego sektora władzy jest niezbędne dla dalszego prawidłowego przeprowadzania procesu demokratyzacji. Stąd też wątek niezależności sądów i sędziów w Mołdawii, a także wyrwanie tych urzędów spod wpływów władzy są tak istotne.

⁸³⁷ W szczególności mowa tu o Naddniestrzu, które jest źródłem konfliktów i nieporozumień podsycanych dodatkowo przez władze rosyjskie. Mniej mówi się na temat Republiki

stacjonujących na terenie Mołdawii, wnosząc o ich natychmiastowe usunięcie. Pomoc w rozwiązaniu kwestii rosyjskich i naddniestrzańskich demokracji chcą uzyskać poprzez nawiązanie współpracy z organizacjami międzynarodowymi, takimi jak Rada Europy czy Unia Europejska.

Zasadniczym i podstawowym założeniem Demokratycznej Partii Mołdawii jest położenie nacisku na rozwój gospodarki rynkowej opartej o własność prywatną. Kluczowymi elementami, które są niezbędne dla prawidłowego funkcjonowania państwa, zdaniem demokratów są liberalizacja cen, prywatyzacja i osiągnięcie równowagi makroekonomicznej⁸³⁸, a także rozwój małych i średnich przedsiębiorstw, co z kolei będzie stymulowało rozwój klasy średniej społeczeństwa. Demokratyczna Partia Mołdawii w poparciu klasy średniej upatruje swój przyszły sukces wyborczy, zwracając również uwagę na problemy 70% społeczeństwa pracującego w sektorze rolniczym. Celem priorytetowym jest zapewnienie każdemu obywatelowi zaplecza socjalnego. Sposobem realizacji tego zamierzenia ma być walka z ubóstwem, bezrobociem, zapewnienie dostępu do pomocy medycznej i zaplecza edukacyjnego⁸³⁹.

Partia Socjalistów Republiki Mołdawii Ojczyzna (Rodzina) w swoim programie szuka odpowiedzi na następujące pytania: 1) Jaka jest istota i podłoże współczesnego kryzysu socjalizmu? 2) Jaka droga do nowego społeczeństwa jest bardziej optymalna: rewolucja czy reformy? 3) Czy możliwe jest stworzenie unii państw socjalistycznych? 4) Jaki jest klucz do uratowania sytuacji gospodarczej? Budowanie wolnego rynku czy wprowadzenie demokratycznego planowania w gospodarce? 5) Co jest siłą napędową socjalizmu: społeczeństwo pracujące czy społeczeństwo twórcze? Socjaliści Partii Ojczyzna uważają, że głęboki kryzys socjalizmu nie oznacza bezwzględnego zwycięstwa liberalizmu, który jest dla nich równoznaczny z barbarzyńską eksploatacją

Gagauzów, która chętnie współpracuje z rządem i nie stanowi dla kraju obciążenia takiego jak sytuacja w Naddniestrzu.

⁸³⁸ Osiągnięcie równowagi makroekonomicznej jest tu bardzo istotne. Słaby budżet państwa i polityka fiskalna oparte w szczególności na zadłużeniu w stosunku do narodowych i międzynarodowych podmiotów trzecich spowodowały całkowite zachwianie ekonomiki państwa. Ponadto w pierwszych latach transformacji państwo mołdawskie wyłączyło z tego procesu kwestie ekonomiczne. Spowodowało to większy nacisk i wpływ gospodarczego sektora prywatnego na infrastrukturę rynkową.

⁸³⁹ *Political Parties of the Republic of Moldova, The program of the PDM*, www.parties.e-democracy.md/en/parties/pdm/program/, 27.12.2008.

i ekonomiczną zależnością od obcego kapitału. Partia Ojczyzna wprowadza w swoim programie⁸⁴⁰ pojęcie „demokratycznego socjalizmu” jako alternatywy dla rozwoju społeczeństwa XXI wieku.

Unia Pracownicza „Ojczyzna” za główne cele swojej działalności uznaje: 1) sprzyjanie polityce ekonomicznej i socjalnej państwa opartej na zasadach dobrobytu państwowego, 2) stworzenie nowej klasy politycznej cechowanej przez profesjonalizm, umiejącej wywiązać się z zobowiązań wynikających z pełnionych funkcji, 3) ukształtowanie nowego wizerunku życia politycznego opartego o równowagę, realizm, kompetencję i wolę tworzenia.

Unia Pracownicza „Ojczyzna” z ideologicznego punktu widzenia jest organizacją lewicową zaangażowaną w działalność Międzynarodowej Unii Socjalistycznej. Poprzez swoje założenia programowe⁸⁴¹ kreuje się na orga-

⁸⁴⁰ Zasady doktrynalne, którymi Partia Ojczyzna kieruje się w swoim programie, są następujące: 1) ograniczenie eksploatującego jednostkę wpływu pracy i odrzucenie jej roli przywódczej, 2) demokracja społeczeństwa poprzez stworzenie systemu związków, które dbałyby o rozbudowywanie struktur wsparcia socjalnego, 3) uznanie sprawiedliwości socjalnej, swobody działania, solidarności, pokoju, patriotyzmu i bezpieczeństwa za nadrzędne idee, którymi powinno kierować się współczesne państwo, 4) wspieranie drobnych przedsiębiorców, stymulowanie przemysłu narodowego i umiejętne zarządzanie majątkiem publicznym; skupienie uwagi na problemie energetycznym, 5) stworzenie ośmio- lub dziesięcioletniego planu działania określającego koncepcję rozwoju polityki gospodarczej, 6) wspieranie ogólnopństwowego modelu bezpieczeństwa w odpowiedzi na staranie Amerykanów w tej dziedzinie. Socjaliści Republiki Mołdawii uznają działania innych organizacji i ruchów politycznych, które w swoich programach eksponują założenia zbliżone do tych, które promują socjaliści. Nie czują się monopolistami w budowaniu demokracji Republiki Mołdawii, jednak bez swojego udziału nie widzą powodzenia dla tego procesu.

⁸⁴¹ Za podstawę swojej działalności partia uznaje następujące kwestie: 1) przeprowadzenie reformy ekonomicznej kraju opartej o partykularne interesy Republiki Mołdawii, jej tradycje narodowe i wartości, 2) wzmocnienie mechanizmów rynkowych, opartych na ekonomicznej racjonalności poprzez środki takie jak: długoterminowe i strategiczne planowanie zmian i określanie wyraźnego celu dla gospodarki kraju; wspieranie protekcyjnej polityki ekonomicznej do momentu, kiedy gospodarka stanie się konkurencyjna, a następnie przejście do jej stopniowej liberalizacji, 3) za strategiczny dla kraju uważa się sektor rolniczy, który również potrzebuje gruntownych reform, w szczególności wprowadzenia nowych technologii do produkcji, 4) celem partii jest budowanie państwa socjalnego opartego na dobrobycie i bezpieczeństwie obywateli osiągniętym w różnych dziedzinach życia; pomoc finansowa obywatelom jest obowiązkiem państwa, a minimalna pensja nie powinna być niższa od przeciętnego poziomu konsumpcji, 5) państwo powinno aktywnie uczestniczyć w kształtowaniu rynku zatrudnienia, zapewniając każdemu obywatelowi prawa do pracy i uprzywilejowanych kredytów

nizację broniącą interesów klasy pracującej i ruchu robotniczego. Swojego poparcia politycznego udziela wszystkim samoorganizującym się ruchom pracowniczym dążącym do polepszenia warunków życia obywateli. Najodpowiedniejszym systemem rządów dla Republiki Mołdawii jest system prezydencki poparty wolnymi i demokratycznymi wyborami i niezawisłym sądownictwem. Zdaniem ugrupowania państwo powinno scedować więcej uprawnień na samorządy, wyposażając je w odpowiednie środki kontroli nad przestrzeganiem prawa. Istotnym elementem kształtowania demokracji, jest wprowadzenie równouprawnienia wszystkich obywateli, szczególnie mniejszości etnicznych, które obecnie są dyskryminowane w kraju. Podstawowym hasłem, którym partia kieruje się w swoich działaniach, jest reformizm⁸⁴².

Ruch „Nadzieja” skupia w swoich strukturach obywateli niezależnie od narodowości, pozycji społecznej czy statusu materialnego⁸⁴³. Jest to partia progresywna, dla której demokracja to prawne regulacje życia ekonomicznego, zabezpieczenie socjalne obywateli, zapewnienie możliwości swobody działalności gospodarczej. Priorytety w działalności Ruchu, stanowią zagadnienia związane ze 1) stworzeniem administracji państwowej opartej o kompetentne i wyspecjalizowane osoby, 2) stworzeniem bezpośrednich zasad funkcjonowania mechanizmów i regulacji rynku dóbr i usług, 3) ochroną przedsiębiorców jako warstwy wytwarzającej produkt narodowy; stworzeniem narodowych rynków tranzytowych, 4) ustaleniem szczegółowych komponentów wyznaczania polityki cenowej, 5) autonomią władz lokalnych, 6) opracowaniem narodowego programu bezpieczeństwa socjalnego

i opodatkowania, zatrzymując w ten sposób proces ubożenia dużej części społeczeństwa; dużą rolę w osiągnięciu tych postulatów, powinny odgrywać związki zawodowe, które powinny mieć również możliwość tworzenia prawa, 6) każdy obywatel powinien mieć równy dostęp do edukacji, gdyż wykształceni obywatele są kolejnym czynnikiem wzmacniającym rozwój kraju, 7) gwarancją rozwoju demokracji jest wspieranie kształtowania się w Republice Mołdawii systemu wielopartyjnego. System ten może funkcjonować tylko na bazie społeczeństwa obywatelskiego, które rozumie i wspiera poczynania państwa w tej dziedzinie.

⁸⁴² *Political Parties of the Republic of Moldova, The program of the UM*, www.parties.e-democracy.md/en/parties/um/, 27.12.2008.

⁸⁴³ Główną podstawę programową Ruchu Nadzieja stanowią następujące zasady: 1) prawa każdego obywatela do pracy i wynagrodzenia za nią, 2) porządku społecznego, 3) nienaruszalności jednostki i jej mienia, 4) pomocy socjalnej, 5) bezpłatnej edukacji i służby zdrowia, a także pakiet świadczeń socjalnych.

dla wszystkich grup społecznych, 7) stworzeniem zabezpieczeń chroniących obywateli żyjących poza granicami kraju, 8) opracowaniem mechanizmów kontrolujących korupcję, 9) rejestrowaniem wydatków z budżetu państwa na wszystkich szczeblach; rozbudowywaniem zasad społeczeństwa obywatelskiego zgodnego z ideą demokracji, 10) udoskonaleniem zasad działania rynku papierów wartościowych, 11) ochroną obywateli poprzez nowelizację kodeksów i praw, a także dóbr i własności prywatnej, 12) odwołaniem wszystkich aktów i rozporządzeń, sprzecznych z demokratycznymi zasadami państwa prawa⁸⁴⁴.

Ruch „Ravnoprawie” to organizacja łącząca wszystkich obywateli poprzez hasła powszechnej równości i sprawiedliwości socjalnej. Jest to organizacja o charakterze transnarodowym, która bierze udział w życiu kraju tylko w oparciu o konstytucyjne podstawy ustroju Republiki Mołdawii. Podstawowe założenia programowe skupiają się wokół wzmacniania więzi ze Wspólnotą Niepodległych Państw, Rosją, Ukrainą i Białorusią. Głoszą hasła równości na poziomie społecznym i edukacyjnym (popierają postulat wprowadzenia do szkół nauki języka rosyjskiego jako obowiązkowego w programie nauczania). Ruch Ravnoprawie tworzony był w czasie głębokiego kryzysu, na bazie którego wypłynęły hasła gwarantowanego przepisami prawa socjalnego bezpieczeństwa dla ludności⁸⁴⁵. W osiąganiu tych celów Ruch Ravnoprawie będzie kierował się dokumentami narodowymi i międzynarodowymi, które będą dawały podstawę prawną ich działalności. Będzie stał na straży przestrzegania praw mniejszości narodowych i etnicznych przy poszanowaniu ustawodawstwa krajowego Republiki Mołdawii⁸⁴⁶.

Główne założenia Republikańskiej Partii Ludowej budowane są w oparciu o rozwijanie nowych perspektyw politycznych przyczyniających się do

⁸⁴⁴ *Political Parties of the Republic of Moldova, The program of the MPSN*, www.parties.e-democracy.md/en/parties/mpsn/program/, 27.12.2008.

⁸⁴⁵ W ramach rozbudowanej polityki socjalnej w swoich założeniach programowych Ruch „Ravnoprawie” stworzył następujące postulaty: 1) bezpłatnej edukacji w państwowych ośrodkach naukowych, 2) zapewnienie najuboższym warstwom społeczeństwa bezpłatnej opieki zdrowotnej, 3) umożliwienie młodzieży bez względu na jej pochodzenie i status społeczny uzyskania wykształcenia, 4) zapewnienie emerytur na poziomie nie mniejszym niż minimalny poziom konsumpcji.

⁸⁴⁶ *Political Parties of the Republic of Moldova, The program of the MSPRR*, www.parties.e-democracy.md/en/parties/mspr/program/, 27.12.2008.

rozwoju społeczeństwa obywatelskiego i norm demokratycznych. Partia w swoim programie zastrzega, że wszelkie postulaty będą budowane w oparciu o chrześcijańską koncepcję praw i godności jednostek. Za podstawę funkcjonowania gospodarki ugrupowanie uznaje własność prywatną jako sposób na zmniejszenie ekonomicznej zależności obywateli. Pojęcie sprawiedliwości rozumiane jest jako kształtowanie świadomości wolnego działania, ale przede wszystkim odpowiedzialności za nie. Za zasadnicze uznaje prawo każdego człowieka do pracy jako sposobu kształtowania indywidualności każdej jednostki. Podstawą fundamentalną działalności partii są wolność, solidarność i sprawiedliwość.

Według tego ugrupowania gwarantami rozwoju gospodarczego są: społeczna odpowiedzialność i socjalna sprawiedliwość, wolnorynkowa konkurencja, bezpieczeństwo socjalne. Gospodarka rynkowa powinna być zorientowana przede wszystkim na aspekty socjalne wynikające ze społecznej inicjatywy. Na takich zasadach powinny być podejmowane wszystkie decyzje ekonomiczne, finansowe i społeczne. Stabilność ekonomiczną kraju partia upatruje w stabilności walutowej i systematycznym zmniejszaniu bezrobocia. Republikańska Partia Mołdawii opowiada się również za integracją z Unią Europejską. Dużą uwagę poświęca się sytuacji w Naddniestrzu, jako sytuacji, która destabilizuje terytorialną politykę państwa⁸⁴⁷.

W swoim programie Sojusz „Nasza Mołdawia” (Mołdawia Noastra) zaczyna od przedstawienia obywatelom ich obowiązków, których sumienna realizacja jest niezbędną do prawidłowego rozwoju kraju. Ugrupowanie dąży do modernizacji społeczeństwa, a przede wszystkim zmiany sposobu myślenia jednostek na podstawie europejskich wartości zaczerpniętych z norm konstytucyjnych i zachodnich wzorców demokratycznych, dążąc do ustanowienia podstawowych praw, wolności i obowiązków obywatelskich⁸⁴⁸. Orien-

⁸⁴⁷ *Political Parties of the Republic of Moldova, The program of the PTCDM*, www.parties.e-democracy.md/en/parties/ptcdm/program/, 27.12.2008.

⁸⁴⁸ Sojusz „Nasza Mołdawia” stawia sobie za cel utworzenie pewnej alternatywy w stosunku do komunistów i pozostałych partii, a także przekazanie społeczeństwu, że demokracja i reformy muszą trwać nieustannie. Tylko tak można, bowiem osiągnąć konsekwentnie i szybko suwerenne państwo prawa i stabilną gospodarkę rynkową. Wcześniejsze rządy i konflikty wewnętrzne państwa czyniły z Mołdawii buforową strefę wpływów ZSRR, a później Rosji, nie pozwalając prowadzić zgodnej polityki w myśl integracji europejskiej i pragmatycznej w sto-

tacja partii jest wyraźnie socjalna, ukierunkowana na doktrynę prezentującą wachlarz różnych wartości, idei i koncepcji na życie społeczeństwa obywatelskiego. Przedstawia przede wszystkim interesy klasy średniej niezależnie od pochodzenia etnicznego czy wyznania religijnego. Sojusz „Nasza Mołdawia” to swoiste połączenie tradycyjnych idei liberalnych z elementami orientacji socjaldemokratycznej. Oznacza to kombinację aspektów ekonomicznej wolności z elementami ochrony socjalnej.

W Republice Mołdawii aktualnie socjoliberalizm jest najbardziej popularną doktryną polityczną. Wynika to z faktu, że gospodarka potrzebuje efektywnego i liberalnego przekształcenia, natomiast społeczeństwu potrzebna jest zbilansowana polityka socjalna. Sojusz „Nasza Mołdawia” w swoim programie przyjął sobie za cel odnowienie mołdawskiej elity politycznej, aby czynnie budować silną opozycję. Wprowadza również pojęcie „minimalnego państwa”, czyli państwa, które ma ograniczone prerogatywy w stosunku do obywateli.

Centrowa Unia Mołdawii⁸⁴⁹ dąży do stworzenia Mołdawii demokratycznej i wolnej, działającej w oparciu o gospodarkę rynkową z efektywną polityką socjalną. Państwo powinno działać dla dobra swoich obywateli, gdyż tylko dzięki nim ma możliwość rozwoju. Centrowa Unia Mołdawii to kolejna partia popierająca prezydencki system rządów oparty na wiedzy i poszanowaniu praw człowieka. Idea społeczeństwa obywatelskiego powinna być oparta na zasadach zbiorowej odpowiedzialności. Dążenie do uzyskania stałości politycznej to tworzenie podwalin pod stabilność ekonomiczną. Wszelkie decy-

---

sunku do państw sąsiadujących. Ponadto do władzy powrócili ludzie obciążeni starą mentalnością, którzy wspierali państwo ograniczone oraz zbiurokratyzowane i w efekcie doprowadzili do zrujnowania reform.

⁸⁴⁹ Centrowa Unia Mołdawii została założona 15 maja 2000 roku. Głównym celem działalności partii jest tworzenie społeczeństwa obywatelskiego i rządów państwa prawa. Pierwszym przewodniczącym partii był Jon Moreia, a po jego rezygnacji funkcję tę przejął Vasile Bajureanu (wynikała ona z nominacji na Ministra Sprawiedliwości w rządzie Tarleva). W czerwcu 2002 roku kongres partii mianował na przewodniczącego Mihaia Petracha. Głównymi organami partii są kongres, rada partii i rada polityczna. Zob. *Political Parties of the Republic of Moldova, The program of the UCM*, www.parties.e-democracy.md/en/parties/ucm/, 27.12.2008; *Political Parties of the Republic of Moldova, Apparatus of the UCM*, www.parties.e-democracy.md/en/parties/ucm/apparatus/, 27.12.2008.

zje powinny być podejmowane na zasadach politycznego kompromisu będącego niezbędnym narzędziem zrównoważonego rozwoju kraju.

Centrowa Unia Mołdawii uważa, że należy zlikwidować wszelkie instytucje i organizacje, które swoimi działaniami nawiązują do przeszłości i rozdzielają społeczeństwo na „nas” i „ich”. Stworzenie nowych miejsc pracy, przyciągnięcie zagranicznych inwestorów i wzmocnienie eksportu to główne priorytety, jakimi kieruje się partia w swoich założeniach programowych. Partia przez pojęcie demokracji rozumie wzajemne oddziaływanie między państwem a jego obywatelami. Podwaliną dla tego oddziaływania mają być pluralizm polityczny i istnienie konstruktywnej opozycji wynikające z intelektualnej i twórczej siły narodu. Partia uważa również, że dla dalszego pomyslnego rozwoju republiki Mołdawii niezbędny jest udział w procesie integracji europejskiej. Współpraca z Unią Europejską pozwoli Mołdawii w przyszłości osiągnąć poziom rozwoju zbliżony do państw europejskich⁸⁵⁰.

24 czerwca 2004 roku powstała Konserwatywna Partia Mołdawii. Jej główne cele działalności oparte są o sprzyjanie wartościom narodowym uwarunkowanym założeniami współczesnego konserwatyizmu, wzmacnianie reguł państwa prawa, wspieranie przekształceń gospodarczych i własności prywatnej, zreformowanie administracji publicznej, stworzenie programu ochrony socjalnej obywateli, a także bronienie ich praw i wolności gwarantowanych w Konstytucji⁸⁵¹.

Pierwszym przywódcą Środowiskowej Partii Mołdawii „Zielony Sojusz” był Gheorghe Malarciuc. Partia powstała 9 kwietnia 1992 roku. Kardynalnym celem działalności ugrupowania jest polityka ochrony środowiska i narodu eliminująca czynniki tworzące kłęski naturalne i socjalne. Wzorem dla działalności „Zielonego Sojuszu” są partie ekologiczne państw wysokorozwiniętych, w których obywatele mają świadomość potrzeby dbania o środowisko naturalne. Poziom świadomości ekologicznej w Republice Mołdawii jest bardzo niski, co skutkuje silnymi zaniedbaniami wobec środowiska naturalnego.

---

⁸⁵⁰ *Political Parties of the Republic of Moldova, The program of the UCM*, www.parties.e-democracy.md/en/parties/ucm/, 27.12.2008.

⁸⁵¹ *Political Parties of the Republic of Moldova, The program of the PC*, www.parties.e-democracy.md/en/parties/pc/, 27.12.2008.

Przyczyną powstania Środowiskowej Partii Mołdawii „Zielony Sojusz” była potrzeba utworzenia w Mołdawii organizacji ekologicznej zajmującej się edukacją ekologiczną społeczeństwa⁸⁵². Zasadnicze hasło, którym kieruje się ugrupowanie, to potrójny pacyfizm, w skład którego wchodzi nurt ekologiczny, socjalny i demokratyczny. Pacyfizm społeczny ma być wyrażony w polepszeniu standardów życiowych gwarantujących zatrudnienie, wynagrodzenie za pracę, a także edukację, która przyczyni się do zrozumienia przez społeczeństwo wagi kwestii ekologicznych. Pacyfizm demokratyczny, wyrażony jest w postulatach decentralizacji władzy państwowej na rzecz zwiększenia uprawnień administracji lokalnej. Pacyfizm ekologiczny, jest ściśle związany z dwoma poprzednimi, a jego celem strategicznym jest powstrzymanie degradacji środowiska naturalnego i ekologicznej klęski, która w niedalekiej przyszłości, może dotknąć Republikę Mołdawii.

Realizację założeń partia ma zamiar osiągnąć dzięki eliminacji wszelkiego separatyzmu w Republice, poszanowaniu Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela, wprowadzeniu zakazu przechowywania i produkowania broni nuklearnej, chemicznej i biologicznej, ogłoszeniu Republiki Mołdawii strefą zdemilitaryzowaną oraz stworzeniu takich stref w Europie, a także usunięciu wszelkich obcych wojsk z terytorium republiki i terytoriów innych państw, zaangażowaniu opinii publicznej w działalność na rzecz pacyfizmu i programów edukacyjno-informacyjnych. Mołdawscy ekolodzy uważają, że dla osiągnięcia sukcesu niezbędne jest również zaangażowanie struktur międzynarodowych, takich jak Organizacja Narodów Zjednoczonych czy UNE-

⁸⁵² Cele ekologiczne, którymi kieruje się partia, są następujące: sprawiedliwa konsumpcja energii i surowców, używanie produktów wielokrotnego przetworzenia, recykling zużytych materiałów i utylizacja produktów, opracowanie i wprowadzenie w życie ustaw opartych o politykę ekologiczną państw wysokorozwiniętych. Ekologiczna polityka partii osadzona ma być na solidarności społecznej oraz demokracji i przyczyniać się do zmiany mentalnego rozumienia konsumpcji w celu zabezpieczenia środowiska naturalnego i wprowadzenia kompatybilności technologii ze środowiskiem. Prestrogą dla społeczeństwa mołdawskiego ma być przykład Czarnobyla i Celeabinsc, gdzie katastrofy dotknęły nie tylko zamknięte strefy terytorialne. W swoim programie Sojusz Zielonych zwraca również uwagę na zagrożenia państwa demokratycznego, wyrażone w następujących postulatach: przestrzegania praw człowieka i przystosowania prawodawstwa krajowego do przestrzegania tych praw, popularyzowania polityki, informacji i zagadnień ekologicznych, udziału obywateli w wolnych wyborach, ich prawie do demonstracji, wyrażania własnej opinii i udziału w organizacjach społeczno-politycznych.

SCO, które tworzyłyby oficjalne, międzynarodowe środki gwarancji pokoju i powodzenia polityki proekologicznej państwa⁸⁵³.

Rumuńska Partia Narodowa swój program⁸⁵⁴ opiera na „prawdzie historycznej”, moralności rozumianej w myśl doktryny chrześcijańskiej, wolności narodowej i patriotyzmie. Promuje wartości ogólnonarodowe, a za główny swój cel uważa przyczynianie się do reintegracji Republiki Mołdawii i odrzucenia skutków terytorialnych wynikających z postanowień Paktu Ribbentrop-Mołotow. Ugrupowanie głosi hasła decentralizacji władzy państwowej i budowania sprawnej administracji publicznej. Priorytetem wśród haseł wyborczych jest budowanie silnego systemu sądownictwa jako trzeciej władzy w państwie, wolności prasy, radia i telewizji, a także uregulowanie problemu energetycznego w oparciu o połączenie gospodarek Mołdawii i Rumunii. Rumuńska Partia Narodowa jest za zachowaniem tradycji i kultury rumuńskiej wynikającej z uwarunkowań historycznych, a także za wprowadzeniem języka rumuńskiego do szkolnictwa wyższego, rozwijaniem więzi o charakterze naukowym i kulturalnym z Rumunią. Postuluje aby na ten cel przeznaczono z budżetu państwa dodatkowe środki⁸⁵⁵.

⁸⁵³ *Political Parties of the Republic of Moldova, The program of the PEAVM*, www.parties.e-democracy.md/en/parties/peavm/, 27.12.2008.

⁸⁵⁴ Główne założenia programowe partii opierają się na następujących postulatach: integracji z Unią Europejską, ochronie rumuńskich wartości; idei zjednoczenia z Rumunią, możliwości nauki języka rumuńskiego w szkołach, przez mniejszość rumuńską, tworzenia wspólnego dobrobytu narodowego dla wszystkich obywateli, również tych pochodzenia rumuńskiego, przeciwdziałania separatyzmowi i federalizacji Republiki Mołdawii, wyprowadzenia Armii Rosyjskiej z terenów Naddniestrza, zbudowania wspólnoty ekonomicznej opartej o międzynarodową współpracę z innymi krajami w tym przede wszystkim z Rumunią, przystosowania prawa Republiki Mołdawii do prawa obowiązującego w Rumunii i do standardów prawa europejskiego, budowania społeczeństwa obywatelskiego osadzonego na trwałych podstawach demokracji parlamentarnej i pluralizmu politycznego oraz ekonomicznego, zapewnienia niezależności Republice Mołdawii od Rosji; likwidacji w kraju konsekwencji imperializmu radzieckiego, potępienia ideologii komunistycznej poprzez likwidację zależności od imperium rosyjskiego, zapewnienia równych praw i wolności dla wszystkich obywateli Mołdawii niezależnie od ich etnicznego pochodzenia, budowania rządów prawa poprzez konsekwentne umacnianie trójpodziału władzy.

⁸⁵⁵ *Political Parties of the Republic of Moldova, The program of the PNR*, www.parties.e-democracy.md/en/parties/pnr/program/, 27.12.2008.

Agrarna Partia Mołdawii funkcjonuje jako centrowa partia polityczna. Jej ideologiczne korzenie związane są przede wszystkim z wartościami duchowymi i etosem pracy w tradycji ludowej i wiejskiej. W swoim programie Agrarna Partia Mołdawii większość uwagi poświęca sektorowi rolnictwu, choć upatruje w nim źródło unifikacji wszystkich obywateli niezależnie od języka, narodowości czy statusu społecznego. Program Agrarnej Partii Mołdawii, przedstawia pewne perspektywy rozwoju państwa mołdawskiego, które upatruje w następujących kwestiach: 1) stworzenie silnego państwa prawa i rozwijanie podstaw rozwoju demokratycznego według założeń Konstytucji Republiki Mołdawii, 2) przeprowadzenie reform ekonomicznych i socjalnych ze szczególnym wskazaniem na interesy społeczne, 3) określenie wzorcowego modelu demokracji dla Republiki Mołdawii opartego przede wszystkim na bazie już zdobytych doświadczeń cywilizacji zachodnioeuropejskich, 4) zreformowanie rolnictwa i przemysłu poprzez położenie silnych podwalin pod budowanie gospodarki narodowej, 5) walka z korupcją jako strategiczny cel działalności we wszystkich dziedzinach życia, 6) zwiększenie nakładów na rozwój, naukę i edukację; podnoszenie poziomu edukacji powinno być stałym priorytetem ze względu na zapotrzebowanie na szeroko wykwalifikowaną kadrę w różnych dziedzinach życia; zapobieganie migracji ludności z kraju, 7) stworzenie warunków do budowy pełnego społeczeństwa obywatelskiego wyrażonego m.in. przez równość nacji i równouprawnienie mniejszości etnicznych.

Agrarna Partia Mołdawii, jak sama nazwa wskazuje, skupia swoją uwagę przede wszystkim na środowiskach rolniczych. Skupienie się na reformie rolnictwa jest dla Partii Agrarnej najbardziej istotnym elementem w strategii przełamania kryzysu gospodarczego⁸⁵⁶. Agrarna Partia Mołdawii chętnie

⁸⁵⁶ Za elementy niezbędne, dla podźwignięcia rolnictwa z kryzysu uważa: 1) rozwój wolnego rynku dóbr i usług opartego m.in. na polityce cenowej państwa i funduszach kredytowych dla rolników, m.in. na modernizację gospodarstw rolnych i agroturystycznych, 2) rozwój mechanizmów handlowych w przypadku płodów rolnych i efektywne zarządzanie nieużytkami rolnymi poprzez stworzenie sprawnie funkcjonującego rynku dóbr agrarnych, 3) wzmoczenie i usprawnienie negocjacji z międzynarodowymi organizacjami rolniczymi poprzez szukanie długoterminowych inwestorów i zaciąganie niskoprocentowanych kredytów na rozwój i modernizację rolnictwa, 4) inwestowanie w nowe technologie dla rolnictwa, ale także stworzenie odpowiedniego mechanizmu określającego zapotrzebowanie i proporcje w hodowli i uprawach w gospodarstwach rolnych, 5) podnoszenie konkurencyjności wyrobów krajo-

współpracuje z innymi partiami, które w swoich założeniach programowych, stawiają sobie podobne cele działania. Podczas swojej działalności postawiła sobie wiele wyzwań, część z nich udało się zrealizować⁸⁵⁷.

Zjednoczona Mołdawia została założona 21 maja 2005 roku. Główne cele działalności opierają się na aktywizacji społeczeństwa obywatelskiego, zreformowaniu Republiki Mołdawii pod względem polityczno-ekonomicznym, socjalnym i kulturalnym, a także edukacyjnym, ochronie wolności obywatelskich i praw człowieka, polepszeniu standardów życia obywateli, w tym szczególnie ludności wiejskiej, stworzeniu niezbędnych warunków do rozwoju szeroko rozumianej kultury i nauki, integracji Republiki Mołdawii ze strukturami europejskimi⁸⁵⁸.

5.5. ROLA GRUP INTERESU I ORGANIZACJI POZARZĄDOWYCH

Sposobem do określenia definicji społeczeństwa obywatelskiego jest także stwierdzenie, że aktywność, którą cechuje dobrowolność może być postrzegana jako przejaw istnienia tego społeczeństwa tylko i wyłącznie wtedy, gdy jest to aktywność odbywająca się w granicach prawa⁸⁵⁹. Przejawem takiej aktywności w społeczeństwie obywatelskim są również grupy nacisku i organizacje pozarządowe obejmujące swoją działalnością różne sfery tematyczne.

Grupy interesu rekrutują się z szerszych grup – quasi-grup, prezentując pewne wspólne kategorie zachowań. Funkcje grup interesu wynikają z zadań grup socjologicznych, z których te pierwsze się wywodzą. Grupy interesu posiadają formę organizacji, a ich funkcjonalność wynika z programu i celu działalności. Są to grupy wtórne składające się z przedstawicieli mianowanych bądź też wybranych do aktywnego udziału w ich strukturach. Grupy interesu z założenia mają bowiem oddziaływać na związane z celem ich działalności sfery życia politycznego, ekonomicznego lub też społecznego. Zasadniczą

wych oraz zwiększenie nakładów na ich reklamę, 6) polepszenie standardów życia ludności w obszarach rolnych.

⁸⁵⁷ *Political Parties of the Republic of Moldova, The program of the PDAM*, www.parties.e-democracy.md/en/parties/pdam/program/, 27.12.2008.

⁸⁵⁸ *Political Parties of the Republic of Moldova, The program of the PDSMU*, www.parties.e-democracy.md/en/parties/pdsmu/, 27.12.2008.

⁸⁵⁹ A. Antoszewski, *Społeczeństwo...*, op. cit., s. 13.

funkcją grup interesu jest zatem oddziaływanie wynikające z uzasadnionych interesów tej grupy, wyrażone dążeniem do dominacji w określonych kwestiach. Grupy interesu funkcjonują w oparciu o stymulowanie bądź wspieranie kwestii istotnych z punktu widzenia swojej własnej działalności⁸⁶⁰.

Pojęcie „grupy nacisku”, wynika z istoty lobbingu⁸⁶¹ i jest to pewien zestaw technik wpływania na procesy decyzyjne, które polegają na przekonywaniu przedstawicieli władz państwowych do określonych rozwiązań prawnych, administracyjnych bądź też problemowych⁸⁶². Stanisław Ehrlich grupy nacisku dzieli na trzy rodzaje: ekonomiczne, społeczne i polityczne. Do grup ekonomicznych autor zalicza m.in.: organizacje przemysłowców, koncerny, banki, ale także przedstawicieli wolnych zawodów oraz konsumentów stanowiących grupy interesu. Do grup nieekonomicznych należą m.in. organizacje religijne, grupy kulturalne, filantropijne i humanitarne. W ostatniej grupie mieszczą się zarówno ekonomiczne, jak i społeczne grupy interesu, które łączą to, że ich celem jest wpływanie na ośrodek decyzji politycznych⁸⁶³.

Grupy nacisku często kojarzone są z partiami politycznymi. Wynika to z ich zbliżonego charakteru i celu działania. Podobieństwo to wyraża się w definicjach podrzędnie złożonych partii. Opisuje się je jako organizacje o określonej strukturze, która dąży do posiadania wpływu na władzę lub też posiadają już ten wpływ⁸⁶⁴. Grupy nacisku z natury rzeczy nie dążą do zdo-

⁸⁶⁰ A. Jabłoński, *Teorie zmiany i rozwoju politycznego w XX wieku* [w:] *Demokratyzacja w III Rzeczypospolitej*, A. Antoszewski (red.) Wrocław 2002, s. 189–201, J. Nocoń, A. Laska, *Teoria polityki. Wprowadzenie*, Warszawa 2005, s. 112–122, J. Baszkiewicz, *Władza*, Wrocław, Warszawa, Kraków 1999, s. 124–159, V.V. Dyke, *Wprowadzenie do polityki*, Poznań 2000, R. 18–24; Zagadnienie poruszają również: R. Herbut, *Interes polityczny jako kategoria politologiczna*, [w:] *Studia z teorii polityki*, t. I, A.W. Jabłoński, L. Sobkowiak (red.), Warszawa 1996; O. Cetwiński, M. Karwat, *Polityka jako homeostat* [w:] *Metafory polityki*, B. Kaczmarek (red.), Warszawa 2001; B. Kaczmarek, *Organizacje. Polityka, władza, struktury*, Warszawa 2001, s. 46–53, 70–73; J. Staniszkis, *Władza globalizacji*, Warszawa 2003, t. I; M. Ziółkowski, *Sprawowanie władzy a przekonania ludzkie* [w:] *Jednostka wobec władzy*, M. Ziółkowski, B. Pawłowska, R. Drozdowski (red.), Poznań 1994.

⁸⁶¹ B. Szmulik, M. Żmigrodzki, *Grupy nacisku* [w:] *Państwo, ustrój, samorząd terytorialny*, M. Chmaj (red.), Lublin 1997, s. 72.

⁸⁶² K. Jasiński, M. Mołda-Zdziech, U. Kurczewska, *Lobbing. Sztuka skutecznego wywierania wpływu*, Kraków 2000, s. 16.

⁸⁶³ B. Szmulik, M. Żmigrodzki, *op. cit.*, s. 77–78.

⁸⁶⁴ M. Chmaj, W. Sokół, M. Żmigrodzki, *op. cit.*, s. 14.

bycia i wykonywania władzy, lecz jedynie do wywarcia wpływu na treść jednej lub kilku decyzji państwowych w drodze pośredniego oddziaływania na innych uczestników życia politycznego⁸⁶⁵.

Andrzej Redelbach, Sławomira Wronkowska i Zygmunt Ziemiński podkreślają, że grupy nacisku świadczą członkom parlamentu kwalifikowaną pomoc w przygotowywaniu treści oraz uzgodnieniu z innymi parlamentarzystami poprawek legislacyjnych⁸⁶⁶, co poniekąd może prowadzić do zakłócenia procesu decyzyjnego i burzenia spokoju niezbędnego ustawodawcy do podejmowania racjonalnych decyzji⁸⁶⁷. Grupy nacisku mogą kształtować się w wyniku wspólnoty interesów lub wspólnoty rozpartywań, które nie są bezpośrednio związane z warunkami życia ich członków⁸⁶⁸.

Zwolennicy grup nacisku twierdzą, że ich działalność determinuje perspektywa interesu publicznego⁸⁶⁹. Grupy nacisku mogą wyrażać swoje działanie za pomocą różnorodnych form, a mianowicie jako pozarządowe organizacje obywatelskie, organizacje społeczne w ramach trzeciego sektora, itd. Są to dobrowolne, niezależne, samorządne formacje, które powstają w wyniku wolnej i świadomej woli obywateli, a są wynikiem wspólnych zainteresowań i celów działania wyrażonych ekonomicznie, społecznie i kulturowo bez przeznaczenia na wytwarzanie przez nie zysku lub dochodu ze swojej działalności⁸⁷⁰. Bez względu na definicyjne formowanie pojęcia grup nacisku można bez wątpliwości stwierdzić, że ich działalność to przejaw istnienia aktywności, a dla zaistnienia społeczeństwa obywatelskiego konieczni są aktywni obywatele⁸⁷¹.

W Republice Mołdawii organizacje pozarządowe co dwa lata organizują forum dyskusyjne, na którym oceniają swoje dokonania i osiągnięcia. Na

⁸⁶⁵ *Ibidem*.

⁸⁶⁶ A. Redelbach, S. Wronkowska, Z. Ziemiński, *Zarys teorii państwa i prawa*, Warszawa 1994, s. 67.

⁸⁶⁷ A. Gestern, *Czas profesjonalistów*, „Rzeczpospolita”, dod. „Moja kariera”, 16 kwietnia 2001, s. 1.

⁸⁶⁸ A. Bodnar, *Nauka o polityce*, Warszawa 1988, s. 119.

⁸⁶⁹ A. Redelbach, S. Wronkowska, Z. Ziemiński, *Zarys teorii państwa i prawa*, Warszawa 1993, s. 66–67.

⁸⁷⁰ *Non-Governmental Organizations*, Association for Participatory Democracy, www.e-democracy.md/en/ngo/ngoforum/, 15.04.2008.

⁸⁷¹ R.D. Putnam, *Demokracja w działaniu. Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*, Kraków 1995, s. 31–32.

forum organizowanym w 2001 roku skupiono się przede wszystkim na kwestiach społeczeństwa obywatelskiego, porównaniu osiągnięć mołdawskich z krajami Europy Wschodniej, roli i zaangażowaniu organizacji pozarządowych w opracowywaniu i wdrażaniu polityki państwa, szukaniu poparcia społecznego dla inicjatyw organizacji⁸⁷².

Mołdawskie organizacje pozarządowe stworzyły swoją własną formację, którą nazwały Obywatelską Koalicją na rzecz Wolnych i Sprawiedliwych Wyborów. Zadaniem Koalicji jest krzewienie demokracji i idei wolnych wyborów, a przede wszystkim trwanie na straży prawa wyborczego i egzekwowanie rygorystycznie jego poszanowania i przestrzegania. Członkami Koalicji na rzecz Wolnych i sprawiedliwych wyborów, są: Stowarzyszenie Prasy Elektronicznej „APEL”, Stowarzyszenie na rzecz Demokracji Partycypatywnej „ADEPT” (w 2007 roku, głównym analitykiem politycznym był Ion Bocan), Niezależne Centrum Dziennikarstwa, Komitet Helsiński, Instytut: Krzewienia Polityki Publicznej i Polityki Informacji, Liga Ochrony Praw Człowieka „LADOM” i inne⁸⁷³. Po roku 1992 roku liczba organizacji niezrządowych w Republice Mołdawii wzrosła diametralnie.

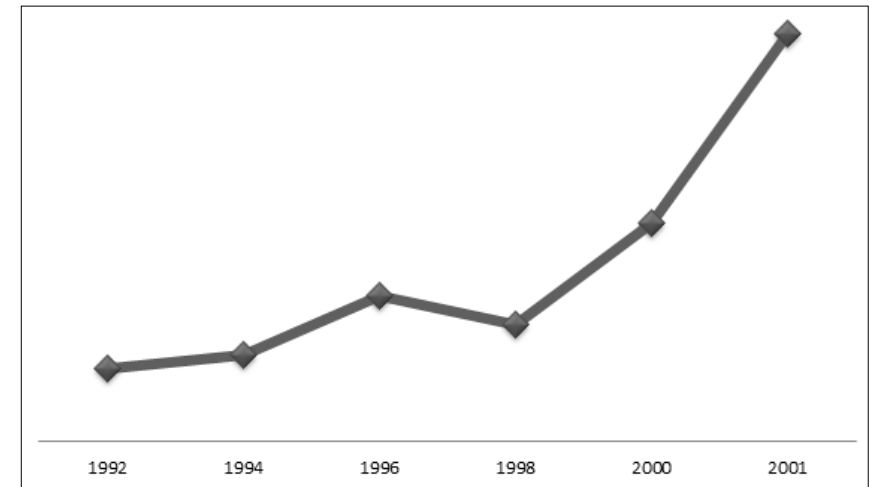
Wykres 16 prezentuje dane Departamentu Rejestracji Mołdawskiego Ministerstwa Sprawiedliwości. W 2001 roku kraj ten odnotował 1960 legalnie zarejestrowanych organizacji, podczas gdy całkowita ich liczba sięga około 2500 (włączając w to również organizacje samorządowe)⁸⁷⁴. Począwszy od lat 90. XX wieku, liczba ta zmieniła się diametralnie – z bliskiej zera w 1992 roku do ok. 2000 w 2001 roku. Lekki spadek liczby organizacji pozarządowych o ok. 1/3 zanotowano w 1997 roku. W kolejnych latach ich liczba znacznie wzrosła.

Prawne uwarunkowania stowarzyszeń i organizacji międzynarodowych nie mają swojego odzwierciedlenia w konstytucji Republiki. Istnieje w niej nawiązanie do partii politycznych i związków zawodowych w art. 41 i 42, jednak status pozostałych organizacji nie jest w tym dokumencie rozstrzy-

⁸⁷² *NGO Forum*, Association for Participatory Democracy, www.e-democracy.md/en/ngo/ngoforum/, 15.04.2008.

⁸⁷³ *Civic Coalition for Free and Fair Elections*, Association for Participatory Democracy, www.e-democracy.md/en/ngo/civiccoalition/, 15.04.2008.

⁸⁷⁴ *Evolution of the associative sector in the Republic of Moldova*, Association for Participatory Democracy, www.e-democracy.md/en/ngo/dynamics/, 15.04.2008.

Wykres 16. Rozwój stowarzyszeń w Republice Mołdawii w latach 1992-2001.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie *Evolution of the associative sector in the Republic of Moldova (number of national organizations)*; www.e-democracy.md/en/ngo/dynamics/

gnięty. Lukę w krajowym ustawodawstwie wypełniło przyjęcie rozwiązań międzynarodowych w tej dziedzinie, a mianowicie Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka i dokumentów Rady Europy. Natomiast krajowe prawodawstwo zostało uzupełnione o Prawo o Stowarzyszeniach Publicznych (1996), Prawo o Fundacjach (1999) i Prawo o filantropii i finansowaniu partii politycznych (1995)⁸⁷⁵.

Definicja stowarzyszeń publicznych zawarta została w art. 1, Prawa o Stowarzyszeniach. Mówi ona, że stowarzyszeniem jest dobrowolny, niezależny związek stworzony w oparciu o wolną i świadomą decyzję obywateli, wynikającą ze wspólnych interesów ekonomicznych, socjalnych i kulturalnych tych obywateli, jednak stworzony w oparciu o ich dobro, a nie korzyści finansowe⁸⁷⁶. Zgodnie z art. 14 tegoż dokumentu, stowarzyszenia mogą być założo-

⁸⁷⁵ *Legal Framework*, Association for Participatory Democracy, www.e-democracy.md/en/ngo/legalframework/#01, 15.04.2008.

⁸⁷⁶ *Law of the Republic of Moldova on Public Associations*, Monitorul Oficial al R.Moldova, No 6/54, 23.01.1997; No 837 of 17.05.96, Chapter I General Provisions, Article 1. Concept of a public association, Art. 1.

ne z inicjatywy co najmniej trzech osób lub jednej osoby prawnej⁸⁷⁷. Cel zakładania stowarzyszeń i organizacji pozarządowych określony został, w art. 2.

Działalność i charakter organizacji powinien wynikać z szeroko pojętej inicjatywy obywatelskiej zaspokajającej ekonomiczne i społeczne potrzeby reprezentowanej grupy, powinien być oparty na zagadnieniach związanych z prawami człowieka, edukacją, propagowaniem nauki i kultury, ochrony zdrowia i środowiska i innych określanych mianem „publiczne i przydatne”⁸⁷⁸.

Ustawa (art. 5) przewiduje trzy główne typy stowarzyszeń: ruchy, organizacje publiczne, instytucje publiczne i fundacje⁸⁷⁹. W przypadku członkostwa ustawa przewiduje, że co najmniej połowa członków stowarzyszenia musi być obywatelami Republiki Mołdawii. Obcokrajowcy i osoby nieposiadające obywatelstwa przebywające na stałe w Republice mają równe prawa w zakładaniu i byciu członkiem stowarzyszeń. Nie mogą jedynie sprawować funkcji przewodniczącego takich stowarzyszeń, nie mogą również zasiadać w ich władzach, a w szczególności w organach kontrolnych. Zdolności prawnej stowarzyszenie nabywa wraz z chwilą rejestracji⁸⁸⁰. Stowarzyszenia i organizacje, które zostały uznane przez Ministerstwo Finansów Republiki Mołdawii za przynoszące korzyści, są zwolnione z płacenia podatku dochodowego. Decyzje o zwolnieniu podejmuje co 3 lata Komisja Certyfikacji Ministerstwa Sprawiedliwości. Została założona w 1999 r. i składa się z 9 członków, a ich mandat trwa 5 lat⁸⁸¹.

Organizacje pozarządowe w Republice Mołdawii dość skrupulatnie kontrolują ustawy parlamentarne i decyzje wydawane przez wysokich urzędników państwowych. 3 marca 2008 roku instytucje pozarządowe zaprotestowały przeciwko wprowadzeniu nowego kodeksu postępowania urzędników publicznych. Wspólna deklaracja mówi, że przyjęta przez parlament w dniu 15 lutego 2008 roku ustawa o kodeksie postępowania urzędników publicznych kryje w sobie próby dławienia wolności wypowiedzania się i usiłowanie

⁸⁷⁷ *Ibidem*, Art. 14.

⁸⁷⁸ *Ibidem*, Article 2. *Goals of the foundation of public associations and their activity.*

⁸⁷⁹ *Ibidem*, Article 1. Concept of a public association, Art. 5.

⁸⁸⁰ *Legal Framework*, op. cit.

⁸⁸¹ *Taxation*, Association for Participatory Democracy, www.e-democracy.md/en/ngo/taxation/, 15.04.2008.

zastraszania urzędników, co jest sprzeczne z konstytucją Republiki Mołdawii oraz normami europejskimi.

Według autorów dokumentu w ostatnim czasie w Mołdawii dochodzi do coraz częstszych przypadków zastraszania dziennikarzy, utrudniania dostępu do informacji oraz wyraźnego ograniczania wolności wypowiedzania się. W deklaracji podkreśla się, że ustawa zawiera zapis, według którego kontakty ze środowiskiem mediów w imieniu władz publicznych mogą odbywać się tylko za pośrednictwem urzędnika posiadającego takie prawo, a co za tym idzie, pozostali urzędnicy nie będą mieli prawa do przekazywania informacji dotyczących działania instytucji, w której pracują. Ustawa nie precyzuje jednak, kiedy i kto otrzyma to wyłączne prawo do kontaktowania się z mediami.

Akt ustawodawczy przewiduje, że w przypadku naruszenia kodeksu będą wyciągane konsekwencje zgodnie z zapisami ustawy o służbie cywilnej oraz prawa pracy. Autorzy deklaracji uważają, że działania takie mają na celu zastraszanie urzędników, którzy w obawie przed sankcjami nie będą wyrażali własnych opinii, czy też informowali o zaistniałych naruszeniach. Przyjmując kodeks, deputowani nie wzięli pod uwagę ustawy o dostępie do informacji, która odpowiada wszystkim normom międzynarodowym. W deklaracji zaznacza się ponadto, że parlament zignorował ostatnie decyzje Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, nakazujące Mołdawii wypłatę odszkodowań w sprawach dotyczących naruszenia swobody do wyrażania własnej opinii⁸⁸².

Kwestia dostępu mediów do polityki i zdawania społeczeństwu realnej relacji z jej prowadzenia jest często utrudniona. Przykładem może być decyzja o wstrzymaniu bezpośrednich transmisji z posiedzeń parlamentu na antenie państwowych TV i radio (23.03.2007). Ustawę tę wprowadzono głosami partii komunistycznej i Chrześcijańsko-Demokratycznej Partii Ludowej. Opozycja zaś określiła ją jako ofensywę przeciwko wolności słowa i zamach medialny na partie polityczne. Uzasadnienie decyzji przedstawił deputowany partii komunistycznej Vladimir Stepaniuk mówiąc: „w biednym kraju, ludzie powinni pracować, a nie oglądać telewizor”.

Dostęp do mediów jest nierówny, ponieważ komuniści kontrolują państwowe środki masowego przekazu i nierzadko wykorzystują media komer-

⁸⁸² *Informacje prasowe moldawskiej agencji Info Prim Neo*, 04.03.2008, Claris merytoryczny nr 194/08 Ambasady RP w Kiszyniowie.

cyjne do typowo politycznych rozgrywek⁸⁸³. Wprowadza to niejako monopol państwa w dziedzinie mediów, a informacja staje się własnością państwa, a nie społeczeństwa⁸⁸⁴. Hamowanie rozwoju komunikacji w państwie i obiegu informacji powoduje stagnację na scenie politycznej i całkowity brak jej profesjonalizacji⁸⁸⁵. Państwowe środki masowego przekazu finansowane przez państwo i tworzone na zamówienie państwa są wtedy poza społeczeństwem obywatelskim⁸⁸⁶. Funkcjonowanie demokracji politycznej nie implikuje konieczności istnienia szerokiej tolerancji dla wolności prasy, czego Republika Mołdawii jest doskonałym przykładem⁸⁸⁷.

Wizerunek organizacji pozarządowych jako apolitycznych organizacji znajduje swoje odzwierciedlenie w opinii społeczeństwa, życiu publicznym i ustawodawstwie Republiki Mołdawii. W 1996 roku, podczas kampanii prezydenckiej dwóch głównych kandydatów na ten urząd Petru Luczinski i Mircea Snegur skorzystało ze wsparcia ok. 60–70 organizacji pozarządowych. Opinia publiczna była świadkiem pewnego rodzaju konkurencji między kandydatami i zabiegania z ich strony o pozyskanie jak największego grona zwolenników wśród instytucji pozarządowych. Skutkiem udzielonego wsparcia było uchwalenie zaledwie kilka miesięcy później ustawy o stowarzyszeniach publicznych dającej oficjalne wsparcie w kolejnych trzech kampaniach wyborczych – samorządowych i parlamentarnych. Dla mołdawskich organizacji pozarządowych tworzenie tego typu działalności jest sposobem rozwiązania niektórych problemów.

Istnieją organizacje zajmujące się ochroną środowiska, prawami człowieka, młodzieży, kobiet, itd. Organizacje te muszą przestrzegać polityki państwa w tych obszarach, ale mogą również wspierać odpowiednie siły polityczne, mając tym samym wpływ na interes publiczny. Społeczeństwo mołdawskie bardziej ceni organizacje apolityczne, dlatego też wsparcia udziela się tylko

⁸⁸³ A. Żamiec, *Polityka po mołdawsku-relacja*, www.psz.pl, 24.11.2008.

⁸⁸⁴ T. Goban-Klas, *Demokracja a masmedia* [w:] *Wybór tekstów dla nauczycieli*, A. Pacewicz (red.), Warszawa 1996, s. 208.

⁸⁸⁵ Zob. B. Dobek-Ostrowska, *Media masowe i aktorzy polityczni w świetle studiów nad komunikowaniem politycznym*, Wrocław 2004.

⁸⁸⁶ J. Karpiński, *Między jednostką a państwem*, „Społeczeństwo Otwarte” 1990, nr 7, s. 21.

⁸⁸⁷ Zob. W. Sadurski, *Prawo do wolności słowa w państwie demokratycznym*, „Państwo i Prawo” 1992, nr 10.

tym partiom politycznym, których wartości i kompetencje oparte są o kompetencje ogólnie uznane. Vladimir Voronin stworzył propozycję Paktu Społecznego, czyli porozumienia z organizacjami pozarządowymi na rzecz budowania społeczeństwa obywatelskiego w Republice Mołdawii, sprzyjając tym samym zaangażowaniu niektórych organizacji w politykę.

Celem Paktu Voronina są wspólne prace nad ustawodawstwem normatywnym partii politycznych i organizacji pozarządowych. Różnica polega na tym, że dla organizacji pozarządowych pluralizm polityczny jest wartością bezwzględną, podczas gdy partie polityczne kierują się różną ideologią. Większość obywateli nie ma zaufania ani do partii politycznych, ani do organizacji pozarządowych, chociaż te ostatnie oceniane są wyżej. Również mołdawskie media prezentują niekorzystny wizerunek liderów ugrupowań. Liderów organizacji o charakterze lewicowym określa się jako przedstawicieli dawnej nomenklatury radzieckiej, natomiast wizerunek organizacji demokratycznych jest zachwiany przez parametry społeczno-ekonomiczne oraz znaczne ubożenie społeczeństwa i brak zrozumienia przez obywateli orientacji partyjnych. To tłumaczy również poparcie dla ugrupowań lewicowych, które obietnicami wyborczymi kładą wyraźny nacisk na rozwiązywanie problemów społecznych.

Przyczyny takiego stanu rzeczy należy upatrywać w braku wśród społeczeństwa mołdawskiego klasy średniej. Nie ma tym samym tradycji obywatelskich, które są gwarantem stabilności politycznej. Klasa średnia, to nawiązanie do ogółu obywateli posiadających określony dochód pozwalający na zapewnienie wolności obywatelskich i pewnego poziomu konsumpcji. Kierując się faktem, że wartości społeczeństwa obywatelskiego takie jak pluralizm idei i wolna inicjatywa obywatelska są wartościami tożsamymi i wspólnym również dla klasy średniej, należy upatrywać jej rozwój w rozkwicie obywatelskości ogółu społeczeństwa. Dlatego też władze Republiki Mołdawii świadome budowania społeczeństwa obywatelskiego muszą przewidzieć konsekwencje tego procesu w postaci stopniowego powstawania klasy średniej.

Na początku lat 90. XX wieku w Mołdawii uważano, iż klasy niższe, w tym przede wszystkim klasa robotnicza, są siłą napędową postępu społecznego. Aktualnie są to grupy społeczne skrajnie ubogie, pozbawione jakiegokolwiek inicjatywy, przeważające liczebnie nad populacją miejską aktywną i przedsiębiorczą. Największą przeszkodą wykształcenia klasy średniej w Re-

publice Mołdawii jest kultura i nawyki obywateli, które w większości zostały ukształtowane przez paternalistyczną politykę państwa totalitarnego i jego tradycji.

Organizacje pozarządowe odgrywają dużą rolę w kształtowaniu się struktur społecznych, przede wszystkim w zakresie identyfikacji i szkolenia liderów społeczności oraz tworzenia projektów w wielu wspólnotach i kreatywnego rozwiązywania konkretnych problemów. Partie polityczne Republiki Mołdawii nieustannie poszukują samorządowych liderów i w tym przede wszystkim pomagają im organizacje pozarządowe. Ponadto istnieje grupa mołdawskich organizacji pozarządowych, które są skłonne doradzać i udzielać wsparcia partiom politycznym w różnych dziedzinach życia publicznego.

În al doilea rînd, există o categorie de ONG-uri moldovenești care sînt capabile să ofere asistență și consultanță partidelor politice în diverse domenii de interes publ

Organizacje te dzielimy na te, dla których najistotniejsza jest doktryna, dlatego pracują z grupowaniami politycznymi według zasady zgodności ideologicznej. Przykładem jest Fundacja „Socium-Mołdawia” współpracująca ze środowiskami społeczno-demokratycznymi lub Społeczny Instytut Technologii (ITS) współpracujący z Partią Komunistów Republiki Mołdawii. Organizacje działające w dziedzinach bardziej wyspecjalizowanych, to Instytut Rozwoju i Inicjatywy Społecznej (IDIS) – w administracji publicznej, ADEPT⁸⁸⁸ – w procesach wyborczych i na rzecz rozwoju partii politycznych.

W ostatnich latach w Republice Mołdawii organizacje pozarządowe i te typu non profit stworzyły wiele własnych projektów. Poziom ich realizacji przejawia się przede wszystkim w regionach, bazując na aktywnych jednostkach młodzieżowych. Drugi poziom to organizacje na szczeblu krajowym, które zyskują akceptację i przychyłność władz w oparciu o kryteria wydajności i utrzymywanie profilu działalności w środowisku biznesu i władz publicznych. Działalność ta monitorowana jest przez Radę Organizacji Pozarządowych funkcjonującą na zasadzie dobrowolności, która składa się z około 2700 instytucji. W 2001 roku organizacje pozarządowe Republiki Mołdawii wystąpiły z propozycją zorganizowania forum obywatelskiego, na którym liderzy partii politycznych, związków zawodowych, władz publicznych i nie-

zależnych instytucji mogliby dyskutować nad szerzeniem idei społeczeństwa obywatelskiego w kraju.

Koncepcja ta jest monitorowana przez Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy, które ustanowiło tzw. okrągły stół (MRSP) dla obrad między stronami władzy a organizacjami pozarządowymi. Celem MRSP jest promowanie demokracji i pluralizmu politycznego poprzez tworzenie stałego dialogu politycznego i partnerstwa. W 2007 roku siedem organizacji pozarządowych takich jak ADEPT, Centrum Contact, Liga na rzecz Obrony Praw Człowieka, Krajowa Rada Mołdawskiej Młodzieży, Niezależne Centrum Dziennikarskie i Stowarzyszenie Niezależnej Prasy powołało Koalicję na rzecz Wolnych i Poprawnych Wyborów „Koalicja 2007”. Jej zadaniem był monitoring wyborów lokalnych w Republice Mołdawii w tamtym roku. Anul trecut comunitatea ONG-urilor din Republica Moldova a propus idea organizării unui forum civic în cadrul căruia liderii ONG-urilor, partidelor politice, sindicatelor și autorităților publice să poată discuta problemele dezvoltării societății civile în Republica Moldova

Rolą organizacji pozarządowych i organizacji non profit powinno być przede wszystkim zaspokajanie potrzeb społecznych i indywidualnych, kształtowanie czynnej postawy obywatelskiej, tworzenie III sektora, w którym realizowane są zadania niezaspokajane przez sektor publiczny, tworzenie mechanizmów współdziałania społeczeństwa i państwa w rozwiązywaniu różnego typu problemów dotyczących wielu grup społecznych⁸⁸⁹. Działalność ta powinna być wyrażona w wymiarze prospołecznym zmierzającym do zmiany danej rzeczywistości państwowej⁸⁹⁰, społecznej czy też ekonomicznej. Obywatelskie grupy interesu stanowią siłę napędową państwa⁸⁹¹. Celem tworzenia sieci organizacji obywatelskich jest wyrażanie własnych interesów wobec przymusowej organizacji powszechnej, jaką jest państwo⁸⁹², a zwłaszcza Republika Mołdawii.

⁸⁸⁹ W. Toczyński, *Rola organizacji pozarządowych w odrodzeniu społeczeństwa obywatelskiego* [w:] *Organizacje pozarządowe w społeczeństwie obywatelskim*, M. Załuska, J. Boczoń (red.), Warszawa 1984, s. 14–15.

⁸⁹⁰ M. Załuska, *op. cit.*, s. 74.

⁸⁹¹ A. Bałaban, *Pozycja ustrojowa i funkcje sejmu RP*, Warszawa 2000, s. 7.

⁸⁹² W. Lamentowicz, *Państwo współczesne*, Warszawa 1996, s. 103.

⁸⁸⁸ ADEPT – Stowarzyszenie na Rzecz Partycypacji Demokracji.

ZAKOŃCZENIE

*(...) Moim ideałem politycznym jest demokracja.
Chciałbym, żeby każdy człowiek był
szanowany jako jednostka i
żeby nikogo nie wynoszono na piedestał (...)*

Albert Einstein

We współczesnym świecie procesy polityczne w krajach, w których transformacja przebiega żywiołowo, są często trudne do zdefiniowania. Do grupy tychże państw bez wątpienia możemy zaliczyć Republikę Mołdawii, która w oparciu o fasadowe zasady demokratycznego państwa prawa konstruuje komunistyczny monopol władzy. Republika Mołdawii jest zatem swoistym ewenementem we współczesnej Europie i jedynym państwem na kontynencie, w którym władzę oficjalnie sprawuje partia komunistyczna. Polityka mołdawska z jednej strony opiera się na zdobywaniu i utrzymywaniu władzy przez partię Władimira Voronina, z drugiej zaś jest ona całokształtem działań wszystkich podmiotów w państwie.

Zadaniem postawionych hipotez badawczych było wykrycie kształtowania się systemu partyjnego i partii politycznych w Republice Mołdawii. Próbę zbadania struktury i dynamiki analizowanego zagadnienia podjęto w oparciu o pytania badawcze.

W niniejszej pracy główna hipoteza badawcza związana z analizą kształtowania się systemu partyjnego w oparciu o funkcjonowanie jego podsta-

wowych podmiotów – partii politycznych została potwierdzona w oparciu o następujące stwierdzenia:

- Zmiany systemowe w Republice Mołdawii wynikają z faktu, iż kraj został zmuszony do przyjęcia, wprowadzenia i do jednogłośniego uznania wartości demokratycznych. Specyficzna zależność od podmiotów międzynarodowych i tendencje nacjonalistyczne radykalnie szkodzą procesowi tworzenia instytucji demokratycznych. Następuje konieczność narzucenia przez organizacje międzynarodowe poszanowania zasad demokratycznych. Promowana jest zatem polityka umiarkowana wynikająca z analizy stopnia interakcji procesów wewnętrznych, szczególnie w kontekście regionalnym, gwarantująca niezależność własnych wartości i wzmocnienie ich roli w społeczeństwie. Celem nadrzędnym zmian systemowych jest stworzenie gwarancji niezależności, integralności i dalszego rozwoju demokratycznego państwa.
- Zauważalne zmiany w społeczeństwie były realną alternatywą dla nowopowstałej demokracji. Ewolucja wzorców rywalizacji wyborczych i ustaw prawnych doprowadziła do powstania wśród partii politycznych ugrupowań profesjonalnych. Chęć optymalizacji życia politycznego ukształtowała za pomocą wyborów proces jego instytucjonalizacji. Potężnym impulsem do tworzenia wielopartyjnego pluralizmu politycznego było przyjęcie przez Parlament Republiki Mołdawii ustawy o partiach politycznych i innych organizacjach społeczno-politycznych.
- Celowość i etapy kolejnych zmian w Mołdawii wyrażone są przede wszystkim poziomem rozwoju elit politycznych i wyborami parlamentarnymi. Rywalizacje wyborcze kształtują życie polityczne kraju, jednak to partie polityczne są źródłem wszelkich zmian demokratycznych. Odgrywają one istotną rolę w funkcjonowaniu parlamentu, regulują proces sprawowania jego funkcji, zapewniają istnienie dialogu społecznego. Kartelizacja interesów przyczynia się do urynkowienia partii politycznych, w szczególności tych nowo powstających.
- Debata na temat systemu wyborczego objęła Mołdawię z chwilą upadku komunizmu. Nie pozwoliło to uniknąć dużej niestabilności i zmienności partii politycznych, wytworzenia rywalizacyjnej gry wyborczej opartej o elementy semirywalizacji. Wybory w Republice Mołdawii

- wyłaniają przedstawicielstwo, jednak wyborcy udzielają tylko częściowej legitymizacji. Liberalno-demokratyczny system polityczny posiada zatem widoczne elementy autorytarne. Na typologię systemu partyjnego Republiki Mołdawii składa się wiele czynników. Poziom zróżnicowania aktorów politycznych w postaci partii jest znaczny. Oznacza to, że nie wszystkie ugrupowania sceny politycznej mogą mieć swój udział w parlamencie.
- Złożone współzależności między partiami pełnią w praktyce mołdawskiej kluczową rolę w organizacji zasobów funkcjonowania systemu politycznego. Ustalenie roli partii w formowaniu rządów jest zatem szansą na rządzenie lub też współrządzenie obywateli. Najistotniejszą formą podziałów politycznie doniosłych są zatem różnice między ugrupowaniami postkomunistycznymi i wywodzącymi się z opozycji demokratycznej, a także podziały między ugrupowaniami prawicowymi i lewicowymi. Ustalenie lojalności wyborców wobec konkretnych ugrupowań w wyniku ciągłej zmiany tożsamości ofert programowych oraz personalnych jest aktualnie niemożliwe i wymaga dalszych badań. Precedensowy staje się fakt, iż komuniści nadal cieszą się dużym poparciem społecznym.
  - Kształtowanie podmiotów partyjnych w Republice Mołdawii zmierza w kierunku ustanowienia równości i wolności politycznych. Etap tworzenia pewnej równowagi politycznej wskazuje, że społeczeństwo nie ma zaufania do partii politycznych, uważając jednocześnie elity za zainteresowane dobrem swoim własnym, a nie społecznym. Zaufanie obywateli jest tu wyznacznikiem pluralizmu politycznego będącego wykładnikiem poziomu funkcjonowania i realizacji elementów demokratycznego organizmu politycznego budującego podstawy systemu partyjnego. Obserwatorzy zagraniczni zauważyli uchybienia charakterystyczne dla rozwijających się demokracji wynikające przede wszystkim z niskiej świadomości społeczeństwa i braku poczucia odpowiedzialności za podejmowanie decyzji politycznych.
  - Struktura partyjna w Republice Mołdawii wykazuje pewien stopień afirmacji. Wyodrębnienie się systemu partyjnego w kraju było efektem pojawienia się pierwszych swobód demokratycznych, powstania pierwszych ruchów i partii politycznych, potwierdzenia suwerenności

i niezależności. Dalszym krokiem było ustanowienie demokratycznego państwa prawa, wprowadzenie semiprezydenckiego systemu rządów, przyjęcie konstytucji i zorganizowanie pierwszych wyborów parlamentarnych. Praktyka funkcjonowania parlamentaryzmu mołdawskiego jest charakterystyczna dla młodych demokracji. Indeksom statusu partii politycznych w kraju stała się liczba istniejących ugrupowań.

Współczesne dylematy polityczne demokratycznej Republiki Mołdawii są homeostazą między Rosją i Unią Europejską. Geopolityczne znaczenie Mołdawii wynika z faktu, iż granica rumuńsko-mołdawska stanowi wschodnią granicę Unii. Podstawowym ugrupowaniem politycznym w kraju jest zreformowana partia komunistyczna, która odcina się od wpływów Rosji, opierając swoją politykę na Unii Europejskiej, Stanach Zjednoczonych i państwach Europy Zachodniej. Przyjęcie takiego kursu polityki kraju uważane jest za jedyną możliwość wyjścia z kryzysu przede wszystkim ekonomicznego i społecznego, gdyż te dwa czynniki w chwili obecnej są w Mołdawii najistotniejsze. Kształtowanie sceny politycznej opartej na pluralizmie i demokracji to główny kurs polityki wewnętrznej i zagranicznej. Polityka Rosji i zaangażowanie Kremla w konflikt w Naddniestrzu to podstawowe czynniki destabilizujące procesy transformacyjne w Republice Mołdawii. Sprzeczność polega na tym, że przyjęty kurs polityki prozachodniej jest główną przyczyną zapaści ekonomicznej kraju będącej efektem pogorszenia się stosunków z Rosją.

Legitymizacja społeczeństwa dla władzy jest źródłem wielu prerogatyw, które realnie wpływają na mołdawską politykę. Problemem jest jednak fakt, iż Rosja pozostaje nadal głównym gwarantem przetrwania dla Mołdawii, przede wszystkim w kwestiach ekonomicznych. Mołdawię i Rosję łączy bowiem nie tylko historia. W grę wchodzi głęboko zakorzenione w systemach obu państw wartości powodujące odwrót od reform, które udało się przeprowadzić w latach 90. XX w. Współczesna Rosja używa bowiem bardzo silnych argumentów w polityce zagranicznej, wykorzystując do mediacji broń paliwową. Republika Mołdawii staje się bezsilnym partnerem w dialogu energetycznym. Gospodarka kraju jest w ten sposób całkowicie zależna od Rosji, która jest największym rynkiem eksportowym dla Mołdawii.

Dalszy proces odbudowy państwa mołdawskiego jest konieczny dla kontynuowania procesu liberalizacji życia społeczno-politycznego. Republika Mołdawii formalnie korzysta z zaleceń organów unijnych, stosując się do

wytucznych w zakresie budowania demokracji i społeczeństwa obywatelskiego. Inną kwestią jest jednak praktyka stosowania tychże zapisów. Odśrodkowe oddziaływanie polityki zagranicznej, w tym przede wszystkim polityki Kremla, powoduje zachwianie procesów demokratyzacji kraju, na które Unia Europejska kładzie tak duży nacisk. Pojawia się zasadnicze pytanie dotyczące praktyki funkcjonowania zasad demokratycznego państwa prawa i jego rzeczywistego stosowania przez władze kraju.

Mołdawia przechodzi w wyniku wpływu otoczenia systemowego „rozwoj kombinowany”⁸⁹³ polegający na doganianiu i zmniejszeniu nierówności ekonomicznych, społecznych i politycznych. Podmiotem, który pomaga w zwalczaniu różnic wynikających z trwającej transformacji, jest Unia Europejska. Współpraca Republiki Mołdawii ze strukturami unijnymi przynosi pozytywne skutki szczególnie w zakresie budowania niezależnego sądownictwa i rozwoju kwestii praw człowieka. Partie polityczne, w szczególności te opozycyjne, mają pozytywny stosunek do Unii Europejskiej. W swoich programach większość ugrupowań głosi hasła zjednoczeniowe. Istnieją również partie eurosceptyczne, jednak jest ich niewiele. Poprawne stosunki z Unią Europejską oddziałują natomiast negatywnie na inny istotny czynnik kształtujący politykę kraju – na politykę zagraniczną, w tym przede wszystkim stosunki z Rosją. Kształtują się zatem dwie skrajności, w których pozytywne zmiany demokratyczne wywołane współpracą z Unią Europejską implikują negatywne oddziaływanie ekonomiczne ze strony Rosji, co z kolei zaburza funkcjonowanie tych pierwszych.

Dylematy mołdawskiego systemu partyjnego przypominają zatem politykę błędnego koła toczącą się w kręgu Unii Europejskiej i Rosji. Każdy z tych podmiotów ma ogromny wpływ na funkcjonowanie jednego z najmniejszych państw Europy, jakim jest Mołdawia. Z drugiej strony kluczem do sukcesu mołdawskiej polityki jest wypracowanie własnej koncepcji państwa. Odrodzenie się systemu partyjnego i partii politycznych Republiki Mołdawii może nastąpić w oparciu o niezależność polityczną, jaką promuje Unia Europejska. To jednak niesie za sobą kryzys ekonomiczny wynikający z pogarszających się stosunków z Rosją. Niezależność ekonomiczna natomiast powo-

⁸⁹³ D. Cohen, *Bogactwo świata, ubóstwo narodów*, Kraków 2000, s. 34.

duje brak stabilności politycznej i napływ „ludzi rosyjskich” w szeregach władz Republiki.

Alternatywą prawidłowego rozwoju mołdawskiej demokracji stało się stworzenie Europejskiej Polityki Sąsiedztwa (ENPI) zainicjowanej w 2004 roku. Jej zasadniczym celem jest stworzenie dobrego sąsiedztwa na zewnętrznych granicach Unii – m.in. granicy rumuńsko-mołdawskiej. Mołdawia jest jednym z pierwszych krajów, które skorzystały z Europejskiej Polityki Sąsiedztwa. Składa się ona z kilku zasad, m.in. zasady „uchylonych drzwi” będącej furtką dla pełnego członkostwa w strukturach unijnych. ENPI związana jest również z perspektywą pogłębienia integracji gospodarczej. Nowa strategia unijnej polityki wschodniej wynika z dbałości o stworzenie podstaw dla realizacji interesów Unii Europejskiej w tym regionie⁸⁹⁴ i zachowanie status quo w stosunkach z Rosją.

Kwestią, która wywołuje najwięcej kontrowersji, jest przede wszystkim Naddniestrze, którego władze stymulują nastroje separatystyczne w tym regionie. Naddniestrze jest największym magazynem broni we współczesnej Europie całkowicie kontrolowanym przez Rosję i stanowi zagrożenie dla wielu państw tego regionu. Sztuczna odrębność autonomii naddniestrzańskiej podtrzymywana jest kosztem dezorganizowania sytuacji politycznej, gospodarczej i społecznej w Mołdawii.

Pomimo swych słabości Mołdawia nieustannie podejmuje walkę o suwerenność. Systematycznie rezygnuje ze współpracy politycznej z Rosją na rzecz kontaktów z Zachodem i Unią Europejską. Międzynarodowi obserwatorzy podważają często prawdziwość tych działań, realny jest natomiast fakt poważnego ochłodzenia stosunków mołdawsko-rosyjskich i wzrostu antyrosyjskiej retoryki obozu rządzącego.

⁸⁹⁴ Hans Ulrich Wehler, przeciwnik przyjęcia Turcji do Unii twierdzi: „Białoruś, Ukraina, Mołdawia, Rosja czy wreszcie Turcja nigdy nie były częścią Europy. Nie żywią się dziedzictwem judaistycznym, greckim, rzymskim, które dziś obecne jest w Europie [...]. Nie miały udziału w największym osiągnięciu kultury politycznej Europy: stworzeniu państwa socjalnego. Kulturowe rozbieżności są zbyt głębokie”. Z kolei Gunter Verheugen – „ojciec” powiększonej unii uważa: „politycy dostrzegają, że wraz z rozszerzeniem, punkt ciężkości i rozkład sił w nowej Unii przesuwają się na wschód”; Zob. J. Trener, *My, Europejczycy?*, www.onet.pl, 27.03.2003.

Rozszerzenie Unii Europejskiej o Rumunię przyniosło bezpośrednie sąsiedztwo Mołdawii ze Wspólnotą Europejską. Zwiększyło to znaczenie stosunków unijno-mołdawskich i uczyniło z Republiki ważnego strategicznie partnera dla Federacji Rosyjskiej. Członkostwo Mołdawii w Unii Europejskiej jest kwestią bardzo odległą, jednak jej bezpośrednie sąsiedztwo z krajem członkowskim pozbawia ją pewnej anonimowości, w jakiej funkcjonowała przez ostatnie lata. Kolejną istotną kwestią w stosunkach unijno-mołdawskich i mołdawsko-rosyjskich jest fakt, iż Europa jako wspólnota nie posiada koncepcji co do przyszłości kraju położonego między Ukrainą a Rumunią. Rosja natomiast posiada zasadniczy plan działania, który systematycznie realizuje.

Republika Mołdawii jest zbyt słabym państwem, by ignorować zmiany systemowe sugerowane przez instytucje międzynarodowe, w szczególności Unię Europejską i Radę Europy. Reformy mające na celu rozwój sceny politycznej odbywają się metodą „krótkich kroków”, gdyż zastosowanie „terapii szokowej” dla systemu mogłoby przynieść szkodliwe i nieodwracalne skutki, a także zbliżyć Mołdawię jeszcze bardziej w kierunku Rosji.

We współczesnej dyskusji nad amerykańską tarczą antyrakietową, której Federacja Rosyjska jest głównym przeciwnikiem, pozycja Mołdawii jako partnera nabiera znaczenia strategicznego. Państwo do tej pory anonimowe stało się kartą przetargową na linii Unia Europejska – Rosja. W rzeczywistości geopolityczna pozycja Mołdawii w Europie Środkowo-Wschodniej podnosi rangę tego państwa. Dzięki temu zainteresowanie poprawnymi stosunkami politycznymi z byłą republiką radziecką jest jak najbardziej uzasadnione zarówno ze strony Unii, jak i Rosji. Politycy mołdawscy nie zdają sobie sprawy z roli, jaką odgrywa to państwo w utrzymaniu bezpieczeństwa europejskiego. Wynika to z pozycji jaką narzucono Mołdawii od początku jej istnienia – „czarnej dziury Europy”.

Istnieją zatem trzy dylematy mołdawskiej polityki. Pierwszy z nich związany jest z zapaścią ekonomiczną, drugi z destabilizacją polityczną. Zbliżenie Mołdawii z Unią Europejską negatywnie oddziałuje na gospodarkę poprzez rosyjskie sankcje ekonomiczne. Droga w kierunku Rosji hamuje natomiast rozwój demokracji i społeczeństwa obywatelskiego. W jakim kierunku zmierza zatem Mołdawia? Odpowiedzi na to pytanie udzieli przyszłość, gdyż postawienie zasadniczej hipotezy staje się w sytuacji obecnej nierealne.

Trzecim dylematem, który generuje dwa pozostałe jest słabo wykształcona świadomość społeczeństwa mołdawskiego, a przede wszystkim nieudolność elit politycznych. Paulo Coelho w swojej powieści „Demon i panna Prym” stwierdził: „Ludzie tęsknią za całkowitą odmianą, a jednocześnie pragną, by wszystko pozostało takie jak dawniej”. Słowa te są kwintesencją wszystkich dylematów polityki, systemu partyjnego i partii politycznych, z którymi boryka się współczesna Republika Mołdawii.

BIBLIOGRAFIA

I. ŹRÓDŁA

1.1. MATERIAŁY NIEPUBLIKOWANE

Złakowski Z., *Analiza sytuacji gospodarczej Republiki Mołdawii w 2003 r. Stan, tendencje, perspektywy*, Opracowania Rady WEH Ambasady RP w Kiszyniowie, Kiszyniów 2003.

Złakowski Z., *Dynamika procesów gospodarczych w Republice Mołdawii*, Opracowania Rady WEH Ambasady RP w Kiszyniowie, Kiszyniów 2003.

Złakowski Z., *Syntetyczna informacja o sytuacji społeczno-gospodarczej Republiki Mołdawii w okresie styczeń-wrzesień 2005 r.*, Opracowania Rady WEH Ambasady RP w Kiszyniowie, Kiszyniów 2005.

Claris merytoryczny nr 968/07 Ambasady RP w Kiszyniowie.

Claris merytoryczny nr 228/08 Ambasady RP w Kiszyniowie.

Claris merytoryczny nr 354/08 Ambasady RP w Kiszyniowie.

Claris merytoryczny nr 847/08 Ambasady RP w Kiszyniowie.

Claris merytoryczny nr 923/07 Ambasady RP w Kiszyniowie.

Claris merytoryczny nr 974/07 Ambasady RP w Kiszyniowie.

Claris merytoryczny nr 194/08 Ambasady RP w Kiszyniowie.

1.2. MATERIAŁY PUBLIKOWANE

Decretul „Cu privire la puterea de stat”, nr 201, 27 iulie 1990, *Veștile Sovietului Suprem și ale Guvernului R.S.S.M.*, nr 8, 1990.

- Decretul Președintelui Republicii Moldova „Privind suspendarea activității structurilor organizatorice ale partidelor politice, organizațiilor obștești și mișcărilor de masă în organele de stat, instituțiile și organizațiile republicii”, nr 164, 22 august 1991, Monitorul Oficial, 1991, nr 11, 12.*
- Electoral Code, No 1381-XIII of 21.11.1997, Monitorul Oficial al R.Moldova No 81/667 of 08.12.1997.*
- Hotărîrea Sovietului Suprem al R.S.S.M. pentru modificarea unor prevederi din Decretul Prezidiului Sovietului Suprem al R.S.S.M. din 25 august 1989 „Cu privire la modul provizoriu de înregistrare a asociațiilor obștești ale cetățenilor în R.S.S. Moldovenească”, Legi, hotărîri și alte acte, adoptate la sesiunea a cincea a Sovietului Suprem al R.S.S.M. de legislatura a douăsprezecea, Volumul 3, Universitas, Chișinău 1991.*
- Law of the Republic of Moldova on Parties and Other Socio-Political Organizations (Legea „Cu privire la partidele politice și alte organizații social-politice”), No 718-XII of 17.09.1991, Vestile No 11–12/106, 1991.*
- Law of the Republic of Moldova on Public Associations, Monitorul Oficial al R.Moldova, No 6/54, 23.01.1997.*
- Programul, statutul, rezoluțiile Congresului de Constituire a FPM, “Argedava”, Chișinău, 1989, p. 3.*
- The Constitution of the Republic of Moldova, Monitorul Oficial al R. Moldova, No 1 of 18.08.1994.*
- Ustawa RP z dn. 27 czerwca 1997 roku o partiach politycznych, Dziennik Ustaw Nr 98 poz. 604; tekst jednolity Dz. U. z 2001 roku Nr 79, poz. 857; zm. Dz. U. z 2001 Nr 154, poz. 1802, Dz. U. z 2002 r. Nr 127, poz. 1089.*
- Декретул Президиулуй Советулуй Супрем ал Р.С.С.М. „Ку привире ла модула провизориу де ынрежистраре а асоциациилор обштешть але четэценилор ын РСС Молдовеняскэ” дин 25 аугуст 1989, № 3459-Х, Вештиле Советулуй Супрем ши але Гувернулуй Р.С.С.М., 1989, № 8, арт. 204.*
- Закон о принятия Регламента Парламента, Nr 797 от 02.04.1996, Мониторула Официал ал Р.Молдова N 050 от 07.04.2007.*
- Конституция (Лежа Фундаменталэ) а Републичий Советиче Сочиялисте Молдовенешть, Адоптатэ ла сесия а опта а Советулуй Супрем ал Р.С.С.М. де лежислатура а ноуа ла 15 априлие 1978, “Картя Молдовеняскэ”, Кишинэу 1984, арт. 6.*
- Руководство Парламента, Monitorul Oficial al R.Moldova, No 837 of 17.05.1996.*

1.3. INFORMACJE I WYWIADY

- Centrum Badań Opinii Społecznej, *Wybory większościowe czy proporcjonalne*, Komunikat z badań, BS/143/2004, Warszawa 2004.
- CSOP – *Centrul pentru Studierea Opiniei si Piepei, Barometrul de opinie publică, Republica Moldova*, Ianuarie 2001.
- Informacje prasowe mołdawskiej agencji INFO PRIM NEO*, 04.03.2008.
- Kik K., *Ordynacja proporcjonalna czy większościowa? Spojrzanie socjaldemokraty*, Referat wygłoszony podczas konferencji naukowej *Jak wybierać naszych reprezentantów do Sejmu? System większościowy czy proporcjonalny?* Kielce, 17.03.2004.
- Sondaż opinii publicznej przeprowadzony przez Centrum Badań Socjologicznych i Marketingowych CBS-AXA, przeprowadzony w okresie 25.08–03.09.2007 w 60 miejscowościach Republiki Mołdawii (bez Naddniestrza) na grupie 1094 osób, zakres błędu wynosi +/-3 %.
- Sondaż opinii publicznej pt.: *„Stan kraju i jego mieszkańców”*, zrealizowany przez „CBS-AXA” dla Niezależnego Centrum Analitycznego „Expert Grup”, sondaż został przeprowadzony na grupie 1100 osób (z wyłączeniem regionu Naddniestrzańskiego RM), zakres błędu wynosi +/-3 %.
- Sondaż został przeprowadzony przez Centrum Badań Socjologicznych i Studiów Rynkowych „CBS-AXA” w okresie 23.02–10.03.2008, na grupie 1105 przedstawicieli gospodarstw domowych i 514 podmiotach gospodarczych w Republice Mołdawii, wyniki zostały opublikowane przez agencję prasową „Info Prim Neo” w dniu 22.04.2008.
- Wywiad z Ministrem Spraw Zagranicznych i Integracji Europejskiej Republiki Mołdawii – A. Stratanem, mołdawska sekcja rozgłośni „Wolna Europa”, 09.11.2007.

II. LITERATURA

2.1. MONOGRAFIE I OPRAWOWANIA

- Alberski R., *Systemy wyborcze Europy Środkowej i Wschodniej [w:] Systemy polityczne Europy Środkowej i Wschodniej. Perspektywa porównawcza*, Antoszewski A. (red.), Wrocław 2006.
- Alberski R., *Systemy wyborcze*, Wrocław 1993.
- Albin J., Kupczak J.M. (red.), *Z badań nad współczesną problematyką państw Europy Środkowej i Wschodniej*, Wrocław 2000.

- Almond G., *A Functional Approach to Comparative Politics* [w:] *The Politics of the Developing Areas*, Almond G., Coleman J.S. (red.), Princeton 1960.
- Almond G., Powell B., *Comparative Politics: A Developmental Approach*, Boston 1966.
- Anderson B., *Imagined Communities*, London 1991.
- Anioł W., *Paradoksy globalizacji*, Warszawa 2002.
- Ankwicz M., *Władza i polityka. Wybór tekstów współczesnej politologii zachodniej*, Warszawa 1988.
- Antoszewski A., *Ewolucja systemu wyborczego do Sejmu* [w:] *Demokratyzacja w III Rzeczypospolitej*, Wrocław 2002.
- Antoszewski A., Fiala P., Herbut R., Sroka J. (red.), *Partie i Systemy Partyjne Europy Środkowej*, Wrocław 2003.
- Antoszewski A., Herbut R., *Systemy polityczne demokracji zachodnioeuropejskich. Wstęp do analizy porównawczej*, Wrocław 1992.
- Antoszewski A., Herbut R., *Demokracje zachodnioeuropejskie. Analiza porównawcza*, Wrocław 1997.
- Antoszewski A., Herbut R., *Leksykon Politologii*, Wrocław 1996.
- Antoszewski A., Herbut R., *Systemy polityczne współczesnego świata*, Gdańsk 2001.
- Antoszewski A., Herbut R., *Systemy polityczne współczesnej Europy*, Warszawa 2006.
- Antoszewski A., *Opozycja polityczna* [w:] *Encyklopedia politologii*, Antoszewski A., Herbut R. (red.), t. 3., Kraków 1999.
- Antoszewski A., *Polityczne konsekwencje systemu wyborczego*, Encyklopedia Politologii, t. 3, *Partie i systemy partyjne*, Antoszewski A., Herbut R. (red.), Kraków 1999.
- Antoszewski A., *Spółczesność obywatelska a proces konsolidacji demokracji*, [w:] *Studia z teorii polityki*, Czajowski A., Sobkowiak L. (red.), t. 3, Wrocław 2000.
- Antoszewski A., *System wyborczy i wybory*, [w:] *Polityka w Polsce w latach 90. Wybrane problemy*, Wrocław 1998.
- Antoszewski A., *Wzorce rywalizacji na arenie wyborczej* [w:] *Systemy polityczne Europy Środkowej i Wschodniej. Perspektywa porównawcza*, Antoszewski A. (red.), Wrocław 2006.
- Antoszewski A., *Wzorce rywalizacji politycznej we współczesnych demokracjach europejskich*, Wrocław 2004.
- Arendt H., *Korzenie totalitaryzmu*, Warszawa 1993.
- Aron R., *Democratie et totalitarisme*, Paris, 1965.
- Aron R., *Paix et guerre entre les nations*, Paris 1962.
- Banaszak B., *System konstytucyjny Niemiec*, Warszawa 2001.
- Balcerowicz L., *Socjalizm, Kapitalizm, Transformacja*, Warszawa 1997.

- Baluk W., *Republika Mołdawii* [w:] *Ustroje polityczne krajów Wspólnoty Niepodległych Państw*, W. Baluk, A. Czajowski (red.), Wrocław 2007.
- Balaban A., *Pozycja ustrojowa i funkcje sejmu RP*, Warszawa 2000.
- Banaszak B., Preisner A., *Prawo konstytucyjne. Wprowadzenie*, Wrocław 1994.
- Banaszak B., Preisner A., *Wprowadzenie do prawa konstytucyjnego*, Wrocław 1992.
- Banaszkiewicz J., *Państwo i partia w systemie kapitalistycznym*, Warszawa 1972.
- Bankowicz M., Dudek A., Gruszczak A., Polit J., Zblewski Z., *Historia polityczna świata XX wieku 1945–2000*, Kraków 2004.
- Bankowicz M., *Przesuwania pojedynczych głosów metoda* [w:] *Słownik polityki*, Bankowicz M. (red.), Warszawa 1996.
- Bankowicz M., *Systemy władzy państwowej Czechosłowacji i Czech. Studium instytucjonalno-polityczne*, Kraków 1998.
- Barański M. (red.), *Dynamika systemów politycznych wybranych państw Europy Środkowo-Wschodniej*, Katowice 1995.
- Barber B.R., *Dżihad kontra McŚwiat*, Warszawa 1997, s. 31.
- Bardach J., Sudnik W., *Spółczesność obywatelska i jego reprezentacja (1493–1993)*, Warszawa 1995.
- Bartolini S., Mair P., *Identity, Competition and Electoral Availability. The Stabilization of European Electorates 1885–1985*, Cambridge 1990.
- Baszkiewicz J., *Powszechna historia ustrojów państwowych*, Gdańsk 2002.
- Baszkiewicz J., *Władza*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1999.
- Baumann Z., *Globalizacja*, Warszawa 2000.
- Baur A., *Szwajcarski fenomen*, Warszawa 1992.
- Beauvois D., *Trójką ukraiński: szlachta, carat i lud na Wołyniu, Podolu i Kijowszczyźnie 1793–1914*, Lublin 2005.
- Beck P. A., *Party Politics in America*, New York 1976.
- Beck U., *Władza i przeciwwładza w epoce globalnej. Nowa ekonomia polityki światowej*, Warszawa 2005.
- Beetham D., Boyle K., *Demokracja. Pytania i odpowiedzi*, Toruń 1994.
- Beneda L., *System partyjny Węgier*, [w:] *Partie i systemy partyjne Europy środkowej* Antoszewski A., Fiala P., Herbut R., Sroka J. (red.), Wrocław 2003.
- Beneton Ph., *Les classes sociales*, Paris 1991.
- Berend I.T., *Alternatives of Transformation: Choices and Determinants East-Central Europe in the 1990*, [w:] *Markets, States and Democracy*, Crauford B. (red.), Oxford 1995.
- Berlin I., *Dwie koncepcje wolności i inne eseje*, wybór i opracowanie Jedlicki I., Warszawa 1991, cz. I i II.

- Besançon A., *Przekleństwo wieku. O kominizmie, narodowym socjalizmie i jedyności zagłady*, Warszawa 2000.
- Beyme von K., *Współczesne teorie polityczne*, Warszawa 2005.
- Bielasiak J., *On the Institutionallization of Party Regimes in Emerging Democracies*, Glasgow 2001.
- Bieleń S., *Patrząc na Wschód*, Warszawa 1997.
- Bieleń S., *Tożsamość międzynarodowa Federacji Rosyjskiej*, Warszawa 2006.
- Bieńkowski A., *Almanach państw świata*, Warszawa 2004.
- Biernat T., *Legitymizacja władzy politycznej. Elementy teorii*, Toruń 2000.
- Bierut B., *O partii*, Warszawa 1954.
- Biskupski K., *Ustrój polityczny Belgii. Studia między ustrojem konstytucyjnym a rzeczywistością*, Toruń 1964.
- Błaszczak A., *Demokracja w myśleniu i działaniu. Z historii demokracji-jej perspektywy*, Warszawa 2004.
- Bobbio N., *Liberalizm i demokracja*, Warszawa 1998.
- Bodnar A., *Nauka o polityce*, Warszawa 1988.
- Borkowski R., *Definiowanie demokracji* [w:] *Demokracja, Teoria, Idee*, Biernat T., Siwek A. (red.), Toruń 2000.
- Borowik I., *Odbudowywanie pamięci. Przemiany religijne w Europie Środkowo-Wschodniej po upadku komunizmu*, Kraków 2000.
- Braud Ph., *Rozkosze demokracji*, Warszawa 1995.
- Bronowicka A., *Wyzwania i zagrożenia demokracji w Polsce w obliczu wyborów 2005*, Opole 2006.
- Brubaker R., *Nacjonalizm inaczej. Struktura narodowa i kwestie narodowe w nowej Europie*, Warszawa–Kraków 1998.
- Bruchis M., *The USSR: Language and Realities. Nations, Leaders and Scholars*, New York 1988.
- Bruhis M., *Republica Moldova de la destrămarea imperiului sovietic la restaurarea imperiului rus.*, București 1997.
- Brusher K., *Связь между внутренней политикой и международной безопасностью: «state strenght» на примере Украины и Молдовы*, [w:] *Moldova, România, Ucraina: bună vecinătate și colaborare regională*, Moșneagă V. (red.), Chișinău 1998.
- Brzechcyna K., *Ścieżki transformacji. Ujęcia teoretyczne i opisy empiryczne*, Brzechcyna K. (red.), Poznań 2003.
- Brzeziński Z., *O Polsce, Europie i Świecie 1988–2001*, Warszawa 2002.
- Brzeziński Z., *Wielkie bankructwo. Narodziny i śmierć komunizmu w XX wieku*, Paryż 1990.

- Bucătaru I., *Instituționalizarea partidelor politice din Republica Moldova: studiu interdisciplinar. Teza de doctorat.*, Chișinău 2005.
- Bucătaru I., *Partidele politice și organizațiile neguvernamentale: modalități de interacțiune (cazul Republicii Moldova)*, [w:] *Organizațiile nonguvernamentale și impactul lor asupra proceselor de transformare*, Moșneaga V., Teosa V., Mohammadifard Gh. (cord.), Chișinău 2004.
- Buczowski J., *Podstawowe zasady prawa wyborczego III Rzeczypospolitej*, Lublin 1998.
- Budge J., Newton K., *Polityka nowej Europy od Atlantyku do Uralu*, Warszawa 1999.
- Bulgaru M., *Gîndirea iluministă în Moldova: opinii și realități*, Chișinău 2001.
- Burda A., *Polskie prawo państwowe*, Warszawa 1977.
- Calvo Coressi P., *Polityka międzynarodowa 1945–2000*, Warszawa 1998.
- Cawford K., *East Central European Politics Today*, Manchester 1996.
- Cernencu M., Rusnac Gh., Galben A., Solomon C., *Republica Moldova: Istoria politică (1989–2000)*, Documente și materiale, Volumul II, Chișinău 2000.
- Cerni L., *Republik Moldova: Die Wahlen sind vorbei, aber Wahlen gibt es immer wieder*, „Rissener Rundbrief” 2001, nr 4–5.
- Cetwiński O., Karwat M., *Polityka jako homeostat*, [w:] *Metafory polityki*, Kaczmarek B. (red.), Warszawa 2001.
- Chinn S.J., Ropers S., *Ethnic Mobilization and Reactive Nationalism: The Case of Moldova*, „Nationalities Papers” 1995, nr 23.
- Chirot D., *Modern Tyrans. The Power and Prevalence of Evil in Our Age*, New York 1994.
- Chmaj M., Sokół W., *Mała encyklopedia wiedzy politycznej*, Toruń 1996.
- Chmaj M., Sokół W., Żmigrodzki M., *Teoria partii politycznych*, Lublin 1999.
- Chmaj M., *Wolność tworzenia i działania partii politycznych. Studium porównawcze*, Olsztyn 2006.
- Chodubski A., *Instytucjonalizacja jako proces historyczny i kulturowy* [w:] *Idee-Instytucje-Demokracja. Instytucjonalizacja polskiej transformacji ustrojowej*, Rubisz L. (red.), Toruń 2006.
- Chodubski A.J., *Wstęp do badań politologicznych*, Gdańsk 1995.
- Chodubski A.J., *Wstęp do badań politologicznych*, Gdańsk 2004.
- Cholewiak S., *Nacjonalizm w partiach zachodnioniemieckich*, Warszawa 1984.
- Chołaj H., *Transformacja systemowa w Polsce. Szkice teoretyczne*, Lublin 1998.
- Chruściak R., *Prace nad ordynacją wyborczą do Sejmu i wybory parlamentarne w 1993 r.* [w:] Chruściel R., Mołdowa T., Wojtaszczyk K.A., Zieliński E., *Polski system polityczny w okresie transformacji*, Warszawa 1995.
- Ciepiaj M., *Demokracja w społeczeństwie obywatelskim*, Opole 1991.

- Cohen D., *Bogactwo świata, ubóstwo narodów*, Kraków 2000.
- Coman A., *Formațiunile sociale ale Moldovei: particularitățile constituirii, Pluripartidismul în Moldova: esența și specificul formării*, Chișinău 2000.
- Cujbă V., *Geneza partidelor politice în Republica Moldova: general și particular Pluripartidismul în Moldova: esența și specificul formării*, Chișinău 2000.
- Czajowski A., *Demokratyzacja w Rosji w latach 1987–1999*, Wrocław 2001.
- Czeszejko-Sochacki Z., *Prawo parlamentarne w Polsce*, Warszawa 1997.
- Cziomer E., *Zarys historii Niemiec powojennych 1945–1995*, Warszawa–Kraków 1997.
- Cziomer E., Zyblikiewicz L.W., *Zarys współczesnych stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2005.
- Czubiński A., *Węzłowe problemy rozwoju socjaldemokracji niemieckiej (1847–1993)*, Poznań 1994.
- Dahl R., *Demokracja i jej krytycy*, Kraków 1995.
- Dahrendorf A., *Nowoczesny konflikt społeczny*, Warszawa 1993.
- Dahrendorf R., *Reflecții asupra revoluției în Europa*, București 1993.
- Davies N., *Europa rozprawa historyka z historią*, Kraków 1998.
- Deszczyński P., Gołata K., *Demokratyczne systemy polityczne*, Poznań 2000.
- Dębska-Wójcik J., *Ewolucja programu Komunistycznej Partii Hiszpanii w latach 1939–1978*, Warszawa 1982.
- Dima N., *From Moldavia to Moldova. The soviet-romanian territorial dispute*, New York 1991.
- Dobek-Ostrowska B., Fras J., *Teoria i praktyka propagandy*, Wrocław 1997.
- Dobek-Ostrowska B., *Media masowe i aktorzy polityczni w świetle studiów nad komunikowaniem politycznym*, Wrocław 2004.
- Dobieszewski A., (red.), *Partie polityczne i systemy partyjne*, Warszawa 1972.
- Dobieszewski A., *Partie i systemy partyjne*, Warszawa 1991.
- Dobrowolski M., *Zasada dwuizbowości parlamentu w polskim prawie konstytucyjnym*, Warszawa 2003.
- Domański B., *Deformacje metodologiczne w badaniach przekształceń przestrzeni gospodarczej Europy Środkowej i Wschodniej*, [w:] *Koncepcje teoretyczne i metody badań geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarki przestrzennej*, Rogacki H. (red.), Poznań 2001.
- Drobczyński S., *Czynniki wpływające na sukces wyborczy podczas kampanii wyborczej* [w:] *Rola wyborów w procesie kształtowania się społeczeństwa obywatelskiego w Polsce*, Poznań 2004.
- Drobczyński S., *Przemiany elit lokalnych w Poznaniu w procesie transformacji ustrojowej* [w:] *Współczesne społeczeństwo polskie*, Suchocka R. (red.), Poznań 2002.

- Drobczyński S., Żyromski M. (red.), *Rola wyborów w procesie kształtowania się społeczeństwa obywatelskiego w Polsce*, Poznań 2004.
- Drozdowicz Z., Puślecki Z. W., *Adaptacja przez transformację*, Poznań 2001.
- Dumała A., *Mechanizmy decyzyjne w demokracji konstytucyjnej*, Lublin 1998.
- Dunleavy P., *Democracy, Bureaucracy and the Public Choice*, New York 1991.
- Duverger M., *L partiti politici*, Milano 1981.
- Duverger M., *Political Parties*, London 1954.
- Duverger M., *Political Parties*, London 1964.
- Duverger M., *Political Parties*, New York 1965.
- Duverger M., *Which is the best Electoral System? [w:] Choosing and Electoral system. Issues and Alternatives*, Liphart A., Grofman B. (red.), Paris 1984.
- Dyke V.V., *Wprowadzenie do polityki*, Poznań 2000.
- Dyoniziak R., Iwanicka K., Kawcińska A., Nikołajew J., Pucek Z., *Spoleczeństwo w procesie zmian*, Kraków–Szczecin–Zielona Góra 1997.
- Dziak W.J., *Chiny, wschodzące supermocarstwo*, Warszawa 1996.
- Dziemidok B., *Partie polityczne a wybory prezydenckie 1995 roku w Polsce*, Lublin 1998.
- Easton D., *Analyse du système politique*, Paris 1974.
- Eberhardt P., *Między Rosją a Niemcami. Przemiany ponadnarodowościowe w Europie Środkowo-Wschodniej w XX w.*, Warszawa 1996.
- Ehrlich S., *Wstęp do nauki o państwie i prawie*, Warszawa 1979.
- Epstein L., *Political Parties in Western Democracies*, New York 1967.
- Filip J., *Przyczyny ustanowienia i zakres prawnej regulacji partii politycznych* [w:] *Prawne aspekty funkcjonowania partii politycznych w państwach Europy Środkowej i Wschodniej*, Domańska A., Skotnicki K. (red.), Łódź 2003.
- Fisher J., *British Political Parties*, London–Prentice Hall 1996.
- Freund J., *L'essence du politique*, Paris 1986.
- Fruntaș I., *Influența internațională asupra procesului de democratizare în Republica Moldova, Politica externă a Republicii Moldova: aspecte ale securității și colaborării regionale*, Chișinău 1998.
- Fukuyama F., *Koniec historii*, Poznań 1997.
- Furet F., *Przeszłość pewnego złudzenia*, Warszawa 1996.
- Parker G. (red.), *Ilustrowana historia świata*, Warszawa 1995.
- Gallagher M., Laver M., Mair P., *Representative Government in Western Europe*, New York–St. Louis–San Francisco 1992.
- Garlicki L., *Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu*, Warszawa 2003.

- Garlicki L., *Systemy polityczne wybranych państw kapitalistycznych: Republika Federalna Niemiec*, Warszawa 1979.
- Garlicki L., *Ustrój polityczny Republiki Federalnej Niemiec*, Warszawa 1985.
- Gdulewicz E., *Parlament a rząd w V Republice Francuskiej. Sfera ustawodawcza*, Lublin 1990.
- Gebethner S., *Sejm rozczłonkowany: wytwór ordynacji wyborczej czy polaryzacji nascenie politycznej*, [w:] *Wybory '91 a polska scena polityczna*, Gebethner S., Raci-borski J. (red.), Warszawa 1992.
- Gidens A., *Poza lewicą i prawicą. Przyszłość polityki radykalnej*, Poznań 2004.
- Gierszewska G., Romanowska M., *Analiza strategiczna przedsiębiorstwa*, Warszawa 1995.
- Giiffith-Traversey M.A., *Demokracja, parlament i systemy wyborcze*, Warszawa 2007.
- Gillet O., *Religie Si nationalism. Ideologia Bisericii Ortodoxe Romane sub regimul comunist*, Bukareszt 2000.
- Goban-Klas T., *Demokracja a masmedia*, [w:] *Wybór tekstów dla nauczycieli*, Pacewicz A. (red.), Warszawa 1996.
- Godlewski T., *Francuska Partia Komunistyczna*, Warszawa 1979.
- Godlewski T., Koseski A., Wojtaszczyk K.A. (red.), *Transformacja systemowa w krajach Europy Środkowej i Wschodniej 1989–2002*, Bydgoszcz–Pułtusk 2003.
- Goduń T., Cygnarowski M., Dudek S., Iwaniszczuk P., *Leksykon systemów politycznych*, Warszawa 2003.
- Golinowski J., *Wizerunek organizacji politycznej*, Warszawa 2004.
- Gołębiwski J.W. (red.), *Współczesna socjaldemokracja*, Warszawa 1994.
- Góralczyk B., *Post-communism Challenges: an Attempt of Identyfication*, [w:] *In Pursuit of Europe*, Góralczyk B., Kostecki W., Żurowska K. (red.), Warszawa 1995.
- Górski E., *O demokracji w Hiszpanii (1975–1995)*, Warszawa 1997.
- Grabowska M., *Partie i systemy partyjne w demokracjach a przypadek Polski* [w:] *Budowanie demokracji. Podziały społeczne, partie polityczne i społeczeństwo obywatelskie w postkomunistycznej Polsce*, Grabowska M., Szawiel T. (red.), Warszawa 2001.
- Gribincea M., *The Russian Policy of Military bases*, Oradea 2001.
- Grzęda M., *Odbudowa i działalność Socjaldemokratycznej Partii Niemiec w radzieckiej strefie okupacyjnej w latach 1945–1946*, Szczecin 1979.
- Grzybowska K., *Instytucjonalizacja partii politycznych*, „Prace z nauk politycznych” 1972, z. 3.
- Grzybowski M., Zięba A., *Współczesne systemy partyjne wybranych państw europejskich*, Kraków 1996.
- Grzybowski M., *Systemy polityczne współczesnej Skandynawii*, Warszawa 1989.

- Grzybowski M., Zięba A. (red.), *Współczesne systemy partyjne wybranych państw europejskich*, Kraków 1996.
- Gulczyński M., *Panorama systemów politycznych świata*, Warszawa 2004.
- Halecki O., *Historia Europy – jej granice i podziały*, Biblioteka Europy Środkowo-Wschodniej, t. 1 pod red. Kłoczowskiego J., Lublin 1994.
- Hanley D., *The European People's Party: Towards A New Party From?*, [w:] D. Hanley, *Christian Democracy in Europe*, London–New York 1996.
- Hausner J., *Od idealnej biurokracji do zarządzania publicznego* [w:] *Wymiary życia społecznego*, Marody M. (red.), Warszawa 2007.
- Hayek F.A., *Droga do niewolnictwa*, Wrocław 1989.
- Hayek F.A., *Konstytucja wolności*, Wrocław 1987.
- Held D., *Chodols of democracy*, Stanford 1987.
- Held D., *Models of Democracy*, Stanford 1987.
- Herbut R., *Kategoria systemu partyjnego* [w:] *Wstęp do teorii partii i systemów partyjnych*, Jednaka W. (red.), Poznań–Wrocław 2000.
- Herbut R., *Partie polityczne* [w:] *Systemy polityczne demokracji zachodnioeuropejskich. Wstęp do analizy porównawczej*, Antoszewski A., Herbut R. (red.), Wrocław 1992.
- Herbut R., *Rodziny partii politycznych* [w:] *Demokracje zachodnioeuropejskie. Analiza porównawcza*, Antoszewski A., Herbut R. (red.), Wrocław 1997.
- Herbut R., *Systemy partyjne krajów Europy centralnej i wschodniej oraz wzorce rywalizacji politycznej* [w:] *Demokracje Europy Środkowo-Wschodniej w perspektywie porównawczej*, Antoszewski A., Herbut R. (red.), Wrocław 1998.
- Herbut R., *Systemy partyjne w Europie Zachodniej – ciągłość i zmiana. Studium porównawcze*, Wrocław 1996.
- Herbut R., *Teoria i praktyka funkcjonowania partii politycznych*, Wrocław 2002.
- Heywood A., *Idee polityczne. Wprowadzenie*, red. nauk.: Żyro T., Warszawa 2007.
- Heywood A., *Politologia*, Warszawa 2006.
- Hirszowicz M., *Pułapki zaangażowania. Intelektualiści w służbie komunizmu*, Warszawa 2001.
- Holly R., *Przeobrażenia świadomości Polaków w latach osiemdziesiątych*, Warszawa 1990.
- Holubiec J.W., Mercik J.W., *Techniki i tajniki głosowania*, Warszawa 1992.
- Huntington S.P., *Trzecia fala demokratyzacji*, Warszawa 1995.
- Huntington S.P., *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, Warszawa 1997.
- Huntington S., *Political Order in Changing Societies*, New Haven 1968.

- Hurrelmann K., *Struktura społeczna a rozwój osobowości*, Poznań 1994.
- Ilașciuc D., *Elitele formațiunilor politice din Republica Moldova la etapa actuală, Pluripartidismul în Moldova: esența și specificul formării*, Chișinău 2000.
- Iwanek J., *Partie i systemy partyjne państw wysoko rozwiniętych*, Katowice 1994.
- Iwiński T., Kik K., *Lewica iberyjska*, Warszawa 1982.
- Jabłoński A.W., Sobkowiak L., *Marketing polityczny w teorii i praktyce*, Wrocław 2002.
- Jabłoński A., *Nauka o polityce w Wielkiej Brytanii. Tendencje rozwoju i stosunek do zagadnienia władzy*, Wrocław 1984.
- Jabłoński A., *Teorie zmiany i rozwoju politycznego w XX wieku* [w:] *Demokratyzacja w III Rzeczpospolitej*, Antoszewski A. (red.), Wrocław 2002.
- Nocoń J., Laska A., *Teoria polityki. Wprowadzenie*, Warszawa 2005.
- Jacobs F., Corbett R., Shackleton M., *Parlament Europejski*, Rzeszów 1996.
- James E., *Historia myśli ekonomicznej XX wieku*, Warszawa 1958.
- Jamróz A., *Demokracja współczesna. Wprowadzenie*, Białystok 1993.
- Jamróz A., *Demokracja*, Białystok 1995.
- Jamróz A., *System partyjny współczesnej Francji*, Warszawa 1990.
- Janicki J., *Wpływy wyborcze zachodnio-europejskiej lewicy*, Warszawa 1982.
- Jarosz Z., Zawadzki S., *Prawo konstytucyjne*, Warszawa 1987.
- Jasiecki K., *Elita biznesu w Polsce*, Warszawa 2002.
- Jasiecki K., Mołęda-Zdziech M., Kurczewska U., *Lobbing. Sztuka skutecznego wywierania wpływu*, Kraków 2000.
- Jaskólski M., *Słownik historii doktryn politycznych*, Warszawa 1999.
- Jaskółowski P., *Poparcie dla partii konserwatywnych w Europie Zachodniej w latach 1945–2001*. [w:] *Konserwatyzm. Historia i współczesność*, Stępień S. (red.), Lublin 2003.
- Jednaka W., *Gabinety koalicyjne w III RP*, Wrocław 2004.
- Jednaka W., *Partie polityczne wybranych państw Europy Środkowo-Wschodniej*, [w:] *Demokracje Europy Środkowo-Wschodniej w perspektywie porównawczej*, Antoszewski A., Herbut R. (red.), Wrocław 1998.
- Jednaka W. (red.), *Wstęp do teorii partii i systemów partyjnych*, Poznań 2000.
- Jelawich B., *Historia Bałkanów. Wiek VIII–XIX*, Kraków 2005.
- Kaczmarek B., *Organizacje. Polityka, władza, struktury*, Warszawa 2001.
- Kaliciuk S., *Systemy partyjne Europy Zachodniej*, Warszawa 1991.
- Kallas M., *Konstytucja RP*, Warszawa 1999.
- Kamenka E., *Totalitaryzm*, [w:] *Przewodnik po współczesnej filozofii politycznej*, Godin R.E., Petit P. (red.), Warszawa 1998.

- Kamiński A.Z., *An Institutional Theory of Communist Regimes: Desing, Function and Breakdown*, San Francisco 1991.
- Kamrava M., *Politics and Society in the Developing World*, Routledge, London and New York 2000.
- Karwat M., *Podmiotowość polityczna wielkich grup społecznych, organizacji politycznych i jednostek. Model eksplanacyjny*, [w:] *Elementy teorii polityki*, Opałek K. (red.), Warszawa 1989.
- Katz R., *Party Government: European and American Experiences*, vol. 2, Berlin 1987.
- Kelsen H., *O istocie i wartości demokracji*, Warszawa–Wrocław 1985.
- Kesselman M., Krieger J., *European Politics in Transition*, Nottingham 2003.
- Kiełmiński Z., *Koalicje rządzące w systemie parlamentarnym*, Warszawa 1984.
- Kiełmiński Z., *Koalicje rządzące w systemie parlamentarnym*, Warszawa 1986.
- Kik K., *Komunistyczna Partia Hiszpanii. Ewolucja programowa i polityka w latach 1939–1985*, Warszawa 1986.
- Kik K., *Międzynarodówka Socjalistyczna 1951–1992. Zarys działalności*, Warszawa 1994.
- King Ch., *The Moldovans: Romania, Russian, and the Politics of Culture*, Stanford 2000.
- King Ch., *Marking time in the middle ground: Contested identities and Moldovan foreign policy*, „The Journal of Comumunist Studies and Transition politics” 2003, nr 19 (3).
- Kirchheimer O., *The Transformation of Western European Party System* [w:] *Political Parties and Political Development*, Princeton University Press, LaPalombara J., Weiner M. (red.), Cambridge 1994.
- Kissinger H., *Dyplomacja*, Warszawa 1996.
- Klein N., *Doktryna szoku*, Warszawa 2008.
- Kłoczkowski J., *Historia Europy Środkowo-Wschodniej*, t. I, Lublin 2000.
- Kłoczowski J., *Europa Środkowo-Wschodnia i jej historia* [w:] *Z dziejów Europy Środkowo-Wschodniej. Księga pamiątkowa ofiarowana prof. dr. hab. Władysławowi A. Serczykowi w 60 rocznicę jego urodzin*, Białystok 1995.
- Knopek J., *W Europie przemian konfliktów i kompromisów. Materiały pomocnicze dla studentów z zakresu transformacji ustrojowej*, Bydgoszcz 1998.
- Kociubiński K., *Systemy polityczne Austrii, Niemiec i Szwajcarii*, Wrocław 2003.
- Kojder A., *Jedna Polska? Dawne i nowe zróżnicowania społeczne*, Kraków 2001.
- Kołodko G.W., *Globalizacja a perspektywy rozwoju krajów postsocjalistycznych*, Toruń 2001.
- Kołodko G., *Wędrujący świat*, Warszawa 2008.

- Korobowicz A., Mojak R., Skrzydło W., *Zarys dziejów konstytucjonalizmu polskiego*, Lublin 1996.
- Korybski A., *Funkcje państwa* [w:] *Wprowadzenie do nauki o państwie i polityce*, Szmulik B., Żmigrodzki M. (red.), Lublin 2002.
- Korybski A., Szeliga Z., Żmigrodzki M., *Współczesne państwowe systemy polityczne*, Lublin 1987.
- Kostecki W., *Ideologia polityczna jako forma świadomości społecznej*, [w:] *Elementy teorii polityki*, K. Opalek (red.), Warszawa 1989.
- Koszel B., *Mitteleuropa rediviva? Europa Środkowa i Południowo-Wschodnia w polityce zjednoczonych Niemiec*, Poznań 1999.
- Kowalczyk K., Tomczak Ł., *Partie i system partyjny RP. Stan i perspektywy*, Toruń 2007.
- Kowalczyk S., *Liberalizm i jego filozofia*, Katowice 1995.
- Kowalski J., Lamentowicz W., Winczorek P., *Teoria państwa i prawa*, Warszawa 1979.
- Kozłowski S.G., *Współczesna Ameryka*, Lublin 2001.
- Kozub-Ciembroniewicz W., *Doktryna socjaldemokracji* [w:] *Doktryny polityczne XIX i XX wieku*, Kozub-Ciembroniewicz W. (red.), Kraków 2000.
- Krauz-Mozer B., Borowca P., *Czas społeczeństwa obywatelskiego. Między teorią a praktyką*, Kraków 2006.
- Król M., *Bezradność liberatów. Myśl liberalna wobec konfliktu i wojny*, Warszawa 2005.
- Kruk M., *Konstytucja RP z komentarzem*, Warszawa 1997.
- Krzywicka K., *Chrześcijańska demokracja we współczesnym świecie*, Warszawa 1999.
- Kubijowicz W. (red.), *Encyklopedia ukrainoznawstwa*, t. 5, Lwów 1996.
- Kuczyński M., *Krwawiąca Europa – konflikty zbrojne i punkty zapalne w latach 1999–2000. Tło historyczne i stan obecny*, Warszawa 2001.
- Kukułka J., *Procesy internacjonalizacji i współzależności w stosunkach międzynarodowych* [w:] *Stosunki międzynarodowe. Geneza, struktura, dynamika*, Halizak E., Kuźniar R. (red.), Warszawa 2000.
- Kukułka J., *Teoria stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2000.
- Kutrzeba S., *Proporcjonalne głosowanie*, Warszawa–Lublin–Łódź–Kraków 2001.
- Lamentowicz W., *Funkcje systemu politycznego a żywiołowa dynamika makrostruktury życia społecznego*, [w:] *Z zagadnień teorii polityki*, Opalek K. (red.), Warszawa 1978.
- Lamentowicz W., *Kapitalizm i reformy społeczne*, Warszawa 1987.
- Lamentowicz W., *Państwo współczesne*, Warszawa 1996.
- Lane I.E., Ersson S.O., *Politics and Society in Western Europe*, London 1987.

- Lane I.E., Ersson S.O., *Politics and Society in Western Europe*, London 1991.
- Lang W., Wróblewski J., Zawadzki S., *Teoria państwa i prawa*, Warszawa 1986.
- LaPalombara J., *Politics within Nations*, Prentice Hall, Englewood Cliffs 1974.
- LaPalombara J., Weiner M., *Political Parties and Political Development*, Princeton 1966.
- Lawson K., *When Linkage Fails*, [w:] *When Parties Fail Emerging Alternative Organizations*, Lawson K., Merkl P. (red.), Princeton 1988.
- Leszczyński Z., Sadowski S. (red.), *Suwerenność państwa we współczesnych stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 2005.
- Leszkowicz-Baczyński J., *Wartości i interesy jako efekt zmian mentalnych społeczeństwa postransformacyjnego* [w:] *Adaptacja przez transformację*, Drozdowicz Z., Puślecki Z.W. (red.), Poznań 2001.
- Lewis G., *Political Parties in Post-Communist Eastern Europe*, London 2000.
- Lijphart A., *Electoral Systems and Party Systems. A Study of Twenty-Seven Democracies, 1945–1990*, Oxford 2000.
- Lijphart A., *Electoral Systems* [w:] *The Encyclopaedia of Democracy*, vol. I, Lipset S.M. (red.), London 1995.
- Lijphart A., *Patterns of Democracy. Government Forms and Performance in Thirty-Six Democracies*, New Haven 1999.
- Linz J.J., Stepan A., *Problems of Democratic Transitions and Consolidation*, Baltimore 1996.
- Linz J., Stepan A., Gunther R., *Democratic Transition and Consolidation in Southern Europe, with Reflections on Latin America and Eastern Europe* [w:] *The Politics of Democratic Consolidation: Southern Europe in Comparative Perspective*, Gunter R., Diamandouros N., Puhle H.J. (red.), Baltimore 1995.
- Lipset S., Rokkan S., *Cleavages Structures, Party Systems and Voter Alignments*, [w:] Lipset S., Rokkan S., *Party Systems and Voter Alignments*, New York 1967.
- Lomax B., *Obstacles to the Development of Democratic Politics*, [w:] *Hungary: The Politics of Transitions*, Cass F. (red.), London 1995.
- Ludwikowski R.R., *Prawo konstytucyjne porównawcze*, Toruń 2000.
- Łętowska E., *Po co ludziom konstytucja*, Warszawa 1995.
- Łoś-Nowak T., *Stosunki międzynarodowe. Teorie, systemy, uczestnicy*, Wrocław 2000.
- Machelski Z., *Opozycja w systemie demokracji parlamentarnej Wielka Brytania, Niemcy, Włochy*, Warszawa 2001.
- Machelski Z., *Systemy partyjne Europy Zachodniej*, Warszawa 1991.
- Maciąg Z., *System partyjny RFN*, Warszawa 1979.
- Macridis R., *Political Parties: Contemporary Trends and Ideas*, New York 1967.

- Mahler G.S., *Kneset. Parlament w systemie politycznym Izraela*, Warszawa 1996.
- Mair P., *Party System Change. Approaches and Interpretations*, Oxford 1997.
- Majka J., *Filozofia spoleczna*, Wrocław 1982.
- Marciniak W., *Rozgrabione Imperium. Upadek Związku Sowieckiego i powstanie Federacji Rosyjskiej*, Kraków 2001.
- Markiewicz S., *Ruch chrześcijańskiej demokracji w świecie współczesnym*, Warszawa 1988.
- Markiewicz S., *CSU – historia i teraźniejszość*, Warszawa 1981.
- Markiewicz S., *Współczesna chrześcijańska demokracja*, Warszawa 1977.
- Markowski R., Wasilewski J., Kopczyński M., Szczur J., *Stabilność zachowań wyborczych*, [w:] *Wybory parlamentarne 1997. System partyjny, podstawy polityczne, zachowania wyborcze*, Markowski R. (red.), Warszawa 1999.
- Martin P., *Sistemele electorale și modurile de scrutin*, Monitorul Oficial Republic Moldova, București 1999.
- Mayer L.C., *A Note on the Aggregation of Party Systems* [w:] *I Western European Party Systems*, Merkl N. (red.), New York 1980.
- McAnulla S., *Struktura a podmiotowość*, [w:] *Teorie i metody w naukach politycznych*, Marsh D., Stoker G. (red.), Kraków 2006.
- McKenzie R.T., *British Political Parties*, New York 1955.
- Mercik J.W., *Sila i oczekiwania. Decyzje grupowe*, Warszawa–Wrocław 1999.
- Merton R.K., *O znaczeniu teorii socjologicznej dla badań empirycznych*, [w:] *Metody analizy socjologicznej. Wybór tekstów*, A. Sulka (red.), Warszawa 1986.
- Merton R.K., *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, Warszawa 1982.
- Meurs van W., *Moldova-nationale Identifitat als politisches Programm*, „Studosteuroropa Mitteilungen” 2003, nr 4–5.
- Michalak B., *Partie protestu w Europie Zachodniej. Analiza relewancji politycznej*, Toruń 2008.
- Michałowska G., *Współczesny nacjonalizm a państwo* [w:] *Państwo we współczesnych stosunkach międzynarodowych*, Halizak E., Popiuk-Rysińska I. (red.), Warszawa 1995.
- Michnik A., *Takie czasy... Rzecz o kompromisie*, Londyn 1985.
- Migalski M. (red.), *Partie i systemy partyjne Europy Środkowej i Wschodniej*, Sosnowiec 2005.
- Migalski M., *Czeski i polski system partyjny*, Warszawa 2008.
- Migalski M., *Koncepcja „mostu między Wschodem a Zachodem” Edwarda Benesa*, Sosnowiec 2004.
- Migalski M., Mazur M., Wojtasik W., *Polski system partyjny*, Warszawa 2006.

- Mill J.S., *System logiki dedukcyjnej i indukcyjnej*, Warszawa 1962.
- Mises von L., *Mentalność antykapitalistyczna*, Warszawa 1991.
- Mojsiewicz Cz., *Leksykon problemów międzynarodowych i konfliktów zbrojnych*, Warszawa 1998.
- Mokwa M.P., Permut S.E., *Government Marketing: Theory and Practice*, New York 1981.
- Moore D.Ch., *Is the Post-in Postcolonial the Post- in Post-Soviet? Toward a Global Postcolonial Critique* [w:] „PMLA”, 2001, Vol. 116, No. 1.
- Moraru A., *Trăsăturile specifice ale tranziției democratice în Republica Moldova*, „Filosofie. Știință. Politică: Realizări, implementări, perspective”, Țapoc V. (red.), Chișinău 2003.
- Morgan G., *Obrazy organizacji*, Warszawa 1997.
- Moșneaga V., *Partijno-politiczeskoje razwitiie Moldawii za dziesiat ljet niezawisimosti, politologiczeskij analiz*, Chisinau 2002.
- Mudde C., *The Paradox of the Anti- Party*, „Party Politics” 1999, nr 2.
- Murphy W. F., *Konstytucje, Konstytucjonalizm, Demokracja*, [w:] *Wybór tekstów dla nauczycieli*, Pacewicz A. (red.), Warszawa 1996.
- Muszyński J., *Leksykon marketingu politycznego*, Wrocław 2001.
- Nalewajko E., *Protopartie czy protosystem? Szkic do obrazu polskiej wielopartyjności*, Warszawa 1997.
- Nelson J.M., *The Politics of Economic Transformation: Is Third World Experience Relevant in Eastern Europe?*, „Overseas Development Council” (Mimeo), 1992.
- Neumann S., *Modern Political Parties. Approaches to Comparative Politics*, Chicago 1956.
- Nieciński W., *Uczestnictwo polityczne i zobowiązania społeczne w gospodarce rynkowej* [w:] *Spółczeństwo uczestniczące, gospodarka rynkowa, sprawiedliwość społeczna*, Warszawa 1991.
- Nohlen D., *Prawo wyborcze i system partyjny. O teorii systemów wyborczych*, Warszawa 2004.
- Nowak S., *Metodologia badań socjologicznych*, Warszawa 1970.
- Novak M., *Duch demokratycznego kapitalizmu*, b.m.w. 1986.
- Novak M., *Zadanie amerykańskie. Esej o przyszłości demokratycznego kapitalizmu*, Warszawa 1986.
- O'Donnell G., Schmitter Ph.C., Whitehead L., *Transitions from Authoritarian Rule. Prospects for Democracy*, Vol. 4., Baltimore 1986.
- Obłój K., *Strategia organizacji*, Warszawa 1999.
- Ogrodziński P., *Pięć tekstów o społeczeństwie obywatelskim*, Warszawa 1991.

- Olson M., *The Logic of Collective Action*, Harvard University Press, Cambridge 1966.
- Osiatyński W., *Powstanie i ewolucja praw człowieka* [w:] *Prawa i wolność człowieka*, Rzepliński A. (red.), Warszawa 1993.
- Ossowski S., *Analiza socjologiczna pojęcia ojczyzny* [w:] tenże, *O ojczyźnie i narodzie*, Warszawa 1984.
- Pajdała H., *Komisje w parlamencie współczesnym*, Warszawa 2001.
- Paruch W., Trembicka K., *Wspólnota czy rozbieżność doświadczeń. O historycznych zewnętrznych uwarunkowaniach przebudowy w Europie Środkowo-Wschodniej po 1989 roku*, [w:] *Europa Środkowo-Wschodnia. Region, państwa i społeczeństwa w czasie transformacji*, J. Rybczyńska (red.), Lublin 2000.
- Pawłowicz J. (red.), *Komuniści Europy Zachodniej*, Warszawa 1983.
- Piasecki A.K., *Wybory i referendum w Polsce (1989–2000)*, Zielona Góra 2001.
- Pieter J., *Ogólna metodologia pracy naukowej*, Wrocław–Warszawa 1997.
- Pietra J., *Teoria decyzji politycznych*, Lublin 1990.
- Pietras Z.J., *Decydowanie polityczne*, Warszawa–Kraków 1998.
- Pilch T., *Zasady badań pedagogicznych*, Warszawa 1998.
- Ploetz K., *Auszug aus der Geschichte*, Würzburg 1968.
- Polak E., *Integracja i dezintegracja jako współzależne procesy współczesnych przemian cywilizacyjnych*, Gdańsk 2001.
- Pomian K., *Europa i jej narody*, Warszawa 1992.
- Popa V., Munteanu I., Mocanu V., *De la centralism spre descentralizare*, Chişinău 1998.
- Popper K.R., *Droga do wiedzy – domysły i refutacje*, Warszawa 1999.
- Popiuk-Rysińska I., *Uczestnicy stosunków międzynarodowych, ich interesy i oddziaływanie* [w:] *Stosunki międzynarodowe. Geneza, struktura, dynamika*, Halizak E., Kuźniar R. (red.), Warszawa 2000.
- Porter M. E., *Strategie konkurencji*, Warszawa 1992.
- Proporscic S., *Cel mai mare roman – simbolul statalitatii Republicii Moldova*, „Cotidian National” 2006, nr 150.
- Przeclawska A., *Przestrzeń życia człowieka – między perspektywą mikro i makro* [w:] *Pedagogika społeczna pytania o wiek XXI*, Przeclawska A., Theiss W. (red.), Warszawa 1999.
- Przeworski A., *Demokracja i rynek* [w:] *Władza i społeczeństwo*, t. 2, Szczupaczyński J. (red.), Warszawa 1998.
- Putnam R.D., *Demokracja w działaniu. Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*, Kraków 1995.
- Raciborski J., *Zachowania wyborcze Polaków 1989–2006* [w:] *Wymiary życia społecznego*, Marody M. (red.), Warszawa 2007.

- Radzikowski P., *Historia powszechna 1945–1994. Skrypt dla studentów historii*, Kielce 1996.
- Rau Z., *Liberalizm. Zarys myśli politycznej XIX i XX w.*, Warszawa 2000.
- Redelbach A., Wronkowska S., Ziemiński Z., *Zarys teorii państwa i prawa*, Warszawa 1994.
- Ropke W., *Kryzys społeczny czasów obecnych*, Warszawa 1986.
- Rose R., Mackie T.M., *Do Parties Persist or Fail? The Big Trade-Off Facing Organizations*, [in:] *When Parties Fail: Emerging Alternative Organizations*, Lawson K. and Merkl P.H. (red.), Princeton 1988.
- Rosisiter C., *Parties and Politics in America*, Signet Books, New York 1964.
- Roszkowski W., *Półwiecze: historia polityczna świata po 1945 roku*, Warszawa 2002.
- Rudnik S., *Partia Zielonych w systemie politycznym RFN*, Słupsk 1994.
- Rudziński R., *Partie polityczne*, Warszawa 1973.
- Rusinowa I., *Z dziejów amerykańskich partii politycznych*, Warszawa 1994.
- Rurac I., *Separatismul Si impactul lui Supra procesului de edificare a statalitatii in Republica Moldova*, Chisinau 2002.
- Rybicki P., *Struktura świata społecznego*, Warszawa 1979.
- Ryszka F., *O pojęciu polityki*, Warszawa 1992.
- Ryszka F., *Państwo stanu wyjątkowego*, Wrocław 1985.
- Sadowski M., *System partyjny współczesnej Francji*, Warszawa 1991.
- Sajo S., *The Roundtable Talks in Hungary*, [w:] *The Round Table Talks and the Breakdown of Communism*, Elster J. (red.), Chicago 1996.
- Sarnecki P., *Założenia systemu „rządów zgromadzenia” i możliwości ich adaptacji do przyszłej Konstytucji RP*, [w:] *Konstytucyjny system rządów, możliwości adaptacji do warunków polskich*, Gwiżdż A. (red.), Warszawa 1997.
- Sartori G., *Parties and Party Systems. A Framework for A realis*, Cambridge 1976.
- Sartori G., *Relewancja polityczna a stosowanie podejścia ilościowego w typizacji systemów partyjnych*, „Dialogi Polityczne” 2008, nr 10.
- Sartorii G., *Teoria demokracji*, Warszawa 1994.
- Sava I.N., *Zece ani de tranziție în Europa de Est (1990–2000)*, Fundației Culturale Române, București 2000.
- Schmitt C., *Politische Theologie. Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität*, Berlin 1922.
- Schmitter P.C., *Parties Are Not What Once Were* [w:] *Political Parties and Democracy*, Diamond L., Gunther R. (red.), Baltimore 2001.
- Schumpeter J.A., *Capitalism, Socialism and Democracy*, London 1994.
- Schumpeter J.A., *Kapitalizm. Socjalizm. Demokracja*, Warszawa 1995.

- Schumpeter J.A., *Capitalism, Socialism, and Democracy*, New York 1962.
- Segert D., *Parties in the Transition to Democracy-The case of East Central Europe*, „Budapest Papers en Democratic Transition” 1995.
- Seiler D.L., *Politique comparee*, Priz 1982.
- Sekelj L., *Państwa narodowe a sukces demokratycznej transformacji w dawnych komunistycznych państwach europejskich*, [w:] *Demokracje w Europie Środkowej 1989–1999*, Miklaszewski J. (red.), Kraków 2001.
- Shapiro I., *Stan teorii demokracji*, Warszawa 2006.
- Shepsle K.A., Bonchek M.S., *Metody głosowania i systemy wyborcze*, [w:] *Elementy teorii wyboru społecznego*, G. Lissowski (red.), Warszawa 2001.
- Siaroff A., *Comparative European Party Systems*, New York 2002.
- Siegle J., *Why Democracies Excel?*, “Foreign Affairs” 2004.
- Siemieńska R., *Płeć–wybory–władza*, Warszawa 2005.
- Siemieński F., *Prawo konstytucyjne*, Warszawa–Poznań 1976.
- Sjöblom G., *Party Strategies an a Multiparty System*, Studenlitteratur, Lund 1968.
- Skarżyńska K., *Aktywność i bierność polityczna* [w:] *Podstawy psychologii polityki*, Skarżyńska K. (red.), Poznań 2002.
- Sklair L., *Sociology of the global System*, Londyn 1991.
- Skotnicki K., *Systemy rządów parlamentarnych w wybranych państwach Europy Środkowej (Czechy, Słowacja, Węgry)* [w:] *Konstytucyjne systemy rządów*, Warszawa 1997.
- Skrzydło W., *O partii i systemach partyjnych*, Warszawa 1976.
- Skrzydło W., *Podstawowe zasady ustroju politycznego*, [w:] *Studia z zakresu konstytucjonalizmu socjalistycznego*, Burda A., Rybicki M., Siemieński F., Skrzydło W., Szymczak T. (red.), Wrocław–Warszawa–Kraków 1969.
- Skrzydło W., *Polskie prawo konstytucyjne*, Lublin 1997.
- Skrzydło W., *Ustroje państw współczesnych*, Lublin 2001.
- Skrzydło W., *Ustrój polityczny RP w świetle Konstytucji z 1997 r.*, Zakamycze 2002.
- Skrzypiński D., *Ogólna charakterystyka państw regionu* [w:] *Systemy polityczne Europy Środkowej i Wschodniej. Perspektywa porównawcza*, Antoszewski A. (red.), Wrocław 2006.
- Skrzypiński D., *Strategie partii politycznych* [w:] Jabłoński A.W., Sobkowiak L., *Marketing polityczny w teorii i praktyce*, Wrocław 2002.
- Słodkowska I., *Partie i ugrupowania polityczne polskiej transformacji* [w:] *Zbiorowi aktorzy polskiej polityki*, Wasilewski J. (red.), Warszawa 1997.
- Smith G., *Systemy partyjne* [w:] *Wybór tekstów dla nauczycieli*, Pacewicz A. (red.), Warszawa 1996.
- Smith G., *The Nationalities Question in the Post-Soviet States*, New York 1996.

- Smith G., *Życie polityczne w Europie Zachodniej*, Warszawa 1992.
- Smith H., *Democracy and International Relations: Critical Theories, Problematic Practices*, London 2000.
- Sobolewska-Myślik K., *Partie i systemy partyjne Europy Środkowej*, Kraków 1999.
- Sobolewska-Myślik K., *Partie i systemy partyjne na świecie*, Warszawa 2004.
- Sobolewska-Myślik K., *Partie i systemy partyjne Europy Środkowej po 1989 roku*, Kraków 1999.
- Sobolewski M., *Partie i systemy partyjne świata kapitalistycznego*, Warszawa 1977.
- Socar V., *Moldavian-romanian relations are slow to develop*, „RFE/RL Research Report” 1992, nr 1 (26).
- Sokół W., Żmigrodzki M., *Współczesne partie i systemy partyjne. Zagadnienia teorii i praktyki politycznej*, Lublin 2003.
- Sokół W., *Funkcje partii*, [w:] Chmaj M., Sokół W., Żmigrodzki M., *Teoria partii politycznych*, Lublin 2001.
- Sokół W., *Kształtowanie się partii politycznych i systemów partyjnych w środkowoeuropejskich państwach postkomunistycznych*, „Atheneum” 1998.
- Sokół W., *Legitymizacja systemów politycznych*, Lublin 1997.
- Sokół W., Żmigrodzki M. (red.), *Encyklopedia politologii*, Kraków 1999.
- Sokół W., Żmigrodzki M., *Współczesne partie i systemy partyjne. Zagadnienia teorii i praktyki politycznej*, Lublin 2005.
- Sokół W., *Partie polityczne i systemy partyjne krajów postkomunistycznych*, [w:] *Europa środkowo-wschodnia. Region, państwa i społeczeństwa w czasie transformacji*, Rybczyńska A. (red.), Lublin 2000.
- Sokół W., *Transformacja ustrojowa państw Europy środkowej i wschodniej–próba bilansu*, [w:] *Systemy polityczne państw Europy Środkowo-Wschodniej*, Sokół W., Żmigrodzki M. (red.), Lublin 2005.
- Sokół W., Żmigrodzki M. (red.), *Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej*, Lublin 2005.
- Solak J., *Moldawia. Republika na trzy pęknięcia. Historyczno-społeczny, militarny i geopolityczny wymiar „zamrożonego konfliktu” o Naddniestrze*, Toruń 2009.
- Solak J., *Siedemnaście kroków do NATO*, Warszawa 1999.
- Sorauf F., *Political Parties in the American System*, Boston 1964.
- Sorman G., *Rewolucja konserwatywna w Ameryce*, Wrocław 1986.
- Spondel H., *Podmiotowość człowieka a psychologia historyczna*, Katowice 1994.
- Sroka J., *Proces instytucjonalizacji partii politycznych* [w:] *Wstęp do teorii partii i systemów partyjnych*, Jednaka W. (red.), Poznań–Wrocław 2000.
- Staniszkis J., *Ontologia socjalizmu*, Warszawa 1989.

- Staniszki J., *Postkomunizm. Próba opisu*, Gdańsk 2001.
- Staniszki J., *Władza globalizacji*, Warszawa 2003.
- Stefanowicz J., *Chrześcijańska demokracja*, Warszawa 1991.
- Steinem J., *Demokracje europejskie*, Rzeszów 1993.
- Stelmach A., Zybrowicz S., *Elity polityczne a partycypacja polityczna* [w:] *Elity polityczne w Polsce*, Pałeczki K. (red.), Warszawa 1992.
- Stępień A. (red.), *Współczesna Rosja*, Łódź 1999.
- Strauss L., *Czym jest filozofia polityki* [w:] L. Strauss, *Sokratejskie pytania*, Warszawa 1998.
- Suchan H., *Tworzenie prawa w demokratycznym państwie prawnym*, Warszawa 1992.
- Szacki J., *Liberalizm po komunizmie*, Kraków 1994.
- Szarvas L., *European Standards in the Hungarian Parliamentary Party System*, [w:] *The First Steps. The Emergence of East Central European Parliaments*, Agh A. (red.), Budapest 1994.
- Szczegóła L., *Polityka jako fałszywa świadomość* [w:] *Metafory polityki*, Kaczmarek B. (red.), Warszawa 2001.
- Szczepański J., *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1972.
- Szczupaczyński J., *Władza i społeczeństwo*, Warszawa 1995.
- Szeliga Z., *Transformacja systemu wyborczego do Sejmu* [w:] *Kierunki ewolucji systemu politycznego Rzeczypospolitej Polskiej*, Żmigrodzki M. (red.), Lublin 1997.
- Szkudlarek T., *Miejsce, przemieszczenie, tożsamość* [w:] *Miejsce, pamięć, obecność*, Hurdzik J., Mizińska J. (red.), Lublin 1997.
- Szmulik B., Żmigrodzki M., *Grupy nacisku*, [w:] *Państwo, urząd, samorząd terytorialny*, Chmaj M. (red.), Lublin 1997.
- Szmyt A., *Partie polityczne a parlament*, [w:] *Założenia ustrojowe, struktura i funkcjonowanie parlamentu*, Gwiżdż A. (red.), Warszawa 1997.
- Szomolanyi S., *Transformations of Slovak Society and its Political Scene at the Beginning of 1990s and the Scenario of Changes Until 2000*, Bratislava 1993.
- Sztompka P., *Kulturowe imponderabilia szybkich zmian społecznych: zaufanie, lojalność, solidarność* [w:] Sztompka P., *Imponderabilia wielkiej zmiany. Mentalność, wartości i więzi społeczne czasów transformacji*, Warszawa–Kraków 1999.
- Szucs J., *Trzy Europy*, Biblioteka Europy Środkowo-Wschodniej, t. II, Kłoczowski J. (red.), Lublin 1995.
- Śpiwak P., *Ideologie i obywatele*, Warszawa 1991.
- Taggart P., *Populizm i patologie polityki przedstawicielskiej* [w:] *Demokracja w obliczu populizmu*, Mény Y., Surel Y. (red.), Warszawa 2007.
- Tămaş S., *Dictionar politic*, Bucureşti 1996.

- Tanasă R., *Comportamentul electoratului din Republica Moldova*, Chisinau 2003.
- Tarkowska J., *Legitymizacja władzy. Zagadnienia teoretyczne i opinie oficjalne* [w:] *Kultura polityczna i opinie oficjalne społeczeństwa polskiego*, Ryszka F. (red.), Warszawa 1987.
- Theiss W., *Edukacja Środowiskowa*, [w:] *Małe Ojczyzny tradycja dla przyszłości*, Toruń 1994.
- Tismaneanu V., *Reinventing Politics. Eastern Europe from Stalin to Havel*, New York 1992.
- Toczyński W., *Rola organizacji pozarządowych w odrodzeniu społeczeństwa obywatelskiego*, [w:] *Organizacje pozarządowe w społeczeństwie obywatelskim*, Załuska M., Boczoń J. (red.), Warszawa 1984.
- Tokarczyk R., *Współczesne doktryny polityczne*, Lublin 1984.
- Tönnies F., *Teoria wspólnoty*, [w:] *Wiedza o kulturze. Część I. Antropologia kultury. Zagadnienia i wybór tekstów*, Mencwel A. (red.), Warszawa 1995.
- Uliczka G., *Wpływ marketingu politycznego na zmiany w życiu publicznym państw demokratycznych*, [w:] *Trudna szkoła polityki. Szanse, ryzyko, błąd*, Klementowicz T. (red.), „Studia politologiczne”, Warszawa 1996.
- Skrzydło W., *O partii i systemach partyjnych*, Warszawa 1976.
- Wachlowski Z., *Stronictwa polityczne we współczesnym świecie*, Warszawa–Kraków 1939.
- Waldenberg M., *Narody zależne i mniejszości narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej: dzieje konfliktów*, Warszawa 2000.
- Wasik Z., *Pozycja komisji parlamentarnych pod rządami Konstytucji Marcowej*, Toruń 1981.
- Wasilewski J., *Scena polityczna w postkomunistycznej i postsolidarnościowej Polsce* [w:] *Konsolidacja elit politycznych w Polsce 1991–1993*, Wasilewski J. (red.), Warszawa 1994.
- Weber M., *Economy and Society: An Outline Interpretive Sociology*, New York 1968.
- Weber M., *Gospodarka i społeczeństwo*, Warszawa 2002.
- Wereszycki H., *Pod berłem Habsburgów. Zagadnienia narodowościowe*, Kraków 1986.
- Werth N., *Czarna Księga Komunizmu*, Warszawa 1999.
- Wiatr J., Raciborski J., Bartkowski J., Frątczak-Rudnicka B., Kilian J., *Demokracja polska 1989–2003*, Warszawa 2003.
- Wiatr J., *Wybory parlamentarne 19 września 1993: przyczyny i następstwa*, Warszawa 1993.
- Wilson F.L., *Sources of Party Transformation: The Case of France* [w:] *Western European Party Systems*, Merkl P. (red.), New York 1980.

- Wiszniewski R., *Marketing wyborczy*, Warszawa–Wrocław 2000.
- Wiszniewski R., *Marketing wyborczy. Studium kampanii wyborczych w systemach prezydenckich i semiprezydenckich (Finlandia, Francja, Polska, Stany Zjednoczone)*, Warszawa–Wrocław 2000.
- Witkowska M., Wierzbicki A. (red.), *Spoleczeństwo obywatelskie*, Warszawa 2005.
- Witkowski Z., Galster J., Szyszkowski W., *Podstawy prawa konstytucyjnego Rzeczypospolitej Polskiej*, Toruń–Warszawa 1999.
- Wnuk-Lipiński E., *Osobowość struktury monocentrycznego społeczeństwa masowego* [w:] *Spoleczeństwo polskie u progu przemian*, Mucha J. i in. (red.), Wrocław 1991.
- Wojnicki J., *Partie i systemy partyjne w państwach Europy Środkowej i Wschodniej po 1989 roku* [w:] *Transformacja systemowa w krajach Europy Środkowej i Wschodniej 1989–2002*, Godlewski T., Koseski A., Wojtaszczyk K.A. (red.), Bydgoszcz–Pułtusk 2003.
- Wojnicki J., *Trudna droga do demokracji. Europa Środkowo-Wschodnia po 1989 roku*, Warszawa 2002.
- Wojtaszczyk K. A., Jakubowski W., *Spoleczeństwo i polityka. Podstawy nauk politycznych*, wyd. IV, Warszawa 2007.
- Wojtaszczyk K.A., *System konstytucyjny państwa*, [w:] *Tadżykistan. Historia – społeczeństwo – polityka*, Bodio T. (red.), Warszawa 2002.
- Wojtaszczyk K.A., *Współczesne systemy partyjne*, Warszawa 1992.
- Wyciechowska I., *Czy globalizacja jest polityką*, [w:] *Metafory polityki 3*, Kaczmarek B. (red.), Warszawa 2005.
- Yanai N., *Why Do Political Parties Survive?*, „Party Politics” 1999.
- Zaczyński W., *Praca badawcza nauczyciela*, Warszawa 1968.
- Zakrzewska J., *Włochy. Zarys ustroju*, Warszawa 1974.
- Zaluska M., *Spoleczne uwarunkowania angażowania w działalność organizacji pozarządowych*, [w:] Zięba A., *Współczesne brytyjskie doktryny polityczne*, Białystok 2001.
- Zawadzka B., *Zmiany systemu politycznego w ustawodawstwie państw Europy Środkowej i Wschodniej 1989–1991*, Warszawa 1992.
- Zieliński E., *Współczesna Rosja. Studium polityczno-ustrojowe*, Warszawa 1995.
- Zięba A., *Współczesny konserwatyzm brytyjski*, Warszawa 1990.
- Ziółkowski M., *Sprawowanie władzy a przekonania ludzkie*, [w:] *Jednostka wobec władzy*, Ziółkowski M., Pawłowska B., Drozdowski R. (red.), Poznań 1994.
- Znamierowski C., *Szkoła prawa – rozważania o państwie*, Warszawa 1988.
- Zwierzchowski E., *Opozycja parlamentarna*, Warszawa 2000.

- Zwierzchowski E., *Wybrane problemy opozycji politycznej*, [w:] *Ustrój polityczny Rzeczypospolitej Polskiej w Konstytucji z 2 kwietnia 1997 r.*, Skrzydło W., Mojaka R. (red.), Lublin 1998.
- Zwierzchowski E., *Wybrane problemy opozycji politycznej, XL Ogólnopolska konferencja Katedr i Zakładów Prawa Konstytucyjnego*, Kazimierz Dolny n. Wisłą, 4–6 czerwiec 1998.
- Zwoliński A., *Etyka bogacenia. Ewolucja rozumienia własności*, Kraków 2002.
- Żebrowski W., *Współczesne systemy polityczne. Zarys teorii i praktyka na wybranych państwach świata*, Olsztyn 2007.
- Żmigrodzki M., Dziemidok-Olszewska B., *Współczesne systemy polityczne*, Warszawa 2007.
- Żukowski A., *Formuła wolnych wyborów a ordynacje wyborcze do polskiego parlamentu w latach 1989–2001* [w:] *Transformacja systemowa w krajach Europy Środkowej i Wschodniej 1989–2002*, T. Godlewski, A. Koseski, K.A. Wojtaszczyk (red.), Bydgoszcz–Pułtusk 2003.
- Żukowski A., *Systemy wyborcze. Wprowadzenie*, Olsztyn 1997.
- Żukowski A., *Systemy wyborcze. Wprowadzenie*, wyd. 2 poszerzone i uaktualnione, Olsztyn 1999.
- Żukowska K., *Powiązania instytucjonalne Polski z gospodarką światową*, Instytut Rozwoju i Studiów Strategicznych, Warszawa 1994.
- Żyro T., *Wstęp do politologii*, Warszawa 2004.
- Żyromski M., *Teorie elit a systemy polityczne*, Poznań 2007.
- Мошнега V., Плащык D., Spinej T., Zavgur A., *Konflikt v Moldove: opyt etnopolitologičeskoj analiza*, Kišinev 1992.
- Панарин А. С., *Философия политики*, Москва 1994.
- Михайлов В., Мошняга В., *Общественно-политические формирования Республики Молдова*, Вып. 1–6., ДПП, Кишинев 1991.
- Холодковский К.Г., *Демократия и реформы. Гражданское общество в России: западная парадигма и российская реальность*, ИМЭМО, 1996.
- Мурешану С., *Națiune, naționalism. Evoluția naționalităților*, Cluj-Napoca, 1996.
- Денкен Ж.П., *Политическая наука*, Москва 1994.
- Джери Д., Джери Дж., *Большой толковый социологический словарь Collins*, Москва 1999.
- Максоев М.В., *Кавказ. Комплексный анализ, пути политической и экономической стабилизации. Вопросы Геополитики*, Тбилиси 1998.
- Мошнега V., *Партийно-политическое развитие Молдовы за десять лет независимости: политологический анализ*, Chisinau 2006.

- Турбина К.Е., *Инвестиционный процесс и страхование инвестиций от политических рисков*, Москва 1995.
- Ардан Ф., *Франция: государственная система*, Москва 1994.
- Дербишайр Д., *Политические системы мира*, Москва 2004.
- Евдокимов В., *Партии в политической системе буржуазного общества*, Свердловск 1990.
- Moşneaga V., Zăvţur A., Rusnac G., *Республика Молдова: форма правления и механизм взаимодействия властей*, Chişinău 1998.
- Сауров Н.Ф., *Механизм государственной власти и управления*, ФРГ. Липецк 1997.
- Селёзнев Л.И., *Политические системы современности: сравнительный анализ*, СПб 1995.
- Стародубский Б.А., *Политические режимы европейских буржуазных стран*, Свердловск 1989.
- Гордон Л., *Область возможного*, ИМЭМО 1995.
- Бакатин В.В., *Избавление от КГБ*, Москва 1992.

2.2. ROZPRAWY I ARTYKUŁY

- Blondel J., *Party Systems and Patterns of Government in Western Democracies*, „Canadian Journal of Political Science”, vol. 1 (2).
- Bova R., *Political Dynamics of the Post- Communist Transition: A Comparative Perspective*, „World Politics”, Vol. 44, No. 1, No. 2.
- Bull M., *The West European Communist Movement in the Late Twentieth Century*, „West European Politics” 1995, t. 18, nr 1.
- Carothers T., *The End of the Transition Paradigm*, „Journal of Democracy” 2002, vol. 13, nr 2.
- Cierpiński Z., *Szanse na odbudowę i zachowanie terytorialnej integralności Mołdawii do 2006 r. (Prognoza)*, „Zeszyty naukowe Koła Wschodnioeuropejskiego Stosunków Międzynarodowych” 2003, wydanie specjalne, nr 2.
- Cojocar G., *Ruch niepodległościowy i przemiany społeczno-polityczne w Mołdawii (Mołdawii)*, „Zeszyty Naukowe Koła Wschodnioeuropejskiego Stosunków Międzynarodowych” 2003, wydanie specjalne, nr 2.
- Complak K., *Opozycja parlamentarna w obowiązującej i w przyszłej Konstytucji*, „Przegląd Sejmowy” 1995.
- Crowther W., *Ethnic Politics and the Post-Communist Transition in Moldova*, „Nationalities Papers” 1998, nr. 26.

- Flis J., *O strategii i polityce w kontekście sił zbrojnych*, „Zeszyty Naukowe” 2003, nr 4, 2003.
- Gabanyi A.U., *Moldova im Spannungsfeld zwischen Rußland, Rumänien und der Ukraine*, „Berichte des BIOSr” 1996, nr 16.
- Graham P., *Marketing in the Public Sector: Inappropriate or Merely Difficult?*, „Journal of Marketing Management”, 1994.
- Gunter R., *Elektoral Laws. Party Systems and Elites: The Case of Spain*, „American Political Science Review” 1989, vol. 83(3).
- Gwizdź A., *Komisje parlamentarne w europejskich krajach socjalistycznych*, „Studia Prawnicze” 1986, z. 20.
- Harmel R., Svasand L., *Party Leadership and Party Institutionalization: Three Phases of Development*, „West European Politics” 1993.
- Heider K., *Norway: Levels of Party Competition and System Change*, „West European Politics” 1998.
- Herbut R., *Interes polityczny jako kategoria politologiczna* [w:] Jabłoński A.W., Sobkowiak L., „Studia z teorii polityki” 1996, t. I.
- Historiography and National Identity among the Eastern Slavs: Towards a new Framework* [w:] „National Identities”, 2001, Vol. 3, No. 2.
- Ilaşciuc D., *Elitele partidelor politice în Republica Moldova: problemele formării și activității*, „MOLDOSCOPIE (Probleme de analiză politică)”. Partea V., Chişinău, 1995.
- Janda K., *A Conceptual Framework of the Comparative Analysis of Political Parties*, Sage Papers, “Comparative Political Series”, Nr 01–02.
- Jarosz Z., *Ordynacja wyborcza do Sejmu RP z 28 czerwca 1991 r.*, „Państwo i Prawo” 1991, nr 10.
- Jasiecki K., *Wpływ instytucjonalizacji powiązań międzynarodowych na procesy transformacji ustrojowej w Europie Środkowej i Wschodniej*, „Studia Europejskie” 1997, nr 1.
- Justin M., *Parada niepodległości*, „Forum” 2006, nr 23, 24.
- Karpiński J., *Między jednostką a państwem*, „Społeczeństwo Otwarte” 1990, nr 7.
- Kelley D.R., *The Democratic Revolution in the U.S.S.R.: Can the System Cope with Pluralism?* „Midouth Political Science Journal” 1992, nr 13.
- King Ch., *Moldovan Identity and the Politics of Pan Romanianism*, „Slavic Review” 1994, 53/2.
- Kitschelt P.H., *Left-Libertarian Parties: Explaining Innovation in Competitive Systems*, „World Politics” 1988, Vol. 40, No. 2.
- Kumar K., *The 1989 Revolutions and the idea of Europe*, „Political Studies”, 1992.

- Kuzio T., *History, Memory and Nation Building in the Post-Soviet Colonial Space*, „Nationalities Papers” 2002, Vol. 30, No. 2.
- Laakso M., Taagepera R., *Effective Number of Parties: A Measure with Application to West Europe*, „Comparative Political Studies” 1979.
- Lanzara G., *Self-Destructive Processes in Institution Building and Some Modest Countervailing Mechanisms*, „European Journal of Political Research” 1998, nr 33.
- Laska A., *Sprawiedliwość społeczna w interpretacjach filozofii współczesnego liberalizmu*, „Świat Idei i Polityki” 2005, tom 5.
- Lijphart A., *Democratization and Constitutional Choices in Czechoslovakia, Hungary, and Poland, 1989–1991*, (red.) Dahl R.A. [w:] *Flying Blind: Emerging Democracies in East Central Europe*, „Hungarian Political Science Associations” 1992.
- Łoś-Nowak T., *Państwo jako uczestnik stosunków międzynarodowych*, „Studia z Teorii Polityki” 1998, T. II.
- Machelski Z., *Ustrojowe znaczenie opozycji parlamentarnej*, „Państwo i Prawo”, 1997.
- Mainwaring S., *Party Systems in the Third Wave*, „Journal of Democracy” 1998.
- Markowski A., *Kryzys czeskiej socjaldemokracji*, „Dziś” 2005, nr 1.
- McFaul M., *Russia's Summer of Discontent*, „Current History” 1998, October.
- Monseaga V., Saca V., *Probleme de analiza politica*, „MOLDSCOPIE (Probleme de analiză politică)”, partea XIX, Universitatea de stat din Moldova, Chisinau 2002.
- Moşneaga V., *Minoritățile naționale în Moldova: starea și gradul de identificare*, „MOLDSKOPIE (Probleme de analiză politică)”, Partea III, USM, Chişinău 1994.
- Nowak E.K., *Funkcja rządzenia partii i ugrupowań politycznych w Polsce (zagadnienia wybrane)*, „Państwo i Prawo” 1993.
- O'Donnell G., *Delegative Democracy*, „Journal of Democracy” 1994, nr 7.
- Offe C., *Kapitalizm, jako projekt demokratyczny? Teoria demokracji w obliczu potrójnego przejścia w Europie Środkowo Wschodniej*, „Studia Socjologiczne” 1992, nr 3–4.
- Olson D.M., *Party Formation and Party System Consolidation in the New Democracies of Central Europe*, „Political Studies”, Vol. 46, No. 3.
- Pelczyńska-Nałęcz K., *Poszerzona UE wobec wschodniego sąsiedztwa*, „Punkt Widzenia” 2003.
- Polscy obserwatorzy w Mołdawii*, Kronika międzynarodowa, „Kronika Sejmowa” nr 21 (325) III kadencja, obejmuje okres 18–24 marca 1998 roku.
- Przystawa J., *Mity i fakty. Typowe nieporozumienia na temat jednomandatowych okręgów wyborczych*, „Opinia na Prawo” 2002, nr 4.
- Randall V., *Svasand, Party Institutionalization in New Democracies*, „Party Politics”, 2002.

- Sadurski W., *Prawo do wolności słowa w państwie demokratycznym*, „Państwo i Prawo” 1992.
- Sartori G., *Relewancja polityczna a stosowanie podejścia ilościowego w typizacji systemów partyjnych*, „Dialogi Polityczne” 2008, nr 10.
- Schlesinger J., *On the Theory of Party Organization*, „Journal of Politics” 1984, nr 46.
- Schmitter C., Karl T.L., *What Democracy is... and is not*, „Journal of Democracy” 1991, vol. 2, nr 3.
- Serebian O., *Geopolityczne uwarunkowania Republiki Mołdawii*, „Zeszyty Naukowe Koła Wschodnioeuropejskiego Stosunków Międzynarodowych” 2003, nr 2.
- Simon G., *Die Desintegration der Sowjetunion durch die Nationen und Republiken*, „Berichte des BIOSt” 1991, nr 25.
- Smolar A., *Kryzys partii politycznych czy kryzys polityki?*, „Res Publica Nowa” 2004.
- Sobolewski M., *Rola systemów partyjnych w kontroli władzy państwowej*, „Zeszyty Naukowe UJ. Prace Prawnicze” 1966.
- Sokolewicz W., *Partie polityczne w polskim prawie konstytucyjnym: wczoraj, dziś, jutro*, „Studia Prawnicze” 1991, nr 4.
- Sulowski S., *Państwo narodowe w procesie integracji europejskiej*, „Przegląd Europejski” 2003, nr 2.
- Szomburg J., *Jaki kapitalizm?*, „Przegląd Polityczny” 1993, nr 3.
- Sztompka P., *Kulturowe imponderabilia szybkich zmian społecznych. Zaufanie, lojalność, solidarność*, „Studia Socjologiczne” 1997, nr 4 (147).
- Varzari P., Tanasâ R., *Niektóre zjawiska ideologiczne*, „Dziennik Filozofii i Prawa” 2000, nr 1.
- Wojtaszczyk K.A., *Partie polityczne w okresie transformacji systemowej*, „Rocznik Nauk Politycznych WHS w Pułtusku” 2000.
- Wróbel J., *UE a Mołdawia*, „Prace OSW” 2003, nr 13.
- Zakrzewski W., *W sprawie klasyfikacji systemów partyjnych*, „Studia Socjologiczno-Polityczne” 1961.
- Załęski P., *Publiczne ciało: koncepcja cywilizowanego stowarzyszenia w dobie klasycyzmu*, „Studia Socjologiczne” 2005, nr 3.
- Żarnowski J., *W sprawie genezy systemu państw narodowych w Europie Środkowej i Południowo-Wschodniej po 1918 roku*, „Kwartalnik Historyczny” 1970, nr 3.
- Абсатаров Р., *Национальные процессы: особенности и проблемы*, Алматы, 1995.
- Андреев С.С., *Политическое время и политическое пространство*, „Социально-политический журнал” 1993, nr 3.
- Беляева Л., *Стратегии выживания, адаптации и преуспеяния*, „Социологические исследования” 2001.

- Бодюла И., *Подмена классовых противоречий псевдодуманистической идеей единства людей независимо от их социальной принадлежности*, ЦПА ИМЛ, ф.17, оп.139, д. 2135.
- Вайнштейн Г.И., *Рост авторитарных установок и политическое развитие современной России*, "МЭМО" 1995, nr 11.
- Владыцкая В., Радкевич С., *Основной вопрос партстроительства*, "Стратегия России" 2004.
- Гавра Д., Соколов Н., *Исследование политических ориентаций*, "Социологические исследования" 1999.
- Галкин А.А., Ю.А. Красин, *Россия на перепутье. Авторитаризм или демократия: варианты развития*, "Весь Мир" 1998.
- Заславская Т., *Социоструктурный аспект трансформаций российского общества*, "Социологические исследования" 2001, nr 8.
- Plașcuk D., *Партийные политические элиты в Республике Молдова: проблемы формирования*, MOLDOSCOPIE (Проблемы политического анализа), Часть V., Молд.Г. У., Кишинев 1995.
- Коломийцев В., *Партии в зеркале западной политологии*, "Государство и право" 1995, no 10.
- Максоев М.В., *Кавказ. Комплексный анализ, пути политической и экономической стабилизации*, "Вопросы Геополитики" 1998.
- Малинова О., *Партийные идеологии в России: атрибут или антураж?*, "Политические исследования" 2001, nr 5.
- Мелешкина Е.Ю., *Факторы структурирования*, "Политические исследования" 2000, nr 2.
- Михайлов В., Моșneaga V., Руснак В., Руснак Г., *Партии и общественно-политические движения в Молдове*, „MOLDOSCOPIE (Проблемы политического анализа)" 1992, Часть 1.
- Мобиус М., *Руководство для инвестора по развивающимся рынкам*, Агон. АОЗТ „Гривна+" 1995.
- Моșneaga V., *Партийно-политическое развитие Молдовы за десять лет независимости: политологический анализ*, „MOLDOSCOPIE (Probleme de analiză politică)", Partea XIX, Chișinău 2001.
- Моșneaga V., *Партийно-политическое развитие Молдовы за десять лет независимости: политологический анализ*, „MOLDOSCOPIE (Probleme de analiză politică)", partea XIX, Chisinau 2002.

- Moșneaga V., *Политические партии и партийная система Республики Молдова: трансформационный контекст*, „MOLDOSCOPIE (Probleme de analiză politică)", Partea XXIII, USM, Chișinău 2003.
- Moșneaga V., *Политические партии и партийная система Республики Молдова: трансформационный контекст*, „MOLDOSCOPIE (Probleme de analiză politică)", XXIII, USM, Кишинев 2003.
- Moșneaga V., Руснак Г., *Политические партии и общественно-политические движения на фоне становления политической независимости Республики Молдова*, „MOLDOSCOPIE (Проблемы политического анализа)", Часть III, МГУ, Кишинев 1993.
- Moșneaga V., *Язык, этнонациональная идентичность и упрочение независимой молдавской государственности*, „MOLDOSCOPIE (Проблемы политического анализа)", Часть VII, Молд.ГУ. Кишинев 1995.
- Мошняга В., Руснак Г., *Парламентские (2001) выборы в Республике Молдова: специфика, результаты, электоральные стратегии и технологии*, „MOLDOSCOPIE (Probleme de analiză politică)", Partea XVI, USM, Chișinău 2001.
- Мошняга В., Руснак Г., *Президентские (2000) выборы в Республике Молдова: особенности и результаты*, „MOLDOSCOPIE (Probleme de analiză politică)", Partea XV. USM, Chișinău 2001.
- Перегудов С.П., *Гражданское общество как политический феномен*, "Свободная мысль" 1993, nr 9.
- Политические партии России. *Гражданское общество в России: структуры и сознание*, "Наука" 1998.
- Романов Р., *Понятие и сущность парламентаризма*, "Социально-политический журнал" 1998, nr 4.
- Руснак В., *Партийная система в Республике Молдова: проблемы классификации*, „MOLDOSCOPIE (Проблемы политического анализа)", Часть II, Молд.ГУ, Кишинев 1993.
- Руснак В., Руснак Г., *Партийная система Молдовы: сущность и особенности*, „MOLDOSCOPIE (Проблемы политического анализа)", Часть III, Молд.ГУ, Кишинев 1993.
- Семенов С., *Хронополитические аспекты кризисов культуры*, "Общественные науки и современность" 1993, nr 4.
- Слиска Л., Динес В., *Парламентская оппозиция как фактор политической стабильности демократических режимов*, "Власть", nr 10, 2001.

- Сокольский С., *Поставторитарные парламентские выборы в России, странах Восточной Европы и Балтии*, „Мировая Экономика и Международные Отношения” 1995.
- Соловьев А.И., *Концепт и коммуникативный подход*, „Политические исследования” 2000, nr 2.

2.3. ARTYKUŁY PRASOWE

- Bacin V., *Sub presiunea Europei Legea cetateniei a fost intoara in parlament*, „Timpul” 2008, nr 808.
- Bogatu P., *Bogat si sarac: Cum ii vor imbogati democratii pe comunisti?*, „Jurnal de Chisinau” 2008.
- Bogatu P., *Czy Voronin utraci władzę przed wygaśnięciem mandatu?*, „Jurnal de Chisinau” 2007.
- Bogatu P., *Czyżby rodziła się partia, która wygra z komunistami?*, „Jurnal de Chisinau” 2007.
- Darczewska J., Sarna A., *Siły przyciągania, siły odpychania, co zostało ZSRR?*, „Polityka” 2006, nr 16.
- Duszyński M., *Demokracja, której nie ma, w kraju, którego nie ma*, „Wprost” 2006, nr 1196.
- Gestern A., *Czas profesjonalistów*, „Rzeczpospolita”, dod. „Moja kariera” 2001.
- Jordan S., *Pomiędzy Lupu i Pasatem*, „Ziarul de Garda” 2007.
- Kamiński A., *Państwo do remontu. Interes partii czy obywateli*, „Rzeczpospolita” 15.03.2003.
- Komuniści trzymają się mocno*, „Gazeta Wyborcza” 2005, nr 55.
- Kowalczyk M., *Tu nikomu nie chce się żyć*, „Tygodnik Powszechny” 2006, nr 26.
- Kristal O., *Uznanie neutralności może doprowadzić do integracji Mołdawii*, „Moldova Suverana” 2008, nr 17.
- Tobolewski M., *Czerwone gwiazdy Europy*, „Tygodnik Powszechny” 2005, nr 10.
- Mołdawia idzie do Europy*, „Gazeta Wyborcza” 2005, nr 56.
- Negru N., *Marian Lupu przeciwko Władimirowi Voroninowi*, „Jurnal de Chisinau” 2007.
- Nowakowski J. M., „Wprost” 2002, nr 1037.
- Nowakowski J. M., *Władimir, prawnuk Piotra. Umarł ZSRR, niech żyje wielka Rosja*, „Wprost” 2002, nr 41.
- Olzacki S., *Na własne oczy, Marka Rumunia*, „Polityka” 2007, nr 5.
- Pipes R., *Nieznosnie bliska zagranica*, „Wprost” 2006, nr 1253.

- Potocki J., Urbanowicz J., *Wschód na biegunach*, „Wprost” 2001, nr 981.
- Potrivit Bilantului anului-2006*, „Timpul” 2007, nr 564.
- Revolucji nie będzie*, „Polityka” 2005, nr 10.
- Stasiuk A., *Mołdowa (1)*, „Tygodnik Powszechny” 2004, nr 2.
- Szot P., *Mołdawska Myszka Mickey*, „Polityka” 204, nr 41.
- Sztefryca S., *Język w stopce*, „Timpul” 2007, nr 731.
- Tafraise K., *Opositia, in cotoro?*, „Timpul” 2008, nr 787.
- Tobolewski M., *Czerwone gwiazdy Europy*, „Tygodnik Powszechny” 2005, nr 10.
- Tobolewski M., *Mołdawia przed wyborami*, „Nowy Robotnik” 2005, nr13(17).
- Tydzień na świecie*, „Polityka” 2002, nr 6.
- Tydzień na świecie*, „Polityka” 2002, nr 14.
- Wines M., *Trans-Dniester Nation Resents Shay Reputation*, „Times”, 05.03.2002.

2.4. SŁOWNIKI I PRZEWODNIKI

- Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. VI., t. XIII, Warszawa 1880–1902.
- Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. XV, cz. 2, Warszawa 1880–1902.
- Mołdowa, Przewodnik dla przedsiębiorców*, wydanie czwarte rozszerzone, przewodnik opracowany pod patronatem Ministerstwa Gospodarki, Warszawa 2006.

III. MATERIAŁY INTERNETOWE

- Dymitrow W., *Tajemnice politycznych kulisów Mołdawii*, www.avamd.com, 28.01.2008.
- Hardyk T., *Tajemnicza wizyta prezydenta Mołdawii*, www.psz.pl, 29.11.2005.
- Ionescu D., *Moldova 1997: In Search of Stability*, www.knoweldgenet.tol.cz, 3.01.2003.
- Jordan P., *Jak rozwijać społeczności lokalne?*, Materiały szkoleniowe programu CELODIN BORIS, www.odl.celodin.org, 17.02.2009.
- Kuzio T., *Hitoriography and National Identity...*, www.politicom.moldova.org, 14.05.2008.
- Nocuj M., Brzezinecki A., *Wzięli i podpisali*, www.onet.pl, 11.12.2006.
- Richie R., Hill S., *The Case for Proportional Representation, The Centre for Voting and Democracy*, 1999, www.fairvote.org., 21.11.2008.

- Rokicka-Broniatowska A., *Modelowanie kompetencji w systemach nauczania zdalnego opartych na współpracy*, www.e-edukacja.com.pl, 22.05.2009.
- Sokor W., *Polityczna próżnia*, www.apflux.md, 18.09.2007.
- Strachota K., *Raport 2001 CZĘŚĆ IV – Mołdowa*, Ośrodek Studiów Wschodnich, www.uxa.osw.waw.pl, 13.04.2008.
- Talaga A., *Bilans 2005, Świat*, www.onet.pl, 01.01.2006.
- Wolnicki J., *Nowa ustawa o partiach politycznych i jej wpływ na mołdawską scenę polityczną*, „Infotag” News Agency, www.infotag.md, 10–11.01.2008.
- Wróblewski Ł., *Mircea Snegur*, www.psz.pl, 20.10.2006.
- Wróblewski Ł., *Petru Luczinski*, www.psz.pl, 10.20.2006.
- Wróblewski Ł., *Vasile Petru Tarlev*, www.psz.pl, 26.10.2006.
- Wróblewski Ł., *Vladimir Voronin*, www.psz.pl, 14.06.2006.
- Wybory parlamentarne w Mołdawii*, www.forum.gazeta.pl, 06.03.2005.
- Żamieć A., *Polityka po mołdawsku-relacja*, www.psz.pl, 24.11.2008.
- Равноправие-Общественно-Политическое Движение*, www.parlament.md, 22.12.2008.
- www.akson.sgh.waw.pl
- www.case.md
- www.cisr-md.org
- www.e-democracy.md
- www.elections2005.md
- www.encyklopedia.pwn
- www.europa.gery.pl
- www.imf.md
- www.ksmcc.pl
- www.moldova.md
- www.moldova.pl
- www.onet.pl
- www.osce.org
- www.osw.waw.pl
- www.pap.pl
- www.parlament.md
- www.parties.e-democracy.md
- www.pism.pl
- www.plig.org.pl
- www.polonia.md.

- www.polskiejutro.com
- www.president.md
- www.psz.pl
- www.rosja.pl
- www.serwisy.gazeta.pl
- www.siz.pap.pl
- www.wikipedia.org